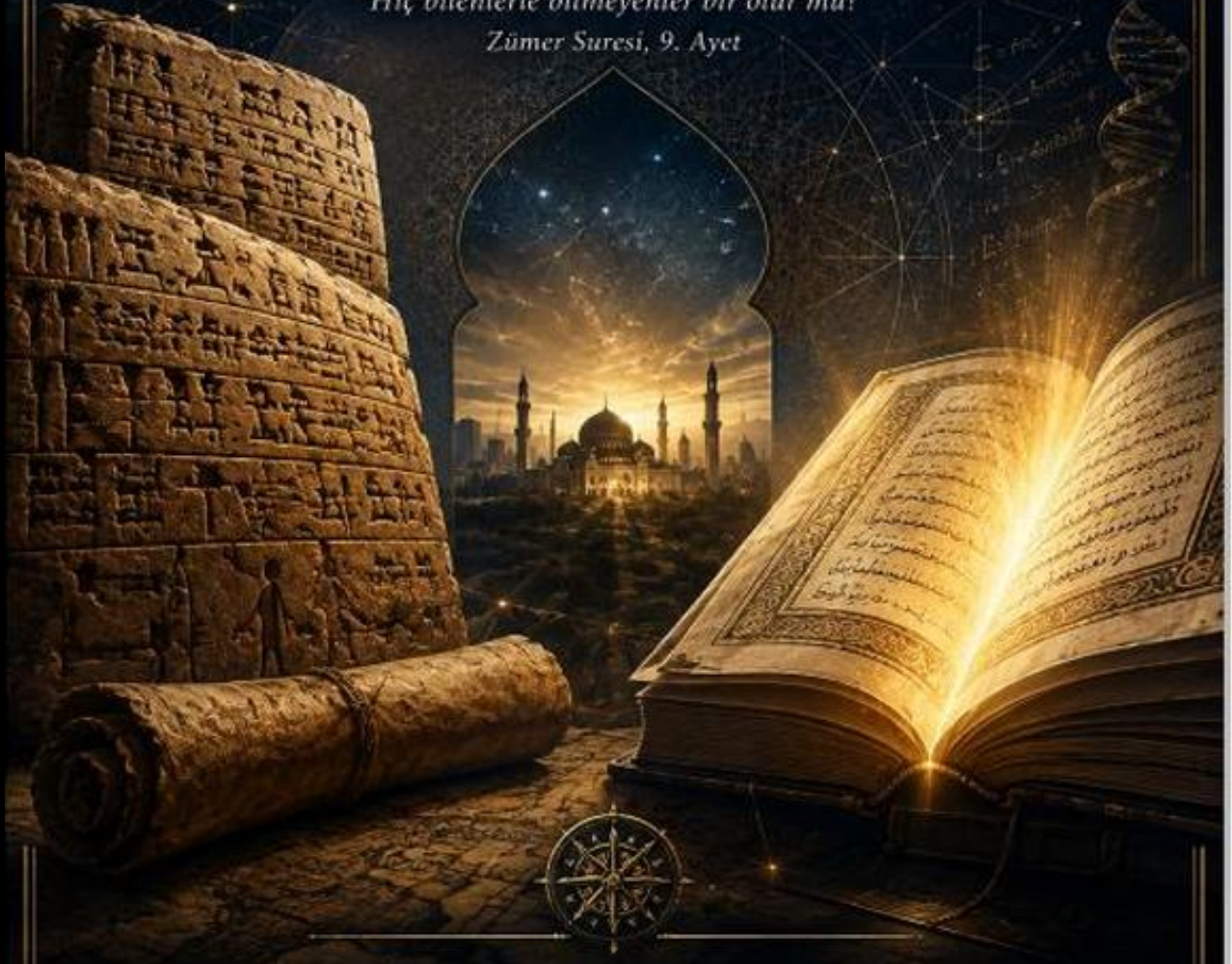

AKIL, TARİH VE VAHYİN IŞIĞINDA
ANLAMAYA DAİR BİR YOLCULUK

SORULARLA İSLAMİYET

"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"
Zümer Suresi, 9. Ayet

İsmail Zengin

2026

İÇİNDEKİLER	
1. BÖLÜM KİTAP İNCELEMESİ: KURAN İNCİL VE TEVRAT'IN SÜMER'DEKİ KÖKENİ	1
GİRİŞ	1
A. SÜMER DİNİ	4
B. DİNLERİN KARŞILAŞTIRILMASI	5
C. BAŞ ÖRTME	14
D. KUR'AN'DA ÖRTÜNME	15
E. TEK DİL VE BABİL KULESİ	18
F. YARATILIŞ	18
G. İNSAN YARATILIŞI	18
H. ADEM'İN CENNETTEN KOVULMASI	21
İ. SULARIN KANA ÇEVRİLMESİ	25
J. TUFAN	25
K. EYÜP PEYGAMBER HİKAYESİ	30
2. BÖLÜM İSLAM'IN KAÇ ŞARTI VARDIR?	38
ÖNSÖZ	38
A. HAC	38
B. KURBAN-DİĞER İNANÇLARDA DA KURBAN	40
a. KURBAN NEDİR?	40
b. NEDEN KURBAN KESİLİR?	41
c. KURBAN'IN TARİHÇESİ	41
d. BAZI UYGARLIKLARDA KURBAN	42
1. HİRİSTİYANLIK'TA KURBAN	42
2. YAHUDİLİK'TE KURBAN	43
3. ESKİ TÜRKLERDE KURBAN	43
4. İSLAM'DA KURBAN	45
C. NAMAZ İBADETİ VE TARİHÇESİ	49
D. FARKLI İNANÇLARDA VE İSLAMİYET'TE ORUÇ	53
3. BÖLÜM GÜNÜMÜZ İSLAM DÜNYASINDA EKSİKLİĞİ GÖRÜLEN BAZI DİNİ KONULAR	59
A. İSLAM'IN ŞARTI SADECE BEŞ MİDİR?	59
B. KUR'AN'I ANLAŞILAN DİLDE OKUMAK	61
C. TÜRKİYE GERÇEĞİ: OKUMAMA ALIŞKANLIĞI	62
D. DÜNYA İSLAMİLİK ENDEKSİ SONUÇLARI	64

E. PEKİ AMA NEDEN BİZ BÖYLEYİZ?	66
F. CEHALETİN PANZEHİRİ OKUMAKTIR	69
4. BÖLÜM KUR'AN-I KERİM'İN YAZILMASI, TOPLANMASI VE MUSHAF HALİNE GETİRİLMESİ	71
GİRİŞ	71
A. KUR'AN'DAKİ HALİYLE MUSHAFLAŞMA, GERÇEKTEN NE ANLAMA GELMEKTEDİR?	72
a. ÇAĞDAŞ KUR'AN ARAŞTIRMALARINDAKİ YAKLAŞIMLAR VE PROBLEMLER	73
1. GENEL DURUM DEĞERLENDİRMESİ	73
2. HERMENÖTİK PROBLEMLER	74
3. LİNGÜİSTİK PROBLEMLER	75
4. ÇÖZÜM ARAYIŞI	78
5. BÖLÜM KUR'AN'DA KADER İNANCI	84
GİRİŞ	84
A. KADER KONUSUNA YAKLAŞIMLAR	85
a. HER ŞEY BİR KADERE GÖRE YAZILDIĞINI GÖSTEREN AYETLER	85
b. İNSAN İRADESİNİ ÖZGÜR KILINDIĞINI GÖSTEREN AYETLER	86
c. KADER VE CİBRİL HADİSİ	87
d. <u>"KADERE İMAN"</u> KONUSUNDA GÜNÜMÜZ İLAHİYATÇILARININ GÖRÜŞLERİ	89
e. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KADER KONUSUNDAKİ TARTIŞMALAR	91
6. BÖLÜM YAZGICI VE ÖZGÜRLÜKÇÜ TEVEKKÜL ANLAYIŞI VE DOĞAL AFETLER	93
GİRİŞ	93
A. TEVEKKÜL KAVRAMININ ANLAMI	93
a. YAZGICI (KADERCİ) TEVEKKÜL ANLAYIŞI	93
b. ÖZGÜRLÜKÇÜ TEVEKKÜL ANLAYIŞI	95
B. TEVEKKÜL VE KADER BAĞLAMINDA DEPREM VE SORUMLULUK BİLİNCİ	101
a. İNSANIN MÜŞTEREK KADERİ OLAN TARİHSEL DEPREMLERDEN ÖRNEKLER	102
b. DOĞAL AFETLERLE İLGİLİ ALGILAR	103
c. DOĞAL AFETLERDE SORUMLU ARAMA VEYA DERS ÇIKARMA	106
7. BÖLÜM İSLAM DÜŞÜNCESİNDE YORUM FARKLILIKLARI	108
GİRİŞ	108
A. YORUMLARIN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ	109
a. İNSANIN YAPISI	109
b. SOSYAL SEBEPLER	111
c. KÜLTÜREL SEBEPLER	113

d. COĞRAFİ SEBEPLER	114
e. SİYASİ SEBEPLER	115
f. DİNİ METİNLER	116
B. ORTAYA ÇIKAN KURUMLAR: MEZHEPLER, TARİKATLAR VE CEMAATLER	116
a. İSLAM'DA MEZHEPLER	117
b. TARİKAT VE CEMAATLERİN SİYASETLE İLİŞKİSİ	120
8. BÖLÜM TÜRKİYE'DE DİYANET TARİKAT VE CEMAAT İLİŞKİLERİ	124
A. TÜRKİYE'DE 1920 – 1950 ARASI DİN VE SİYASET İLİŞKİLERİ	124
B. TÜRKİYE'DE 1949-1960 ARASINDA ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ	126
C. TÜRKİYE'DE 1960 - 1980 ARASI DÖNEMDE DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ	127
D. TÜRKİYE'DE 1980 – 2001 ARASI DÖNEMDE DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ	128
E. TÜRKİYE'DE 2002 SONRASI DÖNEMDE AK PARTİ CEMAAT VE DİYANET İLİŞKİLERİ	129
a. Günümüz Türkiye'si'nde Din-Siyaset ilişkisi	130
9. BÖLÜM İSLAM DÜNYASI'NIN BİLİMDE GERİ KALMA NEDENLERİ	133
GİRİŞ	133
A. TARİHİ GERÇEKLER	133
B. GÜNÜMÜZDE İSLAM ÜLKELERİNİ DE KAPSAYAN BAZI EKONOMİK GÖSTERGELER	135
a. İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ve Ölçülmesi	136
b. İİT (İslam İşbirliği Teşkilatı) Ülkelerinin İGE Açısından Değerlendirilmesi	137
C. İSLAMİLİK ENDEKSLERİ İLE KÜRESEL SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK ENDEKSLERİ İLİŞKİSİ	146
a. İslamilik Endeksi	146
b. DEĞERLENDİRME (İSLAMİLİK ENDEKSLERİ)	149
D. İSLAM DÜNYASININ GERİ KALMAMASININ İÇSEL VE DIŞSAL NEDENLERİ	150
a. İSLAM MEDENİYETİNİN GERİLEME NEDENLERİ	150

1. BÖLÜM

KİTAP İNCELEMESİ: KURAN İNCİL VE TEVRAT'IN SÜMER'DEKİ KÖKENİ

ÖNSÖZ

Muazzez İlmiye Çığ tarafından 1995 tarihinde kaleme alınmış ve en son 2005 yılında 9. Baskı olarak Kaynak Yayıncılık'tan yayınlanmıştır. Yazar bu kitapta, Sümer dini ve edebiyatından Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığa, bu dinlerin kutsal kitaplarına ulaşan etkileri ve konuları, belgeleriyle ve karşılaştırmalı olarak sunmaktadır.

Araştırmalar tarihi süreç içinde Batı dünyasında, Sümer kültüründen Tevrat'a geçen konular üzerinde bazı çalışmaların yapıldığını göstermektedir. Ancak bunlar arasında Türkçe bir yayın yoktu. Diğer taraftan bu konulardan Kuran'da var mıdır, varsa ne şekilde bulunuyordur? şimdiye kadar bunlar araştırılmamıştı. Bu nedenle Muazzez İlmiye Çığ'ın yapmış olduğu çalışma bu eksikliği giderme anlamında çok kıymetlidir.

Ben de Muazzez İlmiye Çığ'ın "Kuran İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni" kitabından ve Kur'an'da bulunan ilgili ayetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, (Ankara, 1991) ile 1987 tarihinde Medine'de basılmış Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meal'i karşılaştırmak suretiyle Sümer inanış ve efsanelerinden tektanrılı dinlere gelen etkileri ve Tevrat ve Kur'an'da bulunan konulan birlikte araştırmaya karar verdim. ***Bu kitapta bulunan açıklamalar ve yorumlar yazarlara aittir.***

GİRİŞ

Bize çivi (*İlmiye Çığ*) yazılı bilimlerin alanını açan Ulu Atamız, bu yazıyı kullanmış olan milletlerin, özellikle dilleri dilimize benzeyen Sumerlilerin Türklerle dil ve kültür bakımından olan ilişkilerinin araştırılmasını istiyordu. O, Sumerlilere ait bilginin henüz çocukluk çağında olduğu günlerde, dillerinin Türkçe'ye benzediğine ve Asya topraklarından gelmiş olacaklarına inanmıştı.

Bugün ise bu varsayım gittikçe kesinleşmeye başlamıştır. Bizde şimdiye kadar Sümer dili ile Türk dilinin karşılaştırılması üzerinde iki araştırma yapılmıştır. Türk mitolojisinde Sümer mitolojisinden izlere ait tarafımdan yapılan bir çalışma, 1993 yılında toplanan "Türk Kültürü Kongresi"ne sunuldu, henüz yayımlanmadı.

Bilindiği gibi yüzyıllar boyunca Batı kültürünün temeli, Yunanlılara, dini de Tevrat'a dayandırılıyordu. Fakat Sumerlilerin kültürü ortaya çıkmaya başlayınca, Batı dünyasının gelişmesindeki ana kaynağın onlarda olduğu anlaşıldı.

Sumerlilerin gerek kendi çağlarındaki, gerek daha sonra var olan kùltùrlere yaptıkları etkileri iki kaynaktan izleyebiliyoruz:

1. Arkeolojik buluntular.
2. Yazılı belgeler.

1) Muazzez Çığ, "Atatürk and the Begining of Cuneiform Studies in Turkey", JCS 40/2 s.213, 214, (Ataturk ve Türkiye'de Çiviyazıları Biliminin Başlaması), Erdem, c.6, sayı 16, s.286, 287.)

2) Samuel Noah Kramer, Sumerians, Their Histoty, Culture and Character, Chicago, 1965, s.306. Diane Wolkstein ve Samuel Noah Kramer, Inanna queen of Heaven and Earth, Her Stories and Hymns from Sümer, Philadelpnia, 1983, s.115.

Cyrus Gordon, The Gömmen Background of Greek and Hebrew Civilizalion, New York, 1965, s.48.

3) Mebnire Tosun, Sümer Dili-Türk Dili Arasında Karşılaştırma, Atatürk Konferansları IV, Ankara, 1973

Osman Nedim Tuna, Sümer Dili-Türk Dillerinin Tarihi ilgisi ve Türk Dilinin Yası Meselesi, Ankara, 1989.

Bu etkiler; mimaride, sanatta, teknikte, sosyopolitik kurumlarda, bilimde, edebiyatta ve dinlerde görölmektedir. Kazılarda çıkarılan tapınakların, sarayların, hatta özel evlerin yapı tekniğı ve stili, daha sonraki milletlerin mimarisini şu veya bu şekilde etkilemiştir.

Bundan en az 5 bin yıl önce Sümerlilerin uyguladıkları kemer, kubbe sistemi, sütunlar, yuvarlak pencereler, mozaikler, duvar süsleri, kabartmalar, sunaklar, nişler Ortadoğı'da olduğı gibi, Yunan, Roma yoluyla Batı mimarisine girmiştir. Silindir mühürlerinde görölen, tapınakların duvarlarını süsleyen iki tarafında hayvan figürlü hayat ağacı, birbirleriyle kavga eden mitolojik hayvanlar, arslan başlı kartal, uzun boyunları birbirine geçmiş hayvan figürleri; İspanya, Fransa, İsviçre ve Orta Almanya'daki ortaçağ kiliselerinde çeşitli süslemeler halinde görölmektedir.

Yapılarda kullanılan tuğla, kerpiç, evlere kadar künklerle getirilen su yolları, tuvalet, lağım teşkilatı Sumerlilerde başlamıştır. Sümer'in Özellikle Lagaş Kralı Gudea zamanına kadar ulaşan plastik sanatını, ünlü heykeltıraş Henry Moor (Henry Moor on Sculpture, Edithed by Philip James, London, 1968, s.165-167)'da dünyanın büyük plastik sanatları olarak tanımlanan erken-Yunan, Etrüsk, eski Meksika, Mısır'ın 4.-12. sülalen zamanı, Roma, Gotik sanatı ile aynı düzeyde tutmakta ve onlardaki canlılık, ifade tarzı ile sanat Özelliklerini uzun uzun açıklamaktadır.

Kanallar açarak bataklıkların kurutulması, tanının sulanması, ulaşımın sağlanması, suların Önüne set konarak bir tür baraj uygulaması, yolcuların her türlü rahatı bulacağı han veya motellerin yapılması, yine Sumerlilerde başlamıştır. Bugün uygarlığımızın temeli olan tekerlek, bundan en az 5 bin yıl önceye ait Ur kral mezarlarında gömülmüş arabalarda ve birçok kabartmada görölmektedir. Bu mezarlarda bulunan altın, gümüş, fildişi eserlerin türü ve işçiliğı zamanımıza kadar ulaşmıştır.

Sularda taşımacılık yapılan tekneler ve yelkenliler yine onların buluşudur. Sumerliilerin uygarlığa en önemli katkıları, dillerine göre bir yazı icat etmeleri ve okullar açarak onu istedikleri her konuyu yazacak şekilde geliştirmeleridir.

Başlangıçta yazı, resim şeklinde taşlar üzerine yazılmış.

4) *Haitmut Schmökcl, Das Land Sümer, Süttgart, 1962, s.169.*

5) *Samuel Noah Kramer, Tarih Sümer'de Başlar (History Begins at Sümer), çev. Muazzez ilmiye Çığ, Ankara, 1990. s. 148.*

6) *Aynı yerde, s.225.*

Daha sonraları Dicle ve Fırat nehirlerinin oluşturduğu bol kil yazı malzemesi olarak kullanılmış. Yumuşak kil üzerine yazılmaya başlanan yazı, yavaş yavaş şekil değiştirerek işaretleri oluşturan çizgiler çivi şekline dönüşmüş (bu yüzden bugün "çiviyazısı" deniyor), kelimeler de kısmen hece olmuş, böylece hem kendileri istediklerini yazabilmişler, hem de Ortadoğu milletleri olan Babilliler, Asurlular, Huniler, Hititler ve Urartuların da kendi dillerini yazmalarını sağlamışlardır. Ugaritler ve Persler de bu yazıdan harf yazısı yaparak yararlanmışlardır.

Sümer yazısı Mısır yazısının icat edilmesine de önderlik etmiştir, Geçen yüzyıldan beri yapılan kazılarla gerek Mezopotamya'da, gerek Anadolu'da on binlerce çiviyazı, tablet bulunmuş, yazılar okunmuş, diller çözülmüş ve tamamıyla unutulmuş en az üç bin yıllık Ortadoğu milletlerinin tarihi meydana çıkmış ve çıkmaktadır.

Sumerlilerin en önemli iki politik mirasından biri olan ve İ.Ö. 3000 yıllarında kurdukları şehir beylikleri, Hindistan'dan Akdeniz'e kadar olan alandaki ve ortaçağ Avrupa'sındaki şehir krallıklarının öncüleri olmuştur.

Bu şehirler; özgür ve kölelerden oluşan şehirli, siyasal meclisleri, askerleri, saygınları, rahipleri, alıcı ve satıcıları, çiftçi, sanatçı ve tüccarları, şehri koruyan Tanrısı, yeryüzünde onu temsil eden kralı, tapınakları, şehir surları ve onların kapıları ile birbirine benzemektedir.

İkinci politik miras, yazılı kanunlardır. Şimdiye kadar bulunan ilk Su-merce yazılı kanun kitabı, yeni Sümer dev-rini başlatan üçüncü Ur sülalesinin kurucusu Urnammu tarafından kaleme alınmıştır. Sümer kanunlarının daha sonra yazılanlara önderlik ve kaynaklık ettiği anlaşıyor. Alım satım, borçlanma, kira, miras bölüştürme gibi her türlü hukuksal işlerin birer yazılı antlaşma ile yapılması ilk Sumerlilerde başlamıştır.

Evlenme boşanmalar da, yasal sayılması için yazılı bir antlaşma ile kanıtlanın alıydı. Taşınmaz mallar ilk olarak bir kadastro yoluyla Sümer'de güvenceye alınmıştır. Vergi dengesizliğini, kırtasiyeciliği, zorbalığı, rüşveti önlemek, kadın ve erkeğin eşit işe eşit ücret almasını sağlamak amacıyla ilk reform yapan yine Sumerliler olmuştur. Bunlardan başka Sumerlilerin bilimde attıkları temeller de küçümsenecek gibi değildir. Onlar gökyüzünü incelemişler; Ayın hareketine göre seneyi otuzar günlük 12 aya bölmüşler. Güneş sistemine göre de her yıl

7) *Aynı yerde, s.317-322*

artan 10 günleri toplayarak üç yılda bir seneyi 13 ay yapmışlar. Aylan haftalara bölerek, hafta içinde bir günü dinlenmeye ayırmışlardır. Araplarda aya göre yapılmış takvim devam etmekte. Bu yüzden her yıl ayların başlangıcı 10 gün önceye geldiğinden ay zamanları hep değişmektedir. Burçları Sümerliler saptamış. Onlara akrep, terazi, boğa, ikizler gibi verdikleri adlar Sümerceden çevrili olarak sürmektedir.

Dünyadaki bütün olayların gökyüzünde yazılı olduğuna inanan Sümerliler, onu incelerken astronomi ve astrolojinin temelini kurmuşlardır. Matematikte onlu ve altılı sistemi kullanmışlardır. Bugün onlu sistem dışında altılı sistem de saat, dakika, daire ölçümünde kullanılmaktadır.

Okullarda matematik öğreniminde çarpım tabloları, çeşitli problemlerin çözümü yer almaktadır. Yunanlı Fisagor'a (Pisagor) mal edilen Fisagor teoremi de tablet üzerinde çizilmiş olarak bulunmaktadır.

Cebirin kökeni de Sümerlilere dayanmaktadır. Tıbbın başlangıcı da Sümerlilerde. Hastalıkları, onlara yarayacak ilaçları gözlemişler, çeşitli ilaç reçeteleri yazmışlardır. Hastaları iyi etmek için yalnız ilaca değil sihre de başvurmuşlardır.

Sihir, bu çağda bile aynı amaçla kullanılıyor. Sümer yazılı belgelerinin en önemlileri edebi olanlardır. Onlar; Sümerlilerin hayal güçlerini, dünya ve evrene bakışlarını, sosyal düzenlerini, dinsel inanışlarını yansıtır.

Bunlar; kahramanlarının serüvenlerini dile getiren destanlar, geçirilen felaketleri anlatan ağıtlar, dinsel törenlerde Tanrıları, mabetleri, kralları öven ilahiler, Tanrıların Öykülerine ait efsaneler, tartışmalar, atasözleri ve deyimler, hayyan masalları, okullarla ilgili hikâyelerden oluşmaktadır. İşte bu belgelerin ışığında, Sümer dininden tek tanrılı dinlere gelen etkileri ve din kitaplarına giren konulara açığa çıkarmaya çalışacağız.

8) Sümer'de Astronomi, Matematik ve Tıp hakkında daha geniş bilgi için: Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı,

Mıarhlanla ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp. Ankara 1991.

9) Kazılardan çıkartılan Sümer edebiyatına ait tabletlerin hemen hemen üçte biri istanbul Arkeoloji müzelerinin zengin Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nde bulunmaktadır.

Bu yüzyılın özellikle ikinci yansından sonra, S.N, Kramer, Hatice Kızılyay ve Muazzez Çığ tarafından yayımlanan bu tabletlerle, Sümer edebiyatına ait yeni konular ortaya çıkmış ve birçok konu da tamamlanabilmiştir. Bunlar hakkında bilgi için, Muazzez İlmiye Çığ, fstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivinin Sümer Edebiyatına Katkıları, X. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1930, s.481-497.Sümer edebiyatı hakkında daha geniş bilgi için: S.N. Krainer, History Üegins ar Sümer, (Tarih Sümer'de Başlar), çeviren Muazzez İlmiye Çığ, Ankara, 1990.

A. SÜMER DİNİ

Sümer dini çoktanrılı bir dindi. Dünyada, evrende, doğada görülen, hissedilen her nesnenin bir Tanrısı vardı. Tanrılar insan görünümünde, fakat insanüstü güçleri olan ölümsüz varlıklardı, insanlar gibi, onların da çocukları ve eşlerinden oluşan aileleri bulunuyordu. Bu aileler kral gibi bir Baştana altında toplanmışlardı. Tanrılar da insanlar gibi sever, üzülür, kızar, kıskanır, kavga eder, kötülük yapar, hastalanır, hatta yaralanabil irlerdi. Yer, Gök, Hava, Su Tanrıları yaratıcı, diğerleri yönetici ve koruyucu Tamdandı.

Her şehrin bir koruyucu Tanrısı vardı. O Tanrı, şehrinin iyi yaşam sürmesinden sorumlu idi. Onun gücü, şehrinin iyi veya fena olduğuna göre değişirdi. Bunlara aynı zamanda diğer şehirlerde de tapılırdı. Bu şehir Tanrıları, evrenin yönetimini aralarında bölüşmüşlerdi. Tanrılara ait listelerde 1500 kadar Tanrı adı bulunması, Sumerlilerin ne kadar çok Tanrı yarattığını göstermektedir.

Tanrılan insan şeklinde algılanan, Tanrılan şehirlerin dışında evren ve doğa Tanrısı olarak geliştirmeleri ve onları uyumlu bir sistem içine almanın, Sumerlilerin önemli ruhsal başarıları olarak kabul edilmektedir. Tanrılar yalnız evrende değil, insanların yaşamına da girerler. Örneğin, yorulmak bilmeden gezen Güneş Tanrısı Utu, her şeyi görür, adaleti korur, insanlara yardım eder, ciğer falı bakanların piridir. Bilgelik ve Su Tanrısı Enki, insanların ve sihirbazların koruyucusudur. Venüs yıldızını simgeleyen Tanrıça İnanna, âşıkların ve savaşçıların koruyucusudur. Sümer'de Tanrılar istediklerini yapar; onlar, insanlara ne istediklerini bildirmez. Ancak insanlar onlara, kendilerinden istenileni sorarak öğrenebilir. Bu, kurban edilen hayvanların karaciğerlerindeki işaretlere göre anlaşılır.

10) *Bu konuda daha geniş bilgi için, Prof. Dr. B. Landsberger, Sumerlilerin Kültür Sahasındaki Başarıları (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi dergisi, c.3, s, 137).*

Bu işaretlerin ne olduğu, neyi anlattığı, bu hususta yazılmış kataloglarda bulunur; rahipler ona göre onları yorumlar. Ayrıca rüya ile de Tanrı istediğini bildirir. Tanrının yapılacak bir işi uygun görüp görmediğini anlamak isteyen; mabede gider, kurban keser, dua eder ve uykuya yatar. Gördüğü rüyanın olumlu veya olumsuz olduğunu da ancak rahip yorumlar.

Sumerliler, bu Tanrılar dünyası üzerine pek çok efsane geliştirmişler; şiirler yazmış, ilahiler bestelemiş, törenler düzenlemiş ve bütün bunları yazıya geçirerek zamanımıza kadar ulaşmasını sağlamışlardır. Onların kurdukları çoktanrılı din, yavaş yavaş tek tanrıya dönüşerek, bugünkü dinlerin temelini oluşturmuştur. Fakat bu arada diğer Tanrılar da tamamıyla yok olmayarak bu dinlerde melekler, şeytanlar, cinler olarak varlıklarını korumaktadır.

B. DİNLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Yahudi, Hristiyan ve Müslüman dinleriyle Sümer dinî arasındaki ortak noktalar şunlardır:

- Tanrının yaratıcı ve yok edici gücü;
- Tanrı korkusu;
- Tanrı yargılaması;
- Kurbanlar,
- Törenler, ilahiler,
- Dualar ve tütsü Tanrıyı memnun etmek;
- İyi ahlaklı, dürüst ve haktanır olmak;
- Büyük ve küçüklerle saygı göstermek;
- Sosyal adalet;
- Temizlik, Temizlik Sumerlilerde çok önemli idi.
- Tapmağa gidenlerin, dua edenlerin, kurban kestirenlerin vücutta temiz olmaları gerekti.

Düşmanların yıktıkları seri için onların yazdıkları ağıtta: "Artık karabaşlı (Sumerliler) halk tören için yıkanamıyor, kirliyi beğenmek onların kaderi oldu, görünüşleri değişti" denmektedir.

Yeni yapılan binalar, içine girmeden önce dinse temizlikten geçirilirdi. Temizlik, atasözlerine bile, "Yıkanmamış yemek yeme!" olarak girmiş. Sümer Tanrıları, insanlara ne istediklerini bildirmez; fakat hoşagitmeyecek bir işi yapan insanları cezalandırırlar. Buna karşılık dinlerde Tanrı bazı kimselere ne istediğini bildirir. İnsanlar da ona göre hareket ederler. Tanrı bildirilerini alan kimselere Farsçada "peygam Arapçada "resul" denir.

İlginç olanı peygamberlik olayı, Yahudilerden Asurlulara geçmiş. Çiviyazılı metinlere göre bu düşünce Asur ve Filistin'de politik ve ekonomik krizlerle başlamış. Asur'da Tanrıda insan (peygamber) yoluyla alınan haberler tabletlere yazılmış. Ona göre Tanrı ile iletişime giren insanlar çeşitli şekilde trans haline giriyorlar. Bu kimseler aslında aşağı tabaka sayılıyor ve bölücülükle bağlanıyor.

11) S.N. Kramer, *The Sumerians, Their History, Culture and Character*, Chicago, 1965, *Sabunu da Sumerliler yapmış ilk kez.*

Konuşan Tanrıça ise, onun ağzından söyleyen de kadın oluyor. Özellikle Aşk Tanrıçası İştar'dan haber getirirler. Bunlar ya Tanrılardan üçüncü şahıs olarak buyruğunu alır veya birinci şahıs olarak kendisini, konuşan Tanrı ile bir yapar(A. Leo Oppenheim, *Ancient Mesopotamia*, Chicago, 1964, s.22). Sümerlere göre Tanrılar, şehirleri ve bütün kültür varlıklarını meydana getirmiş ve insanlara vermiştir.

Aynı düşünceyi Kur'an'da da buluyoruz. Allah bazen üçüncü şahıs olur, bazen doğrudan konuşur.

- A'râf Suresi, ayet 26: "Ey Ademoğulları! Size çirkin yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik. Tekva (İman) elbisesi daha hayırlıdır."
- Nahl Suresi, ayet 81: "Allah yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı, dağlarda sizin için barınaklar yarattı ve sizi sıcaktan koruyacak elbiseler, savaşta koruyacak zırhlar yarattı."
- Yâsîn Suresi, ayet 42: "Gemilerin benzerlerinden, binmekte oldukları ve ileride binecekleri şeyleri onlar için biz yarattık."

Bu ayette Allah hem birinci şahıs olarak konuşuyor, hem de ondan üçüncü şahıs olarak söz ediliyor

- Yâsîn Suresi, ayet 82:

"Onun işi, bir şeyi yaratmak istediği vakit 'ol' demektir, o şey hemen olur."

12) Asur'da Tanrı bildirileri genellikle saraya bağlı olanlara geliyor. Böyle bir bildiriye Asur Kralı Sanharip'in katlinden sonra (İÖ: 681) taht kavgaları arasında, onun yerine geçen Asarhadon (İÖ: 680- 669) alıyor. Aşk Tanrıçası İştar, bir kadın peygamber yoluyla ona söyle sesleniyor:

"Ben Arbela İştar'ıyım. Ey Asarhadon! Asur Kralı!

Asur'da, Ninive'de Kalah ve Ar-bela'da uzun zamanlara, sonsuz yıllara kadar benim Kralım Asarhadon'u kutsayacağım. Uzun zamanlara, sonsuz yıllara kadar tahtını göğün altında kurdum. Onu altın bir çivi ile göğe bağladım. Elmasların ışığı ile Asur Kralı Asarhadon'u ışıklandırdım" (Meissner, *Babylonien und Assyrien I, Heidelberg, 1925, s.281.*)

Sümer'de de Tanrılar "ol" der ve her şey olur.

Her üç dinde de Tanrıların var edici güçleri yanında yok edici güçleri de var.

Sümer'de Tanrı Enlil, Tanrılar meclisinde Ur Şehrini yıkılmasına karar vermiştir. Şehrin Tanrısı buna ne kadar üzülse elinden bir şey gelmez. Gelen ordular Tanrının dünyadaki araçlarıdır.

Aynı deyişi Kur'an'da da buluyoruz:

- Enfâl Suresi, ayet 17:

"Savaşta siz onları öldürmediniz, Allah öldürdü. Attığın zaman sen atmadın, Allah attı." Sümer'de Tanrı kızmaya görsün, kendi ülkesi bile olsa yakıp yıktırır. Sümer Tanrılarının babası Tanrı Enlil, Akad krallarının yaptıklarına kızarak gözlerini dağlara çeviriyor ve oradan barbar ve vahşi Gutileri çekirge sürüleri gibi getirterek Agade'yi ve hemen hemen bütün Sümer'i kırıp geçiriyor (S.N. Kramer, *The Sumerians*, s.66.).

Tevrat'la da birçok kez Yahve'nin (Yehova) insanlara kızarak onlara yok edici felaketler verdiği, seçtiği komşu milletleri İsrail'in üzerine saldırttığı bildirilmektedir. Aynı olayı Kur'an'du da görüyoruz. Birçok sure içindeki ayetlerde Allah'ın çeşitli milletleri nasıl yok ettiği yazılıyor. Bunlardan bazıları:

▪ Hâcc Suresi, ayet 44:

"Ey Muhammed! Seni yalancı sayıyorlarsa bil ki, onlardan önce Nuh milleti, Ad milleti, Semûd, İbrahim milleti, Lut milleti ve Medyen halkı da peygamberlerini yalancı saymış, Musa da yalanlamıştı. Ama ben, kâfirlere önce mehil verdim, sonra onları yakalayiverdim, beni tanımamak nasılmış görsünler!"

▪ Furkan Suresi, ayet 38:

"Ad, Semûd ile Ress'lileri ve bunların arasında birçok milleti de yerle bir ettik."

▪ Ankebût Suresi, ayet 38:

"Ad ve Semûd milletlerini de yok ettik."

▪ Fussilet Suresi, ayet 13:

"İşte sizi, Ad ve Semûd'un başına gelen kasırgaya benzer bir kasırga ile uyardım."

▪ Fussilet Suresi, ayet 16:

"Rezillik azabını onlara dünyada tattırmak için üzerlerine dondurucu rüzgâr gönderdik."

▪ Muhammed Suresi, ayet 13:

"Biz halkı seni yurdundan çıkaran nice şehirleri yok ettik. Fakat onlara bir yardım eden çıkmadı."

▪ Ahkaf Suresi, ayet 27:

"Ant olsun biz çevrenizdeki memleketleri de yok ettik."

▪ "İsrâ Suresi, ayet 15, 16:

"Bir ülkeyi yok etmek istediğimizde, o beldenin şımarmış olanlarına önce emrimizi ulaştırırız. Yine kötülük ederlerse biz de orayı yerle bir ederiz."

Sümer'de kralların nasıl sarayları varsa Tanrıların da öyle evleri olmalıydı. Bunun için "Tanrı evi" adı altında görkemli tapınaklar, yanlarında Tanrılarla insanları yaklaştırdığı düşünülen basamaklı kuleler yapılmıştı.

Daha sonra bu Tanrı evleri sinagoglara, kiliselere, camilere dönüştü. **Camilerin ve minarelerin üstündeki yanm ay, Sümer Ay Tanrısının sembolüdür.**

13) Sümer'deki "Tanrı evi" deyişi, Kur'an'da "Allah'ın mescitleri" (Tevbe Suresi, ayet 17, 18) şeklinde bulunmaktadır. Sümer'de mabet veya saray anlamına gelen "e.gal" kelimesi Tevrat'ta "hegal" olmuştur.

Max I. Dimont, *Jews, God and History*, New York, 1962, s.65'te; "Babil toprağında Yahudiler iki yeni düşünce geliştirdiler, bunlar o zamandan beri insanlığın malı oldu. Kurban için Tanrı evi yerine, dinsel toplantı için sinagoglar yaptılar. Buralarda Tanrı'ya kurban yapmak yerine dua etmeyi koydular. **Sinagoglar Hristiyanlıkta kiliselere, Müslümanlıkta camilere dönüştü.** Dua, bu insanlar arasında Tanrı'ya adanan bir sembol haline geldi" şeklinde yazılmaktadır.

14) Sümer dininde Ay kültürünün önemli bir yeri vardır. Ayın ilk görüldüğü gün, 15 günlük olduğu ve görünmediği günlerde törenler yapılır, hatta bazı yiyecekler yenilmezdi. İslamiyette de oruç ve bayramlar Ayın görünüşüne göre düzenlenmiştir.

Sümer kralları, Tanrıların yeryüzündeki vekili sayılıyordu. Bu inanç hristiyanlıkta Papaya, Müslümanlıkta halifeye geçerek sürmüştür.

▪ Bakara Suresi, ayet 30: "Rabbin meleklerle, 'ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' dedi. Onlar da, 'biz hamdinle sana teşbih eder ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun' dediler."

Sümer kanunu, Babil Kralı Hammurabi'nin yaptığı kanuna temel olmuş, ondan Musa'nın ve Yahudi kanunu, ondan da İslam kanunu etkilenmiştir. Hammurabi'nin (İÖ:1750) Güneş Tanrısından kanunu alışı, Musa'nın Tanrıdan kanunu alışına örnek olmuştur. İlginç olanı İslam'da hukukun, ancak Arapların Irak topraklarını ele geçirdikten sonra kurallaşmasıdır. Sümer, Babil hukuksal geleneklerinden çıkan sözler, ibrani kanunu Talmud'da bulunuyor.

Ortodoks Yahudi'deki boşanma terimi Sumerce bir kelime. Sinagogda Tevrat okunurken dinleyenler şallarının saçakları ile onu izlerler. Bu, Sümer'de hukuksal bir belgenin onaylandığını göstermek için tablete elbise kenarıyla basılmasını yansıtmaktadır(Samuel Noah Kramer, *Cradle of Civilization*, New York, 1967, s.160.)

Musa'nın kanununda bulunan anaya babaya saygı, kimseyi öldürmeyeceksin, zina yapmayacaksın, çalmayacaksın, yalan tanıklık etmeyeceksin, komşunun karısına ve malına göz dikmeyeceksin gibi kurallar Sümer kanununda da aynı.

Yalnız Sümer kanunu daha insancıl; göze göz, dişe diş yok cezalarda. Ne yazık ki, Sümer kanunlarının yazılı olduğu tabletler çok kırıklı, belki de toprak altından daha çıkarılamayanlar da var. Bu yüzden tam karşılaştırma yapılamıyor. Buna karşın daha sonra Samiler tarafından yapılan kanunların Sümer kanunlarına dayandığı kuşku götürmez.

Buna açık bir örnek olarak, İbrahim Peygamber'in karısı ile cariyesi arasındaki olayı gösterebiliriz. Sümer kanununa göre kısır bir kadının kocasına verdiği cariyesi çocuk doğurunca, hanımına karşı büyüklük taşıyamaz, öyle yapmaya kalkarsa cezalandırılır.

Tevrat ve Kur'an'da yazıldığına göre İbrahim Peygamber'in kısır olan karısı Sara, cariyesi Hacer'i çocuk yapmak üzere kocasına veriyor. Cariye, çocuk doğurup kendisini üstün görmeye başlayınca, oğlu İsmail ile çöle götürülüp atılıyor kocası tarafından.

15) C.L. Woolley, *The Sumerians*, New York, 1965, s. 102; Hammurabi 146; Tevrat Tekvin bab 21; 8-21; Kur'an'du çeşitli sureler içinde.

Tevrat'a göre büyük erkek çocuğa mirastan özel bir pay verilir. Çocuklar isterse babanın sağlığında bu payı alabilirler.

▪ Tekvin bab 25: 32-34'te Yakup büyük kardeşi Esav'a isteği üzerine payını veriyor. Aynı kural Sümer'de de var. Sumerce yazılmış Lipit-İştar kanununda bu madde, tabletin kırıklığı yüzünden tam değil (Sümer, Sabit, *Asur Kanunları*, s.69, madde 2).

Fakat Hammurabi kanununda bunun tümünü buluyoruz. Madde 165: Eğer bir adam büyük oğluna tarla, bahçe ve ev hediye eder, ona bir belge yazarsa, baba öldüğünde o payını aynca alır ve baba malının diğer kısmını kardeşleriyle eşit bölüşecektir.

Araplarda zina yapan kadınların taşlanması, Tevrat'ta olmasına karşın (Tesniye 13-23), Kur'an'da böyle bir ceza yok.

Zina cezası ile ilgili dört ayet bulunuyor. Bunlar:

▪ *Nisa Suresi, ayet 15-16:*

"Kadınlarınızdan zina yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye kadar, yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evinizde tutun. İçinizden zina yapan her iki tarafa ceza verin! Eğer tövbe edip uslanırsa artık onlara ceza verip eziyet etmekten vazgeçin. Çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden ve çok esirgeyendir."

▪ *Nur Suresi, ayet 2:*

"Zina eden kadın ve erkekten her birine yüz sopa vurun. Müminlerden bir grup da onlara şahit olsun!"

▪ *Nur Suresi, ayet 3:*

"Zina eden erkek ancak zina eden veya putperest olan kadınla, zina eden kadın da zina eden veya putperest olan erkekle evlenebilir." Taşlanma cezası Sumerlilerin eski çağlarında varmış.

Fakat değişik bir nedenden İÖ: 2200'lerde Lagaş Kralı Urukagina tarafından yapılmış sosyal reform metninde, geçmiş zamanlarda olduğu gibi iki koca almaya kalkan kadınlar ve hırsızların, bu fena hareketleri yazılı taşlarla taşlanacakları bildirilmektedir. Daha sonra yazılan kanunlarda bu taşlanma konusu bulunmuyor.

16) *S.N. Kramer, The Sumerians, s.322. İslamiyetten önce bazı Arap kabileleri anaerkil olup kadınlar birkaç koca alabiliyorlarmış (Hayrullah Örs, Hazreti Muhamtned, istanbul 1963, s.160, 161.)*

İslamiyetten sonra da bazı kabileler arasında anaerkil adetin sürdüğü oldukça eski bir tarihte Stern mecmuasında bir Alman kadın yazarın Arabistan kabileleri arasında yaptığı araştırma yazısında okumuştum. Sümerce metinde taşlanma olarak çevrilen kelime tablette pek belirli olmadığından yeni araştırmada anlamsız bırakıldı

Sümer kanunlarında zina ile ilgili maddeler, kırıklıkları dolayısıyla olsa gerek, yok. Buna karşın Hammurabi kanununda bulunuyor. *Sümer, Babil, Asur Kanunları, s. 198:* "

"129. Eğer bir adamın karısı bir başka bir erkekle yatarken yakalanırsa onları bağlayıp suya atacaklar. Eğer kadının kocası yaşatırsa, kral da yaşatacak. Eğer bir adam başka bir adamın babasının evinde oturan karısını zor kullanıp koynunda yatırırken yakalanırsa, o adam öldürülecek, kadın özgür.

Sümer'de bekâret konusu önemli görünüyor. Sümer kanunlarının yazılı olduğu tabletler kırık ve okunamayan yerleri çok. Okunabilen iki madde bunu kanıtlıyor: Bunlardan birinde, bir kölenin zorla bikrini bozan 5 shekel (tahminen 40 gram) gümüş vermek zorunda. Diğerinde dul olarak evlenen bir kadın, kocasından boşandığında kız olarak evlenen kadının alacağı tazminatın yarısını alabiliyor.

Tevratfta kural daha katı. Bir kız evlendiğinde bakir olmadığı kanıtlanırsa taşla öldürülüyor (*Tesniye 22:13-21*). Buna karşın, Kur'an'ûa. bekâret konusu ele alınmamış.

Sümer'de tecavüz de fena sayılmış. "Hür bir adamın kızı yolda tecavüze uğrarsa, anne, babası onun sokakta olduğunu bilmemişlerse, kız onlara 'tecavüze uğradım' derse, anne, baba onu zorla erkeğe karı olarak verecekler." Tecavüz, Sümer efsanesine bile konu olmuş. Tanrı Enlil, Tanrıların başı olduğu halde, evlenmeden önce karısını aldatarak zorla tecavüz ettiği için Tanrılar meclisince yeraltı dünyasına sürülmüş.

17) Adetin sürdüğünü, oldukça eski bir tarihte Stern mecmuasında, bir Alman kadın yazarın, Arabistan kabileleri arasında yaptığı araştırma hakkındaki yazısında okumuştum. Sumerce metinde taşlanma olarak çevrilen kelime tablette pek belirli olmadığından, yeni araştırmada, anlamsız bırakıldı. Prof. Dr. Mebnire Tosun, Doç. Dr. Kadriye Yavaş, Sümer, Babil ve Asur Kanunları ve Ammi Saduqa Fermanı, Ankara, 1975, s.40, madde 5-7.

18) Bu efsaneye ait bazı satırlar şöyle: Nippur'ım güzel km Tanrıça Ninlil annesinin önerisi üzerine kendisini Tanrı Enlil'e göstermek üzere suya giriyor.

Saf suda kız yıkandı.

Ninlil Nunbirdu kanalının kenarında yürüdü.

Büyük dağ baba Enlil gördü onu.

Bey kıza "gel yatalım" dedi, kız istemedi.

"Benim dölyolum çok ufak birleşmeyi bilemez,

Dudaklarım çok küçük öpmeyi bilemez."

Bunun üzerine Enlil, vezirine bîr lekne getirtir. Kızla teknede gezerken ona tecavüz eder. Bu olaya kızan Tanrılar meclisi Enlil'i yakalayarak şöyle derler:

Aynı olay Tevrat'ta (Tesniye, 22:28, 29) şöyle: "Eğer bir adam kız olan nişanlanmamış bir genç kadınla yatarsa ve onları bulurlarsa, adam genç kadının babasına 50 şekel (şekel Sumerlîlerden Akadcaya geçen bir ağırlık ölçüsü birimi) gümüş verecek ve kadın onun karısı olacak.

"Eğer adam, nişanlı bir kızla şehirde yatarsa her ikisi de taşlanarak öldürülüyor. Kur'an'da bu konu yok.

Sümer'de sosyal adaleti koruyan Tanrıça, senede bir kere insanları iyi veya fena hareketlerinden dolayı yargılar, kötülerini cezalandırır. Bu inanış İslam'a, Şaban ayının on beşinde **Berat Kandili** olarak girmiştir.

19) Enlil ahlaksızın biri, defol şehirden,"

Böylece Enlil yeraltı dünyasına gönderilir. Ninlil de arkasından gider. O arada Ay Tanrısına gebe kalır. Birçok olaydan sonra ancak yeryüzüne çıkarlar(Tarih Sümer'de Bağlar, s.70-72.) 19 Tarih Sümer'de Bağlar, s.87-89)

Sosyal adaletin Tanrıçası Nanşe'nin nasıl bir Tanrıça olduğunu ve insanlarda beğenmediği hareketler nelerdir; aşağıdaki dizeler anlatıyor:

Öksüzleri bilen, dulları bilen,
İnsanın insana yaptığı zulmü bilen,
Öksüzlerin annesidir O.
Nanşe dullan koruyan.
Fakirlere haktanır olan,
Sığınanlara kucak açan,
Güçsüzlere barınak bulan kraliçedir o.
Beğenmedikleri:
Kanunsuz yolda gezen,
Geçerli olan gelenekleri aşan,

Anlaşmaları bozan,
Fena yerlere beğenerek bakan,
Büyük ağırlık ölçüsü yerine küçüğünü koyan,
Uzun ölçü yerine kısasını kullanan,
Kendine ait olmayanı yiyip de "yedim" demeyen
İçip de "içtim" demeyen
İnsanlar fena kimseler Tanrıça Nanşe için.

Sümer Tanrılarının esas adlarının başka, niteliklerine göre diğer adları da vardı. Babilliler bu adlardan 50'sini yeni yarattıkları Tanrı Marduk'a vererek tek Tanrı düşüncesine doğru bir adım atmışlardı.

İslam dininde Allah'a verilen 99 ad, aynı geleneğin bir devamı gibi görünüyor.

Sümerlilere göre ölümler, "kur" adlı karanlık, dönüşü olmayan bir yeraltı dünyasına gidiyorlar. Tevrat'ta bu; Şeol, Yunan'da Hades, İncil'de cehennem, İslam'da ahret olarak devam etmektedir. Sümerlilere göre burada tekrar dirilme yok. Fakat yeraltı dünyası; oranın Tanrıları, rahipleri, ölenlerin gölgeleriyle oldukça hareketli bir yer. Buradan bazı özel durumlarda gölgeler yeryüzüne çıkabiliyor.

Gılgamış'ın çağrısı üzerine arkadaşı Enki-lu'nun gölgesi çıkarak iki arkadaş konuşuyorlar. Tevrat Samuel 1:28'de Saul'un isteği üzerine Samuel'in gölgesi yeraltından çıkıyor.

Sümer'de yeraltındaki ölümlerin ruhları için yiyecek ve kurbanlar sunulmazsa, onlar yeryüzüne çıkarak insanlara rahatsızlık veriyorlar. Ölenlerin arkasından çok fazla ağlayıp sızlanmak onları sıkıyor. İslamiyette de ölümler yapılan dualar, kurbanlar bu inanışın bir devamı. Bizde de "çok ağlanıp ölünün ruhunu rahatsız etmeyin" sözü vardır.

Yahudilere, Babil tutsaklığından sonra Perslerin etkisiyle, Zerdüşt dilinden; ölümlerin tekrar dirileceği, cennet, cehennem ve Sırat Köprüsü girmiştir(*Hayrullah Örs, Musa ve Yahudilik, İstanbul, 1966, s.361*).

Kur'an'da Sırat Köprüsü yok. "Sırat köprüsü" kelimesi Kuran-ı Kerim'de geçmemesine rağmen bazı rivayetlerde bu kelime açıklanmıştır; örneğin İmam Sadık Fecir Suresi'nin 14. ayetindeki "Mirsad" kelimesinin tefsirinde, onu cehennemden geçen bir köprü olarak beyan etmiştir.

Sümerliler, kendilerinin, Tanrılar tarafından seçilmiş üstün bir halk olduğunu yazmışlar.

Tevrat'ta. Yahve, Kur'an'da Allah, İsrailoğullarını üstün bir kavim yapmıştı. Tevrat Tesniye 14:6; Kur'an Câsiye Suresi, ayet 16; Bakara Suresi, ayet 27:

20) Zerdüşt dinindeki cennet cehennem hakkındaki geniş bilgi, Samuel Noah Kramer, Mythologies of Aneleni Worltda(America, 1961, s.358-360) bulunuyor.

Buraya göre, ölünün ruhu üç gün durduktan sonra korkunç Sinvat Köprüsü'nden (Sırat olmuş) geçiyor. Adam dünyada iyi işler yapmışsa güzel bir kız onu karşılıyor, ilk adımda Cennetin iyi düşüncesine, ikinci adımda iyi sözüne, üçüncüde iyi olaylarına, dördüncüde parlak sonsuz bir ışığa girer. Eğer insan iyi değilse, cesedi bırakmayan ruhu, bir cin Sırat Köprüsü'nden geçirir. Onu fena bir kadın alır; fena söz, fena düşünce, fena olaylardan geçerek fena cinlerle karşılaşır. Diğer bir anlatıya göre de ölümler canlanıp ruhtarıyla birleşiyorlar. Hepsi, içinde kurşun kaynayan bir kazana atılıyor, iyi olanlara bu ılık süt gibi geliyor. Üç gün sonra hepsi oradan çıkarılıyor. Ölümsüzlük içkisi veriliyor ve Ölümsüz oluyorlar.

Sümerliler kadınları bir tarlaya benzetmişler. Aynı deyim hem Tevrat, hem Kur'an'da var,

Kur'an'da "kadınlarınız sizin için bir tarladır, tarlanıza nasıl dilererseniz öyle varın" yazılı (Bakara Suresi, ayet 223). Bunu müfes-sirler çeşitli şekilde tefsir etmişler.

Sümerliler, dünyadaki bütün olayların ve Tanrıların isteklerinin gökte yıldızlarla yazılı olduğuna inanırlardı. Kur'an'da aynı inanış "Levh-i Mahfuz" olarak sürüyor.

▪ Nemi Suresi, ayet 75: "Gökte ve yerde göze görünmeyen hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta da (Levh-i Mahfuz) bulunmasın."

▪ Bürûc Suresi, ayet 17, 18:

"Orduların haberi geldi mi sana? Onlar Firavun ve Semûd orduları idi (nasıl helak oldular?). Bilakis inkarcılar bir başka çeşit yalanlamanın içine düştüler. Alları onları arkasından kuşatmıştı. Hakikatte onların yalan-ladıkları Levh-i Mahfuz'da bulunan şerefli. **Bu ayete göre Kur'an bile gökte yazılı bulunuyor. Sümer'den kaynaklanan bir inanç!**

Sumerlilerde 7 sayısı çok önemlidir. 7 gün geçmek, 7 dağ aşmak, 7 ışık, 7 ağaç, 7 kapı gibi. Aynı şekilde Tevrat ve Kur'an'da da 7 sayısı bolca bulunmaktadır. İslam'a göre cennetin 7 kapısı vardır; Sümer yeraltı dünyasının da 7 kapısı bulunuyor. Yahudi dinsel törenleri Babil'den alınmıştır. Onların bu törenlerde söyledikleri şarkılar, Mezopotamya'da yeni yıl bayramlarında söylenen şarkılara benzemektedir. Cinlerin yok edilmesi duaları da Babil kökenlidir.

Sumerliler Tanrılarını sevindirmek, onlardan bir istekte bulunmak, hastalıklardan kurtulmak için veya yaptıkları adaklara karşılık kurban kestirirlerdi. Bu kurbanlar sakatsız ve hastaliksiz olmalı ve kurban sahibi vücutça temizlenmeliydi. Kurbanlar, rahipler tarafından özel dualarla kesilirdi. Kurbanın sağ kalçası ve iç organları Tanrıya takdim edilir, gerisi etrafta olanlara dağıtılırdı.

İslam'da da kurbanlar aynı koşullarda kesiliyor. Yalnız hocanın kesmesi zorunlu değil. Kurbanın sağ kalçası ile iç organları Tanrı yerine kurban sahibine bırakılır, gerisi dağıtılır.

Sümer'de Erhanedan devrinde Ur Kral mezarlarına göre, Kral ve Kraliçeler askerleri ve etrafındakilerle birlikte gömülürdü. Fakat metinlerde her türlü kurban yazılmasına karşı insan kurbanı yok. Buna mukabil İsrail'de, Yunan'da insan kurbanı yapılmış. (Cyrus Gordon, *The Common Background of Greek and Hebrew Civilization*, New York, 1966, s.225.) İbranilerde ölü veya dirileri kıvandırmak veya şahısların sağlığını korumak için Tanrı ile bir tür anlaşma olarak insan kurbanı yapılmış (Tevrat, *Sauel II 21: 6-9; Hayrullah Örs, Musa ve Yahudilik, İstanbul, 1966, s.142.*).

Araplarda da bunun olduğunu, hatta Muhammed'in büyükbabasının "eğer on oğlum olursa birini Tanrı'ya (veya Tanrılara) kurban edeceğim" dediğini bir kitapta okumuştum. Mezopotamya'dan gelen İbrahim Peygamber bu ilkel âdeti kaldırtmış. Sumerlilerde, okul tabletlerine göre 6 gün çalışma, 7. gün dinlenme var. Bu Yahudilere Sabbath olarak geçmiş. On emirde "Sabbat'ı düşün, onu kutsal gün olarak gör!" deniyor. 6 gün çalışıp yedinci günü Tanrıya adanmış bir dinlenme günü oluyor.

Yahudilere ve Kur'an'a göre Tanrı 6 günde dünyayı yaratıp yedinci gün dinlenmiş. Bu günün cumartesi olması da Babillilerden geçmiş. Babilliler her ayın 7. gününde (Şapatu) bir kutlama yaparlardı. Bu üzümlüğü ve nefis terbiyesini ifade eden ve Satürn gezegenine adanmış bir gündü, (Saturday, Satürn gezegeninden gelen bir gün adı, yani cumartesi). Satürn kötü güçlerin temsilcisi idi. Yahudiler bu günün anlamını değiştirerek onu neşeli bir hale koymuşlardır. Onlar cumartesi gününü Tanrı'ya dua ederek, kitaplar okuyarak çeşitli eğlencelerle geçirirler ve en ufak bir işe el sürmezler. İslamiyete bu gün Cuma'ya dönüştürülerek daha hafifletilmiş kuralla alınmıştır.

Sümer yazarlarına ve ilahiyatçılarına göre her insanın ve ailenin bir şahsi Tanrısı veya Tanrısız baba yerine geçen iyi bir meleği vardı. Bu, bir fal, bir rüya veya görünen Tanrı ile bir anlaşma yapılarak belirlenirdi. Bunun görevi, Baştanrılardan, ait olduğu kimse için sağlıklı ve uzun ömür dilemek ve onun isteklerini Tanrılar meclisine iletmek. Tevrat'ta (Tekvin 31:53), "İbrahim'in, Nahor'un Allahı, babaların Allahı aramızda hükmetsin!" deniyor.

Bu da Sumerlilerin şahsi Tanrısının bir yansıması. İbrahim'in Allahı, İbrahim ile, onu tanıyacağına, kendine Allah yapacağına dair bir ahit yapıyor, onu da sünnet yapılmak suretiyle pekiştiriyor.

- Kur'an'ân (Kaf Suresi, ayet 17, 18). "Hiç kimse yoktur ki, onun üzerinde bir koruyucusu ve denetleyicisi bulunmasın" denmektedir ki, bu da Sumerlilerdeki bireylerin özel Tanrılarını yansıtır. Sümer Tanrılarının gökte toplandıktan duka adında bir yerleri var.
- İslam inanışına göre de Allah yedi kat göğün üzerinde Arş'ta oturuyor. (Hûd Suresi, ayet 7; Furkan Suresi, ayet 59; Secde Suresi, ayet 4.)
- Kur'an'a göre (Şûra Suresi, ayet 51): Allah, bir insana ancak vahiy yoluyla, perde arkasından veya bir elçi gönderip dilediğini ona bildirir.

Tevrat'ta Tanrı ile şahıslar (peygamberler dışında Musa'nın kardeşi, kölesi İbrahim'in karısı gibi) karşılıklı konuşuyorlar veya insan şekline girmiş melekler Tanrı'dan haber getiriyor veya Tanrı istediğini rüyada bildiriyor.

Sümer'de Tanrı sadece bir kez duvar arkasından konuşuyor (Bilgelik Tanrısı Enki, Tufanın olacağını, Nuh'un karşılığı olan Ziusud-ra'ya duvar arkasından söylemiş).

Tanrılar insanlara yapacakları işleri rüyalarda bildiriyor. Bunlardan başka fal ve kehanet yoluyla insanlar, Tanrılarının isteğini öğreniyorlar. Tivrattaki ilahiler, atasözleri ve deyimlerin Sumerlilerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Sümer atasözleri Tufan kahramanı Ziusudra'ya(tufandan kurtulan kişi) babası Şuruppak tarafından,

21) Robert Cooper, *The Inquire.r's Text-Book, Being Subxtonc.e ofTtûrteen Leclures on the Bibel*, Boston, Londra, 1846, s.l II. Bu kitap, Tevrat ve İncil'i kısım kısım eleştiren 13 konferansı kapsıyor. Daha çivi yazılan yeni çözülmeye başladığı ve tabletlerden, hele Sümer'den kimsenin haberi olmadığı bir zamanda yazılmış. Bugün Sümerlilerden geldiğini kanıtladığımız Tivrattaki birçok konunun, İsraililer tarafından yazılmış olamayacağını ve bunların başka bir dille yazılmış metinlerden alındığının öne sürülmesi çok ilginç ve ileri görüşlülük.

Burada, "'Tivrattaki ilk beş kitap Musa tarafından yazılmış olamaz, çünkü o zaman henüz papirüs kullanılmıyor, ancak taşlar üzerine yazılıyordu"deniyor. Ünlü Yahudi filozofu Spinoza'ya (16. yüzyıl) göre, Yahudiler'in Babil dönüşünden en az yüz yıl sonra bunlar yazılmış olmalıymış. Sayfa 111'de Tiv-rat'ta bulunan Atasözleri kitabının Kral Süleyman'ın olamayacağı, bunların Yahudilerden başka bir kavme ait deyimler koleksiyonu olduğu, Süleyman'ın adının ona eklendiğini yazıyor R. Cooper.

Çünkü "Süleyman'ın Meseleleri" bölümünde Bap 25'in ilk satırlarında bunlar Yahuda Kralı Hizkia yazdırmış" demektedir. Halbuki bu kral Süleyman'dan 250 yıl sonra yaşamış. Bu kadar aradan sonra yayım olmadığı halde nasıl bilmişler bunların Süleyman'a ait olduğunu diyor yazar (Bu kitabı kütüphanesinin en değerli eserlerinden biri olduğu halde bana hediye eden sayın dostum Jersay Üniversitesi'nden Prof. Martin Abena'a burada teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.)

Ayrıca bkz. Hayrullah Örs ve Yahudilik, İstanbul 1966 s. 241: S.N.Kremar. *In the World of Sümer, An Authobiography*, Detroit 1986, s.225

Tevrat'ta Süleyman'a babası Davud tarafından söyleniyor. Kur'an'da ise Lokman tarafından adı veril-meyen oğluna öğüt veriliyor. Lokman'ın kimliği hakkında çok çalışılmış; bazıları onun peygamber olduğunu, bazıları da çok dindar olduğundan Tanrı tarafından uzun ömür verildiğini, yaşamı boyunca bil-gisinin arttığını söylüyor.

O, 560 yıl yaşamış ve bir adı da Sümerce Ziusudra gibi ölümsüz anlamına gelen Lubad imiş. Aramı edebiyatında Ahiqar, Bizans'ta Planudes olarak ortaya çıkıyor. Bunların hepsi Sümer'deki Ziusudra'ya dayanmaktadır (Paul Lun.de, Aesop of the Arabe, Aramco, 1974, March-April, s.2).

Sümer'de rüyalar Tanrı bildirisi olarak yorumlanıyor. Bu rüyalardan bazılarının etkisi Tevrat ve Kur'an'da görülmektedir. Bunlardan en ilginç Yakub'un oğlu Yusufun rüyasıdır. Yusuf "rüyamda tarlanın ortasında demetler bağlıyorduk. Benim demetim kalktı dikildi. Sizin demetiniz onun etrafını kuşatıp benim deme-time eğildiler" deyince, kardeşleri "bu bizim üzerimize kral mı olacak?" dediler. Yusufun ikinci rüyasında güneş, ay ve 11 yıldızın kendisine eğildiklerini söylemesi üzerine, kardeşleri onu öldürmeye karar veriyor-lar(Tekvin 97:7,9.). Aynı şekilde Sümer Kralı Urzababa'nın yanında çalışan Sargon, gördüğü rüyayı Krala söyleyince, Kral "benim yerime kral olacak" korkusuyla Sargon'u öldürmek istiyor(Jerrold S. Cooper, Sar-gon and Jo-seph, Dremam Come True, Biblical and Related Studies, Presented to Sa-muel Iwry, Indiana, s.33-35.).

Sümer mabet ve saraylarının yapılışında izlenen yol, bunlar hakkında yazılan ilahilerde belirtilmiş. Yapıya başlamak için önce Tanrının önermesi gerek.

22) Kur'an'da Yusuf'un ikinci rüyası yazılı birincisi yok (Yusuf Suresi ayet 4)

Bu da temizlik törenleri yapıyor. Bu yapıların görkemliliği övülüyor, adanma hikâyesi anlatılıyor. Bazı ilahilerde yapıyı yaptıran Tanrı tarafından kutsanmak suretiyle ödüllendiriliyor.Tevrat'ta da aynı yol izle-niyor.

Sümer Tanrı evleri hangi Tanrı için yapılmış ise o Tanrının ve ailesinin heykelleri içine konurdu. Kiliseler-deki İsa ve Meryem'in heykel ve resimleri bu âdetin bir uzantısı. Sumerlilerde rahibeler tapmaklara Tanrının gelini olarak çeyizleriyle girerlerdi.

Bu, Hristiyanlıkta devam etmektedir. Törenlerde Meryem'in heykelinin taşınması, Sümer törenlerinde Tanrı heykellerinin gezdirilmesini yansıtır. Hristiyanlıkta olduğu gibi Sümer'de de günah çıkaran rahip-ler vardı, bunlar kırmızı elbise giyerlerdi.

23) Lagaş Kralı Gudea (İÖ: 2250) Eninnu mabedinin yapılmasıyla ilgili 1400 satırı kapsayan iki silin-dir kitabe yazdmmış. Bunda: Gudea mabedi yapmadan Önce bir rüya görüyor. Rüyada, şahsi Tanrısı Ningişzida ufukta güneş gibi doğuyor. Yazı ve okulların koruyucusu Tanrıça Nidaba elinde gökte yazılanları kapsayan bir tablet tutuyor (Levh-i Mahfuz). Mimarlık- Tanrısı Nindub da üze-rinde yapılacak mabedin planı bulunan mavi tasta bir tableti gösteriyor. (The Sumericins, s. 138.) Tevrat He-zekiel 4:l-2'de mabet planına paralel, "Sen de Ademoğlu, kendine bir tuğla al ve onu önüne koy ve üzerine bir şehir çiz, Yeruslaim'i çiz!" deniyor.

C. BAŞ ÖRTME

Sümer tapınaklarında rahibeler genel kadın görevi yapıyorlardı. Bunlar Tanrı namına seks yaptıklarından kutsal sayılmış ve diğer kadınlardan ayrılmalrı için başlan örttürülmüştür.

Daha sonraları, İÖ: 1500 yıllarında bir Asur Kralı, yaptığı bir kanunun kırkinci maddesi ile evli ve dul kadınları da başlarını örtmeye mecbur etmiştir.

Fakat kızlar, cariyeler ve sokak fahişelerinin örtünmesi yasak; örtünürlerse ceza var(Prof. Mevrure 'osun-Doç. Dr. Kadriye Yalçav, Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Atnmi-duqa Fermanı, Ankara, 1975, s.252, madde 40.) Böylece meşru seks apan evli ve dul kadınlar da mabet fahişeleri düzeyinde saymışlardır.

Bu gelenek Yahudilere geçmiş, dindar Yahudi kadınları evlenince saçlarını traş ettirip bir peruk veya başörtüsü ile başlarını örtmüşler. Hristiyanlıkta rahibeler aynı şekilde başlarını örtüyorlar. İlginç olanı Tevrat'ın son yazıldığı zamana kadar Yahudiler arasında Tanrı namına fuhuş yapan kadın ve erkekler varmış. Tevrat Tesniye 23: 18'de: "İsrailoğullarından ve kızlarından kendilerini fuhşa vakfetmiş kimseler olmayacaktır. Kadınlar! Fuhşun Ücretini herhangi bir adak için Allah'ın Rabbin mabedine getirmeyeceksin, çünkü bunların ikisi de Allah'ın Rabbe mekruhtur" şeklinde yazılıyor. Yahudi fahişeleri yüzlerine peçe koyuyorlarmış. (Tevrat, Tekvin 38:15.). Bunun Araplarda da olduğunu duydum; ama yazılı bir kanıt bulamadım, islam'a örtünme, erkekten kaçma şeklinde geçmiş. Buna karşın erkeksiz bir yerde Kur'an okunurken veya dua ederken kadınların başını örtmesi, Sumer geleneğinin bir devamıdır.

24) Hartmut Schmökel, Kulturgeschichte des Altenorient, Stuttgart, 1961, s.37.

25) Tekvin 38: 5-26'da bulunan hikâye bunu açıklıyor. Buna göre, Yahuda'nın oğlu ölüyor. Geleneğe göre gelinini ikinci oğluna veriyor. O da ölünce adam üçüncü oğluna almıyor gelinini. Bu- na kızan gelin dulluk elbisesini çıkarıyor. Yüzüne peçe takıp kendisini fahişe gibi yaparak kaynatası ile yatıyor. Karşılığında kadın adamın mührünü, kuşağını ve değneğini istiyor. Kadın gebe kalıyor; bunlarla, çocuğun kaynatasından olduğunu kanıtlıyor.

D. KUR'AN'DA ÖRTÜNME

İslam'a örtünme, erkekten kaçma şeklinde geçmiş. Buna karşın erkeksiz bir yerde Kur'an okunurken veya dua ederken kadınların başını örtmesi, Sumer geleneğinin bir devamıdır.

❖ Kur'an'da Örtünmeyle İlgili Ayetler

▪ A'râf Suresi, ayet 26-27:

"Ey Ademoğulları! Size çirkin yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik. Tekva (iman) elbisesi ise daha hayırlıdır. Ey Ademoğulları! Her mescide gidişinizde ziynetli elbiseler giyinin. Yiyin için, fakat israf etmeyin."

▪ Nur Suresi, ayet 31:

Mümin kadınlara söyle: Gözlerini korusunlar, namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere ziynetlerini teşhir etmesinler. Başörtülerini yakalannın üstüne örtsünler.

Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları ellerinin altında bulunan, erkeklerden kadına ihtiyacı kalmamış hizmetçiler, yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına ziynetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları ziynetleri anlaşılsın diye ayaklarını yere vurmasınlar." Bu ayetteki "ziynetler" nedir? Bu, çeşitli şekilde yorumlanmış. Kimi kadının vücudu, kimi de takılan ziynettir, demiş.

▪ Nur Suresi, ayet 60:

"Bir nikâh ümidi beslemeyen, çocuktan kesilmiş kadınların ziynetlerini göstermeksizin, dış elbiselerini çıkarmalarında kendilerine bir vebal yoktur. Yine de iffetli olmaları kendileri için daha hayırlıdır."

Burada ziynetin; kadının vücudu, göğüsleri olduğu daha belirgin. İslamiyetten evvel Arap kadınları yanbel-lerine kadar çıplak gezerlermiş. Hatta İslamiyetten sonra da cariyeler, köleler giyinmezlermiş çalıştıkları için. Bizde kadınlar yaşlanınca daha çok kapanıyorlar.

▪ Ahzâb Suresi, ayet 59:

"Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıklarında) örtülerini üzerlerine almalarını söyle. Onların tanınmaması ve inciltilmemesi için en elverişli olan budur."

Bu ayete göre kadınlar örtününce ne okullara gidebilecek, ne de çalışabilecekler. Kur'an'da, bazı hocaların uydurduğu gibi, başlarını örtmeyen kadınların cehennemde saçlarından asılacakları şeklinde bir ayet olmadığı gibi, örtünenlerin de cennete gideceği yazılmıyor. Bazı Sümer rahibelerinin, evlenseler bile çocukları olmamalı idi. Kazara böyle doğan çocuklar öldürülürdü. Çünkü bu kadınlar Allah'ın karısı olduğundan, doğan çocuklar da Tanrı'nın çocuğu sayılıyordu. Sümerler bir ölümlüden Tamının çocuğunu istemiyorlardı. Bu ve Kur'an'daki bir ayet, İsa'nın neden Tanrının oğlu olarak kabul edildiğine bir açıklık getiriyor.

▪ Âli İmrân Suresi, ayet 35-37:

"İmran'ın karısı şöyle demişti 'Rabbim karnımdakini azatlı bir kul olarak sana adadım. Adağımı kabul buyur. Rabbim onu kız doğurdum, ona Meryem adını verdim. Kovulmuş şeytana karşı onu ve soyunu sana ısmarlıyorum' dedi. Rabbi onu hüsnükabul gösterdi ve güzel bir bitki gibi yetiştirdi. Zekeriya'yı (teyzesinin kocasını) Rabbi onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriya onun yanına, mabede her gelişinde orada bir rızık bulur 'bu sana nereden geliyor?' derdi. O da 'Allah tarafından' derdi." Bu ayetten anlaşıldığına göre o zaman mabetler vardı. (Tevrat ve İncil'de de mabetlerin bulunduğu yazılı.) Meryem, mabede adanmış ve orada yetişmiş bir kızdı. Herhangi bir şekilde, bazı kitaplara göre de nişanlısı Yusuf'tan hamile kalmıştı.

26) İncil Manaya, bab I, 18-25: *Anası Meryem Yusuf'a nişanlı olduğu halde buluşmalarından önce Ruhulkudüsten gebe olduğu anlaşıldı. Nişanlısı Yusuf salih bir adam olup onu âleme rüsvay etmek istemeyerek gizlice boşamak niyetindeydi. Fakat bunları düşünürken Rabbin meleği ona rüyada görünüp "sen Davut oğlu Yusuf, Meryem'i kendine karı olarak almaktan korkma.*

Çünkü kendisinde doğmuş olan Ruhulkudüstendir ve bir oğul doğacaktır. Onun adını İsa koyacaksın. Çünkü kavmini günahlarından kurtaracak olan odur."

Yusuf uykusundan uyandı. Rabbin meleğinin kendisine buyurduğunu yaptı. Karısını alıp doğuruncaya kadar onu bilmedi ve adını İsa koydu. Bu konu hakkında, R. Cooper 1846 yılında yazdığı ve daha önce sözü geçen kitabının 148. sayfasında, "bugün birinin gelip böyle bir olayı mahkeme önünde söylemesi herkesi güldürür. Bakireliğin söz konusu olduğu çağ ve toplumlarda rahipler böyle bir şeyi yakıştırmıyorlar. Eğer doğan bir mevki sahibi olursa iyi, olmazsa da Allah onu istemedi deniyor" diye yazmış.

O zaman Sümer metinlerinden ve kültüründen haberi yoktu ki. İlginç olanı; Kur'un'un Tevbe Suresi, ayet 30'a göre, Yahudiler Üzeyir isimli birine de "Allah'ın oğlu" diyorlarmış. Buna Tevrat'ın rastlayamadım

(devam:26)

Meryem'den önce de Tanrı'dan gebe kalma hikâyeleri var. Hintlilerde bakire Rohini bir Tanrı oğlu doğuruyor. Çin'de Tanrı Foe'nin annesi güneş ışığından gebe kalınıp. Siyamlılara göre evreni koruyacak Tanrının annesi bakireymiş(Robert Cooper, s.149.)

Moğol Buyan Han'ın kızı Alankovva kapıdan giren ay ışığından gebe kaldığını söylüyor. Sözde ışık girerken sembolik bir hayvan şekli almış; bu, Tanrının kendisi veya elçisiymiş. (Bahaattin Ögel, Türk Mitolojisi, Kaynakları ve Açıklatmaları ile Destanlar, Ankara, 1989, c.I, s.131.) Kitan efsanesinde kadının karnına bir ıgık düşüyor. Bu ışıkla birlikte Tanrı tarafından bir de çocuk gönderiliyor.

Uygur efsanesinde gökten düşen bir ışıkla bir kayın ağacı gebe kalıp beş çocuk doğurmuş. Bir Moğol efsanesinde bir kadın dolu tanesini yutarak gebe kalmış,. Birçok Çinli kralın anneleri, gökten ışık gelerek gebe kalmışlar. Böyle türeyen nesiller kutsal sayılmış veya nesilleri kutsal yapmak için böyle hikâyeler uydurulmuş(Ögel, S.85,558.) İlginç olanı, bunlara benzer olaylar Kızılderililerde de bulunuyor. Kuzey Amerika'da yaşayan Hopi yerlileri arasındaki bir öyküde, hiçbir erkekle beraber olmayan bir kız sabaha kargı odasına giren güneş ışınlarından gebe kalıyor. Doğan çocuk, güneşin oğlu oluyor(Corning to Light, Contemporary Translations of the Native Literatures of North America, Edited and with an Introduction by Brian Swann, New York, 1994, s.663. The Boy who went in Search his Futher.) Kolombiya Kızılderililerinde de bir kabile reisinin son derece güze! kızı, bir ormanda otururken bir bulut arasından sızan güneş ışınlarından gebe kalıyor. Ve bir oğlan doğuruyor. Bu çocuk, güneşin oğlu olarak Zak Kızılderililerinin atası oluyor. (Kolombien Land der Leğenden adlı bir broşürden.)

Onu gidip ücra bir yerde doğurması, Tanrının çocuğu diye öldürülmesinden korktuğu için olmalı. İsa büyürken Tanrının oğlu olduğu kendisine aşlanmış bulunduğundan "ben Tanrının oğluyum" diyerek ortaya çıkması geç de, olsa ölümüne neden olmuş olmalı.

Mezopotmaya'da eski çağlardan başlayarak Yeni Babil devrine kadar adak olarak veya kıtlıktan korumak üzere çocuklar mabede verilirdi. Meryem hikâyesinde bu geleneğin sürdüğü anlaşılıyor. (L.O. Oppenheim, Ancient Mesopotamia, Chicago, 1964, s. 107.)

▪ Kur'an'da İsa ile ilgili bir ayet: Mâide Suresi, ayet 110:

"Allah o zaman şöyle diyecek: 'Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene (verdiğim) nimeti hatırla! Hani seni mukaddes ruh ile destek iemistim. Sen beşikte iken de yetişkin çağında da insanlarla konuşuyordun. Sana kitabı, hikmeti, Tevrat ve İncili öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun ve benim iznimle kuş oluyordu. Yine benim iznimle anadan doğma körü, alacayı iyileşiyordun. Ölülerini benim iznimle (hayata) çıkarıyordun. Hani İsrailoğullarını (seni öldürmekten) önlemiştim. Kendilerine apaçık deliller getirdiğinde bu bir sihirden başka bir şey değildir, demişlerdi.'"

Bu ayete göre (Mâide Suresi, ayet 110) Allah, İsa'ya incili öğretmiş. Halbuki İsa yaşadığı sürede ne bir şey yazmış, ne de yazdırtmış. İncil çok sonra çeşitli kimseler tarafından yazılmış, İncillerin yazılma tarihleri ve yazarları hakkında çeşitli varsayımlar ortaya atılmış. Özellikle geçen yüzyıl. Ayrıca Apostol Barnabas, İsa'nın çarmıha gerilmediğini, gerilenin Judas olduğunu; Hristiyan öğretmen Bassilides de çarmıha gerilenin Simon of Sirene olduğunu; Mosheim da İsa'nın aslında bulunmadığını, yalnız hayal edildiğini söylüyor. İsa'nın yazılan mucizelerini de asla kabul etmiyorlar.

E. TEK DİL VE BABİL KULESİ

Gelelim Sümer efsanelerinden bu dinlere geçen konulara: Çok eski günlerde gerek Sümer ülkesi, gerek komşuları bolluk ve huzur içinde yaşıyorlarmış. Hepsi de Hava Tanrısı Enlil'e tek dilde dua ediyorlarmış. Bilgelik Tanrısı Enki, Enlil'in üstünlüğünü kıskanarak insanlar arasında bozuşmayı, savaşı çıkararak bu güzel çağa son veriyor ve Çeşitli diller koyarak insanların birbiriyle anlaşmalarını önüyor. Aynı konu Tevrat'ta (Tekvin 11:1-9) şöyle: "Ve bütün dünyanın sözü bir, dili birdi. Şarktan göçtükleri zaman Sinear diyarında bir ova buldular, orada oturdular. Birbirlerine 'gelin kerpiç yapalım, onları iyice pişirelim. Onların taş yerine kerpiçleri, harç yerine ziftleri vardı. Yeryüzünde dağılmayalım diye kendimize bir şehir, başı göklere erişecek bir kule yapalım' dediler. Ve Ademoğullarının yapmakta olduğu şehri ve kuleyi görmek için Rab indi. Onlar bir kavim, hepsinin tek dili var. Gelin inelim birbirlerinin dilini anlamasınlar diye onların dilini karıştıralım. Rab onları oradan dağıttı ve şehri bina etmeyi bıraktılar. Bundan dolayı onun adına Babil dendi."

Buradaki Babil kulesinin, Mezopotamya'nın ziguratları olduğuna kuşku yok. İbraniler onları yıkılmış halde gördüler. Bu yıkılmış ve harap olmuş kule katıntılarının, insanların korumasızlığını, güce karşı duyulan isteğin insanlara verdiği üzüntüleri sembolize ettiğini söylüyor S.N. Kramer (Sutnerions, s.293.)

F. YARATILIŞ

Sümer efsanesine göre evrende ilk olarak Tanrıça Nammu adında büyük uçsuz bucaksız bir su vardı. Tanrıça o sudan büyük bir dağ çıkıyor. Oğlu Hava Tanrısı Enlil, onu ikiye ayırıyor. Üstü gök oluyor, Gök Tanrısı onu alıyor, yer olan altı da Yer Tanrıçası ile Hava Tanrısının oluyor. Bilgelik Tanrısı ile Hava Tanrısı yeri bitkiler, ağaçlar, sularla donatıyor. Hayvanlar yaratılıyor ve hepsini idare edecek Tanrılar meydana getiriliyor.

▪ Tevrat Tekvin 1 :2-9.

"Suların yüzü üzerinde Allah'ın ruhu hareket ediyordu. Allah 'suların ortasında kubbe olsun, sulan ayırsın' dedi ve Allah kubbeyi yaptı. Altta olan suyu üstte olan sudan ayırdı ve Allah kubbeye 'gök' ve alttaki kuru toprağa 'yer' dedi.' Bundan sonra yerin, bitkiler ve hayvanlarla donatımı geliyor

▪ Kur'an'da: Enbiyâ Suresi, ayet 30:

"Gökler ve yer yapışık iken onları ayırdığımızı, bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi?" Burada Sümer ve Tevrat hikâyesi birbirine çok yakın. Kur'an'da çok yüzeysel. Fakat ana fikir, gök ve yerin başlangıçta bitişik olması, bunların sudan çıkması aynı, insanın yaratılışı.

G. İNSAN YARATILIŞI

Sümer'de: Tanrılar, özellikle dişi Tanrılar çoğalmaya başlayınca işlerinin çokluğundan, yiyeceklerini hazırlamanın zorluğundan yakınıyorlar ve bütün Tanrıları var eden Deniz Tanrıçası Nammu'ya bir çare bulması için yalvarıyorlar. O da Bilgelik Tanrısına bilgeliğini ve marifetini göstermesini söylüyor. Bilgelik Tanrısı yumuşak kilden şekiller yapıyor ve Tanrıçaya sesleniyor:

"Ey annem! Adını vereceğin yaratık oldu,
Onun üzerine Tanrıların görüntüsünü koy.
Dipsiz suyun çamurunu karıştır,

kol ve bacakları meydana getir.
Ey annem! Yeni doğanın kaderini söyle!
İşte o bir insan!"

- Kur'an'da Tevbe Suresi, ayet 3:

"Şüphesiz ki, sizin Rabbiniz gökleri ve yeri 6 günde yaratan, sonra da işleri idare ederek arşa yerleştirendir."

- Kur'an'da Hûd Suresi, ayet 7:

"O, arşı su üzerinde iken gökleri ve yeri 6 günde yaratandır."

- Kur'an'da Furkan Suresi, ayet 59;
 - Kur'an'da Secde Suresi, ayet 4
- } "Gökleri ve yeri ve ikisinin arasındakileri 6 günde yaratan, sonra arşa yerleşen Rahmandır"(iki ayet aynı)

- Kur'an'da Sâffât Suresi, ayet 11:

"Ey Muhammedi Allah'a eşkoşanlara sor! Kendilerini yaratmak mı daha zordur, yoksa bizim yarattığımız gökleri yaratmak mı? Aslında biz kendilerini özlü çamurdan yaratmışızdır."

- Kur'an'da Fussilet Suresi, ayet 9, 11-12:

"Ey Muhammed! Size yeri iki günde yaratanı mı inkâr ediyorsunuz ve ona eş koşuyorsunuz? "Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi ve ona ve yeryüzüne isteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin' dedi. İkisi de 'isteyerek geldik dediler. Allah bunun üzerine 2 gün içinde 7 gök yarattı ve her göğün içini kendisine bildirdi. Yakın göğü ışıklarla donattık ve bozulmaktan koruduk" (*Burada hem Allah, hem üçüncü şahıs konuşuyor.*)

Buradan anlaşılacağı üzere, Sümer'de, Tanrılar insanı kendi görünüşleriyle yaratmışlardı. Bu da onların Tanrıları insan gibi düşündüklerine bir kanıt oluyor. Aynı deyiimi Tevrat'ta buluyoruz.

- Tevrat Tekvin bap 1:27

"Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onları erkek ve dişi olarak yarattı."

Bu iş esnasında bütün Tanrıların annesi, Yer Tanrıçası, Doğum Tanrıçası ve Bilgelik Tanrısı olmak üzere 4 Tanrı birlikte bulunuyorlar.

- Tevrat Tekvin 2-7:

"Rab Allah yerin toprağından adamı yaptı ve onun yüzüne hayat nefesini üfledi ve adam yaşayan can oldu." Tevrat'la, insanın yaratılışı iki türlü anlatılmış

- Tevrat Tekvin bap 1: 26:

"Allah yeri, göğü, yıldızları, bitkileri hayvanları yarattıktan sonra Allah dedi: 'Suretimizde benzeyişimize göre insan yapalım! O yeryüzünde her şeye hâkim olsun. Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı ve onları erkek ve dişi olarak yarattı."

- Tevrat Tekvin bap 9:6

"Çünkü Allah kendi suretinde Adam'ı yaptı."

- Kur'an Mâide Suresi, ayet 64:

"Yahudiler 'Allah'ın eli sıkıdır' dediler. Dediklerinden ötürü elleri bağlansın. Lanet olsun! Hayır! Onun iki eli de açıktır, nasıl dilerse sarf eder."

- Kur'an Ali Suresi, ayet 115:

"Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."

- Kur'an Sad Suresi, ayet 71:

"Rabbin meleklere demişti ki, 'Ben muhakkak çamurdan bîr insan yaratacağım. Onu tamamlayıp içine ruhumdan üfürdüğüm zaman derhal ona secdeye kapanın!' Melekler toptan secde ettiler.

Yalnız İblis secde etmedi, zira o büyüklük tasladı, kâfirlerden oldu. Allah, 'Ey İblis! iki elimle yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden mi oldun?' dedi. İblis, 'Ben ondan hayırlıyım, beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın' dedi."

Böylece yaratılmanın son günü, 6. gün bitiyor. Talmud'a göre bu ilk Adem'le birlikte yaratılan kadının adı Lilith'dir. Bu kadın kendini Adem'le eşit görüp, onun sözünü dinlememiş ve bir dişi cin olmuş, erkeklere sataşmaya başlamış. Yakaladığı bir erkeği bırakmamış. Özellikle ayın yedinci günü erkekler için büyük tehlike imiş. Bu Lilith Sümer Aşk Tanrıçası İnanna'nın ağacına yuva yapıp onu kestirmeyen bir cinin adı. (Bkz. Hartmut Schmökel, Das Land Sümer, Stuttgart, 1962,s.141.)

Allah daha sonra Adem'i topraktan, karısını da kaburgasından yaratıyor(**Adam ve Havva ile ilgili değişik yorumlara ilerleyen bölümlerde yer verilecektir**).

Tevrat'ta, birbirinden ayrı iki yaratılış efsanesini özetleyecek olursak (Tekvin, Bap 1:31): Yaratılış altı günde oluyor. Birinci günde Tanrı gökleri ve yeri yaratıyor, gece ve gündüzü meydana getiriyor, ikinci gün, sulan ayıran bir kubbe yapıyor ve bu kubbeye, Tanrı, Gök diyor.

Üçüncü gün, suların altından toprağı çıkıyor, ona, yer diyor. Suları bir yere toplayarak onlara deniz diyor. Yerden ağaçlar, bitkiler çıkartıyor. Dördüncü gün, gökkubbesinde güneş, ay ve yıldızları yapıyor. (Halbuki birinci günde gök ve yer yaratılmış, gece ve gündüz güneş ve aysız meydana gelmiş, hatta ikinci günde bitkiler ve ağaçlar bile çıkmıştı.) Beşinci gün, suda yaşayan hayvanlarla kuşlar yaratılıyor. Altıncı gün sığırlar, sürüngenler, yerde yaşayan bütün hayvanlar yaratılıyor. Yaratılan bütün hayvanlara egemen olması için Tanrı, İnsanı kendi görünüşünde ve erkek, dişi olarak yaratıyor. Ve onlara, "Çoğalın!" diyor. Böylece, altıncı günde yaratma bitiyor. Yedinci gün Tanrı dinleniyor.

▪ Tevrat Bap 2:4'ten

Bap 2:4'ten itibaren, yaratma değişik olarak anlatılıyor. Yukarıda, her türlü bitki ve insan çift olarak yaratıldığı halde, burada yağmur henüz yağmadığı için, bir kır otu ve fidanı yoktu, deniyor. Yerden bir buğu yükseliyor ve Tanrı yerin toprağından Adam'ı yapıp hayat nefesini üflüyor. Ve Adam, yaşayan can oluyor. Bundan sonra. Tanrı, doğuda Aden'de bir bahçe yapıyor, Adam'ı oraya koyuyor ve o yalnız kalmasın diye, kaburgasından kadını yaratıyor. Bu gösteriyor ki, bu hikâye iki ayrı kaynaktan alınmış, ikincisi Sumerlilere dayanıyor. İlginç olanı, Babilliler daha sonra yaşamış olmalarına rağmen, onların yaratılış efsanesinden iz olmaması.

Kur'an'da İnsanın Yaratılışı Çeşitli Surelerde Değişik Tarzda Geçiyor:

Kur'an'da insanın yaratılışı ile ilgili yukarıda belirtilen ayetlerin dışında başka ayetler de bulunmaktadır. Bunlar:

- Mü'minûn Suresi, ayet 12: "insanı süzme çamurdan yarattık."
- Rahman Suresi, ayet 14: "Allah insanı pişmiş çamura benzeyen balçıktan yarattı."
- Âli imrân Suresi, ayet 19: Allah'ın nezdinde İsa'nın durumu Adem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı."
- Secde Suresi, ayet 7: "O ki, yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır"
- En'âm Suresi, ayet 2: "Çünkü bizi çamurdan yaratan, Ölüm zamanını takdir eden ancak odur."

- Hacc Suresi, ayet 5: "Ey insanlar! Şunu bilin ki, biz sizi topraktan, nutfeden, sonra pıhtılaşmış kandan, sonra hilkati belirsiz bir lokma et parçasından yarattık."
- Hicr Suresi, ayet 26: "Ant olsun ki, biz insanı (pişmiş) kuru bir çamurdan, şekillenmiş cıvık bir balçıktan yarattık." Bu ayetin diğer bir çevirisi de: "Ant olsun ki, insanı balçıktan, işlenebilen kara topraktan yarattık."
- Hicr Suresi, ayet 27- 28: Rabbin meleklerle: "Ben, balçıktan, işlenebilen kara topraktan bir insan yaratacağım. Onu yapıp ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın" demişti.
- Hicr Suresi, Ayet 30-31: "Bunun üzerine, İbûs'in dışında bütün melekler hemen secde ettiler. Allah, 'Ey İblis! Seni secde edenlerle beraber olmakta alıkoyan nedir? dedi."
- Hicr Suresi, Ayet 33: "'Balçıktan, işlenebilen kara topraktan yarattığın insana secde edemem' dedi."
- Ayet 34: "'Öyle ise defol oradan sen artık kovulmuş birisin, doğrusu hesap gününe kadar lanet sanadır' dedi."

Görüldüğü gibi her üç dinde de insan çamurdan yaratılmış. Fakat Sümer'de insanın yaratılma nedeni ve nasıl yaratıldığı ayrıntılı olarak anlatılmış.

27) R. Cooper Kitabının 209. Sayfasında Şunları Yazmış:

"İlk insanın çamurdan meydana geldiğini ve hayat nefesi verilerek canlandığını düşünmek, kadının erkeğin kaburgasından yaratılmış olduğunu kabul etmek, ancak barbarların yaşadığı çağa ait olmalı. Bunlara inananlar, ayın küflü peynirden yapıldığı din kitaplarında yazılsa ona da inanırlar, insanlar Adem ile Havva'dan üremiş olsalar bu kadar farklı ırklar nasıl meydana gelir?" 150 yıl önce yazılmış bunlar. Tevrat'a göre yaratılış 6 bin yıl önce olmuş. Hristiyanlık da bu tarihi kabul etmiş. Kur'an'da bu yok. Fakat İslam inanişine göre 5 bin yıl önceymiş. Buna karşılık Sümer Kral listesine göre 241 200 yıl öncesine gidiyor. Çinliler 49 bin yıl önce diyorlannış. Mısırlılara göre 13 bin yıl önce, Herodot ise 17 bin yıl önce diyor. Bunlara göre tektanrılı dinlerin yaratılış başlangıcı olarak verdikleri tarihler, ne tarihsel kaynaklara, ne de bilimsel kanıtlara uyuyor. Bugün 4 milyon yıl önceye ait insan fosilleri bulundu. Allah neden doğrusunu yazdırtmadı acaba?

H. ADEM'İN CENNETTEN KOVULMASI

Sümer'de, Dilmun adında, saf, temiz, parlak Tanrıların yaşadığı bir ülke var. Hastalık ve ölüm bilinmeyen yaşam ülkesi, Fakat orada su yok. Su Tanrısı, Güneş Tanrısına yerden su çıkararak orasını tatlı su ile doldurmasını söylüyor. Güneş Tanrısı söyleneni yapıyor. Böylece Dilmun meyve bahçeleri, tarlaları ve çayırılan ile Tanrıların bahçesi haline geliyor. Bu cennet bahçesinde Yer Tanrıçası 8 bitki yetiştiriyor. Bu ağaçlar meyvelenince Bilgelik Tanrısı Enki her birinden tadıyor. Buna Yer Tanrıçası çok kızıyor, Tanrıyı ölümle lanetleyerek ortadan yok oluyor, Bilgelik Tanrısı çok ağır hastalanıyor. Diğer Tanrılar büyük güçlüklerle Yer Tanrıçasını bularak Bilgelik Tanrısını iyi etmesi için yalvarıyorlar. Tanrıça, Tanrının 8 bitkiye karşı hasta olan 8 organı için birer Tanrı yaratıyor.

İlginç olan, yaratılan Taunlardan beşi Tanrıça (bu doktorlukta ilk uzmanlaşmayı da göstermesi bakımından önemli). Hasta olan organlardan biri kaburga. Onu iyi eden Tanrıçanın adı, "kaburganın hanımı anlamına gelen Ninti'dir. Bu kelime Nin hanım, ti kaburgadır. Ti'nin bir anlamı da Hayat'tır.

Eğer ikinci anlamıyla tercüme edersek Tanrıçanın adı "hayatın hanımı" olur.

Bu hikâye Tevrat'ta da var(Tekvin 2:5-23.) "Ve henüz yerde bir kır fidanı yoktu ve bir kır otu henüz bitmemişti; çünkü Rab Allah yerin üzerine yağmur yağdırmamıştı ve toprağı işlemek için adamı yoktu ve yerden buğu yükseldi ve bütün toprağı suladı.

Ve Rab Allah yerin toprağından Adamı yapü ve onun burnuna hayat nefesini üfledi ve adam yaşayan can oldu. Ve Rab Allah şarka doğru Aden'de bir bahçe dikti ve Adam'ı oraya(*Tarih Sümer'de Başlar, s.123-127*) koydu ve Rab Allah, görünüşü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı ve bahçenin ortasına da hayat ağacını, iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktı ve oradan bölünerek dört kol oldu. (Bunlardan ikisi Dicle ve Fırat-M.İ.Ç.)

Ve Rab Allah baksın ve onu korusun diye Adam'ı oraya koydu ve Rab Allah Adam'a, 'bahçenin her ağacından ye, fakat iyilik, kötülük bilme ağacından yemeyeceksin, yersen ölürsün' dedi. Ve Rab Adam'ı yalnız bırakmamak için bütün hayvanları topraktan yaptı ve onlara ad koymak için Adam'ı getirdi. Fakat Adam yalnız idi. Rab Adam'a derin bir uyku verdi, onun kaburga kemiklerinden birini aldı, ondan bir kadın yaptı ve onu adama getirdi ve adam dedi: Şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir, buna Nisa denilecek."

Bundan sonra yılanın kadını kandırarak yasak meyveyi yedirdiği ve bahçede olan Allah ile konuşmaları geliyor. Allah yılanı lanetliyor. Allah, *Adem (burada Adam yerine Adem deniyor)* ve karısına giymeleri için kattan yapıyor. Kadını ağırlı çok çocuk yapması ve Adem'i de toprakla uğraşması ile cezalandırarak onları Aden bahçesinden kovuyor. Buraya kadar nedense karısının adı verilmemiş. Ancak dördüncü babın başında, karısının adının Havva olduğu ve Habil, Kain'i doğurduğu yazılı.

Görüldüğü gibi Tevrat'ta (*bap 1:27*) yaratılışın altıncı ve son gününde Allah insanı erkek ve dişi yaratmış olduğu halde, Adam'ı tekrar yerin toprağından, eşini de onun kaburgasından yaratıyor. Buna göre bap 2: 4-23'te anlatılanlar, Sümer hikâyesinden alınmadır.

Kur'an'da. Bu Konu Çok Yüzeysel ve Çeşitli Surelerde Parça Parça Anlatılıyor. Sure sırası ile:

- Bakara Suresi, ayet 31: Allah Adem'e her şeyin ismini öğretti."
- Bakara Suresi, ayet 32: "'Ey Adem! Eşyanın isimlerini meleklere anlat' dedi."

28) Adem, Amoritcedc Adanü, İbranicede Adam veya Ha-Adam; anlamı insan, daha doğrusu "kırmızı toprak". Daha geniş bilgi için I.M. Diakonoff. Father "Adam", AfoBeiheft 19,s.16vd.

▪ Bakara Suresi, ayet 35-37: "Ey Adem! Eşin ve sen cennette kal, orada olanlardan istediğiniz yerden bol bol yiye, yalnız şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz' dedik. Şeytan orada ikisini de ayarttı, on-lan bulundukları yerden çıkarttı. Onlara 'birbirinize düşman olarak inin, yeryüzünde bir müddet için yerleşip geçineceksiniz' dedik. Adem Rabbinden emirler aldı, onları yerine getirdi, Rab-bi de bunun üzerine tövbesini kabul etti."

▪ A'râf Suresi, ayet 19-26: "'Ey Adem! Sen ve eşin cennette kalın ve istediğiniz yerden yiye, yalnız şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.' Şeytan ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara fısıldadı: 'Rabbinizin sizi bu ağaçtan men etmesi, melek olmanız veya burada temelli kalmanızı önlemek içindir.' Doğrusu ben size öğüt verenlerdenim diye ikisine yemin etti. Böylece onların yanılmaların sağladı. Ağaçtan meyve tattıklarında kendilerinin ayıp yerlerini gördüler. Cennet yapraklarından onları örtmeye koyuldular. Rabbi onlara, 'ben sizi o ağaçtan men etmemiş miydim? Şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylememiş miydim?' diye seslendi. Her ikisi, 'Rabbimiz kendimize yazık ettik, bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen biz kaybedenlerden oluruz' dediler. 'Birbirinize düşman olarak inin, siz yeryüzünde bir müddet için yerleşip geçineceksiniz, orada yaşar, orada ölürsünüz, orada dirilirsiniz' dedi."

▪ Tâhâ Suresi, ayet 115-122: "Ant olsun ki, biz daha önce Adem'e ahd vermiştik, fakat unuttu, onu azimli bulmadık. Meleklere 'Adem'e secde edin' demiştik, İblisten başka hepsi secde etmiş, o çekinmişti. 'Ey Adem! Doğru bu, senin eşinin düşmanıdır, sakın cennetten çıkarmasın, yoksa bedbaht olursun.

Doğrusu cennette ne acıkırsın, ne de çıplak kalırsın, orda ne susarsın ne de güneşin sıcağında kalırsın' dedik. Ama şeytan ona vesvese verip: 'Ey Adem! Sana sonsuzluk ağacını ve sana çökmesi olmayan bir saltanatı göstereyim mi? dedi. Bunun üzerine ikisi de o ağacın meyvesinden yedi, ayıp yerleri görünüverdi. Cennet yapraklarıyla örtünmeye koyuldular. Adem Rabbine başkaldırdı. Rabbi yine de onu seçip doğru yolu gösterdi."

Görüldüğü gibi bu hikâye, Sümer ve Tevrat'ta birbirine oldukça paralel. İkisinde de bir Tanrı bahçesi, dikilmiş ağaçlar, bahçeden su çıkarılması, yasak meyvenin yenmesi, lanetlenme. Sümer'de kaburgayı iyi etmek için Tanrıça yaratılıyor; adı Kaburganın Hanımı. Hikâye Tevrat'a geçerken kadın kaburgadan yaratılmış ve adı Sümer'deki ikinci anlamı olan Hayatın Hanımı'nın (yaşatan hanım) İbranice karşılığı Havva olmuştur.

Kur'an'da Cennet bahçelerine ait değişik surelerde çeşitli ayetler var. Yasak ağacın "sonsuzluk ağacı" olduğu yalnız Tâhâ Suresi'nin 20. ayetinde belirtilmiş. Cennetten yılan değil şeytan çıkartıyor ve ne Havva'nın adı, ne de kaburgadan yaratıldığı yazılı,

- Kur'an, Kamer Suresi, ayet 49: "Rabbine karşı durmaktan korkan kimseye2 cennet vardır."

- Kur'an, Kamer Suresi, ayet 48 :"Bu 2 cennet türlü ağaçlarla doludur."

- Kur'an Muhammed Suresi, ayet 15: "Müttekilere vaat olunan Cennetin durumu şöyledir: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere kuvvet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Orada meyvelerin her çeşidi onlarındır. Bunlardan da öte. Rablerinden bir bağışlama vardır."

- Kur'an Saff Suresi, ayet 12: "İşte o takdirde, ö sizin günahlarınızı bağışlar, sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere Adn (Aden) cennetlerindeki güzel meskenlere koyar, işte en büyük kurtuluş budur."

Cennetteki bu dört ırmak Tevrat Cennetindeki 4 ırmak olmalı.

- Kur'an Meryem Suresi, ayet 61. 62: "Tövbe eden, iman eden ve iyi davranışta bulunanlar hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın Cennete, yani çok merhametli Allah'ın kullarına giyaben vaat ettiği Adn cennetlerine girecekler. Şüphesiz O'nun va'di yerini bulacaktır."

- Kur'an Suresi, ayet 49, 50: "Doğrusu Allah'a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir gelecek vardır. Kapıları yalnız kendilerine açılmış Adn cennetleri vardır."

İslam mitolojisinde, Adem'in yaratılması ve Cennetten kovulması daha değişik (Meydan Larousse, Adem). "Allah, Cebrail, Mikail, Azrail, İsrail adlı meleklerine 7 kat yerden 7 avuç toprak getirmelerini emretti. Fakat yeryuvarlağı bu toprağı vermeye razı olmadı. Azrail toprağı zorla aldı.

Allah bu toprak üzerine günlerce yağmur yağdırdı, onu yumuşattı, melekler yoğurdu. Ve Allah şekillendirdi. Adem 80 yıl şekilsiz toprak olarak, 120 yıl da ruhsuz bekledi. Şekil ve renk kazandıktan sonra meleklerle, Adem'e secde etmesi emredildi. Bu emri yalnız şeytan dinlemedi. Bu yüzden cennetten kovuldu. Cennetteki iyiyi kötünden ayırmaya ölçü olan elma ağacından yemesi Adem'e yasak edilmişti.

Cennetten kovulmasına kızan şeytan, yılan ile anlaşıp Adem ile Havva'yı, yasak meyve yedirterek Cennetten kovduruyor. Adem yaptığına pişman olarak yalvarıyor, Cebrail vasıtasıyla affedilip Mekke'de Arafat'a gönderiliyor. Orada Havva ile buluşuyor. Adem'e Mekke'yi yapması emrediliyor. Cebrail de Hac merasimini öğretiyor ve böylece insan nesli türüyor."

Bunda Havva'nın nasıl yaratıldığı bildirilmemiş. Görüldüğü gibi, bu efsane ile Kur'an arasında oldukça büyük farklılık var. İlginç olan, insanın yaratılmasında Allah'a 4 melek yardımcı oluyor. Sümer'de de, 4 önemli Tanrı. Burada Cennette bulunan elma ağacı.

Bu ağaç, Sümer efsanelerinde çok geçen, özellikle Aşk Tanrıçası ile ilgili bir ağaçtır. Kur'an'da bir defa bunun sonsuzluk ağacı olduğu yazılmış. Sümer'de yasak meyveyi, Bilgelik Tanrısı Enki'ye, ikiyüzlü olan veziri İsimut veriyor. Bu işi Tevrat'ta yılan, Kur'an'ı şeytan, bu efsanede ikisi birden yapıyor. Burada, Adem'in Allah tarafından affedilmesini Cebrail sağlıyor. Sümer'de Tanrıların yalvarması ile, Ana Tanrıça, Bilgelik Tanrısını iyi ediyor.

Sümer'de Bilgelik Tanrısı Enki, insanlara, diğer Tanrılardan haber getiriyor. İslamda aynı işi Cebrail yapıyor. Cebrail'in kudret sahibi olması, kemale eriştiricilik nitelikleri de (Meydan Larousse, Cebrail) Bilgelik Tanrısına uymaktadır, İslam efsanesinde Havva'nın nasıl yaratıldığı belirtilmemiş.

Adem ve Havva'nın çocukları Habil ve Kain hikâyesi:

▪ Tevrat, Tekvin, bab 4: 1: "Ve Adem karısı Havva'yı bildi ve gebe kalıp Kain'i doğurdu ve yine kardeşi Habil'i doğurdu. Habil koyun çobanı oldu. Fakat Kain çiftçi oldu. Ve Kain günler geçtikten sonra, toprağın semeresinden Rabbe takdime getirdi. Habil de sürüsünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi. Ve Rab Kabil'e ve onun takdimesine baktı, fakat Kain'e ve onun takdimesine bakmadı. Ve Kain çok öfkелendi. Ve Rab, Kain'e dedi: 'Niçin öfkелendin ve suratını astın? Eğer iyi davranırsan o yükseltilmeyecek mî? Ve iyi davranmazsan günah kapıda pusuya yatmıştır. Ve onun isteği sensin, fakat sen ona üstün ol.' Ve Kain kardeşi Kabil'e söyledi ve vaki oldu ki, kırdı oldukları zaman Kain kardeşi Kabil'e karşı kalktı ve onu öldürdü."

Bu konu Kur'an'da yine çok kısa ve bu adlar da yok.

▪ Kur'an Mâide Suresi, ayet 27-31: "Onlara, Adem'in iki oğlunun haberini gerçek oku: Hani bir kurban takdim etmişlerdi de, birisinden kabul edilmiş, diğerinden kabul edilmemişti. 'Ant olsun seni öldüreceğim' dedi. Diğer de 'ancak sakınanlardan kabul eder' dedi. 'Ant olsun ki, sen öldürmek için bana elini uzatsan, ben sana öldürmek için el uzatacak değilim: Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.' 'Ben istiyorum ki, sen hem benim günahımı, hem de kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın: Zalimlerin cezası budur' dedi. Nihayet nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti de onu öldürdü. Bu yüzden de kaybedenlerden oldu. Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gösterdi: 'Yazık bana! Şu karga gibi olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz mi oldum' dedi, ettiğine yananlardan oldu."

Tevrat ve Kur'an'da Havva'nın biri kız biri oğlan doğan ikiz çocuklarından söz yok. Bunlar efsanelerde olmalı. Sümer'de bu hikâye iki ayrı şekilde görülüyor: Birisinde Çoban Tanrısı Dumuzi ile Çiftçi Tanrısı Enkimdu, Aşk Tanrıçası İnanna'ya âşık olurlar. Her biri İnanna'ya kendi ürününü Över ve sonuçta Tanrıça, Çoban Tanrısı Dumuzi'nin ürünlerini beğenerek onunla evlenir. Enkimdu bu seçimi dostça kabul ederek onlarla arkadaş olur

Diğer bir hikâye de şöyle: Emeş yaz, Enten kış. Hava Tanrısı Enlil'e, kış, çeşitli hayvanları, yavrularını, yağ ve süt getiriyor. Yaz da ağaçlar, bitkiler ve değerli taşlar getiriyor. Her ikisi kendi getirdiklerinin daha değerli olduğunu söyleyerek tartışıyorlar. Bu kavgayı gören Tanrı, kışın getirdiklerini daha üstün buluyor. Yaz da bunu kabul ederek kışa boyun eğiyor.

Sumerliler, sığır ve tahıl, kuş ve balık, ağaç ve kamış, gümüş ve bakır, kazma ve saban gibi varlıkları her biri kendi özelliklerini ortaya koyarak tanıştırmışlardır. Bu tartışma tarzı ortaçağın sonlarına doğru Avrupa halkı arasında yapılan tartışmaların ilk örnekleri sayılıyor. Havva'nın ikiz çocukları belki söylence olarak bunlardan çıkarılmıştır.

İ. SULARIN KANA ÇEVRİLMESİ

- *Tevrat, Çıkış bap 7:14-25:*

"Rab Musa'ya dedi: 'Firavunun yüreği inatçıdır, kavmi salıvermek istemiyor. Sabahleyin nehrin kenarına çıkan Firavun'a git, ona 'çölde bana ibadet etmeleri için kavmimi salıver, diye İbranilerin Allahı beni sana gönderdi, ben elimdeki değnekle ırmaktaki sulara vuracağım ve kana dönecekler.'Musa Rabbin dediğini yaptı. Değneğini ırmaktaki sulara vurdu. Bütün sular kana döndü. Mısırlılar içecek su bulamadılar."

- *Bu olay A'râf Suresi'nin 132. ve 133. ayetlerinde şöyle geçmektedir:*

"Bizi sinirlemek için ne mucize gösterirsen göster, sana inanmayacağız' dediler. Bunun üzerine su baskını, çekirgeyi, güveyi, kurbağalan ve kanı birbirinden ayrı mucizeler olarak onlara musallat ettik, yine de büyüklük taslayıp suçlu bir millet oldular." Bu olayda müşterek nokta, Tanrının ülkede tek bir şahsa kızıp (Mısır'da Firavun) bütün insanlara felaketler vermesi ve bunlardan birisinin de suların kana döndürülmesidir. Öyle ki, halk kandan başka içecek bulamıyor.

Sümer efsanesinden geçen bir konu da, birine kızan Tanrının, bütün ülkeye çeşitli felaketler vermesi. Sümer'de Aşk Tanrıçası İnanna, bir bahçenin kenarında uyuyakalıyor.

29) S.N. Krainer, The Sumerians, s.21&, 219. Havva'nın ikiz çocukları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Muazzez İlmiye Çığ. İbrahim Peygamber, Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre, Kaynak Yayınları. 3. Basım Eylül 2002 s. 71: 14-16

Bunu gören bahçenin sahibi gidip Tanrıçaya tecavüz ediyor. Buna kızan Tanrıça, ülkeye çeşitli felaketler veriyor. Bu konu, çok güneşli olduğu için bahçesinde bir şey yetiştiremeyen bir bahçıvanın, geniş yapraklı ağaçlar dikerek bahçeyi yararlı hale getirmesini anlatan şiirin bir bölümünde yazılı:

"Bir gün kraliçem, göğü dolaştıktan, yeri dolaştıktan sonra,
İnanna göğü dolaştıktan, yeri dolaştıktan sonra,
Kutsal fahişe (İnanna) yorgunluk içinde (bahçeye) yaklaştı.
Derin uykuya daldı.
Onu bahçemin köşesinde gördüm,
Tecavüz ettim ona, öptüm onu,
Bahçemin köşesine döndüm.
Şafak attı, güneş doğdu,
Kadın korku ile etrafına bakındı,
İnanna korku ile etrafına bakındı,
Sonra kadın nasıl bir felaket yaptı!
İnanna utancından ne yaptı!
Ülkede bütün kuyuları kan ile dol durdu,
Odun taşıyan köleler kandan başka bir şey içemediler,
Su dolduran köleler (kadın), kandan başka bir şey dolduramadılar."

(Bu metnin tümü için, bkz. *Tarih Sümer'de Başlar*, s.59-62.)

J. TUFAN

Çok eski çağlarda, insanları yok etmek amacı ile Tanrı tarafından büyük bir tufan yapıldığı hikâyesinin, yalnız, ilk kutsal kitap Tevrat'ta yazılı olduğu biliniyordu.

Fakat geçen yüzyıl içinde Ninive'de yapılan kazılarda çıkan Asur Kralı Asurbanipal'ın kütüphanesi içindeki bir tablette aynı hikâye okununca (1872) büyük bir şaşkınlık yaşanmış ve bu inanç kökünden sarsılmıştı.

Gılgamış Destanı'nın son kısmını oluşturan bu hikâye, ölümsüzlüğü arayan Gılgamış'a, tufandan kurtulup Tanrılar tarafından ölümsüzlük verilen Utnapiştim tarafından anlatılmıştı. Buna göre kısaca: İnsanlar öyle çoğalmıştı ki, Tanrılar onların gürültü ve şamatasından uyuyamaz olmuşlar. Bunun üzerine dört büyük Tanrı, bu insanları bir Tufan ile yok etmeye karar veriyorlar. Bilgelik Tanrısı (Enki), yarattıkları insanların ortadan kaldırılmasına çok üzülüyor ve Şuruppak şehrinde yaşayan Utnapiştim'in evinin duvarından seslenerek, Tanrıların bir tufan yapmaya karar verdiklerini, bir gemi yapmasını söylüyor. Geminin tarifini veriyor. Adam söylendiği şekilde gemiyi 7 günde tamamlıyor.

Gemi yapıldığı müddetçe çeşitli hayvanlar kesiliyor; beyaz, kırmızı ve su katılmamış şaraplar nehir suyu gibi bol olarak içiliyor, adeta yılbaşı törenlerine benzer şenliklerle işler yapılıyor. Utnapiştim geminin içine ailesini, akrabalarını, sanatçıları, kırların evcil ve yaban hayvanlarını dolduruyor. Bu arada altın da almayı unutmuyor. Geminin kapısı kapanır kapanmaz şiddetli bir fırtına ile birlikte yağmur boşanıyor. Sular yalnız gökten boşanmakla kalmıyor, Yer Tanrıları da yerden fişkirtiyor suları.

Tufan öyle azgınlaşıyor ki, onu yaptıran Tanrılar bile korkuyor. Bu kıyamet 6 gün 6 gece sürdükten sonra yedinci gün gemi Nisir Dağına oturuyor. 7 gün bekledikten sonra Utnapiştim bir güvercin salıyor dışarı. O konacak yer bulamadığı için geri dönüyor. Daha sonra bir kırlangıç gönderiyor, fakat o da geri geliyor.

Son olarak uçurduğu kuzgun geri dönmeyince dışarı çıkıyorlar. Utnapiştim dağın tepesine kurbanlarla içkiler sunuyor. Altlarında çeşitli ağaçların odunları yanan ocaklara 7 kazan konarak kurban etleri pişiriliyor. Onların tatlı kokusunu duyan Tanrılar üşüşüyorlar. Tufanı yaptıran Tanrı Enlil gelip gemiyi ve insanları görünce çok kızıyor, kim bunları kurtardı diye. Bilgelik Tanrısı ona karşı çıkarak, günah yapanı, kurallara karşı geleni cezalandır ama bu kadar ağır ve ölümcül olma diye onu yatıştırıyor. Böylece Utnapiştim ve karısı ölümsüz bir yaşam ile nehrin ağzındaki Tanrılar bahçesine yerleştiriliyorlar.

Bu hikâye Sami bir dil olan Akadca ile yazılmıştı. Halbuki, içinde geçen adlar başka bir dile aitti. Buna göre bu hikâye, o dili konuşan Sümerliler tarafından yaratılmış olmalıydı. Hakikaten daha sonra Phi-ladelphia Üniversitesi Müzesi'nde bulunan yarısı kırık bir tablet bunu kanıtladı. Bu tablette Tufan Hikâyesi Sümerce ve şiir tarzında yazılıydı. Ne yazık ki, metnin en az yarısı yoktu. Fakat bulunan kısımlar konu hakkında oldukça aydınlatıcıdır. Bunda da Tanrılar insanlara kızarak bir Tufan yapmaya karar veriyorlar. Zi usudra isimli birine bir Tanrı tarafından durum bir duvar arkasından bildiriliyor. Bu satırlar şöyle:

"Alçak gönüllü, saygılı olan
Her gün tanrısal görevlerine dikkat eden
Ziusudra'ya Tanrı Enki,
'Duvardan bir söz söyleyeceğim, sözümü tut!
Kulak ver söyleyeceklerime!
Bizden bir Tufan kült merkezlerini kaplayacak,
İnsanlığın tohumu yok olacak,
Tanrılar meclisinin sözü karardır,
An ve Enlil'in emirleriyle
Krallık hükümdarlık son bulacaktır.'"

Bundan sonra tabletin kırık kısmı geliyor. Burada geminin nasıl yapılacağı bildirilmiş olmalı. Metnin yine okunan kısmında Tufan'ın bütün şiddetiyle memleketi kapladığı; 7 gün, 7 gece sürdüğü, bittiğinde Ziusudra'nın Tanrılara kurbanlar yaptığı yazılı.

30) N.K. Sanders, *The Epic of Gilgamesh, Revised Edition Incorporating New Material*, Penguin Books, 1972, s. 108-113.

"Sonunda: Ziusudra, kral, Tanrı An ve Enlil önüne attı kendini. Onu sevdiler, bir tanrı gibi yaşam verdiler, ona, Bitkilerin adını, insanlığın tohumunu, koruyan, Ziusudra'yı güneşin doğduğu yere, Dilmun ülkesine yerleştirdiler."

31) *Tarih Sümer'de Başlar*, s. 128-132. Sümer şairleri Tufan'ı yalnız hikâye olarak anlatmakla kalmamışlar, ayrıca onun yaptığı felaketi başka konulara ait kompozisyonlarda da sözgelişi anlatmışlardır. Ele geçen böyle iki metinden Tufan ile ilgili satırlar:

1. Nümün bitkisinin meydana gelişi hakkındaki şiirden:

Rüzgâr yağmur getirdikten sonra,
Bütün yapılmış duvarlar yıkıldıktan sonra,
Kudurmuş fırtına yağmur getirdikten sonra,
Bir adam, ikinci bir adama karşı çıktıktan sonra,
Tahıl yetiştikten, ot bittikten sonra,
Fırtına "yağmuru getireceğim" dedikten sonra,
O, "yağmuru yapılmış duvarların üzerine boşaltacağım" dedikten sonra,
Tufan "her şeyi silip süpüreceğim" dedikten sonra,
Gök emir verdi, yer doğurdu,

2. Lagaş şehrinin başlangıcından Guda'nın zamanına kadar (iÖ:2150) olan olayları kapsayan yarı tarihsel bir belgedeki Tufan ile ilgili bölüm:

Tufan her şeyi silip süpürdükten sonra.
Ülkenin yıkılması tamamlandıktan sonra,
İnsanlık sonuna kadar dayandıktan sonra,
İnsanlığın tohumu korunduktan sonra,
Karabaştı Sümer halkı kendisini yeniden kalkındırdıktan sonra,
An ve Enlil insanı adıyla çağırdıktan sonra,
ensi-lik kurulduktan sonra.
Fakat henüz gökten krallık inmemişti

32) S.N. Kramer, *in ihe World of Sümer, an Autobiography*, Detroit, 1986, s.99. Bu iki belge, Sümer şair ve ozanlarının Tufanın getirdiği felaket ve etkilerini bildiklerini gösteriyor. Kramer'e göre, güney Mezopotamya'da zaman zaman büyük su baskınları olmuş.

Bu yüzyıl içinde 1925, 1930, 1954 yıllarında büyük felaketlere neden olmuş su baskını. 7. ve 8. yüzyıllarda Abbasiler zamanında; 10., 11. ve 12. yüzyıllarda önemli ve yazıya geçmemiş su baskınları olmuş. Tufan'ın oluşumu hakkında yeni bir varsayım Cumhuriyet Bilim ve Teknik dergisinde yayımlandı. Aynı konuyu birkaç yıl önce İstanbul Üniversitesi'nde konferans olarak dinlemiştim. Jeologlara göre, Nuh Tufanı Karadeniz'de olmuştu.

Buzullar erimeden önce Karadeniz, Boğazın tabanından 85 metre derinlikteymiş ve Marmara'nın suyu. Karadeniz'e akıymıyormuş. 11 bin yıl Önce buzullar eriyince denizler birdenbire yükselmiş ve sular, Boğaz'dan büyük şelaleler halinde denize boşalmış. Bu bolalma ile deniz kıyısında olan yerler su altında kalıyor. Bundan kurtulanlar veya bu felaketi görenler Mezopotamya'ya göç ediyor. Yazı icat edildikten sonra da ağızdan ağıza ulaşan bu olay yazıya geçiriliyor diye varsayıyor jeologlar.

Aynı olayın Tevrat'taki anlatılışı: Tevrat'ta (Tekvin bap 6-9) bu konu çok uzun. Onda insanlar fena ve bozulmuş olduklarından Rab onları yok etmeye karar veriyor. Nuh, Allahı tanıyan, onunla birlikte giden biri. Rab, ona insanları yok etmek için bir Tufan yapacağını, kendisine bir gemi yapmasını söylüyor ve geminin nasıl yapılacağını, içine neler alacağını bildiriyor. Nuh söyleneni yerine getiriyor. Tufan başlıyor ve 40 gün sürüyor. Yeryüzünde her şey yok oluyor. Sular ancak 150 günde azabyor. Gemi 7. ayda ve ayın 17. gününde Ararat dağına oturuyor. Tekrar 40 gün bekliyor Nuh. Sonra suların tamamıyla çekilip çekilmediğini anlamak için önce bir kuzgun salıyor dışarı. O geri gelince bekliyor, bir güvercin uçuruyor. Üçüncü defa gönderdiği güvercin dönmeyince karaya çıkıyorlar. Kurbanlar kesiyor Nuh. Rab hoş kokular duyunca artık tekrar Tufan yapmamaya karar veriyor. Nuh ile konuşarak bir daha yeryüzünde Tufan yapmayacağına ahdediyor.

▪ Tekvin bap 9:12: "Ve Allah dedi: Benimle sizin ve ebedi devirlerce sizinle beraber olan her canlı mahlukun arasında yapmakta olduğum ahdin alameti şudur: Yayımı buluta koydum ve benimle yerin arasında bir ahit alameti olacaktır. Yerin üzerine bulut getirdiğim zaman, yay da bulutta görünecektir." Nuh 950 yıl yaşadıktan sonra ölüyor. Kurtulan canlılardan ve Nuh'un oğullarından yeni insanlar türüyor.

Görüldüğü gibi bu üç hikâye temelde birbirinin aynıdır. Tanrıların insanlara kızması ve Tufan'a karar vermesi, gemi yapılması önerisi, geminin yapılması, canlıların içine alınması, Tufan'ın olması, gemidekilerin kurtulması, kurbanlar, bunların kokusuna Tanrı veya Tanrıların gelişi.

Ayrılan noktalar: Babil efsanesinde Tanrılar insanların çoğalması dolayısıyla gürültülerinin artarak Tanrıları rahatsız ettikleri için Tufan yapmaya karar veriyorlar.

Sümer ve Tevrat'ta insanların fena olması yüzünden Sümer ve Babil metninde bu karan gizlice bildiren Bilgelik Tanrısı. Tevrat'ta Allanın kendisi. Tufan Sümer'de 7 gün, Babil'de 6 gün, 6 gece; 7. gün bitiyor. Tevrat'ta 40 gün, gemiden çıkmaları için de aylarca bekliyorlar. Babil'de Tufan'ı başlatan Tanrı Enlil kurtarıldıkları için çok kızıyor, fakat Bilgelik Tanrısı onu yatıştırıyor ve kurtulana ölümsüz bir yaşam verilerek Tanrıların bahçesine gönderiliyor. Tevrat'ta; Tufan'a karar veren, Nuh'u kurtaran, yaptığına pişman olan, Nuh'u uzun ömürle ödüllendiren hep tek Tanrı.

Kur'an'da bu olay çok yüzeysel yazılmış. Ankebût Suresi'ndeki çeşitli ayetlerin çoğu, Nuh'un, kavmi ile olan inanç problemleri ile ilgili. "Tufan" kelimesi yalnız bir kere geçiyor. Tufan ile ilgili surelerde ayetler sırasıyla şöyle:

- Kur'an A'râf Suresi, ayet 59: "Ant olsun ki, Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki, 'Ey kavmim Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben üzerinize gelecek azaptan korkuyorum.'"
- Kur'an Vunus Suresi, ayet 73: "Yine de onu yalanladılar. Biz hem onu, hem de gemide onunla beraber bulunanları kurtardık ve onları halifeler kıldık. Ayetlerimizi yalanlayanları da suda boğduk. Bak, uyarılanların sonu nasıl oldu."
- Kur'an Hûd Suresi, ayet 36-44:

"Nuh'a vahyolundu ki, artık kavminden iman etmiş olanlardan başkası asla inanmayacak. Öyle ise onların işlemekte oldukları günahlardan üzülme.

Bizim gözlerimiz önünde bildirdiğimiz gibi gemiyi yap ve zulmedenler hakkında bana söyleme, çünkü onlar mutlaka boğulacaktır. Nuh gemiyi yaparken kavminden ileri gelenler her uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Dedi ki, 'Eğer bizimle alay ediyorsanız, iyi bilin ki, siz nasıl alay ettiyseniz biz de sizinle alay edeceğiz.' Nihayet emrimiz gelip sular kaynayınca Nuh'a dedik: 'Her cinsten birer çifti ve aleyhinde hüküm verilmiş olanlar dışında, aileni ve iman edenleri gemiye yükle.' Pek az kimse onunla birlikte etmişti.

Nuh dedi ki, 'gemiye binin, onun yüzüp gitmesi de, durması da Allahın izniyledir.' Gemi dağlar gibi dalgalar arasında olanlarla birlikte yüzüp gidiyordu. Nuh gemiden uzakta bulunan oğluna 'yavrucuğum bizimle beraber bin, kâfirlerle beraber olma' diye seslendi. Oğlu 'beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım' dedi. Nuh, 'bugün Allahtan başka koruyucu yoktur' dedi. Aralarına dalga girdi. Oğlu da boğulanlara karıştı. 'Ey yer, suyu yut, ey gök sen de suyu tut!' denildi. Su çekilip azaldı, iş bitti, gemi Cudi'ye oturdu. 'Haksızlık yapan millet Allah'ın rahmetinden uzak olsun' denildi."

▪ Kur'an Mü'minûn Suresi, ayet 26-29:

"Nuh, 'Rabbim beni yalancı çıkarmalarına karşı bana yardım et!' dedi. Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: 'Gözcülüğümüz altında ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap, bizim emrimiz gelip sular kaynayınca her cinsten birer çifti, içlerinden daha önce kendisi aleyhinde hüküm verilmiş olanlar hakkında bana hiç yalvarma. Zira onlar kesinlikle boğulacaklardır. Sen yanındakilerle o gemiye yerleştiğinde 'bizi zalimler topluluğundan kurtaran Allah'a hamt olsun' de ve de ki, 'Beni bereketli bir yere indir, sen konukl atanların en hayırlısı!'"

▪ Kur'an Şuarâ Suresi, ayet 117-120:

"Nuh, 'Rabbim! Kulum beni yalanladı. Artık benimle onların arasında sen hükmünü ver, beni ve beraberimdeki inananları kurtar!' dedi. Bunun üzerine biz onu ve beraberindekileri yüklü geminin içinde kurtardık, geri kalanları suda boğduk."

▪ Kur'an Ankebût Suresi, ayet 14, 15:

"Ant olsun ki, biz Nuh'u kendi kavmine gönderdik de, o 950 yıl onların arasında kaldı. Sonunda onlar zulümlerini sürdürürken Tufan kendilerini yakalaydı. Ama biz Nuh'u ve gemide olanları kurtardık ve bunu âlemlere ibret kıldık."

▪ Kur'an Zâriyât Suresi, ayet 46:

"Bunlardan önce de Nuh kavmini helak etmiştik. Çünkü onlar da yoldan çıkmış bir kavimdiler."

▪ Kur'an Yâsîn Suresi, ayet 41-43:

"Onlara bir delil de, soylarını dolu bir gemiye taşımamız ve kendileri için bunun gibi daha nice binerleri yaratmış olmamızdır. Dilesek onları da suda boğardık, ne kurtaran bulunur ne de kendileri kurtulabilirdi." Görüldüğü gibi bu hikâyeden, 7 sure içinde, 20 kadar ayette değişik şekillerde söz edilmiş . Bunlarda yalnız bir kez "Tufan" kelimesi geçiyor.

Geminin nasıl yapılacağı, Tufan'ın ne kadar sürdüğü, gemiden nasıl çıktıkları, Nuh'un neden 950 yıl yaşadığı bildirilmemiştir. Buna karşılık Tanrının insanlara kızması, olayın bir kimseye bildirilmesi, gemi, gökten ve yerden suların taşması, geminin bir dağa yanaşması, bir kısım insanların kurtulması, uzun ömür, Sümerlilerden gelen izlerdir.

33) Sumerlilerin yazdığı kral listesine göre (bkz. C.L. Woolley, *The Sumerians*; S.N. Kramer, *The Sumerians*, s.328), Tufan'dan önce binlerce yıl yaşayan 8 kral saltanat sürmüştür. Tevrat'ta da (Tekvin 5) Adem'den başlayarak Nuh'a kadar 365-930 yıl arasında yaşayan 9 kralın adı var. Bunlardan birini Allah almış ve yok etmiştir. Geride Sümer'deki gibi 8 ad kalıyor. Tevrat'ta bunlara kral denmiyor, peygamber olarak da belirtilmiyor.

R. Cooper s. 213'te; Tevrat'taki ölçülere göre yapılan Nuh'un gemisinin o kadar yolcu, hayvan ve onlara aylarca yetecek yiyecek ve içeceği taşımasına imkân olmadığını, ayrıca gemide bir pencere olduğunu ve onun da kapalı bulunması ile bu kadar canlının havasız yaşayamayacağını, bu yüzden bunların Tanrı bildirisi değil uydurma olduğunu yazıyor.

K. EYÜP PEYGAMBER HİKAYESİ

Dilimizden pek eksilmeyen, din kitaplarına girmiş, "Eyüp Peygamber'in sabrı" hikâyesinin de, Sümerlerden kaynaklandığı, ancak bu yüzyılın ikinci yarısından sonra anlaşılabilmiştir. Bu metnin yazıldığı tabletin bir kısmı Philadelphia Üniversitesi'nde, diğer kısmı İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulundu. Bunlar ayrı ayrı okunup birleştirilince 135 satıra ulaşan şiir tarzında yazılmış bir hikâye ortaya çıktı. Fakat parçaların birçok yeri kırıntı veya bozuk olduğundan metnin tümü tam olarak elde edilemedi.

Hikâyenin ana fikri; insanın felaketlere uğradığı zaman, bunu yapan Tanrıya lanetler saçacağı yerde, onu yücelterek, ona yalvarıp yakararak kalbini yumuşatıp, bu felaketlerden kurtulabileceğidir. Sümer'de yalvarılan Tanrı, insanın kendi Tanrısıdır. O, Tanrılar meclisine bu duaları götürerek iyi sonuç alıyor.

Bu şiir, evvela insanın Tanrısını övmesini, yüceltmesini, ağlayıp sızlamalarla kalbini yumuşatmasını öğüt vererek başlıyor. Ondan sonra adı verilmeyen bir adama, akraba ve arkadaşları tarafından yapılan fena davranışlar anlatılıyor. Adam başına gelen felaketlerden söz ediyor. Arkadaşlarının da kendi üzüntülerine katılmasını istiyor. Bundan sonra başına gelen bu hallerin kendi günahları yüzünden olabileceğini söyleyerek, Tanrısına affetmesi için yalvanyor. Şiir, Tanrısının onu affettiğini bildiren bir kısım ile son buluyor.

34) Sümer şiirinden bazı bölümler: (*Tarih Sümer'de Başlar*, s.96-98.)

"Ben anlayışlı insandım, şimdi bana kimse değer vermiyor,

Doğru sözüm yalana döndü.

Hilenin adamı beni güney rüzgârı gibi sardı, ona iş yapmaya zorlandım.

Bana saygı duymayan, senin önünde beni utandırdı.

Bana durmadan yeni üzüntüler verdin,

Eve girdim ruh ağır, sokağa çıktını kalp sıkıntılı.

Cesur, dürüst çobanım bana kızdı, düşmanca baktı.

Düşmanı olmadığım çobanım bana fenalık aradı,

Yoldaşım doğru bir söz söyleyemedi bana,

Arkadaşım dürüst sözümü yalanladı.

Hilenin adamı bana tuzak kurdu,

Ve sen Tanrım ona engel olmadın!

Ben bilgin, neden genç cahiller içine sokuldum?

Ben anlayışlı, neden bilgisizler arasında sayıldım?

Her yerde yiyecek var, şimdi benim aşım açlık,
Herkese paylar verilirken benim payım üzüntü oldu.

Tanrım Önünde durmak istiyorum,
İniltili sözlerimi söylemek istiyorum,
Acılarımı bildirmek istiyorum.

Tanrım gün ıdı, benim günüm karanlık,
Gözyaşları, ağıt ve sıkıntı sardı beni.
Gözyaşlarımdan başka bir seçeneğim yokmuş gibi üzüntü kapladı beni.

Kötü kader eline aldı beni, alıyor yaşam soluğumu,
Fena hastalıklar yakıyor bedenimi.

Tanrım, beni var eden babam, yüzünü kaldır,
Ne zamana kadar beni ihmal edecek, beni korumayacaksın?
Ne kadar zaman beni rehbersiz bırakacaksın?

Bir doğru söz söylüyor akıllı bilginler,
'Asla günahsız bir çocuk annesinden doğamaz,
Günahsız bir genç, en eski zamandan beri yoktu.'"

Bundan sonra mutlu sonuç şöyle:
"insanın Tanrısı onun acı gözyaşlarına ve ağlamalarına kulak verdi.
Genç adamın yalvarış ve yakarıları tanrısının kalbini yumuşattı
Söylediği doğru sözü Tanrısı kabul etti,
Adamın dua dolu tövbeli sözünü.
Tanrısı fenalıklardan elini çekti.
Kanatlarını geren hastalık cinlerini uzaklaştırdı.
Adamın üzüntüleri sevince döndü,
Tanrısı yanına koruyucu bir cin koydu,
Ona müşfik bir melek verdi."

Tevrat'ta bu hikâye, birçok bilge dolu sözle süslenmiş 1040 satırı kapsayan bir şiir halinde anlatılmıştır(Tevrat, Eyüb.)

Hikâyenin başında Rab, şeytana, Eyüb'ün iyi bir kul olduğunu söylüyor. Şeytan da,"eğer onu fena duruma düşürürsen bak sana nasıl lanet edecektir"diyor. Şeytan, Eyüb'ün vücudunu tabanından tepesine kadar çıbanlarla dolduruyor. Eyüb sesini çıkarmıyor. Karısı ona "bunu veren Allah'a lanet et!" diyor. Eyüb de "Allah'ın iyiliğini nasıl kabul ediyorsak, kötülüğü de öyle üstlenmeliyiz" karşılığını veriyor.

Bundan sonra Eyüb başına gelen felaketleri, dünyaya gelmemesi gerektiğini, Allah'ın bunu haksız olarak kendisine verdiğini şiir halinde anlatıyor. Arkadaşları ise Tanrının haksız iş yapmayacağını, kendisinin bunu hak ettiğini söyleyerek Allah'ı savunuyorlar.

Bundan sonra Allah ile Eyüb karşılıklı tartışıyorlar. Her ikisi de kendi yaptıktan iyi işleri sayıp döküyor. Sonunda Eyüb söylediklerine pişman olup tövbe ediyor. Allah da onun tövbesini kabul ederek sağlığına kavuşturuyor ve mal mülkünü de iki kat yapıyor. Böylece Eyüb arkadaşlarının yanında saygınlığını kazanıyor.

Tevrat'taki şiirden, Sümer şiirine paralel olan bazı satırlar:

- Bap 63:15-16: Kardeşlerim hainlik ettiler, bir vadi gibi, Akıp giden vadilerin yatağı."

35) Robert Cooper, aynı eser, s. HO'da, bu hikâyenin Yahudi kompozisyonu olamayacağı yazılı. "Bu Tevralta bulunan kitaplardan hiçbirisiyle ilgili değil, 'it stand along in its glory' (o, kendi ihtişamı içinde başlı başına duruyor). Birçok Yahudi bilginleri bu kanıda. Bu muhakkak ki, başka bir dilden Yahudiceye çevrilmiştir. Dâhice yazılmış bir kompozisyon ve onda anlatılan drama Yahudilere ait olamaz" deniyor. "Kutsal hayalet tarafından yazılmış" diyenler de varmış.

- Bap 7:3: "Miras olarak bana sefalet aylan verildi, Pay olarak da meşakkat geceleri."
- Bap 7:11: "Ruhumun sıkıntısı ile söyleyeyim, Canımın acılığı ile şekva edeyim."
- Bap 7:11: "Niçin günahımı bağışlamaz, Fesadımı gidermezsin?"
- Bap 10:2: "Allah! diyeyim, beni mahkûm etme! Niçin benimle çekişiyorsun bana bildir!"
- Bap 13:1: "Bana günahımı ve suçumu bildir, Niçin yüzünü göstermiyorsun?"
- Bap 13:23: "Fesatlanm ve suçlarım ne kadar? Bana günahımı ve suçumu bildir!"
- Bap 16:6: "Ağlamaktan yüzüm kızardı."
- Bap 19:2: "Ne zamana kadar canımı üzecek, ve beni sözle ezeceksin?"
- Bap 19:13: "Kardeşlerimi benden uzaklaştırdı, ve tanıdıklarım bana bütün bütün yabancı oldular."
- Bap 19:14: "Akrabalarım gelmez oldu, Yakın dostlarım da beni unuttu."
- Bap 19:19: "Hep sırdaşlarım benden ikrah ediyorlar, Sevdiklerim de yüz çevirdiler."
- Bap 30:1: "Yaşça benden küçük olanlar üzerime gülmekte!"
- Bap 34:5: "Hakkım varken yalancı sayılmaktayım."
- Bap 30:26: "Ben ışık beklerken karanlık geldi, Ruhum kırıldı, günlerim karardı."
- Bap 34:6: "Hakkım varken yalancı sayılmaktayım."
- Bap 42: Şiirin sonu. **Eyüb Allah'a söylüyor:**
"Sen her şeyi yaparsın!"
"Anlamadığım şeyleri söyledim,
Benden üstün olanı bilmediğim, şaşılacak şeyleri
Niyaz ederim, dinle de ben söyleyeyim!
Sana sorayım da bana anlat!
Senin için kulaktan işitmiştim,
Şimdi ise seni gözlerim gördü.
Bundan ötürü kendimi hor görmekteyim,
ve tozda külde tövbe etmekteyim."

Daha önce de belirtildiği gibi Eyüb'ün tövbesi Tanrı tarafından kabul edilerek, daha büyük mutluluğa erişiyor.

Görüldüğü gibi, Sümer ve Tevrat metinleri, konu olarak aynı Tevrat'taki, Sümer şiirinden en az bin yıl daha geç yazılmış. Daha derin ve kapsamlı, şiirsel bir dil ve bilgi dolu sözlerle donatılmış. Sümer şiiri daha yalın. Fakat Sümer metninde birçok yerin kırık olmasından okunamayan, anlaşılamayan bir hayli satır var. Her ikisinde de bu felaketlerin kendi günahları yüzünden ceza olarak verildiği söyleniyor. Yalnız Sümer inancına göre, zaten her çocuk günahı ile doğuyor. Ötekinde bu belirtilmemiş. Tevrat'ta. Eyüb Allah'ı görüyor.

Kur'an'a gelince, bütün konularda olduğu gibi, bu da çok yüzeysel; ancak dört sure içinde birkaç ayette bulunuyor.

- Kur'an'a Nisa Suresi, ayet 163, En'âm Suresi, ayet 84'te, İbrahim'den başlayarak bütün peygamberler arasında Eyüb'e de vahi edildiği yazılı.
- Kur'an'a Enbiyâ Suresi, ayet 83-94: "Eyüb'e gelince: O Rabbine 'başıma bu dert geldi, sen merhamet lilerin en merhametlisisin!' diye niyaz etmişti. Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için bir hatıra olmak üzere onun duasını kabul ettik. Kendisinden dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik ve ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik."
- Kur'an'a Sâd Suresi, ayet 41-44: "Kulunuz Eyüb'ü de an! O Rabbine nida etmiş ve 'doğrusu şeytan bana bir yorgunluk ve azap verdi' diye seslenmişti. 'Ayağını yere vur! İşte yıkanacak, içilecek soğuk su!' Bizden bir rahmet ve olgun akıl sahipleri için de bir ibret olmak üzere ona, hem ailesini hem de onlarla beraber bir mislini bağışladık. Eline bir sap al da onunla vur, yeminini bozma! Gerçekten biz Eyüb'ü sabırlı bulmuştuk. O ne iyi bir kuldu, daima Allah'a yönelirdi." Konu çok kısa yazılmış olmasına rağmen şeytanın azap vermesi, sabır, Tanrıya yakarış, duanın kabul edilmesi, ödüllendirilme, diğer kaynaklarla paralel.

Tevrat araştırmacılarını yüzlerce yıldan beri meşgul eden ve nedenini bulamadıkları bir konu da, yine Sümer metinlerinin çözülmesi ile açıklanabildi. O da Tevrat'ta bulunan, "Süleyman'ın Şarkılar Şarkısı" bölümü.

Açık saçık şiirlerden oluşan bu bölüm Tevrat'ta niçin bulunuyordu? Görünüşe göre onlar ne dinle, ne de tarihle ilgiliydi. Bu şiirlerde bir seven bir de sevilen vardı. Bunu, kilise papazları, İsa'yı seven, kiliseyi sevilen; İbraniler ise Yahveyi seven, İsrail'i sevilen olarak yorumlamışlardı. 19. yüzyılda ise bunların İsrail düğünlerinde yapılan tören ile ilgili olduğu söylenmiş. Bu yüzyılın ilk yarısından sonra, özellikle İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşivindeki Sümer edebi metinleri okunup çözülünce, "Süleyman'ın Şarkılar Şarkısı"ndaki şiirlere benzer şiirler bulundu. Yapılan incelemelerde bunların, Sümerlilerin yeni yıl bayramlarında, sazlar eşliğinde söylenen şarkılar ve ilahiler olduğu anlaşıldı. Sümer ekonomisi tarıma dayalı olduğundan, onlar için tarımla ilgili konuların en önemlisi, ülkelerinde bolluk ve bereketin olması idi. Bunun için onlar, Aşk Tanrıçaları İnanna ile Çoban Tanrısı Dumuzi'yi (bu başlangıçta bir kral idi, sonradan Tanrı yapılmış nasılsa) evlendirirlerse, onların verimlilik gücünü ve ölümsüzlüklerini paylaşacaklarına ve bu yolla ülkelerinde bolluk ve bereketi sağlayacaklarına inanmışlardı. Bu inanca uyarak Sümer şair ve ozanları onlarla ilgili uzun bir efsane yaratmışlar ve bunu yazıya geçirerek zamanımıza kadar ulaştırmışlardır.

Bu hikâyeyi kısaca özetleyelim: Aşk Tanrıçası İnanna ile Dumuzi birçok zorluktan sonra evleniyorlar. Bu evlilikten sonra Tanrıça yeraltı dünyasına gidiyor. Fakat orası "gidip de dönülmeyen ülke". Kurala göre, Tanrıça olmasına rağmen, yeryüzüne bırakılmıyor. Bilgelik Tanrısı Enkî'nin yardımı ile Tanrıça, kendi yerine birini göndermek üzere, yeraltı yaratıkları ile dışarı çıkıyor. Tanrıça her gittiği yerde Tanrı ve Tanrıçaların, kendisinin yokluğundan çuvalar giyerek, yerlerde sürünerek yas tuttuklarını görüyor ve hiçbirini göndermeye kıyamıyor.

Fakat kocasının bulunduğu şehre gelip, onu, karısının yokluğuna aldirmayarak keyfle tahtında oturduğunu görünce, büyük bir kızgınlıkla "alın bunu" diyerek cinlere veriyor. Daha sonra yaptığına pişman olan, fakat kocasının cezasız kalmasını da istemeyen Tanrıçanın yardımıyla, Dumuzi'in kız kardeşi Rüya Tanrıçası Geçtinannan'ın, kardeşi yerine yarım yıl yeraltında kalması, Tanrılar meclisinde kabul ediliyor.

36) Tarih Sümer'de Başlar, s.252-260.

Böylece Dumuzi kış aylarında yarım yıl yeraltında kaldıktan sonra bahar zamanı dışarı çıkıp tekrar karısı ile birleşiyorlar. Bu birleşmeyi zamanın kralı ile bir başrahibe evlenerek kutluyorlar. Bunun için büyük törenler yapılıyor. Artık yeni bir yıl başlamıştır; ortalık uyanıyor, ağaçlar yeşilleniyor, hayvanlar çoğalıyor. İşte bu törenlerde okunmak üzere kralın ve rahibenin veya Tanrının ve Tanrıçanın ağzından birbirlerine karşılıklı söylemleri için aşk dolu, sevgi dolu, açık saçık şiirler yazılmış ve bunlar bestelenerek şarkı haline getirilmiştir. Sümer bereket kültürünü oluşturan bu törenler, bugün "Kutsal Evlenme Törenleri" olarak nitelendirilmiştir.⁴⁰ Bu bereket kültürünün İsa'nın zamanına kadar, hatta daha geç zamana kadar sürdüğü anlaşıyor. İşte bu yüzden Tevrat'tan birçok dinle ilgili olmayan konu çıkarıldığı halde, bu şiirler bırakılmış olmalı. Bu törenlerin Süleyman zamanında büyük bir ihtişamla devam ettiği, şiirlerin ona ait olarak gösterilmesi ile kanıtlanabilir

Sümer ve Tevrat şiirlerinden bazı bölümleri karşılaştıralım:

▪ İstanbul Arkeoloji Müzesi arşivinde bulunan ve bir rahibe tarafından Kral Şusin'e söylenmek üzere yazılmış bir şiirden bölümler:

"Güvey kalbimin sevgilisi,
Senin neşen hoştur, bal tatlısı!
Arslan! Kalbimin sevgilisi,
Senin neşen hoştur, bal tatlısı!
Beni büyüledin, karşında titreyerek durayım!
Güvey! Senin tarafından yatak odasına götürüleyim!
Beni büyüledin, karşında titreyerek durayım,
Arslan! Senin tarafından yatak odasına götürüleyim.
Güvey seni okşayayım!
Yatak odasında bal dolu,
Senin güzelliğinle neşelenelim,
Arslan! Seni okşayayım!"

37) Samuel Noah Kainer, The Sacred Marriage Rite, Aspects of Faith, Myth, and Ritual in Ancient Sümer, Indiana, 1969. Malta İndli, 22:1-14'le anlatılan "gök krallığının düğünü" Sümer'in "Kutsal evlenme törenini" yansıtıyor gibi. Tevrat, Hezekiel bap 14'te anlatılan fahişe, Sümer'in Aşk Tanrıçası İnanna gibi ve onun kültürünün kaldırılması çabaları ile ilgili görünüyor.

▪ Tevrat: Neşideler Neşidesi, bap 1:2-4:

"Beni kendi ağzının öpüşleriyle Öpsün:
Çünkü okşamaların şaraptan daha iyidir.
Kokuca ıtırın ne güzel;
Senin adın kabından dökülen ıtır gibidir,

Bundan ötürü seni kızlar seviyor.
Beni kendine çek, biz senin ardınca koşarız,
Kral beni iç odalarına götürdü
Seninle biz ferahlanıp seviniriz,
Senin okşamalarını şaraptan ziyade anarız,
Seni sevmekte onların hakkı var."

▪ Bap 4:9-11:

"Kaptın gönlümü, kız kardeşim, yavuklum!
Gözlerinin bir bakışı ile,
Gerdanının tek zinciri ile gönlümü kaptın.
Okşamaların ne güzel, kız kardeşim, yavuklum!
Şaraptan ne kadar hoştur okşamaların,
İtinn güzel kokusu da her çeşit baharattan!
Ey yavuklum! Bal damlatır dudakların."

(Sümer'de Tanrı Dumuzi, İnanna'ya "kız kardeşim" der.)

▪ Bap 3:11:

"Ey Sion kızları! Çıkın, Kral Süleyman'ı taç ile görün, O taç ki, onun düğünü gününde ve yüreğinin sevinci gününde, Anası onun başına giydirmişti."

Bu satırlar, kutsal evlenme törenlerinin Kral Süleyman zamanında devam ettiğini kanıtlıyor. Tevrat'a göre Süleyman'ın her dinden 700 karısı varmış ve onların dinlerini de Süleyman sürdürürmüş.

▪ Bap 2:10-12:

"Sevgilim cevap verdi ve bana dedi: Sevgilim, güzelim, kalk da gel. Çünkü, işte, kış geçti. Yağmurlar geçip gitti; Yerde çiçekler görünüyor; Terennüm vakti geldi."

Bu satırlar da kutsal evlenme töreninin baharda yapıldığını anlatmaktadır.

▪ Bap 6:10:

"Bakışı seher gibi, Ay gibi güzel, Güneş gibi temiz, Sancak açmış ordu gibi korkunç, Bu kadın kim?" Bu satırlar da Tanrıça İnanna'mn niteliklerine uymaktadır.

▪ Bap 2: 5-6:

"Kuru üzümle bana kuvvet verin, elma ile beni canlandırın, Çünkü aşk hastasıyım ben. Sol eli başımın altında olsun, Sağ da beni kucaklasın."

Sümercede buna paralel olan satırlar:

"Sevgilim, kalbimin adamı,
Sağ elini vulvama koydun,
Sol elin başımı okşadı,
Ağzını ağzıma dayadın,
Dudaklarımı başına bastırdın."

Görüldüğü gibi, birkaç Sümer şiirinde bile paralellikler bulunuyor. Kuşkusuz bunlar gibi pek çok şiir vardı Sümer'de.

Fakat bunların büyük kısmı hâlâ toprak altında olmalı. Belki bazı müzeler ve koleksiyonlarda da henüz okunmayanlar vardır. Sümer Aşk Tanrıçası İnanna; Akadlarda İştar, İsrail'de Astarta, Yunanlılarda Afrodit, Romalılarda Venüs adı altında saygı görmüş ve varlığını sürdürmüştür.

Bugün de İsa'nın annesi Meryem'e, İnanna'ya ait nitelikler yakıştırılıyor. O da İnanna gibi, göğün hâkimesi, sosyal adaletin savunucusu, fakirlerin, ezilenlerin koruyucusu sayılıyor. Bazı çevrelerde Tanrıça seviyesine getirildiğinden, oğlundan daha çok ona tapıldığından; annelerin, savaşanların, üzüntü çeken ailelerin yardım için ona dua ettiklerinden söz ediliyor(*The Search of Mary, Richard N. Ostling, Handmaid ör Feminist, The Time, Aralık 1991, s.52-56.*).

İsa'nın durumu da Dumuzi'ye benziyor. Dumuzi'nin dövülerek, eziyet edilerek yeraltına götürülüşü, tekrar yeryüzüne çıkışı, İsa'ya yapılanlar ve her yıl yeryüzüne çıktığı düşüncesi, Dumuzi'nin serüvenini andırıyor.

Safevilerde Ali'nin dünyaya yeniden geleceği inancı da Dumuzi efsanesinden kaynaklanıyor demektir. Dumuzi, takvimimizde Temmuz adı olarak sürüyor. Musevilerde de Tammuz şeklinde. Bu ayın 17'sinde İsrail kadınlarının oruç tutarak mabet kapısına gidip ağlamaları, Dumuzi'nin yeraltına götürülüşü dramını canlandırıyor.

Ülkemizde mayıs ayı başında bahçelerde, hatta mezarlıklarda (Tahtakuşlar köyünde) kutlanan Hıdırellez şenlikleri bu kutsal evlenme törenlerinin bir devamı gibi görünüyor. Çünkü şenlik, Hızır ile İlyas Peygamber'in bir araya gelmesi nedeniyle yapılıyor. Ayrıca bu günlerin gecesinde yapılan bir niyetin olacağı, iki yıldızın birleştiğinin görülmesine bağlıymış. Bunun için niyet yapanlar sabaha kadar bu olayı beklerlermiş (Yaşar Kemal'in Ağn Dağı Efsanesi'nden).

Bu kutsal evlenme törenlerinin izleri, bir Çağatay şairi tarafından Hicri 950'de mesnevi şeklinde yeniden kaleme alınmış olan Bediülcemal ve Seyfelmuluk hikâyesinde bulunmuştur(*Bkz. Gönül Tekin, Seyfelmuluk ve Bediülcemal Hikâyesinde Eski Yakın Doğu Kültüründen Kalma Unsurlar Hakkında, Journal of Turkish Studies, Türk Bilgisi Araştırmaları, Massachusetts, 1985, s.277-300. (Bu çok değerli makalenin fotokopisini bana veren yazarın kardeşi Sayın Prof. Dr. Günay Kut'a candan teşekkürlerimi sunarım).*

Bütün bunlardan anlaşılacağına göre Sümerlilerin kurdukları din ve yarattıkları zengin edebiyat Ortadoğu milletlerine büyük etki yapmış, hatta dinlerinin temelini oluşturmuştur. Yalnız, bu etki, Sümerlilerden İsraililere doğrudan doğruya olmamıştır. Çünkü İsrail'in tarih sahnesinde görülmeye başlamasından en az bin yıl önce Sümerliler varlıklarını yitirmişti.

Öyle ise bu kültür onlara nasıl ulaşmıştı? Bu ulaşmanın çeşitli yollarla olduğu bugün kanıtlanabiliyor. Sümer devletinin, güçlü olduğu çağlarda, sınırları doğuda Hindistan'a (Dilmun?), batıda Akdeniz'e (Ebla, Martu) hatta Kıbrıs'a, kuzeyde Orta Asya'nın batısına (Aratta, Hurum), güneyde Mısır ve Habeşistan'a (Magan, Meluhha) kadar genişlemişti. Oralara giden asker ve tüccarlar, oralardan ticaret amacı ile gelen insanlar Sümer kültürü ile bir bağlantı kurmuşlardı. İÖ: 2400 yıllarında İsraililer gibi Sami bir ırktan olan Sargon adında biri Sümer'i ele geçirerek bir Akad Krallığı kurmuştu. Onun ve ondan sonra gelen sülalesi zamanında, Sarniler Mezopotamya'dan Ortadoğu'ya kadar yayılmaya başlamış ve Akad dili de konuşulan dil haline gelmişti.

Bir müddet sonra Sümerliler yeniden canlanarak bir Sümer devleti kurdular. O da oldukça kısa bir süre sonra parçalandı. Yine Sami bir halk olan Amoritler, Babil Krallığı adı altında bütün Sümer ülkesine egemen oldular. Bu geçiş devrinde Sümer okulları ve akademilerinde Sümer dili ve yazısı en yüksek düzeye çıkarıldı. Buralarda, Sumerlilerin yarattıkları dinsel ve edebi yapıtları birçok kopya halinde yazılarak, diğer şehirlerdeki eğitim kurumlarına, kütüphanelere gönderildi. Ülkede gittikçe çoğalan Samiler Sumerce'yi Öğrenmek, Sumerliler de Akadca'yı öğrenmek zorunda kaldıklarından, okullarda her iki dilde eğitim yapıldı.

Babil devleti kurulduktan sonra, Sumerce halk dili olmaktan çıktı. Fakat Sumerlilerin eğitim tarzı, dinleri, efsaneleri ve edebi yapıtları Babil okullarında öğretilmeye devam edildi. Sumerce, ortaçağdaki Latince, eskiçağdaki Yunanca gibi dinsel bir dil olarak hemen hemen İsa'nın doğumuna kadar sürdü. Babilliler Sümer Tanrılarının, adlarını değiştirerek kendilerine Tanrı yapmışlar; bu Tanrılara ait mabetler, dinsel törenler korunmuş, ilahiler, dualar Sumerce okunmuştur. İÖ 1500 yıllarında Akadca ve çivi yazısı Ortadoğu'da uluslararası bir dil ve yazı haline geldi ve o ülkelerde, en azından yazarların bu dili öğrenme zorunluluğu ortaya çıktı. Bu yüzden Sümer okulları ve programları oralarda uygulandı. Böylece Babillilerin Sumerlilerden aldıkları kültür, dilleri ve yazısı yoluyla o ülkelere yayıldı.

Yahudilerin, Hristiyan ve Müslümanların atası olarak kabul edilen İbrahim Peygamber ve ailesi, Tevrat'a göre, Mezopotamya'da Kaldealı Ur'dan Harran'a göçmüş, oradan da bir tüccar kolonisi olarak Filistin'e girmişti. Onun askerleri ve parasal gücü ile kendi şahsi Tanrısını onlara Tanrı olarak kabul ettirmiş ve bu arada Mezopotamya'dan getirdiklerini halka aşılamıştı.

En son olarak Babil Kralı Nabukadnezar'm (604-562) Filistin'i ele geçirip bütün Yahudi bilgilerini Babil'e sürgün götürmesi, bu bilginlere Babil kütüphanelerini inceleme olanağı verdi. Görüldüğü gibi, Sümer dini ve edebiyatı İsraililere çeşitli çağlar ve yollardan ulaşmıştır.

12. yüzyılda yaşayan Yahudi otoritesi Eben Ezra ve 16. yüzyılda yaşayan Yahudi filozofu Spinoza, Tevrat'ın, özellikle Musa tarafından yazıldığına inanılan ilk beş kitabın Musa tarafından yazılmadığını, ancak Babil tutsaklığından sonra yazılmış olduğunu söylemişlerdir(*Robert Cooper, Thirteen Lectures on Bibel, s J 07*). (Yahudilere Babil tutsaklığının yaptığı etkiler hakkında daha geniş bilgi için, bkz. Max I. Di-mont, *Jews, God and History, New York, 1962, s.69-72.*)

Bu çalışmamızla, din kitaplarına Sumerlilerden geldiğini açıklamaya çalıştığımız konular hakkındaki bilgilerimizi, yine onların icat ettiği yazıya ve yazı malzemesi olarak kullandıkları kile borçluyuz. Onlar bozulan veya eriyen bir nesne üzerine yazmış olsalardı, bunların hepsi çözölemeyen bir sır olarak kalacaktı(**Muazzez İlmiye Çığ**)

2. BÖLÜM

İSLAM'IN KAÇ ŞARTI VARDIR?

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihinin daimi sorularından birisi hep "din nedir?" sorusu olmuştur. Ancak aşırı öznelliğin hakim olması nedeniyle herkesin kabul edebileceği bir din tanımının olmadığı söylemek mümkündür. Bu yüzden ki, her devirde filozoflar dini inceleme altına almışlardır. Kimi filozoflar dinin insanların korkularının sonucu olarak ortaya çıktığını; kimisi toplumu uyuşturan afyon olduğunu, kimi de ilahi kaynaklı bir inanç olduğunu ileri sürmüştür. Zaman zaman varlığı inkar edilse de din tarih boyunca yok sayılması mümkün olmamıştır. Çünkü yüce bir varlığa sığınma ve inanma duygusu onun temel özelliklerinden biridir. Bu nedenle din, bireysel ve toplumsal açıdan geniş bir çerçevede güçlü işleve sahip bir kurumdur. İnsanların iç ve dış dünyasını etkileyen, insan ile beraber yaşayan ve hayatı anlamlandıran bir misyona sahiptir.

Esas itibarıyla dini hayatın iman ve amel olmak üzere iki temel unsurdan oluştuğu söylenebilir. Dini yaşamın ameli boyutuna dahil olan ibadetler; üstün ve kudret sahibi bir yaratıcıya inanıp bağlanma ihtiyacının uzantısı olan bir ihtiyaçtır. Çünkü inanan insan, inanıp bağlandığı üstün yaratıcıya karşı içinde duyduğu azim, saygı, sevgi, bağlılık, teslimiyet ve şükran duygularını fiilen ifade edip göstermek ve inancını birtakım pratiklerle realize etmek üzere ibadet etme ihtiyacı duyar. Başka bir anlatımla kul açısından söz konusu olan itaat ve boyun eğmenin en belirgin tezahürü ibadettir.

Hak, batıl, milli veya evrensel bütün dinlerde birbirlerinden farklı ibadetler bulunmaktadır. Ancak ibadetler, dinden dine kısmi farklılıklar ihtiva etse de temel özellikleri itibarıyla aynıdır ve belli formlar bütün dinlerde müşterektir. Bu ritüeller, genelde söze dayanan, bedeni hareketlerle şekillenen veya sahip olunanlardan vermek suretiyle veyahut birtakım şeylerden kendini mahrum etme şeklinde gerçekleşen davranış şekilleridir. Bu bölümde bütün dinlerde önemli bir yeri olan hac, kurban, namaz ve oruç ibadetleri literatür taraması sonucunda elde edilen bilgiler özet olarak sunulmuştur.

KABE

A. HAC

Hac kelimesi İbranice'de "hag" şeklindedir. "Bayram" anlamına gelen "hag" kelimesi "bir şeyin etrafından dönmek, dolanmak" anlamındaki "hvg" kökünden türemiştir (Harman, 1996). Arapça'da ise hac, "gitmek, yönelmek; ziyaret etmek" anlamlarına gelir. Kutsal bir yere veya dini amaçlarla yapılan yolculuğu ifade eden hac, tarih boyunca insan maneviyatının ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Haccın temelinde uluhiyyetin(ilahi) herhangi bir yerde tecellisi inancı yatmaktadır. Dinlerde kutsal kabul edilen yerlerin aslında mekan olma açısından diğer yerlerden farkı yoktur. Ancak burada uluhiyyetin tecellisi, inançla ilgili bir olayın vukuu veya buranın dini bir şahsiyetle bağlantısı mekanı diğer yerlerden farklı kılmakta, kutsallaştırmaktadır.

Böyle bir mekanın esrarengiz oluşu ve korkutucu vasfı da bir kutsallık unsurudur. Kutsal mekan insan tarafından seçilmiş değil keşfedilmiştir(*Prof. Dr. Ömer Faruk Harman*).

Kutsal mekan kavramı ve bu tür yerlerin ziyareti tarih boyunca bütün inançlarda mevcut olmuştur. Kutsal mekanları ziyaretin sebebi o mekanın kutsiyetinin bahsedebileceği maddi, manevi ve ahlaki faydaları elde etmektir. Kişinin, ister kendi ülkesinde isterse başka yerde olsun, kutsal bir mekana veya mabede yaptığı seyahatten ibaret olan hac esnasında sarfedilen gayrete karşılık bedeni bir rahatsızlığın giderilmesinden ebedi hayatın kazanılmasına kadar birçok fayda ümit edilebilir (*Prof. Dr. Ömer Faruk Harman*).

Hac yolculuğu, “bazen bilinenden daha çok arzulanan ve bazı açılardan bu yolculuğa çıkacak olanların hayallerinde ütöpik özellikler taşıyabilen, bireysel, fakat daha sıklıkla kolektif bir yolculuk” olarak tanımlanmıştır (Prandi ve Turri, 1999). Bu tanım, hacı adayının kutsal olanla bağ kurma ve bir anlamda hidayete erme arzusuna odaklanmaktadır.

Tek bir dine mensup inananların sık sık ziyaret ettiği hac yerleri olduğu gibi, çeşitli dinlere mensup hacılar tarafından ziyaret edilen yerler de vardır. Belki de en iyi örnek, Antik Çağ’da Yahudilerin hac ziyaretleri için önemli bir yer olan Kudüs’tür. Diğer örnekler arasında Goa’daki St. Francis Xavier’in mezarı veya Sri Lanka’daki Adam’s Peak yer almaktadır (Tomasi, 2002). Her ikisi de Hristiyan, Hindu ve Müslüman hacıların ilgisini çekmektedir.

Eski ve yeni tüm dinlerde çeşitli hac uygulamaları mevcut olsa da hac merkezleri Antik Çağ’dan bu yana tanınmaktadır. Örneğin, Helen uygarlıklarında bu merkezler mevcuttur. Pythia’nın kehanetlerini yayınladığı Delphi, Antik Yunan’daki kutsal yerlerden biridir ve kutsala yaklaşmak isteyen çok sayıda hacı tarafından ziyaret edilmiştir (Macioti, 2000).

Ancak hac yolculuğundan bahsedildiğinde, esas olarak Orta Çağ akla gelmektedir (Oursel, 1997). Orta Çağ, derin bir din duygusunun hakim olduğu ve hacıların kendi özel statüsüne, “bir tür ayrıcalıklı, neredeyse dinsel bir statüye” sahip olduğu bir dönem olmuştur (Stopani, 1998).

Hac, yalnızca dini bir görev değil, aynı zamanda bireylerin ruhsal arınmasını sağlamak, toplumsal statü kazanmak ve Tanrı’ya olan bağlılıklarını göstermek amacıyla yapılan bir ritüel olarak görülmüştür (Erbaş, 2002; Tewari vd., 2012).

Aslında hacı adayı, dinin anlamının en belirgin olduğu gizemli yerlere seyahat etme zorunluluğu hissetmektedir. Bunlar genellikle mucizelerin gerçekleştiği ya da kutsallıktan duyulan hissin tazelenebileceği ve hacı adayının kutsama, bağışlanma veya şifa arayabileceği yerlerdir. Bu yerlere yapılan seyahatler dini turizm veya inanç turizmi olarak da adlandırılmaktadır(Karaman vd., 2008; Ayaz ve Eren, 2020). Dini turizm olarak da adlandırılan bu hac hareketleri zamanla hem dini otoriteler hem siyasi güçler tarafından desteklenerek yaygınlaşmıştır.

Orta Çağ’da hem İslam hem de Hristiyan dünyasında hac hareketleri, dini turizmin gelişiminde büyük rol oynamıştır.

Bu iki büyük dinin hac ibadeti, kutsal mekanlara yapılan ziyaretlerin yanı sıra farklı coğrafyaların, kültürlerin ve halkların bir araya geldiği önemli sosyal ve ekonomik olaylar haline gelmiştir (Sezgin, 2014; Genç, 2022).

Orta Çağ'da hac hareketleri ve dini turizm rotalarının yalnızca dini vecibelerin yerine getirilmesini sağlamakla kalmamış; kültürel, ekonomik ve sosyal etkileşimleri de güçlendiren bir unsur olmuştur. Bu kutsal yolculuklar, Orta Çağ boyunca hem İslam hem de Hristiyan toplumlarda birliğin ve dini kimliğin güçlenmesini sağladığı söylenebilmektedir.

Orta Çağ'da, hemen hemen tüm dinlerin liderleri, dindaşlarına dini kuralları gereği kutsal şehirleri ziyaret etmelerini emrettiklerinde, yalnızca dini bir yükümlülük altına girmekle kalmamış, aynı zamanda ekonomik bir hareket de yaratmışlardır. Orta Çağ'ın Hristiyan inancı, sınırları aşan bir özellik göstermiştir. Orta Çağ'da kutsal şehirlerde görülen zenginlik ve refah, dini seyahatlerden kaynaklanmıştır. İslam'da Mekke ve Medine, Hristiyanlıkta ise Kudüs, büyük turist akışlarını çeken başlıca merkezler haline gelmiştir. Hristiyanlıkta misyonerlik faaliyetlerinin ortaya çıkması, Haçlı Seferleri'nin kitlesel bir harekete dönüşmesi ve İslam'la birlikte hac ibadetine katılanların sayısının hızla artması, Avrupa, Anadolu ve Ortadoğu arasında pek çok faaliyetin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Her iki dinde de hac, yalnızca dini bir vecibe değil aynı zamanda şehirlerin, yolların ve ticaretin gelişmesine katkıda bulunan önemli bir etmen olmuştur. Orta Çağ'da en bilinen hac rotalarından bazıları; Kudüs, Santiago de Compostela, Roma ve Mekke'dir. Kudüs, Hristiyan dünyasında en kutsal yerlerden biri olarak kabul edilmektedir (Toması, 2002; Pringle, 2016; Genç, 2023). Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği, göğe yükseldiği yer olarak bilinmekte ve Hristiyan hacılar için büyük bir manevi öneme sahiptir. Santiago de Compostela, Batı Avrupa'daki en popüler hac yerlerinden biridir.

Arapça'da "gitmek, yönelmek; ziyaret etmek" anlamlarına gelen hac kavramı, *Harman (1996)* tarafından "İmkani olan her Müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kabe'yi, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmek ve belli bazı dini görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadet" şeklinde tanımlanmıştır. Çolak ve Çınar(2018) ise hac ibadetini İslam'ın en kutsal şehri olan Mekke'de Kabe'yi ziyaret etmeyi, orada belirli ritüelleri yerine getirmeyi ve Hz. İbrahim'den kalma gelenekleri devam ettirmeyi içermekte olduğunu belirtmişlerdir. Oysa İslam hac ibadetini, dinin beş temel şartlarından biri olarak kabul etmekte ve her müslümanın maddi ve fiziki olarak gücü yettiği takdirde ömründe en az bir kez Mekke'ye gitmesini farz kılmaktadır.

B. DİĞER İNANÇ SİSTEMLERİ VE İSLAM'DA KURBAN

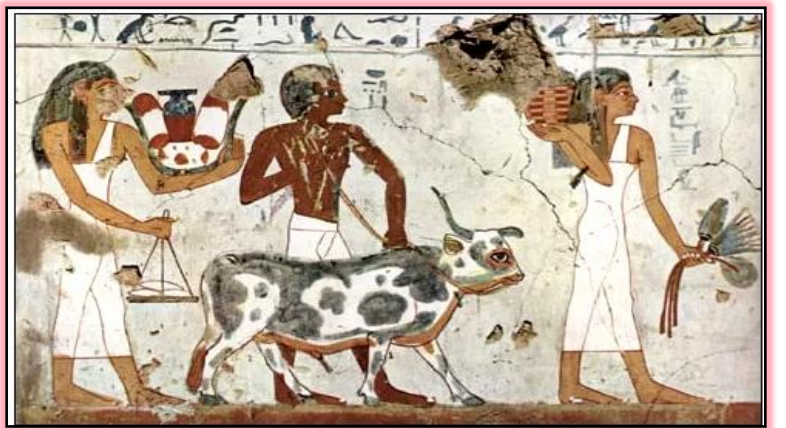
a. KURBAN NEDİR?

İnançsal bir kavram olarak kurban, Bir Tanrı'ya ya da bir başka doğaüstü varlığa sunulan (can)'a denir. Kabul edilen inanışa göre kurban, canlılığın kutsanması anlamına gelir.

"Kurban" sözcüğünün dilimizdeki kökeni, adak, hediye, yakın olma, yaklaşma, yakınlık gösterme, hediye verme gibi anlamlar içeren, İbranice "korban" ve Arapça "K-R-B"(كرب) sözcüğüne dayanmaktadır. Ancak dilimize

sözcüğün "yakınlaşma" anlamının dolaylı olarak geçtiğini söyleyebiliriz.

Türk Dil Kurumu'nun "Türkçe Sözlüğü"nde "kurban"ın kelime olarak taşıdığı anlamlar şu şekildedir: "*Dinin bir buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan.*"

İslami terim olarak “kurban”: “*şartları belirli hayvanları, Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak amacıyla kesmek*” şeklinde tanımlanır. Fıkhi bir terim olarak ise “belirli vakitte (kurban bayramı günlerinde) belirli şartları taşıyan hayvanı ibadet maksadıyla usulüne göre boğazlamak, ya da bu şekilde boğazlanan hayvan” demektir.

b. NEDEN KURBAN KESİLİR?

Tarihin her döneminde insanlar, doğanın gücü karşısında çaresiz kalmışlar, kendilerini koruma içgüdüsü içinde, inandıkları tanrısal varlıklara kurban adanmışlar ve kesmişlerdir. Tanrı’ya kurban sunulduğu gibi, kötü güçleri defetme, ataların ruhlarını huzura erdirmeye ya da bereket ve bolluğun sağlanması için kurban sunulduğu da karşımıza çıkmaktadır. Her inancın, kültürün kendine göre kurban töreleri vardır. Birçok inanç ve kültürde değişik hayvanları, hatta insanları kurban etmişlerdir. Bazı dinlerde pirinç, buğday gibi hediyeler Tanrılara kurban olarak sunulmuştur.

Kurban sunan kişi bu şekilde tabiatüstü güçle ilişkiye girmeyi veya daha önce girmiş olduğu ilişkiyi sürdürmeyi amaçlar. Ve kurban sayesinde de insan ve tabiatın yaşadığına inanılır.

Yönelmiş olduğu amaçlara göre kurban dört grupta toplanır(*Berk Yüksel,2015*):

1. İstenilen şeyi elde etmek için sunulanlar.
2. Elde edilen şeye teşekkür olarak sunulanlar.
3. Bir günahı ya da bir kusuru bağışlatmak için sunulanlar.
4. Dinin buyruğu olarak İlahı/Tanrıya sunulanlar.

Bazı kaynaklar kurbanın amacının, insan ve Tanrılar arasında bir hısımlık bağı kurmak olduğu ve bunun, yenilen kurbanın etinde birbirine karıştırılarak gerçekleştirildiği bildirilmektedir. Kimi araştırmacılar da kurbanın, Tanrıların beslenmesi gerektiği inancından doğmuş olduğunu ileri sürmüşlerdir. İlk uygar toplumlar da toprağın verimliliğini arttırmak için ona içki dökülür, un serpilir ve genellikle hayvan ve bazen de insan kurban edilmiştir. Kurban geleneğinin altında yatanın da, ölüp yeniden dirilme düşüncesi olabileceği savunulmuştur.

c. KURBAN’IN TARİHÇESİ

Kurban, bütün dinlerde, inanç sistemlerinde var olmuştur. Başka bir ifadeyle kurban kavramı ve kurban etme ritüelleri insanlık tarihiyle yaşittir. Çok eski tabiat dinleri ile Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Hint, Çin, İran ve İbrani dinlerinde yılın belli aylarında dini törenlerle kurban sunma, bayram yapma geleneği vardır. İnsanların, tahıl, hayvan ve hatta insan kurban ettikleri olmuştur. Hatta kurban sunma, Hazreti Adem’in oğulları Habil ile Kabil dönemine kadar uzanır. Kabil toprağın mahsulünden, Habil de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından Rablerine birer takdim arz etmişlerdir. Habil ve Kabil ile başlayan kurban ibadetine sonraki dönemlerde de rastlamak mümkündür. İnsanlık tarihinde önemli bir dönüm noktası sayılan Tufan hadisesinden sonra Nuh Peygamber’in de kurban sunduğu bilinmektedir(*Berk Yüksel,2015*).

Tarihin dönemleri (*Diamond Tema, 2017*) içindeki uygulamalardan anlaşıldığına göre, kurban olarak sunulan adağın, törelerle belirlenen özel bir törenle (yakılmak, kesilmek, vb.) canı alınır. İnanişaya göre, bir hayvanın kesilmesi, onun önceden Tanrı’ya adanmış yaşamının özgür kılınarak Tanrı’ya verilmesiydi. Yine inanişaya göre, canlı bir öge içeren yiyecek sunularının sunak ateşinde yakılması, sununun tütsü yoluyla Tanrı’ya ulaşmasını sağlamaktaydı.

İnsanlık tarihinde en fazla şöhret bulan kurban olayı ise Hz. İbrahim'inkidir. Ünlü dinler tarihçisi Mircea Elida, bu olay üzerinde şöyle bir yorum yapmaktadır(Akt. *Diamond Tema*, 2017):

«Morfolojik açıdan bakıldığında İbrahim'in oğlunu kurban edişi Eski-Doğu dünyasında sıkça uygulanan ve İbranilerin Peygamberler dönemine kadar sürdürdükleri, ilk çocuğun kurban edilişi pratiğinden başka bir şey değildir. İlk çocuk, çoğunlukla bir Tanrı'nın çocuğu olarak görülürdü... Bu ilk çocuğun kurban edilmesi, Tanrı'ya ait olanın geri verilmesi demektir... Bir anlamda İshak , Tanrı'nın oğluydu, zira Sara doğurganlık çağını geçtikten çok sonra İbrahim ve Sara'ya verilmişti. Ama İshak inançları yoluyla verilmişti onlara; vaat ve inancın çocuğuydu. İbrahim tarafından kurban edilişi, biçim olarak Eski-Sami dünyasında yeni doğmuş bebeklerin kurban edilmesine benzese de içerik bakımından bunlardan farklıdır. Eski-Sami dünyasının tümünde böyle bir kurban, dinsel işlevine rağmen sadece bir anane, anlamı tümüyle kavranabilir bir ayinken İbrahim'in durumunda bir inanç eylemidir. Bu kurbanın neden istendiğini anlamaz; yine de bunu yerine getirir, çünkü tanrı böyle istemiştir. Görünürde saçma olan bu eylemle İbrahim yeni bir dinsel deneyimi, imanı başlatmaktadır.»

İlk olarak Yeni Ahit Tevrat'ta karşımıza çıkan Hz. İbrahim'in oğlunu tanrının isteği üzerine kurban etme hazırlığı öyküsü Kur'an'da bazı farklılıklar gösterir(*Diamond Tema*, 2017).

Kuran'a göre Hz. İbrahim, karısı Sara'dan olan ikinci oğlu Hz. İshak'ı değil, cariyesi Hacer'den olan ilk oğlu Hz. İsmail'i kurban etmekle görevlendirilmiştir. Bu değişiklikte, ilk çocuğun (ilk ürünün) kurban edilmesi inanışının rol oynadığı düşünülebilir. Bu olay, daha önce Ortadoğu halkları arasında sıkça görülen çocuk kurban edilmesi geleneğini ve genel olarak insan kurban edilmesi pratiğini tek tanrılı dinler için sonlandırmış olur.

Hristiyanlıkta ise son insan kurban, kendini tüm insanlığın günahları adına kurban eden Hz. İsa'nın kendisidir. İsa'nın kurban edilmesi, komünyon ayininde sembolik olarak tekrar edilir. Kutsal ekmek İsa'nın bedenini, kutsal şarap ise kanını simgeler; şarabın içilmesi ve kutsal ekmeğin yenmesi İsa'nın sembolik olarak yeniden kurban edilmesi, onun bedeninin ve kanının paylaşılması anlamına gelir. Böylece Hristiyanlık, aslında Semâvi dinler içerisinde kurbanı sonlandırmış tek dindir.

Diamond Tema (2017)'nin aktardığına göre tek tanrılı dinlerde her ne kadar insan kurban etmek kavramı ortadan kalkmışsa da, Hristiyanlaşmış Avrupa'da Hristiyanlığı kabul etmiş oldukları halde bazı pagan inanç sistemlerinin büyü, kurban gibi pratiklerini uygulayan toplulukların varlığına, özellikle Batı Avrupa'da kimi gruplar arasında çocuk kurban etme törenlerinin devam ettiğine dair kaynaklar vardır.

d. BAZI UYGARLIKLARDA KURBAN

Yukarıda da belirtildiği üzere kurban kesme kavramı bütün din ve inanç sistemlerinde var olmuştur. Çok tanrılı pagan kültürlerden, tek tanrılı İbrahimi dinlere kadar benzer anlamlar ve gerekçeler taşıyan kurban ritüelleri uygulamalar konusunda farklılıklar göstermiştir.

1. HİRİSTİYANLIK'TA KURBAN

Hristiyanlık inancında Tanrı için herhangi bir kurban kesilmez. Çünkü bu inanca göre "kurban", Hz. İsa'nın kendisidir. İnanişe göre Hz. İsa, çarmıhta bütün insanlığın günahları için kendisini kurban etmiştir.

Kiliselerde yapılan ekmek-şarap ayini (Rabbin Sofrası, Kominyon), bu kurbanı temsil eder. Dolayısıyla kurban kesmeye gerek kalmamıştır. Hristiyanlık inancına göre; çarmıha gerilmesinden önceki akşam, Hz. İsa, "Bu, benim vücudumdur." diyerek öğrencilerine ekmek dağıtır. Sonra da bir kase şarap gezdirerek "Bu, benim kanımdır." der. Bu inanişe göre Hz. İsa, ekmekle şarabı kendi vücudunu ve kanını göstermek için kullanmış ve izleyicilerine kendisini anmak üzere bu (kurban) töreni(ni) sürekli tekrarlamalarını buyurmuştur.

Dünya çapındaki Mesih inanlısı toplulukların çoğunda Hz. İsa'ya atfedilen bu emir, ya her pazar günü ya da belirli pazar günleri yerine getirilmektedir.(İncil, 1. Korintliler 11:23–30).

2. YAHUDİLİK'TE KURBAN

Hız. İbrahim'le başlayan kurban geleneği İshak ve oğlu Yakup tarafından da devam ettirilmiş. Yahudilikte Tanrı'ya saygı göstermek ve verdiği nimete şükür anlayışı yaygındır. Hız. Musa ile birlikte, Yahudilerin Mısır esaretinden kurtulmaları, dinin yayılması ve şeriatın ihdası yanında ibadetin özünü teşkil eden kurban merasiminin esaslarının belirlendiği yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin kurban çeşitlerinin başında Pesah Kurbanı gelmektedir. Pesah, Yahudi anlayışında, İsrail oğullarının Mısır bölgesindeki tutsaklıklarından kurtarılışının, Pesah kuzusu kurbanının ihdasının ve Matzah veya mayasız ekmek yemenin anısını canlandırır. Hem Tevrat'ta hem de Kuran'da belirtildiğine göre Hız. Musa zamanında İsrail oğullarından sağlam, kusursuz, üzerine hiç boyunduruk binmemiş bir inek kurban etmeleri istenmiş.

Yahudilikte kurban canlı ve cansız olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Canlı kurbanlar Musa şeriatına göre kurban edilmesi uygun görülen hayvanları boğazlamak suretiyle sunulan kurbanlardır. Burada hayvanın kanını akıtmak önemli. Cansız kurban ise Tanrı adına yere su ve şarap dökme şeklinde gerçekleştirilir. Yahudilikte kurbanlar günlük, haftalık, aylık, mevsimlik ve yıllık olarak sunulur. Günlük kurbanlar, her gün sabah akşam sunulması gereken birer yıllık iki kuzudan ibarettir.

Ancak Yahudilerde kurban adeti Kudüs Tapınağı'nın MS 70 yılında Romalılar tarafından yıkılmasıyla son buldu. Çünkü kurban ibadeti Tapınak'a hastı ve Yahudilere göre Tapınak tekti. Böylece sadece Tevrat'ı okumak ve dua etmek, ibadet olarak kaldı; bunların yeri de sinagoglardı (havra).

3. ESKİ TÜRKLERDE KURBAN

Türkler; tarihleri boyunca birbirinden farklı birçok dinin veya inanç sisteminin etkisi altında kalmıştır. Orta Asya'daki en eski Türk topluluklarının inanç sistemleri (Prof. Dr. Erman Artun):

- Atalar kültü,
- Tabiat kültleri,
- Gök Tanrı kültü olmak üzere üçlü bir din anlayışından oluşmaktadır.

Kült: Kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı, tapınma

Bunlardan atalar kültünün çeşitli eski Türk zümreleri arasında en köklü ve en eski inançlardan birisi olduğu söylenebilir. Atanın öldükten sonra ailesine yardım edeceği inancından doğan, korku ve saygıyla karışık bir anlayıştan oluşan atalar kültü, Budizm ve Maniheizm gibi yabancı dinlerin yayılmasından sonra da Türkler arasında kuvvetinden bir şey kaybetmeden varlığını devam ettirmiştir.

Türklerin yaşamının her aşamasında kurbanın önemli bir yeri bulunmaktadır. Türkler Tanrıya yakarış, ata ruhlarını anma, bereket dilekleri, doğum, toy-düğün, şölen, bayramlar, antlaşmalar, ölüm ve mezar ziyareti gibi çeşitli durumlarda kurban sunmuştur. Eski Türklerde kurban kanlı/kansız olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır.

- Kanlı kurbanlar
- Kansız kurbanlar

a. Kanlı Kurbanlar

Eski Türkler, tabiatda gizli kuvvetlerin var olduğuna inanmışlardır. Dağ, tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman, volkanik göl, deniz, demir, kılıç vb. bu sayılan nesne ve oluşumlar birer ruh olarak kabul ediliyordu (Kafesoğlu, 1998).

Ayrıca; güneş, ay, yıldız, yıldırım, gök gürültüsü, şimşek gibi ruh-Tanrı tasavvur edilmiştir (Kafesoğlu, 1998). Tabiat ruhları içinde kanlı kurbanların en önemlisi attır. Attan sonra ise koyun gelmekte, sığır ise son tercih olarak görülmektedir. Ruhlar için sunulan kurbanların özellikle erkek olmaları özen gösterilmiştir. Nitekim Oğuz Türkleri kurban olarak “attan aygır, deveden buğra, koyundan koç” sunmuşlardır (Polat, 2020). Bunun yanında kutsal sayılan taşlara karşı kurban kesme merasimleri dahi olmuştur. Bu taşın özellikleri arasında yeşil ve düz olması öne çıkarılmıştır (İbn Fadlan, 2015).

Asya Hunları göğ ve güneşe saygı gösterir ve selam verirlerdi, ancak ona tapmazlardı (Güngör, 1996). Asya Hunları yılın ilk ayında Tan-hu’nun sarayında ve ilkbaharda (5. ayında) “Lung-Çeng”* de Göktürkler ve Uygurlar yine Gök Tanrı’ya atalara, tabiat kuvvetlerine at ve koyun kurban ederlerdi (Kafesoğlu, 1998).

Kurban edilen koyunların başları tapınaklarda yüksek yerlere dikilirdi. Buna benzer şekilde ölümlere, öbür dünyada kullanılmak üzere atlar ve koyunlar kurban eder ve kurbanların baş ve derilerini mezar etrafına dikerlerdi. Bu dikilen baş ve derilere “kurban taşı” denilmekteydi. Kurbanın kanı toprağa akıtılarak bir kut-sallık şöleni oluşturulurdu (Esin, 1978). Kurban, Türklerde kurban önce Gök Tanrıya sunulmuş sonra bütün Türk tarihi dönemlerinde devam etmiştir.

b. Kansız Kurbanlar

Kansız kurbanlarda ise ruhlara bağışlanan ve salıverilen hayvanlar ve saçılardır. Kansız kurbanların en önemlileri ruhlara bağışlanarak başıboş salınıveren hayvanlardır. Bu hayvanlar genelde sahibinin yaptığı bir adak için saklanırlar. Bunların, sütü sağılmaz, yünü kırılmaz, ve bu hayvanlara yük vurulmaz. Bu hayvanlara kadınların dokunması yasaktır ve ayrıca kadınlar kurban törenlerine de katılmazlar. **Saçı (libation)** kelimenin tam anlamıyla fedakarlık olarak ifade edilir. Saçı olarak bazen; süt, kımız, yağ, buğday, darı, veya para kullanılırdı.

Saçı: Ayrı bir aileye mensup olan bir kızın getirildiği ailede şansının tutması, kısmetinin açılması ve beklediklerine kavuşması için yapılan bir nevi “kansız kurban” ayini.

Bu saç atımı kavmin ekonomik ve sosyal durumuna göre değişiklikler göstermektedir (İnan, 1986). Buna mukabil olarak araga (rakı), şarap, tütün gibi ürünler de saç olarak görülmektedir (Erman, 2016). Saçlar doğa olayları neticesinde de kullanılmıştır. Örnek olarak: Kazak Kırgız kadınları ilkbaharda ilk şimşek çıktığı ve gök gürlediği gün çadır çevresinde süt, ayran, kımız dolu kapları dolaştırıp saç törenleri yapmaktadırlar. Başkurtlar ise, şimşek çakarken süt, ayran gibi beyaz içkileri örterek saklamışlardır, inançlara göre süt ve ayranın üzerine yıldırım düşme ihtimali yüksektir (Radloff, 2008).

Saçı kutsal çerçevede daha geniş alanlara yayılmıştır. Saçı evin üzerine ve dört ana yönün her birine doğru serpilerek kurban edilir. Her gün yapılan ve en sık rastlanan saç, bir tas kımızın göğün dört yönüne doğru biraz serpilerek adanması ve gerisinin bir kerede içilmesidir. Genel itibarıyla kadınlar tarafından gerçekleştirilen bu kurban ritüeli ocağa (ateşe) yağ atmak, saçı dua vb. biçimlerde görülmektedir (Erman, 2016).

Tarihi belgeler ışığında bakıldığında Türklerde kurban merasimi, oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan önemli bir olgudur. Kültürel bağlamda tarihin içinde var olan Türk devletlerinin kendine ait hissettikleri bu merasimler günümüzde farklı çeşitlerde görülmesine rağmen hala saflık özelliğini kaybetmemiştir.

Kurban merasimlerinin kutsal olmasındaki en önemli etken Tek Tanrı inancının halk içinde fazlasıyla yer bulmasından kaynaklanmaktadır. Tanrıya kurban sunmanın, Türk halkı için hem tarihsel dönemlerde hem de günümüzde kendine yer bulduğu tespit edilmiştir.

Türkler; tarihleri boyunca birbirinden farklı birçok dinin veya inanç sisteminin etkisi altında kalmıştır. Orta Asya'daki en eski Türk topluluklarının inanç sistemleri atalar kültü, tabiat kültleri ve Gök Tanrı kültü olmak üzere üçlü bir din anlayışından oluşmaktadır.

Türklerde kurban olgusunun İslamiyet öncesi ve sonrasında önemini koruduğu ve devam ettiği; Tanrı'ya saygı gösterme (tazim), onu memnun etme ve kutsallığından istifade etme, yine iyi ruhları memnun etme kötü ruhların şerrinden korunmak amacıyla kurbanlar kesildiği, tarihte şekil açısından birtakım farklılıklar olsa da niyetin değişmediği, kurbanların kanlı ve kansız olmak üzere iki şekilde sunulduğu tespit edilmiştir.

4. İSLAM'DA KURBAN

Kurban, İslam dininde Allah'a (Tanrı) yaklaşmayı Allah yolunda malların feda edilebileceğini, Allah'a teslimiyeti ve şükrü ifade eder. Kurban ibadeti hicretin ikinci yılında eda edilmeye başlanmıştır.

Kurân-ı Kerîm'de; بَرِّانَ شَانِكَ هُوَ الْاَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ. اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكُوْثَرَ. «Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik. O Halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes.» (Kevser Sûresi 1-3)

ve لَهُ اَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِيْنَ وَاجِدْ فَ وَلِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِّيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَى مَا رَزَقْنَاهُمْ مِّنْ بَهِيمَةِ الْاَنْعَامِ فَاِلَهُكُمْ اِشْرَاقٌ. «Her ümmet için, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini ansınlar diye kurban kesmeyi meşru kıldık. İşte sizin ilahınız bir tek ilahdır. Şu halde yalnız ona teslim olun. Alçak gönüllüleri müjdele!» (Hac Sûresi, 34)

Şeklinde emredilmektedir. Çoğu hadislerde de kesilen kurbanın akan kanı ile birlikte sahibinin günahlarının da bağışlanacağını söylenmiştir: *“Ya Fatıma, kurbanının yanına git! Kesilirken orada bulun! Yere akacak ilk kan damlası ile, geçmiş günahların affedilir”* (İbni Hibbân). Diğer bir Hadiste ise; *“İnsanoğlu Allah nezdinde, kurban gününde kurban kesmekten daha sevgili bir iş işlememiştir O kurban; kıyamet gününde boynuzları, postu ve tırnakları ile gelir Kurban kanının Allah nezdinde büyük itibarı vardır Kan akıp yere düşmeden kurban kabul olur Kurbanı temiz ve halis bir kalp ile Allah'a takdim edin.”* (Tirmizî) denilerek kurban kesmenin önemine dikkat çekmişlerdir.

Kurban kesmenin meşruiyeti Kitap, Sünnet ve icma-ı ümmet ile sabittir. Kuran-ı Kerim'de; *“Rabbin için namaz kıl ve kurban kes”* (Kevser, 108/2), ve hadislerde de *“İmkânı olup da kurban kesmeyen bizim namazgahımıza yaklaşmasın.”* şeklindeki ifadeleri konunun önemini ortaya koymaktadır. Bu ve benzeri nasslardan hareket eden Hanefi fukahası kurban kesmenin vacip olduğu görüşündedirler.

Kurban kesecek kimsenin: Müslüman, hür ve yolculuk halinde bulunmayıp mukim olması, nisab miktarı mala sahip olması gerekir. Akıllı ve bülüğa ermiş olma şartı konusunda ihtilaf vardır. İmam Azam ve İmam Ebu Yusuf'a göre kurban kesmekle mükellef olmak için akıllı ve bülüğa ermiş olmak şartı yoktur. Zengin olan çocuk veya delinin malından velisi kurban keser. İmam Muhammed'e göre ise akıl ve bülüğa ermek şarttır.

Kurban edilecek hayvanlar, koyun, keçi, sığır, manda ve deve. Vahşi hayvanlardan kurban etmek caiz değildir. Çiftleşen hayvanlardan doğan yavrunun annesi ehli ise erkeği vahşi'de olsa bu yavrudan kurban etmek caizdir. Çünkü hayvanlarda yavru anneye tabidir. Koyun ve keçinin bir yıllığı kurban edilir. Ancak altı ayını doldurmuş olan kuzu annesinden ayırd edilemeyecek kadar gösterişli ve semiz ise kurban edilebilir. Oğlak için bu durum geçerli değildir. Sığır ve mandanın iki, devenin ise beş yaşında olanı kurban edilir. Koyun ve keçi bir kişi adına kurban edilebilir. Sığır ve deveye ise birden yediye kadar kişiler ortak olabilir. Ancak ortaklardan her biri Müslüman olmalı ve kurban niyetiyle ortaklığa girmiş bulunmalıdırlar. Et yeme maksadıyla ortaklık kurulursa veya birisi et yeme maksadıyla ortaklıkta bulunursa hiç birisinin kurbanı yerine gelmiş olmaz. Sığır veya deveyi kurban etmek üzere ortaklık kuranlardan her birinin vacip olan kurban niyyetleri şart değildir.

Ortaklardan bazısı vacip olan kurban, bazıları nafile, bazıları keffaret kurbanı, ceza kurbanı, Hacc-ı temettü veya Hacc-ı kıran kurbanı, akika kurbanı gibi değişik niyetlerle ortaklıkta bulunabilirler. Kurban kesildikten sonra et, tartı ile eşit şekilde paylaşılır (***Diamond Tema, 2017: Dinler ve Topumlarda Kurban Ritüeli Tarihi***).

Eskiçağ uygarlıklarına genel olarak bakıldığında kurbanla yönelik olarak gerçekleştirilen ritüellerin birçok toplumda ortak noktalar taşıdığı izlenimi edinilmiştir. Gerek uygulamalar gerekse seçilen kurbanlık hayvanlar ve gerçekleştirilen ritüeller göz önüne alındığında; tek tanrıcı dinlerdeki kurban geleneğinin, eskiçağ uygarlıklarındaki kurban geleneğinden köken aldığı, bir yerde bunun bir devamı olduğu ve bu motiflerden son derece etkilendiği sonucuna varılmıştır.

Çağlar içerisindeki, Türk milletinin tarihine şöyle bir baktığımızda belki de dünyada en fazla din değiştiren milletlerden biri olduğu görülür. Buna rağmen girmiş oldukları dinlerin de en ateşli savunucuları yine Türkler olmuştur. Hatta zaman zaman kendi kardeşleriyle bile savaşımlardır. Tarih öncesi dönemde başladığı düşünülen kurban geleneği günümüzde Müslümanlıkta etkilerini devam ettirmektedir.

a. HER YIL AYNI POLEMİK... KURBAN KESMEK KUR'AN'DA VAR MI YOK MU?

Binlerce yıldır Türk Milletinin hayatına bu kadar tesir eden **kurban** hakkında, daha fazla ayrıntıya girme vakti gelmiştir. Günümüz özellikle hayvan haklarını savunanlar ve kimi ilahiyatçı yazarlar tarafından İslam fıkhnındaki kurban ibadeti eleştiri konusu yapılmaktadır.

Kurban konusunda dile getirilen popüler söylem ve eleştiriler genellikle:

İslam ibadetler fıkhnında gerçekten kurban kesme şeklinde bir ibadetin olup olmadığı ve kurban kesme ibadetinin başka yollar ve usullerle telafi edilip edilemeyeceği konuları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bahse konu olan sorun ve soruların cevabını günümüzün bazı ilahiyatçı yazarlarına bırakacağım.

❖ Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU (Diyanet İşleri Başkanı: 2003 -2010)

Ali Bardakoğlu, 2004 yılında katıldığı bir televizyon programında, "Kurban kesen kişiler, sevap kazanır, kesmeyenlerin ise günahı yoktur. Kurban kesmek farz değil, herkes kesmek zorunda değil" diye görüş belirtmesi kurbanla ilgili tartışmaları yeniden alevlendirmiştir. Diyanet İşleri eski Başkanı Lütfü Doğan, Bardakoğlu'nun bu görüşüne karşı çıkarken, diğer ilahiyatçılar kurban kesmenin zorunlu olmadığını savunmaktadırlar.

❖ Prof. Dr. Süleyman Ateş: (Diyanet İşleri Başkanı: 1976-1978)

Kuran-ı Kerim'de kurban kesmenin farz olduğunu söyleyen hüküm *bulunmamaktadır*. Ancak hanefilerin bir kısmına göre kurban, farzın altında bir derece olan vaciptir. Fakat bu konuda hanefiler arasında da bir oy birliği yoktur. Ayrıca bayramda kurban kesmenin halk tarafından 'farzmış' gibi algılanmasının sebebi, cami imamlarının sürekli, 'Kurban kesin' demesidir. Onlar da deri toplamayı düşündükleri vatandaşları kurban konusunda böyle telkin etmektedir.

❖ Prof. Dr. Zekeriya Beyaz (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı: 2000-2003)

İlahiyatçı Prof. Dr. Zekeriya Beyaz, "Allah hatırı için yoksullara yardım etmekse amaç, o zaman tavuk bile kurban olur. Tavuğu da Allah rızası için kesersin, onlara ziyafet çekersin. O da Allah'a bir yakınlık vesilesi olur. "Artık kabile toplumu değiliz, şehir hayatı yaşıyoruz, sanayi toplumuyuz" diyen Beyaz, Türkiye'de hasta olduğu halde ilaç alamayan, fakir olduğu için karnını doyuramayan çok sayıda insan vardır. Bu nedenle hali vakti yerinde olan vatandaşların kurban bedelini fakirlere vermeleri daha hayırlıdır.

❖ Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk (İlâhiyat profesörü, İslam hukukçusu, yazar ve felsefeci)

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk Kurbanın tarihsel ve fıkıhsal yönüne ilişkin ayrıntılı bilgileri, "Kur'an'ın Temel Kavramları" adlı kitabının "Kurban" maddesi vermektedir. Yaşar Nuri Öztürk: "Burada, yaşamsal önemi olan başka bazı noktalara dikkat çekeceğiz.

"Her şeyden Önce, Kur'an'ın verilerine göre konuşursak, kurban bağımsız bir ibadet değil, bir sosyal yardım türüdür. Konunun Özü, Hac suresi 36-37. ayetlerde verilmiştir. "... O hayvanlar, yanları yere yaslandığı zaman onlardan yiyin; isteyen yoksulu da istemeyen yoksulu da doyurun. Allah, o hayvanları sizin hizmetinize verdi ki şükredebilesiniz. Kurbanların etleri de kanları da Allah'a asla ulaşmaz, Allah'a sizin takvanız ulaşır..."

"Bu ayetlerden (Hac suresi 36-37) açıkça anlaşılıyor ki, kurban kesiminde ibadet olan, kan akıtmak veya et değildir. Kurban ameliyesinde Allah'ın gözettiği, kesilen hayvandan yoksulların sağladığı yarardır. Allah'ı et ve kanla ilişkili göstermek, olaya: "Kan akmalıdır, kan akmasa maksat hasıl olmaz" şeklinde ilkel-paganist bir mantıkla bakmak Kur'an'ın asla kabul etmeyeceği bir yaklaşımdır."

"O halde:Kurban kesmek, Kur'an'ın açık beyanıyla, bir ibadet değildir; sosyal yardımlaşmanın bir türüdür. Kurban, İslam terminolojisinde infak (yoksula ve yoksuna yardım, sahip olunan dan başkalarına pay çıkarma) denen ve Kur'an'da altı sık sık çizilen paylaşmanın çok geniş çerçevesi içinde yer alan bir yardımlaşma şeklidir. Yardım ulaştırmada bir araçtır. Bu aracın yerine başka araçlar da konabilir. Önemli ve değişmez olan tek şey infak yani muhtaç olana yardım ve destektir. Şöyle veya böyle, şunu veya bunu vererek..."

"Esasen, geleneksel fıkıh da bunu, örtülü bir biçimde kabullendiği içindir ki, kurbanı farz bir ibadet olarak görmemiştir. Kurban ameliyesinde ibadet olan, yoksula yardımdır. Yoksulun korunması, ona et vermek yerine başka bir şey vermekle daha iyi sağlanacaksa, o şeyi kurbanı tercih etmek gerekir. Zaten kurban, Allah'ın hoşnutluğuna vesile olan şey anlamındadır ve kurban bu anlamda tüm ibadetlerin ortak adı olarak kullanılmaktadır. O halde; örneğin, ameliyat parası bulamayan bir yoksula kurban eti yerine o parayı vermek, Kur'an'a göre daha üstün bir "kurban" olacaktır."

▪ Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk'ün Ulusal TV'de Gülgün Feyman ile Kurban Üzerine Söleşisi

"İslam dininde ve Kur'an dininde kurban kesmek diye bir ibadet yoktur. Ve bunu söyleyen de ilk ben değilim. Bunu Peygamberin en büyük sahabileri söylediler ve uyguladılar. Mesala İbni Abbas sahabilerin babası Müfessirlerin hocası yıllarca kurban kesmemiştir. Niye yapmıyorsun diye sorduklarında, ya bu hacca gelen misafirlere ikram için sofraya kurmak için geliştirilmiş bir adettir. Siz bunu dinin bir parçası yaptınız buna karşı çıkmam lazım diyor. Daha onlarca sahabe aynı şeyi yapıyor. ""Peygamber de kestiği kurbanları hac mevsiminde hacca misafir olarak gelen misafirlere ikram için kesmiştir.

(Bu söyleşi ile ilgili videoya "Yaşar nuri öztürk'ün kurban yorumu| Gülgün Feyman-ulusal tv" adresinden ulaşım sağlanabili

❖ Recep İhsan Eliaçık (İlahiyatçısı ve Yazar)

İlahiyatçı yazar İhsan Eliaçık Gazete Durum'dan İlknur Yağumli (25.06.2023) ile yaptığı röportajda kurban ile ilgili şunları söylüyor:

"Kur'an-ı Kerim'de kurban kelimesi geçmiyor. Orada bahsedilen ayetlerin hiçbirinde hayvan kesme anlamında kurbandan bahsedilmiyor. Kur'an-ı Kerim'de hayvan kesme şeklinde bir ibadet yoktur. Kurban diye bir ibadet olamaz" dedi.

İhsan Eliaçık Kur'an'da 'kurban' ile ilgili ayetlerin bir haritasını çıkaran Türkiye'den çok bilinen meal (Diyanet) ile Kur'an'ın Arapçasını karşılaştırarak doğruları ve yanlışları kendi araştırma ve bilgilerine göre yorumluyor. Kur'an'da kurban kesme ile ilgili

Kevser Suresi: Surelerden biri Kevser Suresi'dir.

- i. İnna a'taynakel kevser
- ii. Fe sallı li rabbike venhar
- iii. İnne şanieke hüvel'ebter

Kevser Suresi'nin İslami kaynaklarda mealı şöyledir:

- i. Şüphesiz biz sana Kevseri verdik.
- ii. O Halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes.
- iii. Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir.

İhsan Eliaçık Kur'an'da yer alan Kevser Suresi'nin (Ayet:ii)“**O hâlde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes.**” şeklinde yorumlanmasının yanlış olduğunu ve doğru yorumun“**O halde Rabbine yönel/destek iste ve güçlüklerle göğüs ger/diren**” olması gerektiğini belirtmektedir.

İhsan Eliaçık'a göre Kevser Suresi'nin Tefsiri: Sana “Böyle giderse her şeyden mahrum kalacak. Kendi kendini mahvediyor. Kendine yazık ediyor. Putları tanımamakla, Kureyş geleneklerine ve kurulu düzenine karşı çıkmakla toplumda bir yere gelemeyecek, sönüp gidecek.” diyorlar. Oysa yakında görecekler kimin sönüp gideceğini/ebter olacağını. Bunun için sen Allah'a yönel/destekiste (salât et) ve saldırılara göğsünü siper et/diren (nahr yap). O zaman göreceksin sönüp gitmek bir yana, destek ve nimet (kevser) asıl sana yağacak. Görüldüğü gibi ayet namaz kılmak ve kurban kesmekle ilgili değil.”

➤ **Kur'an'da Kurbanla İlgili Sure ve Ayetler:**

- Kevser Suresi Ayetler; 1-2-3
- Hac Suresi Ayetler: 25-28- 32-33-34-36-37
- Maide Suresi Ayet; 27
- Ali-İmran Suresi Ayet; 183
- Bakara Suresi Ayet; 67 ve 196
- En'am suresi 135-140 arası Ayetler
- Saffat Suresi Ayet; 107

İlahiyatçı yazar İhsan Eliaçık Gazete Durum'daki yorumuna şöyle devam ediyor: “Bu iş bir ticarete dönüşmüş vaziyette. Diyanet, Türkiye'deki gerçek İslam'ın anlaşılmasının önündeki en büyük engellerden biridir. Diyanet'in kapatılması lazım. İlk kapatılması gereken kurumdur. Derhal kapatılması gerekiyor onun yerine başka bir çözüm bulunması gerekiyor. “

“Çünkü o olduğu sürece resmi İslam oluyor, devletin İslam'ı oluyor, onun dışındakileri batıl görüyor. Din sınıfı oluşuyor ve din sınıfı bir sektöre dönüşüyor. Din sivil olmaktan, özgür olmaktan çıkıyor”. Aslında Kurban Bayramı diye kutlanan bu bayramın asıl adı Hac Bayramı'dır. Kabe'de toplanan hacılar, oraya uzak diyarlardan gelenler aç kalmasınlar diye bazı hayvanları kesip onlara yediriyorlar. İşin aslı böyle başladı ve hacca gitmeyenler de hacca gidenlerin oradaki toplantısına iştirak etme amacıyla bulundukları yerde bir tür oradaki hac toplantısına katılma amacına sembolik olarak kurban kesmeye başladılar, “Madem biz hacca gide-miyoruz o zaman bulduğumuz yerden biz de onlara katılalım” diye...

“Bu gelenek tam olarak böyle gelişti. Oysaki Kur’an-ı Kerim’de “kurban kesin” diye bir emir yoktur. Kurban İslam’dan önce de vardı. Hac, İslam’dan önce de vardı, müşrikler de hacca gidiyorlardı ve kurban kesiyorlardı. Elleri kan revan içinde kalıyordu Mekke’de. Kur’an-ı Kerim, “Bunları yoksullara dağıtın o kadar kesmenize de gerek yok. Aranızdaki hakka hukuka riayet edin, birbirinizin hakkını yemeyin” diyor.

“Direkt olarak, “Kurban kesin, Allah’ın emridir, kan akıtın” diye bir emir yer almamaktadır. Bu şekilde olduğunu iddia edenler gayet tabii anlamamakta ve çarpıtmaktadırlar. *Bunların en meşhuru Kevser Sure-si’dir; “Rabbin için namaz kıl ve kurban kes” diye tercüme ediliyor. Halbuki benim yapmış olduğum Kur’an çevirisinde, “Rabbin için yardımlaşma ve dayanışma içerisinde ol ve güçlüklerle göğüs ger” diye yazdım. Aslı budur. Surede namaz kılmaktan ya da kurban kesmekten bahsetmiyor. Kur’an-ı Kerim’de kurban kelimesi de geçmiyor. Orada bahsedilen ayetlerin hiçbirisinde hayvan kesme anlamında kurbandan bahsedilmiyor.”*

C. NAMAZ İBADETİ VE TARİHÇESİ

a. Etimolojik Açıdan Namaz

Farsça’dan Türkçe’ye geçmiş olan زامن /namaz kelimesinin aslı, Arapça صلاة - nayad enisemilek kök ص لي - maktadır. Bu kelime, sözlükte “dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek, yalvarmak” anlamlarına gelir. Farsça’da da “tazim için eğilmek, kulluk, ibadet” anlamını taşımaktadır. Süryaniler ve İbraniler, namaz ibade-tini ifade etmek için sluto kelimesini kullanırlar. O da “eğilmek, rükuda bulunmak” gibi anlamlara gelmekte-dir. Salat kelimesinin çoğulu تناولص salavat şeklindedir. Kur’ân-ı Kerîm’de namazı ifade etmek üzere farklı kelimeler kullanılmıştır: Zikr , tesbîh, kıyam, rükû, secde, iman ve en çokta kullanılan salât kelimeleridir.

- **Hanefiler namazı:** “Belirli vakitlerde, belirli şartlarda okunan, belirli zikirlerden ve yerine getirilen özel rükünlerden ibaret bir ibadettir.
- **Şâfiîler ve Hanbelîler:** Tekbirle başlayan, selamla biten sözlerden ve fiillerden ibaret bir ibadet.
- **Malikiler ise:** İftitah tekberi, selamı ve secdesi ve Allah’a yakınlaşma olarak tanımlanmıştır.

Genel olarak ise “tekbirle başlayıp selâmı son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedenî ibadet” ola-rak terimsel açıdan ifade edilir. Salât kelimesinin yirmiye yakın lügavî anlamı olup daha ziyade istilâhi anlamı ile kullanılmaktadır. Salât kelimesi ve türevleri Kur’an’da sözlük ve terim anlamı ile doksan dokuz yerde geçer. Dua ve istiğfar, ibadet, destek, din ve dindarlık, davet, kulluk, yaratılışa uygun davranış gibi anlamlar-da kullanılır. Buradan yola çıkarak Kur’an-ı Kerim’de geçen her “salat” kelimesi veya türevinin karşılığı-nı namaz anal-mında değerlendirmemek gerekir. Kur’an’da salavât تناولص musallîn ن ليصلم ve musalla tâlas neçeg karalo misi elrelemilek ibig ص لي kavramı, fiil olarakta sallâ, yusallî ve yusallûne gibi formlar-da kullanılmıştır. Ayrıca çeşitli edatlarla birlikte de geçmektedir. Musallî namaz kılan kişi, musallâ ise namaz kılınan yere verilen isimdir. Bunlara ilaveten kible, abdest, örtünme ve kunut, gönülden itaat gibi kelimeler de salât kavramıyla bağlantılı olarak Kur’an’da yer almıştır(**Kaynak: Ali Yüksek,2018**)

b. Namazın Tarihsel Süreci

Kur’an-ı Kerim’de İslamiyetten önce de namaz kılındığı ifade edilmektedir. Bu konuda bir çok ayet olmakla birlikte bunlardan bazıları şunlardır(*Diyanet Fetva Kurulu*)

- Bakara, 2/83
- Yûnus, 10/87
- Hûd, 11/87
- Lokman 31/17
- İbrâhim, 14/37, 40
- Meryem, 19/30-31, 54-55
- Tâhâ, 20/14
- Enbiyâ, 21/72-73

Bu ayetlerden namaz ibadetinin sadece İslama has olmayıp, önceki ümmetlerde de var olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı şekilde, önceki ümmetlerin namazlarında da kıyam, rükû ve secde gibi temel rükûnların var olduğu bildirilmekle birlikte, namazın kılınışına dair detaylı açıklamalar mevcut değildir.

c. Yahudilikte Namaz İbadeti

Yahudilik ve Hristiyanlıkta da namaz ibadeti olduğu bilinmektedir. Namazın, Yahudilere farz kılındığı konusu Kur'an'da birçok yerde dile getirilir. Hatta Bakara suresinin ilk âyetlerinde zikredilen namaz kılıp infak edenlere dair açıklamaları duyan Medine'deki Yahudi ileri gelenleri, bu ayetler hakkında Allah Resulü ile konuşmuş ve burada kendilerinin kast edildiğini iddia etmişlerdir.

Ayrıca abdestin de Kitab-ı Mukaddes'te varlığını ifade eden bilim insanları vardır. Kaynaklarda geçtiği üzere Yahudiler, ibadet sırasında ayaklar bitişik şekilde eller semaya doğru kaldırılır ve baş öne eğilerek huşû içinde Tanrıya yakarılır. Namaz kılan kişi tazim esnasında rükûya varır ve dua okuyarak kalkar, üç adım geri gider ve sağa sola eğilir.

Namaz sırasında eller bel veya böğüre konulur. Sahih hadis kayıtlarında yer alan rivayetlere göre, Allah Rasulü Yahudilere benzememek için namaz esnasında Yahudiler gibi ellerin bağlanmamasını istemiştir.

Medine'deki Yahudilerin namaz kıldıklarının bir başka işareti de, namaz için yaptıkları çağrılarıdır. Kaynaklar Yahudilerin namaz öncesinde sofar, boru öttürerek çağrı yaptıklarından bahseder. Hatta ezan meşru kılınmadan önce Müslümanların da onlar gibi boru öttürerek namaza çağrılması teklif edilmiş, ancak onlara benzememek için Allah Rasulü bu öneriyi uygun bulmamıştır **(Kayna: Ali Yüksek, 2018)**

d. Hristiyanlıkta Namaz İbadeti

Hristiyan inancında sabah, öğle, akşam, ikindi ve yatsı namazlarının var olduğu bilinmektedir. İslâm'dan farklı olarak sabah, öğle ve akşam namazlarının ruhbanlar tarafından toplu/cemaatle kılındığı, İslâm inancındaki ikindi ve yatsı namazlarına tekabül eden diğer iki vakit namazın rahipler tarafından bireysel olarak eda edilmektedir.

Hristiyan mezheplerinde namazda safların dizilişinde İslâm geleneğindeki uygulama ile benzerlik göstermesi, kilisede toplu ibadet yapılırken ön safta erkekler, arkalarında çocuklar ve arka bölümde ise kadınlar saf tuttuğu, namaz kılan kadınlar, tıpkı İslâm'daki gibi tesettürlü olduğu, namazın iki rekât/aşamalı olarak eda edildiği, İslâm'dan farklı olarak namazın ayakta tamamlandığı ve İslâm'daki gibi selam verilmediğine dair bilgilere ulaşılsa da Hristiyan kutsal kitabında Hz. İsa'nın ibadet konusunda tavsiye ettiği uygulamada tam bir netlikten söz edilemez.

Hasan Hüseyin İSLAM'ın (2023) belirttiğine göre günümüz Hristiyanlık dünyasında herkesin kılmakla görevli olduğu bir namaz ibadeti bulunmamaktadır. Özelde ise bu ibadetin Ortodoks Süryâniler, Ermenî Gregoryen Kilisesi mensupları ile Ortodoks manastırlarında ruhbanlar tarafından yapıldığı; Ruslarda, Yunanlılarda, Kıbtillerde, Nasturilerde, Süryanilerde, Sırlarda, Ermenilerde, Bulgarlarda, Maronilerde, Keldanilerde manastırda kılınarak yerine getirilen bir ibadet olduğu görülmektedir. Nitekim Aramice 'selota', Süryanicede 'slutho' kelimelerinin namaz kelimesinin karşılığı olarak kullanılması da namaz ibadetinin Hristiyanlık'ta aslen var olduğunu düşündürmektedir.

e. Cahiliye Döneminde Namaz İbadeti

Cahiliye Dönemi (Arapça: جاهلية *cāhiliyye*, "bilgisizlik"), İslâmî literatürde Arap toplumunun İslam öncesi dönemine verilen ad.

Cahiliye terimi, gerek Kur'an'da gerekse hadislerde Arapların İslam'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslam döneminkinden ayırt etmek veya benimsemek için kullanılmıştır.

Cahiliye Arapları arasında muayyen bir namaz şeklinin bulunduğu bilinmemektedir. “Onların (müşrikler) salâtı ısıklık çalmak ve alkışlamaktan ibarettir” meâlindeki âyette geçen “salât” kelimesi, daha çok müşriklerin Müslümanların Kâbe’deki ibadetlerine karşı ibadet görüntüsü verdikleri bir engelleme hareketi olarak yorumlanmıştır. Yine İbn Abbas’ın bir açıklamasına dayandırılan bir yoruma göre, Kureyş kabilesinin ısıklık çalıp el çırparak Kâbe’yi tavaf etme şeklinde bir ibadetlerinin bulunmakta olduğu dile getirilmektedir.

f. İslâmiyet Döneminde Namaz İbadeti

1. Hz. Muhammed’e Peygamberlik Gelmeden Önceki Namaz İbadeti

Hız. Muhammed’e peygamberlik verilmeden önce diğler insanlardan farklı olarak kıldığı herhangi bir namazının olmadığına dair görüş bildirenler çoktur.

Subkî, eserinde her ne kadar Hız. Peygamberin İslam gelmeden önce diğler peygamberlerin şeriatı üzerine ibadet ettiğini söyleyenlerin var olduğunu nakletmekle birlikte bu bilgilerin sağlıklı olmadığını da ifade etmektedir.

Kısacası kaynaklar Hız. Peygamberin peygamberlikten önce ibadet edip etmediğini net bilinmediğini, şayet etmişse bile hangi dine göre ibadet ettiğinin ne fıkıh usûlünde ne furu fıkıhta sonucu olmayan bir mesele olduğunu bildirir.

2. Hız. Muhammed’e Peygamberlik Geldikten Sonraki Namaz İbadeti

Kaynaklarda başlangıçta namazın bir vakit olduğu daha sonra iki vakte çıkarıldığı ya da baştan itibaren iki vakit olarak kılındığı şeklinde farklı görüşler bulunmaktadır.

Tek vakit olduğunda güneşin batmasından önce iki rekâtın kılındığı, daha sonra güneşin doğmasından önce iki rekâtlık namaz eklenerek iki vakit olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlere göre Miraç gecesinde beş vakit namazın farz kılınmasına kadar, namaz iki vakit olarak devam etmiştir. Kur’an’da namazın iki vakti ile alakalı deliller bulunmaktadır (Mü’min 40/55; Taha 20/130). Hız. Muhammed, yaklaşık üç yıl kadar devam eden bir süre içerisinde gerek evinde, gerek ıssız dağ eteklerinde, تنها olan öğle vaktinde, Harem’de namaz kılmış, bazen de Hız. Ali ile birlikte Mekke dışındaki vadilerde akşam namazını kıldığını dair rivayetler bulunmaktadır.

İlk Müslümanlar da Mekke içinde gizli yer bulamadıklarında şehir dışına çıkıp ıssız yerlerde ve zaman zaman mescid haline getirdikleri Erkâm adlı sahâbînin evinde namaz kılmışlardır (Ali Yüksek, 2018). İslâm’ın başlangıç yıllarından beri var olan, Ancak hicretten yaklaşık bir buçuk sene önce Hız. Peygamberin Miracında beş vakit namazın farz olduğu konusunda, âlimler fikir birliği halindedirler.

İslam alimleri bu konudaki hadislerin sahih olduğu kanaatine varmışlardır. Enes b. Malik (r.a.)’in naklettiği bir hadiste; “Namaz, Miraç gecesinde Hız. Muhammed’e namaz elli vakit olarak farz kılınmış, sonra beş vakte indirilmiş ve ardından Hız. Muhammed’ye şöyle hitap edilmiştir.

“Ya Muhammed! Doğrusu şu ki, benim katımda söz ve hüküm değişmez. Bu beş vakit namazla sana elli vakit sevabı vardır. ” Bu beş vakit namaz; sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı’dır. Namazın farziyeti de kitap, sünnet, icma ile sabittir. Başka bir hadiste de; “Yüce Allah miraç gecesinde ümmetim üzerine elli vakit namazı farz kıldı. Ben ise O’na müracaat ederek hafifletilmesini istedim. Sonunda namazı bir gün ve gecede beş vakte indirdi.”

▪ **Farz olan namazlar;** Farz olan namazlar, farz-ı ayın ve farz-ı kifâye olmak üzere ikiye ayrılır. Farz-ı ayın olan namazlar yükümlülük çağındaki her müslümana farz olup, her biri ayrı ayrı bunu yerine getirmekle mükelleftir. Farz-ı ayın olan namazlar, her gün beş vakit namaz ve her hafta cuma günleri kılınan cuma namazından ibarettir. Farz-ı kifâye olan namaz ise, bir müslüman öldüğünde başta yakınları, komşuları ve tanıyanları olmak üzere müslümanlarca kılınması gereken cenaze namazıdır.

▪ **Sünnet Namazı;** Sünnet, sözlükte “izlenen yol, yöntem, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek” anlamındadır. Hicri ilk asırda sahabe ve tabiîn âlimleri sünneti, Hz. Peygamber’in söz ve fiilleri olarak ifade etmiş, kaynağı konusunda bir tartışma içerisine de girmemişlerdir.

Önceki Diyanet işleri başkanlarından ilahiyat profesörü Süleyman Ateş sünnet namazı ile ilgili Peygamberimizin cemaatle kıldırıldığı namazlara farz dendiğini, kendi başına sevap için kıldığı namazlara da sünnet denildiği ve sünnet namazların isteğe bağlı nafile namazlar olduğunu ve de bunları kılmanın zorunlu olmadığını kılanların sevap kazandığını , kılmayanların da günahkar olmayacağını belirtmektedir.

▪ **Teravi Namazı,** Hz. Peygamberin yaşam tarzı müslümanlar için bir örnektir. Bu nedenle sahabeler O’nu takip ederler ve yaptığı her şeyi de yapmaya çalışırlardı. Ancak Hz. Peygamber bazı durumlarda, farz olarak anlaşılmasın diye yaptığı bazı şeyleri terk ederdi. Örneğin O, teravih namazını kendisi ile beraber kılmak için sabaha kadar mescitte bekleyenlere şöyle buyurur: “*Bunun farz olarak anlaşılma endişesiyle teravih namazını kıldırmadım*” (Buhârî, Salâtü’t-terâvîh 2; Müslim Salâtü’l-müsâfirîn 178).

▪ **Cuma namazı ve Cuma Hutbesi**

Cuma namazının ne zaman farz kılındığı konusunda farklı rivayetler olmakla beraber, rivayetler arasında en çok tercih edilene göre Cuma namazı, hicretten önce Hz. Peygamber’in izniyle Medine’de kılınmış olmakla birlikte, hicret esnasında farz olmuştur. “Cuma” kelime olarak toplamak, bir araya getirmek mânasına gelen “Cem” kökünden gelir. Cahiliye devrinde haftanın altıncı gününe “Arûbe” denilirdi. Bu gün, İslam’dan sonra Cuma ismini almıştır. Bu ismin veriliş sebebiyle ilgili muhtelif görüşler vardır. Hadislerden anlaşıldığına göre Cuma, haftalık ibadet günü olarak daha önce Yahudi ve Hristiyanlar için tayin ve takdir edilmiş, fakat onlar bu konuda ayrılığa düşerek Yahudiler cumartesiyi, Hristiyanlarda pazarı haftalık toplantı ve ibadet günü olarak benimsemişlerdir.

Hz. Peygamber’in gerek cuma günleri gerekse diğer zamanlarda yaptığı konuşmaların, doğrudan dinî ya da içinde bulunulan şartlara göre açıklama ve bilgilendirilmeye ihtiyaç duyulan bir konuyla ilgili olduğu bilinmektedir. Bu durumda Cuma günü hutbenin amacı, bir ibadet anlayışı ve formatı içerisinde öğüt vermektir. Öğüdün amacına ulaşabilmesi ve iletişimin gerçekleşebilmesi için en önemli ve olmazsa olmaz şart ise dildir. Bu takdirde hutbelerde kullanılan lisanın, o toplumun anladığı lisan olması mutlaka gerekecektir. Dilin, hitap edilen toplumun dili olması yanında, ifadelerin açık, sade ve anlaşılabilir olması gerekirken, kimsenin anlamayacağı farklı bir lisanla hutbenin yerine getirilmesi, iletişimin ortadan kalkmasına neden olmakta, böylece beklenen fayda ve amaç gerçekleşmemektedir. Başka bir ifadeyle böyle bir hutbe cemaatin hem dini, hem de sosyal ve toplumsal açıdan eğitilmesi konusunda bir fayda sağlamayacaktır.

Cuma hutbesinin Hz. Peygamber ve Dört Halife döneminde Cuma namazından sonra olup, önce Cuma namazı kılınıyor, sonra konuşma yapılarak halk dağılıyordu. Fakat Emeviler hutbeyi Cuma namazından önceye almışlardı. Bunun sebebi, Emevi yönetimi hutbede helal olmayan bazı sözler söylüyorlar, halk da bu sözleri dinlememek için namazdan sonra mescidden çıkıp gidiyordu.

Bunu önlemek için Emeviler hutbeyi Cuma namazından önceye almışlardı. Bu olayda yöneticiler bir yandan halka zulmediyorlar, dine aykırı konuşmalar yapıyorlar diğer yandan da dinin ibadet esasına müdahalede bulunuyorlardı. Bu dönemde yaşayan ve daha sonra gelen fakihler, o günkü siyasal koşulların etkisinden kendilerini kurtaramamışlar, baskı altındaki bu uygulama onların fıkıhında da yerini almıştır. Bu meselede dikkatimizi çeken husus, daha sonraki dönemlerde oluşan İslam fıkıhı bu siyasi etkiyi üzerinden atamamış, tahir boyunca Sünnet'e aykırı bir ibadet sıralaması günümüze kadar devam edegelmiştir.

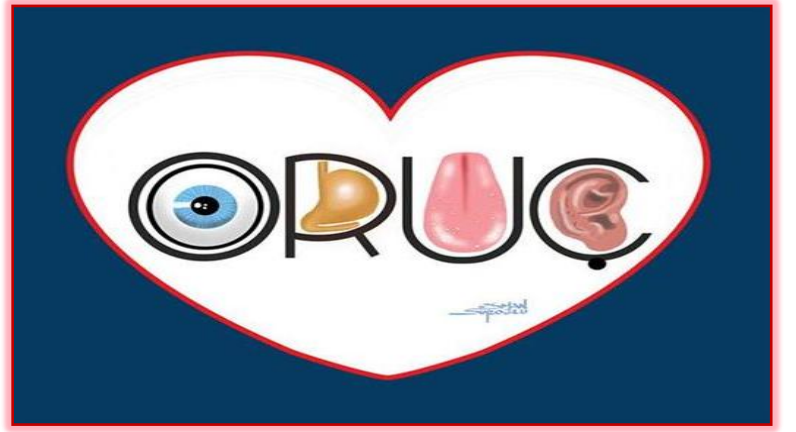
Bu husus, siyasetin İslam fıkıhına etki ettiği konulardan sadece bir tanesini teşkil etmektedir. Aslında ibadetin sıralamasını değiştiren bu olay, müslümanlar için çok büyük önem taşımaktadır (Dr. Abdullah Benli, E. Ü. İlahiyat Fakültesi)

D. FARKLI İNANÇLARDA VE İSLAMİYET'TE ORUÇ

Oruç, Farsça “rûze” kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir. Arapça bir mastar olarak “savm ve sıyâm” sözlükte; **“bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak, engellemek, oruç tutmak”** demektir.

Kur'an'da orucunun önceki milletlere de farz kılındığı bildirilir. İslam dininin kutsal zaman anlayışı, Yahudilik ve Hristiyanlığın genel çizgisiyle örtüşmektedir.

Her üç dinde de egemen olan kıyamet, yeniden doğuş, son yargı, ebedi mutluluk ve ceza kavramlarına bakıldığında ortak zaman anlayışı kendini göstermektedir.

a. Yahudilik'te Oruç

Yahudilik'te öncelikle nefsi alçaltma vasıtası kabul edilen ve “tzom” veya “innah nefes” kalıbıyla Eski Ahid'de kullanılan oruç ibadeti, “Canlarınıza cefa edeceksiniz” emrinin bir gereği (Levililer, 16/29) ya da Kral Dâvud'un yaptığı gibi (II. Samuel, 12/16-18) Tanrı'ya dua öncesi yapılması gereken bir hazırlık ritüeli olarak algılanmıştır.

İşaya'da (58/3-8) gerçek orucun kötülüklerden uzak durmak, mütevazi olmak, mazlumlara ve düşkünlere yardım etmek gibi iyi fiillerle desteklenmesi gerektiği bildirilmiştir.

Yahudi kutsal metinlerindeki ifadelerden orucun, insanların bilinçli veya bilinçsizce yaptıkları kötü fiillere kefâret ve böyle bir durumdan ötürü duyulan pişmanlığın dışı vurulması için tutulduğu anlaşılır.

Kefâreti gerektiren fiil kişinin bizzat kendisinin işlediği bir eylem olabileceği gibi ailesinin veya aynı soydan hatta millettten birinin gayri ahlâkî bir eylemi veya kusuru da olabilir. Yahudilik'teki en önemli oruç, kefâret günü (Yom Kipur) orucudur. O gün yahudiler bir yıl içerisinde işledikleri hatalardan ötürü duydukları pişmanlığı dile getirerek Tanrı'dan af dilerler.

Tevrat'ın Levililer bölümünde (16/29-31; 23/27-32) yahudilerin bugün de yaptıkları dinî törenler ayrıntılı biçimde anlatılır. Hasta ve düşkün olmayan, şeriat önünde sorumlu tutulma çağına gelmiş bütün yahudilere farz olan bu oruç yahudi ay takviminin birinci ayı olan **tişrinin** onuncu günü tutulur. Oruç arefe günü güneş batımından yaklaşık bir saat önce başlar ve ertesi gün (10. gün) gün batımından yaklaşık 45 dakika sonraya kadar devam eder. Yirmi beş saati aşan bu süre içinde yeme, içme, cinsel ilişkide bulunma, yıkanma ve her türlü temizlik yapma, yağlanma ve ayakkabı dahil, deriden yapılmış bir şey giyme haramdır (Mişna, 8/1).

Yahudilik'te bu oruçların yanı sıra özel oruçlar da vardır. Kişinin kötü bir rüya görmesi, bir yakınını kaybetmesi veya böyle bir olayın yıl dönümünde ya da karşılaştığı herhangi bir sıkıntı anında nezir yahut adak olarak tuttuğu bu tür oruçlarda süre gün doğumundan gün batımına kadardır. Bunlarda da yeme içme ve cinsel ilişkide bulunma dışındaki dünyevî eylemler orucu bozmaz (*Kaynak: Ali İhsan Yitik, İslam Ansiklopedisi*)

b. Hristiyanlık'ta Oruç

Hz. İsa'nın ihdas ettiği özel bir oruç günü veya biçimi olmamakla birlikte Hristiyanlar ilk dönemlerde bilhassa her çarşamba ve cuma günü oruç tutmuş, yılın belirli dönemlerinde genelde et ve süt ürünlerine karşı perhiz uygulamışlardır.

Çarşamba ve cuma günü oruç tutmanın sebebi, Hz. İsa'nın ölümü öncesinde ve ölümü esnasında çektiği acıların hatırlanması ve bunların içselleştirilmesidir. Batı kilisesinin etkili olduğu bölgelerde V. yüzyıl sonrasında çarşamba oruçlarının yerini cumartesi orucunun almaya başladığı dikkati çeker. Ayrıca Paskalya'da ve her mevsim başında tutulan üçer günlük oruçların da bunlara ilâve edildiği ve Hristiyan dünyasında yaygınlık kazandığı görülür.

Oruç ve perhiz dönemlerine ait kurallarla bu günlerde yapılacak işler ve yenilecek besinler konusunda tarihsel süreçte önemli değişiklikler olmuş ve Hristiyan mezhepleri arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Oruçla ilgili uygulamaların belirlenmesinde yerel kültürlerin etkili olduğunda şüphe yoktur.

Günümüz hristiyan dünyasında başlıca iki çeşit oruç vardır.

1) Şükran Orucu

Her hafta pazar günü icra edilen Evharistiya töreninden (ekmek-şarap âyini) önce alkollü içki içmemek şeklinde eda edilir. Katolikler'e ve Ortodokslar'a göre şükran orucu cumartesi akşamından veya akşam yemeğinden hemen sonra başladığı halde özellikle farklı Protestan mezheplerinde Evharistiya'dan üç saat önce başlar ve hepsine göre törenin tamamlanmasıyla sona erer.

2) Kiliseye Mensubiyet Oruçları

Anglikan kilisesi dışındaki bütün Hristiyan mezheplerince benimsenen, fakat farklı biçimlerde uygulanan bu oruçların en önemlisi ve uzun süreli Hz. İsa'nın çölde kırk gün boyunca tuttuğu orucun hâtırasını yaşatmak üzere IV. yüzyılda başlatılan ve Paskalya'dan önceki kırk güne denk gelen oruçtur.

"Lent" adıyla bilinen bu oruç Hristiyanlarca genelde Paskalya'ya hazırlık olarak yorumlanır. Dua ve tövbeyle bezenmiş böyle bir oruç/perhiz sayesinde kişinin mânevî kirlerden temizlenmiş olarak Paskalya'ya erişeceğine inanılır. Paskalya, Yahudi ay takvimine bağlı şekilde nisan ayının on beşinden sonraki ilk pazar olarak belirlendiğinden kırk günlük oruç/perhiz süresi de Katolikler'de şubat ayında "küllü çarşamba" denilen günde başlar. Bu isimlendirmenin sebebi, bu günde kiliselere tövbeye çağrılan hristiyanların üzerine ölümü ve yeniden dirilişi, günahlardan affı sembolize eden kül serpilmesidir (*Hristiyan Dini*, s. 137).

Katolikler ve Ortodokslar kırk günlük bu Paskalya'ya hazırlık orucu/perhizi dışında her hafta çarşamba, cuma ve cumartesi günleriyle önemli yortu günlerinden önce de oruç tutarlar. Hristiyanlara göre oruç veya perhizin gayesi günahlara keffâret ve nefsanî arzuların köreltilmesidir. Bu sebeple hasta, düşkün, çocuk, asker ve ağır işlerde çalışan işçiler dışında her Hristiyan oruç tutmakla mükelleftir. Bu kimselerden yukarıda zikredilen günlerde oruç tutamayanlar diğer zamanlarda bunları kazâ edebilir. Oruç tutan kimse günde ancak bir öğün (öğle veya akşam) yemek yiyebilir. Bunun dışında günün her anında hafif bir şeyler yemesi mümkündür. Keyif verici (sigara vd.)maddeler kullanılmaz. Zaruret halinde ilâç alınabilir(*Kynk: Ali İhsan Yitik, İslam Ansiklopedisi*)

3) Hint Kökenli Dinlerde Oruç.

Hint yarımadasında ortaya çıkan, taraftarları çoğunlukla burada veya Uzakdoğu Asya ülkelerinde yaşayan Hindu, Budist, Jain ve Sih dinlerinde oruç günümüzdeki uygulanış biçimiyle sadece din adamları sınıfını ilgilendiren bir ibadettir. Çünkü bu dinlerde dünyevî ve dinî görevler dindarlar arasında paylaşılmıştır. Bunun arkasındaki en önemli âmil, Hinduizm'deki kast uygulaması ve bu anlayışın bölgedeki diğer dinî sistemler üzerindeki etkisidir. Her ne kadar Budizm ve Jainizm gibi bölge dinleri bilhassa ortaya çıktıkları dönemlerde kast anlayışına karşı çıkmışlarsa da zamanla kasta benzer sınıflı toplum yapısı bu dinlerin mensupları arasında da benimsenmiştir.

Bu dinlerde din adamları sınıfının dışındaki Kşatriya ve Vaisya gibi üst sınıflara mensup kimseler de istedikleri takdirde oruç tutabilirler(*Kaynak: Ali İhsan Yitik, İslam Ansiklopedisi*).

4) İslâm'da Oruç.

4.1. Cahiliye Döneminde Oruç

Başta tarihçi Taberi (923) olmak üzere Ortaçağ İslam âlimleri ve tarih yazarları, her üç semavi (göksel) dini de tek inancın farklı aşamaları olarak gördüklerinden, Âdem Peygamber'den başlayarak sırayla çok sayıda enbiya, peygamber ve resulü aynı silsilenin tamamlayıcı halkaları sayarak bu zinciri, İslam dininin kurucusu Muhammed Peygamber ile tamamlarlar.

Bilindiği gibi İslam dininden önceki döneme Cahiliye dönemi denir. Cahiliye kelimesi *cehl* sözcüğünden türetmiştir. Ancak Cahiliye döneminde de Allah inancı vardı. Fakat Mekkeliler dualarının Allah'a ulaşması için putları aracı olarak kullanırlardı. Dileklerinin gerçekleşmesini isteyen Mekkeliler, putların önünde secde eder ve onlara adak adardı. Sadece Kabe'nin içerisinde 350'den fazla putun olduğu bilinmektedir. Cahiliye döneminde Kureyşliler "Recebü'l-Esam" ve "Şehr-i Mudar" dedikleri ve içinde putları ziyaret edip, "Atire" kurbanı kestikleri Recep ayında oruç tutarlardı (*Suyuti, age., III, 235; Olgun, age., s.102*).

Yine bu dönemde Kureyş'in işledikleri bir günaha keffaret olmak üzere veya kıtlık tehlikesine karşı şükran borcunu ödemek için oruç tuttukları nakledilmektedir. Dr. Cevad Ali'nin "Tarihü'l-Arab Kable'l-İslam" adlı kitabında naklettikleri de bu görüşü doğrulamaktadır. Rivayete göre Kureyşliler, Aşure günü oruç tutarlardı. Bu günde tören düzenleyerek, bayram ilan ederlerdi ve Kabe'ye yeni örtüsünü giydirebilirlerdi.

Böyle yapmalarının sebebini ise şöyle açıklarlardı:

Kureyşliler cahiliye döneminde büyük bir günah işlemişler, bu günaha keffaret olarak Aşure günü oruç tutmaya başlamışlar, daha sonra günahlarının affedilmesinden dolayı -Allah'a şükür olarak- oruç tutmuşlardır(*Prof. Dr. Mehmet Soysaldı. Sempezyom, 2014*).

Kur'an'da, Kur'an'ın indirildiği ay olarak kendisinden bahsedilen Ramazan ayının da cahiliye dönemi züht ve ibadet ayı teamülleriyle ilişkisi söz konusudur. Çünkü cahiliye döneminde hira mağarasında inzivaya çekilen pek çok kişinin olduğu ve inzivaya çekilmenin Kureyş'in geleneği olduğu, Kureyş'in her sene bir ay züht ve ibadet (tehannüs) için Hira mağarasında inzivaya çekildiği, bu geleneğin içinde olan Hz. Peygamber'in de İslam öncesi senede bir ay bu mağaraya çekildiği ve bu ayda fakirleri doyurduğu rivayet edilir.

Hatta cahiliye döneminde hira mağarasında züht adetini başlatan ilk kişinin de Abdulmuttalib olduğu ifade edilir. Kur'an'da mescitlerde itikafa girme ve itikafta iken kadınlarla cinsel ilişki ve onun çağrıştırdığı şeylerden uzak durma ibadet geleneğinin de cahiliyede var olduğu, o dönemde de itikafa girildiği ve Hz. Ömer'in cahiliyede Mescidi Haramda bir gece itikafa girme nezrinde bulunduğu kaydedilmiştir. Dolayısıyla bugün İslam dünyasında züht, ibadet ve yoksulları doyurma ayı olarak bilinen Ramazan'ın, Kur'an'ın, silbaştan ibda ve icat mahiyetinde mukaddes kıldığı bir ay olmadığı, cahiliye dönemi Kureyş teamüllerinde köklerinin var olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an'da müminlere önerilen orucun da cahiliye döneminde tutulduğunu görüyoruz. Kureyş kabilesinin çeşitli vesilelerle oruç tuttuğu, Aşure günü yememek, içmemek, ve kadınlarla cinsel ilişkiden, çirkin söz ve kalam etmekten uzak durmak suretiyle oruç tuttukları, Cerir b. Abdillâh el-Becelî'nin Halit b. Erta el-Kelbî ile münâferetinde kendilerinin bir ay oruç tutmuş olmalarıyla övündükleri, Nabîğa el-Ca'dî'nin ve aynı şekilde Hz. Peygamber ve cahiliye Arapların/Kureyş'in Aşure günü oruç tuttukları ifade edilir.

Yine Kureyş'in keffaret olması ve kıtlık tehlikesine karşı şükür amaçlı Recep ayında oruç tuttukları rivayetleri, zaten Kur'an'ın da bu ibadetin geçmiş toplumlarda var olduğu söyleminde olması, kanaatimizce Kur'an verilerinin, kendi çağıyla ve İslam öncesi inanç, ibadet ve kültürle ilişkisinin onaylandığının bir ifadesi olsa gerektir.

Öyle ki, Dihlevî, tarihte inen şerî ahkâmın, indiği toplumların örf ve ananeleriyle örtüştüğü kadar, gelen ilahî ahkâmın az veya çok oluşunun içinde bulunulan toplumun mizaç ve karakterlerine de uygun düştüğünü ifade etmiştir. Bu bakımdan, Hz. Nuh'un kavmi, mizaç itibarıyla son derece güçlü ve katı olduğundan dolayı, onların bu hallerinin gereği olarak kendileri devamlı oruç tutmakla yükümlü kılınmış, bu ümmet ise mizaç itibarıyla zayıf olduğundan dolayı, bize de devamlı oruç tutma yasaklanmıştır.

Aynı şekilde Kur'an'ın oruç ibadetinin başlangıç ve bitiş ahkâmı da o günkü toplumun coğrafi konumu dikkate alınarak vaz' edilmiştir. Mesela, Garaudy'nin, "Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarcıya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun." ayetini uygulamanın, Eskimolar için ölüm anlamına geleceği şeklindeki yaklaşımı, nass-vakıa, vahiy-coğrafya ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. O bakımdan Ömer Yılmaz'ın da ifade ettiği gibi, "Kur'an'daki arabî unsurların nüzül döneminden sonra farklı coğrafyalarda yaşayan insanlar için nasıl bir anlam ifade ettiğini ortaya koymak dinin anılan yerlerde tatbiki için zaruri bir önem taşımaktadır. Örneğin orucun ne zaman başlayıp ne zaman biteceğine dair olan ayet ancak nazil olduğu bölge ve benzer yerlerde tatbiki mümkün bir emir durumundadır.

Kimi coğrafi bölgeler vardır ki, gecesi ve gündüzü aylarca devam etmektedir. Böyle bölgelerde bu ayetin oruçla ilgili hükmünü harfiyen uygulama imkânı yoktur. Söz konusu yerlerde oruç ibadetinin uygulanabilirliği anılan hükmün mahalli değerinde sayılmasına bağlıdır. Bununla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Bu durum, Kur'an'ın anlaşılmasına ilişkin olarak da önem taşımaktadır. Zira Kur'an yorumunun, kültürden etkilendiğini göstermektedir" (*Emrah Dindi: Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri, s. 38, 2014*)

4.2. İslamiyet Döneminde Oruç

İslâmiyet'te başka oruç çeşitleri ile birlikte bir diğer oruçta belirli şartlar çerçevesinde her müslüman için zorunlu bir ibadet niteliğinde olanı hicretin 2. yılı Şâban ayında (Şubat 624) farz kılınan ramazan orucudur. Ramazan orucunun farz ibadetlerden olduğu kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ramazan orucunun farz kılındığını bildiren âyetlerden biri Bakara Suresi 183. ayetir. Bu ayetin meâli şöyledir: *"Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. Umulur ki böylece günah ve fenâlıklardan korunursunuz."*

Bakara Suresi 183. âyette orucun mutlak olarak farz kılındığı bildirilmekte, ancak orucun ne zaman, nasıl ve kaç gün tutulacağı bildirilmemektedir. Bakara Suresi 184. âyette bu kapalılık kısmen giderilmiş, orucun "sayılı günlerde" tutulacağı beyan edilmiştir. "Sayılı günler" ile maksat Ramazan ayıdır. *"Oruç size sayılı günlerde olmak üzere farz kılındı. İçinizden kim hasta veya yolcu olursa, tutamadığı gün sayısı kadar diğer günlerden o sayıyı tamamlıdır. Orucu tutmakta zorlananlara zorlukla güç yetirebilenlere veya güç yetiremeyenlere bir yoksulun -günlük- yiyeceği kadar fidye gerekir. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bu kendisi için bir iyiliktir. Eğer bilerseniz orucu tutmanız sizin için daha hayırlıdır."*

Ramazan orucu ile ilgili Bakara Suresi 185. Ayette ise; *"Ramazan ayı, insanları doğruya yönlendirici /Hüda edici /hidayete erdirici, doğruyu yanlıştan ayırmanın apaçık ve muhkem /değişmez ana kurallarını içeren Kur'an'ın /Furkan'ın indirilmeye başlandığı aydır. Kim Ramazan ayında uygunsa, nefslerine hakim olmak üzere oruç tutsun."* Denilmektedir.

Bakara Suresi 187. Ayetin meali de şöyledir:*"Oruç gecelerinde cinsel ilişkide bulunmanız size helâl kılındı. Eşler birbirlerinin temsilcileri ve sırlarını gizleyen birer elbise gibidirler, birbirlerinin tamamlayıcılarıdır. Allah, bu konudaki sıkıntılarınızı bildiği için olumlu yaklaştı ve nefsinize yasaklamakta olduğunuz bu serbestliği verdi. Artık Allah'ın, sizin için belirlediği sınırlar içinde eşlerinizle cinsel ilişkide bulunabilirsiniz. Şafak vakti, gecenin karanlığı iyice kayboluncaya kadar/beyaz ile siyah ipliğin birbirinden ayırt edileceği ana kadar yiyin, için. Sonra akşamın karanlığı başlayıncaya kadar orucu tutun /arzularınızdan fedakârlık yapın."*

Böylece ramazan orucu ile ilgili Bakara Suresindeki ayetler 624 yılının şubat ayında tebliğ dilmiş ve Hz. Muhammed Mart ayında ilk orucu başlatmıştır.

Daha sonra vefat edinceye kadar 8 yıl orucu Şubat-Ocak ve Aralık ayları ile sınırlı olacak şekilde yerine getirmiştir. Ve bu aylarda Gündüz 11-12 saat, gece ise 12-13 saat olup, Peygamber uzun gündüzlerde oruç tutmamıştır. Çünkü Hz. Muhammed ilk Ramazan orucunu 624 yılının Şubat ayında tutulmuştur. Bu aylarda gündüzlerin kısa olduğu malumdur. Yani Hz. Muhammed ömrü yetmediği için uzun yaz günlerinde hiç oruç tutmamıştır (Prof. Dr. Gazi Özdemir; Kur'an'a Göre Oruç-1, 2023)

Ramazan orucunun farz kılınmasıyla birlikte aşure günü oruç tutup tutmamakta Müslümanlar serbest bırakıldı ve Hz. Muhammed bu konuda *"Muharrem ayı, Şehrullah, yani Allah'ın önem verdiği aydır, **Aşure günü Allah'ın günlerinden bir gündür. O gün orucunu tutmak isteyen tutsun, bırakmak isteyen de bıraksın.**"*ve *"Ramazan ayı dışında en faziletli oruç, Muharrem ayında tutulan oruçtur."* diyerek, Aşure orucunu kişilerin kararına bırakmıştır. Gerek Yahudilere benzememek, gerekse orucu tam aşure gününe denk getirmemek için, Muharrem'in dokuzuncu, onuncu ve on birinci günlerinde oruç tutulması tavsiye ediliyor.

4.3. Muharrem Orucu

Muharrem kelimesi “haram kılınan, yasaklanan; kutsal olan, saygı duyulan” anlamındadır. Muharrem Hicri takvime göre yılın birinci ayıdır. Bu ayın başlangıcı, güneşin hilal oluşmasına bağlı olarak değişebilir ve böylece oruç tarihi de değişebilir.

Hz. Muhammed 622 yılında Muharrem ayında Medine’ye hicret edince özellikle Yahudilerin aşure günü dedikleri Muharrem ayının 10 ncu gününde oruç tuttuklarını görür. Nedir bu diye sorduğunda, *“Bu büyük, hayırlı bir gündür. Bugün, Allah’ın Musa’ya ve İsrailoğullarını düşmanlarından kurtardığı, Firavun’u ve adamlarını suda boğduğu, Musa’nın da buna şükür olarak oruç tutmuş olduğu bir gün. İşte biz bugün bunun için oruç tutuyoruz.”* dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *“Ben Musa’ya ve onun orucunu tutmaya, sizden daha yakın, daha layığım.”* buyurur ve bu orucu devam ettirme yanında Müslümanlara da tavsiye eder ve *“Aşure günü orucu bir yılın kefaretidir. Sağ olursam gelecek yıl dokuzuncu gününü de inşallah oruçlu geçireceğim. Dokuzuncu ve onuncu günü oruç tutup Yahudilere muhalefet ediniz.”* diye buyurur.

Böylece de bu günü "Büyük Kefaret Günü" şeklinde sevinç ve kutlama günü olarak kutlamakta olan Yahudilere benzememek açısından orucun Aşure günü ile bir gün öncesi veya bir gün sonrası ilâve edilerek 1-2 veya 3 gün olarak tutulması benimsendi. Ancak Ramazan orucu aynı yılda tebliğ edilen Bakara suresinin 185 nci ayeti ile farz kılındı. Bunun üzerine de aşure günü oruç tutup tutmamakta Müslümanlar serbest bırakıldı ve Hz. Muhammed bu konuda *“Muharrem ayı, Şehrullah, yani Allah’ın önem verdiği aydır, Aşure günü Allah’ın günlerinden bir gündür. O gün orucunu tutmak isteyen tutsun, bırakmak isteyen de bıraksın.”* ve *“Ramazan ayı dışında en faziletli oruç, Muharrem ayında tutulan oruçtur.”* diyerek, Aşure orucunu kişilerin kararına bırakmıştır (Prof.Dr. Gazi Özdemir, Kur’an’da Oruç-1, 2023)

Muharrem ve Aşure, aynı zamanda Hz. Peygamber’in torunu Hz. Hüseyin’in ve içlerinde Ehl-i Beyt mensuplarının da bulunduğu 70’den fazla insanın siyasi ihtiraslar uğruna Kerbelâ’da hicrî yılının Muharrem ayında Aşure günü şehit edilmesi nedeniyle başka bir anlam kazanmıştır (Yaşaroğlu, 2006).

Buna bağlı olarak Aşure Müslümanların ortak hafızasında özellikle de ülkemiz insanı nezdinde yukarıda zikredilen peygamberlerin hatıralarının yanı sıra (ama daha çok) bu müessif olayla hatırlanır olmuştur. Nitekim bu olay mezhebi ve meşrebi ne olursa olsun, herkesin ortak acılarından biri halini almıştır. Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’daki şehâdeti için matem zamanı olarak ilân etmiş, Şiîler’in bu günlerde toplu olarak ağlayıp yas tutma, zincirlerle kendilerini dövme şeklindeki matem törenleri bugüne kadar devam etmiştir.

Anadolu’daki Alevî-Bektaşî geleneğinde de muharrem ayının özel bir yeri vardır. Bazı peygamberlerin kurtuluş günleriyle dördüncü imam Zeynelâbidîn’in kurtuluşu için tutulacak oruçlar ve Kerbelâ’da Hz. Hüseyin ile diğer şehidlerin yasının tutulması amacıyla yapılacak faaliyetler bir erkânla düzenlenmiştir. Bu ayın ilk on veya on iki gününde oruç tutulması gerekir. *Bu günlerde tıraş olunmaması, çamaşır değiştirilmemesi ve yıkanılmaması, cinsel ilişkide bulunulmaması, eğlenceden uzak durulması, ağıtlar, mersiye ve nefesler okunması gibi uygulamalar yaygındır.* Bazı yerlerde su içilmemesi şeklindeki su orucu âdetine de rastlanmaktadır. Nitekim Alevîler arasında da Muharrem orucunun bitiminde aşureler hazırlanır. Genelde on iki malzemenin katılmasıyla yapılan aşureler hazırlanıp yine en az on iki kapağa dağıtılır. Sonra Muharrem cemi yapılır. Burada kurban kesilir. Muharrem ceminde kesilen kurban, Kerbelâ olayından sağ kurtularak Ehl-i Beyt neslinin devamını sağlayan İmam Zeynelâbidîn’in kurtuluşu için bir şükür kurbanıdır. Burada hemen ifade edelim ki, bu anlayış sadece Alevîlere ait bir anlayış değil; diğer sûfî çevrelerde de yerleşik bulunan bir anlayıştır (Cenksu Üçer; Muharrem Uygulamaları Örneği, 2010).

3. BÖLÜM

GÜNÜMÜZ İSLAM DÜNYASINDA EKSİKLİĞİ GÖRÜLEN BAZI DİNİ KONULAR

GİRİŞ

Din hakkında yapılan tartışmalar hem medyada hem de halkın arasındaki sürekli gündeme gelmektedir. Bu tartışmalarda kimin haklı olduğuna, hangi fikrin dini gerçeklere uygun olduğuna nasıl karar vereceğiz? Neden din adına farklı doğrular ileri sürülmektedir? Gerçek dini, din adına uydurulanlardan nasıl ayırt edeceğiz? “Dinin asıl kaynağı nedir?” Bu soruların tamamına bu çalışmanın sınırlılığı içinde cevap verme olanağı yoktur. Bu nedenle bu bölümde aşağıdaki sorular literature taraması sonucu elde edilen bilgiler ışığında cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

- A. *İslam’ın Şartı Sadece Beş Midir?*
- B. *Kur’an’ı Anlaşılan Dilde Okumak*
- C. *Türkiye Gerçeği: Okumama Alışkanlığı*

- D. *Dünya İslamilik Endeksi Sonuçları*
- E. *Peki Ama Neden Biz Böyleyiz?*
- F. *Cehaletin Panzehiri Okumaktır*

A. İSLAM’IN ŞARTI SADECE BEŞ MİDİR?

Daha önce de belirtildiği gibi İslam, Allah’a kayıtsız şartsız teslim olmak ve sorumluluk bilinci içinde insan onuruna yaraşır şekilde, barış, esenlik ve güven içinde duyarlı bir insan olarak yaşamının adıdır.

a. Doçent Dr. Emre Dorman: Felsefe ve Din Bilimleri alanında doçent.

İslam olmak bir başka ifade ile Allah’ın razı olacağı erdemli bir insan olmaktır. Dolayısıyla İslam’ı her biri önemli ve gerekli olmakla birlikte;

1. Kelime-I Şehadet,
2. Namaz Kılmak,
3. Oruç Tutmak,
4. Zekât Vermek
5. hacca gitmek” ile sınırlamak mümkün değildir.

Çünkü Allah tarafından Kuran vahyinde insana yükümlülük getiren her şey İslam’ın şartıdır. Bir Müslüman, namaz kılmanın önemi kadar dedikodu, iftira ve yalandan uzak durmanın da önemli olduğunu bilmelidir. Üstelik İslam’ın şartı olarak sayılan bütün ibadetler, ancak asıl olması gereken insani nitelikler varsa anlam ve değer kazanır. Aksi halde insani niteliklerden uzak bir şekilde yapılan ibadetler özüne nüfuz edilememiş şekillerden ibaret kalır.

Öte taraftan namaz, oruç, hac ve zekât nasıl birer ibadetse aynı şekilde akli gerektiği gibi kullanmak, vahyi en doğru şekilde anlamak, en güzel şekilde hayata taşımak, gerçeğin peşinden gitmek, adaleti ve barışı esas almak, haksızlık ve zulümden uzak durmak, Allah’a ve yarattıklarına karşı sorumluluk bilinci içinde duyarlı ve erdemli bir insan olmak da İslam’ın şartlarıdır.

Namaz kılarken elini nasıl bağlayacağı ve ayaklarının hangi açıda duracağı ya da oruçluyken ağzını çalkalamak üzere aldığı suyun küçük diline değip değmediği konusunun, ilkeli, adil, doğru sözlü ve erdemli bir insan olmaktan, yalan, iftira, dedikodu, haksızlık ve zulümden uzak durmaktan daha önemi bir konu haline geldiği görülebilmektedir. Dolayısıyla esasen çoğu Müslümanın Allah'ın dinini en doğru şekilde öğrenmek ve dinin hedeflediği şekilde ilkeli bir insan olmaya çabalamaktan çok dinin şekilsel boyutuna yönelik bir takım ibadetlerinin nasıl yapılacağını öğrenmek ve bunun dışında kalan konular hakkında Allah'ın ne dediği ile ilgilenmek gibi bir durumu olduğu görülmektedir. Oysa Kuran, erdemli ve ilkeli bireyler yetiştirmeyi hedeflemekte niteliklerini en güzel şekilde belirlemektedir.

b. İlahiyatçı Yazar İhsan Eliaçık: İslam'ın 5 Şartı Diye Bir Şey Yok

İhsan Eliaçık, İslam'ın şartları ile ilgili şu bilgiyi veriyor: “Kur'an'da İslam'ın 5 şartı, imanın 6 şartı var diye bir şey yok. Bunlar uydurmadır. Şart ne demektir? Bir Müslüman bunları asla yapamaz demektir. Bunu nereden anlayacağız? Kuran'ı Kerim'e bakacağız. Kur'an'da cezası olanlar:

1. Öldürmek
2. Çalmak
3. İftira atmak
4. Zina, taciz ve tecavüz etmek.

Bu dört şey de insan haklarıyla ilgilidir. Öldürmek yaşam hakkıyla ilgilidir. Çalmak emeğin hakkını korumakla ilgilidir. İftira atmak kişinin şeref ve onurunu korumakla ilgilidir. Zina etmek de eş hakkıyla ilgilidir. Bunların hepsi de insan haklarıyla ilgili.

Din özellikle de İslam denince doğruluk, dürüstlük, ahlak, adalet, yalan söylememek, adam öldürmemek, emeği çalmamak, kul hakkı yememek, alın teriyle geçinmek akla qelmeli. Niye din deyince bunlar akla qelmiyor da, hemen namaz, oruç, hac akla geliyor?

Ben bunların hiçbirini Kuran'da yok demiyorum. Vardır. Ama şu anki dindarların abarttığı kadar birinci sırada değildir. *Birinci sırada olması gerekenler; Doğru olmak, dürüst olmak, haksızlığa itiraz etmek, kul hakkı yememek, yalan söylememek, faiz yememek, zina işlememek... İşte bunlar da İslam'ın şartlarıdır.*

Ama kolay olsun diye İslamın 5 şartı olarak, namaz, oruç, kurban, hac ve kelimeyi şaadet sıralanmış.

İhsan Eliaçık: “Namaz kılmamanın, oruç tutmamanın cezası yoktur”. “Başörtüsü takmayana ceza yoktur”.

“Hatta Kuran'da içki içmeyin der, ama içki içildiği taktirde cezası var demez. Yani içki içmenin Kur'an'da cezası yok yoktur.

c. İlahiyat Profesörü Doktor Mehmet Okuyan'ın İslamın Şartı üzerine söyledikleri:

Mehmet Okuyan; İslam'ın şartının sadece Namaz kılmak, Oruç tutmak, Hacca gitmek, Kurban kesmek ve Kelime-i şهادet getirmekten ibaret olmadığını, İslam'ın şartının; Kur'an'da ne kadar yapın emir varsa onları yapmanın ve Kur'an'da ne kadar yapmayın emir varsa onları yapmamanın İslam'ın şartı olduğunu belirtiyor.

d. İlahiyatçı Prof. Dr. Hüseyin ATAY der ki:

“Namaz zurnanın son deliğidir.” İki rekât yat kalk, oruç tut, 80 defa hacca git, ama pespayeliğin, ahlâksızlığın, yalancılığın, soygunculuğun en tumturaklısını, en aşağılıkçasını da hayatının bir parçası haline getirerek masumlaştırır. Bir de hiç utanıp sıkılmadan bu rezilliklerine kılıf olması için hadis adı altında bir sürü saçma sapan laf uydurup, pisliğini, eşkıyalığını dinleştire ve normalleştirir. Yazıklar olsun bunlara inanana, yazıklar olsun allah resulünü bu iğrençliklerine ortak edenlere.”

e. İlahiyat, Felsefe/İslam Hukuku Profesörü Yaşar Nuri Öztürk'ün İslamın şartları hakkında görüşü

İslam'ın şartları dendiğinde geleneksel pencereden bakanlar şu beş şeyi görürler: 1 . Kelime-i Şehadet, 2. Namaz, 3. Oruç, 4. Hac, 5. Zekât. Böyle bir saptamanın zorunlu sonucu şudur: Bu beş şartı yerine getiren, Müslümanlığın gereklerine uymuş, din adına işini bitirmiş olur. Şimdi böyle bir saptamanın dayanağı nedir diye soralım. Tanrısal kaynağı 604 sayfa ve 6 bin üç yüz civarında ayetten oluşan bir dinin şartları nasıl oluyor da iki satırda tamamlanıyor? Vahiy verilerinde İslam'ın şartları diye bir deyim rastlanmaz.

Bu demektir ki vahyin kabulüne göre, İslam- 'ın şartları Kur'an'daki buyrukların tamamıdır. Namaz kılmak, oruç tutmak İslam'ın şartıdır da yalan söylememek, çalışmak, yetim hakkı yememek, kamunun haklarına tecavüzde bulunmamak, cana kıymamak, zina etmemek, gıybetten uzak durmak... İslam'ın şartları değil midir? Elbetteki bunların tümü İslam'ın şartlarıdır. Bazı kesimlerin, kendilerinde bulunan değerleri İslam'ın göstergesi sayıp ötekileri olmasa da olur türünden kabuller olarak değerlendirmeleri inandırıcı değildir

B. KUR'AN'I ANLAŞILAN DİLDE OKUMAK

(Bu bölüm Kuran Araştırmaları Grubu'nun hazırlamış olduğu "Uydurulan Din ve Kur'an'daki Din" adlı kitap-tan (sayfa 481) yararlanılarak yazılmıştır).

İslam inancına göre Kur'an Arapça nazil olmuş son ilahi kitaptır. İlahi kelimeler yanında, nazil olduğu dönemin yaşayan dilini ve edebi sanatlarını en güzel şekilde yansıtmaya da o Arap edebiyatının şaheseri durumundadır. Kur'an'da yer alan kelime ve *istilahların (ittifak)* büyük çoğunluğunun kendilerine nazil olduğu toplumun kullandığı dile ait olması, onun belliği (*erginlik çağı*) olmasının bir gereğidir.

Çünkü söz muhatabın ihtiyacına cevap verdiği oranda belligidir. Her ne kadar Kur'an, Kureyş lehçesinin baskın olduğu dilsel yapıya sahip olsa da diğer kabile ve topluluklardan da kelimeler almıştır.

Bu yüzden dilsel ve yapısal olarak güçlü bir ifade zenginliğine sahip olması yönüyle, kelimenin bazen kabilelerce farklı kullanımı, bazen Kur'an'ın bazı kelimelere yeni anlamlar katması, bazen de kelimelerin birden çok anlamı bünyesinde barındırması sebebiyle içinde anlaşılma güçlüğü çekilen kelime veya kavramlarla karşılaşmaktadır. Bu kelime ve kavramların semantik açıdan çözümlemeye tabi tutulması ayetlerin muradını anlama yönünden büyük önem arz etmektedir.

Kuran'ın anlattığı İslam'ın yaşanması için yapılması gereken en temel faaliyet Kur'an'ın, dini yaşayacak toplumun diline çevrilmesidir. Kuran Arapça inmiştir ve orijinali Arapçadır. Fakat Kuran'a göre Arapça, kutsal bir dil değildir. Kur'an, her kavme peygamberlerin gönderildiğini ve bu peygamberlerin kavimlerine kendi dillerinde mesajlar getirdiklerini söyler. Tevrat Hz. Musa'nın kavminin dilindedir, İncil de Hz. İsa'nın kavminin dilindedir. Hz. Lut'un vahiyleri kendi kavminin dilindedir, Hz. Nuh'un kelimeleri de öyledir...

Bu mesajları kutsal yapan Allah'tan indirilmiş olmalarıdır ve bu mesajların hiçbirisi Arapça değildir. Allah'ın mesajı Arapça yazılabileceği gibi Allah'a, dine karşı sözler, putlara iltifatlar da Arapça yazılabilir. Arapçayı Allah'ın özel dili, cennetin lisanı; Arapça harfleri Allah'ın özel harfleri, cennetin harfleri gibi gösteren mezhepçi zihniyete sahip kişiler, dinimizin kaynağı Kur'an'ın, Arapça bilmeyenlerce anlaşılmasını engellemişlerdir.

41-Fussilet Suresi 44. ayetten Kuran'ın Arapça olmasının sebebinin, Kuran'ın ilk olarak Arap toplumuna hitap etmesi olduğunu anlıyoruz. Kur'an, Allah'ın dini kendisiyle gönderdiği her elçinin dilinde hitap etme âdetinden dolayı Arapçadır.

Araplara dinlerinin yabancı dilde bildirilmesi saçma olduğu gibi, Türklere de anlayabildikleri dilleri dışında bildirimde bulunmak saçmadır. Türklere kendi dillerinde bildirim ancak Kuran'ın çevirisi ile mümkündür. Daha önceden Kuran çevirisinin okunmasına karşı mezhepçi çevrelerden gelen tepkilerin günümüzde oldukça azalmış olduğunu görmek sevindirici bir gelişmedir. Fakat uzun bir dönemde, mezhepçi zihniyeti benimseyenler tarafından, Arapça bilmeyen Müslümanların Kuran'ın çevirisini okumaktan mahrum edildikleri de unutulmamalıdır. Kuran'ı anlamaktan insanları mahrum edenler, kendi yazdıkları ilmi haller gibi kitaplara ise insanları mahkum etmişlerdir.

Arapçayı kutsallaştırıp, dinin anlaşılmasından yaşanmasına sebep olanların düştüğü komik bir örnek:

“Arap Bedevi kadınları ellerinde defler, yanık sesle türküler söylüyorlardı. Türkülerin konusu da deve etinin lezzetiydi. Bu etin ne kadar lezzetli olduğu yanık yanık, makam içinde anlatılıyordu.

Töreni tertipleyen Osmanlı Teşkilatı Mahsusa Reisi Eşref Sencer Kuşçubaşı Bey bir de gördü ki, hazır ol vaziyetinde olan Anadolu'nun aslan yapılı Osmancık Taburu'nun erlerinden bazılarının Arapça deve eti kasidesini dinlerken gözyaşları şıpır şıpır damlıyordu. İyi Arapça bilen Eşref Bey şaşırdı, bir ere: ‘Oğlum ne ağlıyorsun?’ diye sordu. Hazır ol vaziyetindeki Mehmetçik durumu değiştirmeden cevap verdi:

- “Kumandanım bakınız ne güzel Kuran okuyor...”

Bu saf, pırıl pırıl yürekli Anadolu çocuğunun duyguları önünde gözleri dolan Eşref Bey dayanamıyor:

- “Oğlum o bedevi kadınları kendilerine dağıtılacak olan deve etinin lezzetini anlatan kasideyi makamla okuyorlar, sil gözyaşlarını...” (Cemal Kutay, Türkçe İbadet, sayfa 61)

Herkes bilir ki yüce İslâm'ın evrensel kitabı Kur'an "İkra" yani "Oku" diyerek başlar. (Alâk Suresi 1. Ayet : Yaradan Rabbi'nin adıyla oku/çağır) Cenab-ı Hakk'ın ilk emri "Oku"dur. Yüce Allah bunu bir emir olarak verir, yani okumak insanoğluna zorunlu kılınmıştır. Burada okumakla kastedilen Kur'an dahil bilgiye erişebileceği her kaynağı okumaktır. Kur'an'ı okumak da "tilavet" ya da "telaffuz" anlamında değil "tedebbür" etme anlamındadır. Yani düşünerek, anlayarak okumayı emreder Kur'an...

C. TÜRKİYE GERÇEĞİ: OKUMAMA ALIŞKANLIĞI

Eğitimi için ders kitabı okuyan öğrenci, mesleki gelişimi için ilgili yayınları izleyen kişi de birer okuyucudur. Fakat literatürde okuma alışkanlığı ve okuyuculuk derken esas olarak kastedilen; bireyin mecburiyet dışında, kendi isteğiyle ve düzenli olarak okumasıdır.

Bu okuma, maddi bir amaca bağlı olmayan kültürel bir fonksiyondur. Okuma alışkanlığı düzeyini belirlemede dünyada en yaygın kabul gören ölçüt Amerikan Kütüphane Derneği'nin önerdiği ölçüttür. Bir fikir vermesi bakımından bu bilgiyi paylaşmak istiyoruz.

Tablo- 1: Okuma alışkanlığı düzeyini belirleme Ölçütleri(ABD- Kütüphaneciler Derneği)

Çok okuyan okuyucu	1 yılda 21 ve daha fazla kitap okuyan kişi
Orta düzeyde okuyan okuyucu	1 yılda 6-20 kitap okuyan kişi
Az okuyan okuyucu	1 yılda 1-5 kitap okuyan kişi
Okuyucu olmayan	Hiç kitap okumayan kişidir

Tablo- 2: Okuma alışkanlığı düzeyini belirleme Ölçütleri(ABD- Kütüphane Derneği ALA))

1 YILDA KİTABA AYRILAN PARA		TÜRKİYE’NİN KÜLTÜR KARNESİNDEN BİR BÖLÜM
Norveç	137 Dolar	Türkiye’de okumaya ayrılan zamanın Norveçli 300 katını ayırıyor
Almanya	122 Dolar	Türkiye’de ihtiyaç maddeleri sıralamasında kitap 235 inci sırada
Belçika	100 Dolar	Türkiye’de günde 5 saat televizyor; yılda 6 saat kitap okunuyor
Dünya Ortalaması	1 Dolar 30 Sent	Türkiye’de (2012) 570 000 kahvehane, 1412 halk kütüphanesi bulunmaktadır.
Türkiye	0,45 Dolar/45 Sent	1 Japon 1 yılda 25 kitap okurken 1 Türk 10 yılda 1 kitap okumaktadır. Bu durumda 1 Japon, 1 Türk’ten yılda 250 kat fazla kitap okumaktadır.

Tablo 2’deki verilere bakıldığında Türkiye’nin okumayan bir toplum olduğu görülmektedir. Türk toplumunun okuma alışkanlığının neden gelişmemiş olduğu konusunda pekçok sebep ileri sürülebilir. Ancak maalesef bunlar sonucu değiştirmez.

Okuma alışkanlığı bilgi toplumunun üyesi olan çağdaş bireyin karşılaştığı sorunları çözebilmesi ve yeni durumları anlayabilmesi için gereken bilgiye ulaşmasını, onu gereksiz bilgilerden ayırt etmesini, bilgiyi önceki bilgileriyle ilişkilendirebilmesini ve gerekli yerlerde kullanabilmesini gerektiren en önemli araçtır.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) de 2000 yılından bu yana yürüttüğü Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) ile yaklaşık yetmiş ülkede 15 yaşına ulaşmış bireylerin sorunları çözmek, bilmedikleri konularda çıkarımda bulunmak ve akıl yürütmek için gerekli olan bilgi ve becerilere ne derece sahip olduklarını ölçmeye yönelik bir sınav yapmaktadır. Bu sınavda öğrencilerin matematik, fen bilimleri ve temel okuma becerileri değerlendirilmemektedir. Türkiye’nin 2003 yılından itibaren 2022 yılında yapılan son sınava kadar, her iki öğrenciden birinin okuduğunu anlamadığı ortaya koymaktadır.

Yukarıda özetlenen araştırma bulgularından yola çıkılarak Türkiye’de okuma becerisinin istenen düzeyde gelişmediği ve okumanın ülkenin genç bireyleri için etkin bir araca dönüşmediği anlaşılmaktadır. Bunun için akademik çevrelerce ortaya konan okuma model ve yaklaşımlarının uygulamaya konması, atılması gereken ilk adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizdeki okuma kültürünü değişimini sağlayacak öncül kurumların başında MEB gelmektedir. MEB’in öncülüğünde, halk ve çocuk kütüphaneleri, okul kütüphaneleri ve ulusal kütüphane politikası oluşturulması suratiyle bütün kültür ve kütüphane kurumlarının işbirliği ve kütüphanecilerin istihdamı ile olacaktır.

- 2000 yıl öncesinden Ovidius’da (M. Ö. 43 – İ. S. 17); «Gençlerini kitapla beslemeyen toplumların sonu acıdır.” uyarısını yapmıştır.
- Benjamin Franklin; “Bir ülkede okumaya karşı istek artmadıkça, gaflet ve gafletten doğacak felâket azalmaz” denilmektedir.
- Japon felsefesi; “sadece vücudumuzdaki değil, zihnimizdeki ve ruhumuzdaki kirlenmeyi de akan suya bırakmamız gerekiyor. O zaman banyoya mini bir kitaplık yaptırarak dünyadan uzaklaşmak şart” görüşüne sahiptir. Bir Finlandiya atasözü: “Kitaplıklar demokrasinin kaleleridir” demektedir.

D. DÜNYA İSLAMİLİK ENDEKSİ SONUÇLARI

İslami temelli bir ülke modelinin olabileceği ve bu modelin kalkınmada öne çıkan bir nitelik göstereceği hakkındaki yaklaşım çok önemlidir. Bu bağlamda, son yıllarda yapılan en önemli araştırmalardan birisi “İslamilik Endeksi Projesi”dir. Endeks, Amerika Birleşik Devletleri’nde faaliyet gösteren “Islamicity Vakfı ” tarafından 2010 yılında George Washington Üniversitesi mezunu İranlı iki akademisyen önderliğinde yapılmıştır. Araştırmada İslam İşbirliği Teşkilatı’na üye olan ülkelerin İslami öğretilerle uygun politikalar izleyip izlemediklerini bulmaya çalışılmıştır. Daha sonra bu çalışmayı her yıl yaparak 2015 yılından itibaren düzenli olarak Müslüman olmayan ülkeleri de araştırmaya dahil ederek İslamilik Endeksi açıklanmaya başlanmıştır.

İslamilik Endeksi Projesi’nin amacı; ülkeleri İslami öğretilere yakın (*Kuran’dan ve güvenilir hadis kitaplarından yararlanarak*) bir idare sürdürme yönünden değerlendirip değişik ölçütlere göre puanlayıp sıralamaktır. İslamilik Endekslerinin, bir ülkenin İslami algısını geliştirmek için bir yol haritası sağlamak amacıyla tasarlandığı belirtilmektedir.

Tablo- 3: Dünya İslamilik Endeksleri Alt Boyutları ve Yüzde Oaranları

DÜNYA İSLAMİLİK ENDEKSİ			
İNSANİ VE SİYASİ HAKLAR (%35)	EKONOMİ %30	HUKUK VE YÖNETİM (%25)	ULUSLARARASI İLİŞKİLER (%10)
Kişisel Özgürlük (%32)	Ekonomik Özgürlük (%40)	Devlet Yönetimi- %40	Askeri Durum ve Savaş Hali (%50)
İnsani Eşitsizlik (%11)	Ekonomik Refah (%15)	Hukuki Bütünlük (%27)	Huzur Durumu (%50)
Eğitime Erişim (%11),	Ekonomik Adalet (%15)	Yönetim Endeksi (%13)	
Sağlık Hizmetleri (%11)	Yardımla Refahın Sağlanması (%10)	Yolsuzluğun Önlenmesi (%13)	
İnsani Gelişmişlik (%10)	Destekleyici Finansal Sistem (%10)	Emniyet ve Güvenlik Endeksi (%7)	
Medeni ve Siyasi Haklar (%10)	İslami Finansa Uyum (%10)		
Sosyal Sermaye (%5)	İş Yaratma ve İstihdama %5		
Demokrasi (%5)	Sözleşmenin Kutsallığı (%5)		
Yaşam Koşulları (%5)			

Aşağıda tablo 4’te 2010 ve 2022 yıllarına ait bazı ülkelerin İslamilik endeksi ortalama skorları ve endeksteği sıralamaları gösterilmektedir.

Tablo-4: 2010 ve 2022 yılları Dünya İslamilik Endeksi Bazı Ülkelerin Skorları ve Sıralamaları

A BÖLÜMÜ: 2010 Yılı İslamilik Endeksi –Ülkeler	B BÖLÜMÜ: 2022 Yılı İslamilik Endeksi –Ülkeler
1. İrlanda	1. Danimarka
2. Danimarka	2. İrlanda
3. Lüksemburg	3. Hollanda
4. İsveç, Birleşik Krallık	4. İsveç
5. Yeni Zelanda	5. İzlanda
6. Singapur	6. İsviçre
7. Finlandiya	7. Norveç
8. Norveç	8. Finlandiya
9. Belçika	9. Yeni Zelanda
10. Avusturya	10. Almanya
11. Hong Kong, Çin	11. Lüksemburg
12. Kanada	12. Kanada
13. Avustralya	13. Avusturya
14. Hollanda, Amerika	14. Avustralya
15. Fransa	15. Japonya
16. Kıbrıs	16. Birleşik Krallık
17. Şili	17. Belçika
18. İzlanda	18. Malta
Bazı İslam Ülkeleri ve Diğer Ülkeler sıralaması	Bazı İslam Ülkeleri ve Diğer Ülkeler sıralaması
33. Malezya	33.Morityus
42. Kuveyt	34.Hırvatistan
54. Kazakistan	35.Şili
55. Brunei	36 .Kosta Rika
61. Bahreyn	37.Güney Kıbrıs
64. Birleşik Arap Emirlikleri	38.Uruguay
71. Türkiye	39-Macaristan
72. Tunus	40.Yunanistan
74. Ürdün	43.Malezya
80. Azerbaycan	48.Birleşik Arap Emirlikleri
82. Umman	54.Gana
87. Lübnan	60.Botswana
91. Suudi Arabistan	76.Guyana
92. Türkmenistan	86.Hindistan
95. Maldivler	98.Kenya
96. Kırgız Cumhuriyeti	99.Rwanda
99. Uganda	100.Türkiye
104. Endonezya	149.Suriye

Tablo 4 - A Bölümünde 208 ülke arasındaki 56 Müslüman ülkenin ortalama sıralaması 133'tür. Listenin ilk 32 sırasında tek bir Müslüman ülke yoktur. Listedeki ilk Müslüman ülke olan Malezya 33. sıradadır. Daha sonra Kuveyt (42), Kazakistan (54), Brunei (55), Bahreyn (61), Birleşik Arap Emirlikleri (64) gelmektedir. Türkiye bu listede kendisine 71. sırada yer bulmuştur.

Tablo 4 - B Bölümünde 149 ülke arasında Müslüman ülkelerin ortalama sıralaması 76 olarak belirlenmiştir.

Tablo 4 - B İlk sırada yer alan Danimarka ya baktığımızda Danimarka halkının yaklaşık %82 si Protestan Evangelik Lutheran (Devlet Kilisesi) %5'i Müslüman % 13'ü farklı dinlere mensuptur. Diğer dini gruplar ise nüfusun %1'i civarındadır. 2010 da yapılan bir araştırmaya göre; Danimarkalıların %28 i "Bir Tanrı olduğuna" nüfusun %47'si "hayatımızın kaynağı olan bir ruhun veya bir hayat gücün mevcut olduğuna" ve nüfusun %24'ü "Tanrı, ruh, veya bir hayat gücünün olmadığına" inanmaktadır.

15.sıradaki Japonya'da ise Şintoizm ve Budizm'e inanan %70 e yakın kesim varken İslam'a inanan oranı % 0.1 ile %0.2 arasındadır.

Tablo 4 – B'de Türkiye; Ekonomi kısmında 4.93 puan ile 71.sırada, Hukuk ve yönetim kısmında 2.94 puan ile 112. Sırada, İnsani ve Siyasi Haklar kısmında 3.59 puan ile 97. sırada, Uluslararası İlişkiler kısmında 2.93 puan ile 124.sırada yer almıştır(*Puanlama 10 üzerinden yapılmaktadır.*)

Sonuç olarak İslam ülkelerinin İslam'a uygun bir şekilde yaşamaması, evrensel ahlak ve dürüstlük kurallarında başka dine inanan ya da ateist olarak kendini belirten ülkelere geride kalması hepimizin bildiği bir gerçek olmakla birlikte bilimsel olarak da başta bu çalışma olmak üzere birçok bağımsız çalışmada kanıtlanmış bir durumdur.

Bu durumun sebebini anlamak zor değildir. Kendi ülkemizden örnek verirse Kur'an'ı okuyup anlayan kişilerin oranı "Kur'an'ın Anlamıyla Buluşma Platformu"nun yaptığı bir ankette %5 olarak belirlenmiştir. Bu %5 'lik oranın içinde de yüzde kaçının dürüstçe cevap verip gerçekten düşüne düşüne okumuş olduğu da meçhul bir durumdur. Genel kanaat değil %5, % 0.5 bile olmadığıdır. Bu oranın %100 olduğu bir ülkede alınacak skor 10 üzerinden 10 olacaktır. Çıkar amaçlı sözde dini grupların kitaplarını ve öğretilerini kutsal saymak ve ona uymak, sorgulamamak bizleri bu hale getirmiştir. Avrupa ve listedeki üst sırada olan diğer ülkeler ise İslam'a inanmasa bile ahlak ve erdem kurallarını biz Müslümanlara göre çok daha fazla sahiplenmişlerdir. Biz ise ne İslam'ı doğru anlamış ne de ahlak ve erdemlice bir hayatı Müslüman olmayan birçok ülke kadar yaşayabilmemiştir.

Mehmet Akif Ersoy'a Avrupa gezisi dönüşünde sorarlar, Avrupa'yı nasıl buldun? Cevap olarak "İşleri var dinimiz gibi, dinleri var işimiz gibi!" demiş.

E. PEKİ AMA NEDEN BİZ BÖYLEYİZ?

Bilgiye erişimin, iletişim ve toplumsal hayatta yer almanın başlıca yolu olan okuma, her yaş, her meslek ve eğitim düzeyi, sosyal statüsü ve ekonomik düzeyi ne olursa olsun bir zorunluluktur. Çünkü okuyan birey; düşünen, doğru ile yanlış ayırabilen, sorgulayan, yargılayan, eleştiren, bilgiye ve kitaba gereksinim duyan, çağdaş bir bireydir. Okuma, aynı zamanda, nitelikli bir yaşam için de gerekli olan önemli bir araçtır.

Bin yıl önce dünyanın (Prof. Dr. Acar Baltas) güneşe uzaklığıyla, kan dolaşımıyla ilgilenen Müslüman âleminin, bugün ekonomik refah açısından en geride yer alması nasıl açıklanabilir? Bu durumu aşmak için, bu konuda en yetkili insanlardan birisi olan eski Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu'na kulak vermek yararlı olacaktır. "İslamiyet'te ibadet sadece kıldığımız namaz değildir. İnsanlığa, dünyanın imarına, sulha, barışa hizmet eden her davranış ibadettir...

Çalışma, üretme, hak, hukuk, adalet bir toplumun kalkınması, özgürlüğün korunması için bir şeyler yaparsanız gelişirsiniz...Biz Müslümanlığı sadece inanma ve namaz, oruç, hac gibi belli ritüelleri yerine getirme olarak algıladığımız sürece bu mahcup edici durum devam edecektir. Allah, 'Dünya'ya inanan ve yararlı iş işleyenler egemen olacaktır' diyor...Müslümanlar şeklen dindarlaştıkça, dünyevileşmeleri de artıyor. İslam, secadeni ser, ibadetle ömrünü geçir demiyor(Prof. Dr. Acar Baltas)". Müslüman ülkelerin büyük bölümünde düşüncenin özgür olmayışı ve devletin toplum yaşamının bütün alanlarını kontrol etmeye çalışması, bugün İslam âleminin istenen refah ve gelişme düzeyinin gerisinde olmasının en büyük nedenidir.

▪ Sorumlu kim?

(Prof. Dr. Acar Baltas) 1945 yılında Almanya ve Japonya cezalandırılmak üzere yerle bir edilmiş ve kaynakları kurutulmuştu. Kayda değer bir yeraltı zenginliğine sahip olmayan bu iki ülke bugün bulundukları bölgenin lideridir ve *dış güçler* bunu engelleyememiştir.

Bu ülkelerle Müslüman ülkelerin aralarındaki farkın en temel nedeni, basitleştirerek söylemek gerekirse, "iyi yönetimle kötü yönetim arasındaki farktır". Yine basitleştirerek söylemek gerekirse, iyi yönetimle kötü yönetim arasındaki farkı belirleyen de "açıklıktır".

Düşünülmesi gereken bir başka rahatsız edici gerçek, dünya nüfusunun yüzde 24'ünü oluşturan yaklaşık 2 milyar Müslümanın, dünya üretiminin yüzde 5,6'sını, ihracatının yüzde 9'unu, teknoloji ihracatının ise binde 4'ünü gerçekleştirmeleridir. Elli yedi Müslüman ülkenin toplam üretimi Almanya'nın üretiminden daha azdır. 2005 yılında Harvard Üniversitesi'nde yayınlanan makale sayısı 17 Arap ülkesinin bütün üniversitelerinde yayınlanan makale sayısından fazladır. Dünya nüfusunun dörtte birini oluşturan Müslümanları da kapsayarak 114 yıldır verilen Nobel bilim ödüllerini sadece üç Müslüman bilim adamı kazanmıştır (Yılmaz MY. Sosy Hürriyet Gazetesi; 30 Mayıs 2017).

▪ 'Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?' (Kuran-ı Kerim: Zümer Suresi Ayet/9)

Em men huve kânitun ânâel leyli sâciden ve kâimen yahzerul âhirete ve yercû rahmete rabbih(rabbihî), kul hel yestevîllezîne ya'lemûne vellezîne lâ ya'lemûn(ya'lemûne), innemâ yetezekkeru ulûl elbâb(elbâbi).

(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde hâlinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.

"...Cehalet içerisinde kalmış (bilgisizliğe saplanıp kalan) gafiller..." (*Zariyat, 51/11*) olarak zikreder. Yine cahillerden sakınmak için; "**Âf yolunu tut, bağışla, mâruf olan şeyleri emret, cahillerden yüz çevir.**" (*A'râf 7/199*) buyrulur. Bilgisiz insanlar körler gibidir: "**Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"** (*Zümer, 39/9*). "**Aynen görenle görmeyenin bir olmadığı gibi.**"

Hazret-i İsa (as): "Cahil yaşayan ölüdür.", "Diri iken ölü." denilmiştir. "**Ben ölüleri dirilttim, fakat cahilleri diriltemedim.**" buyurmuştur.

Milli şairimiz Mehmet Aki Ersoy'un yaşamına ve eserlerine bakıldığında en büyük mücadeleyi cehalete karşı verdiği hemen fark edilir. Ona göre ilimden uzaklaşmanın sonucunda İslam âlemi büyük felaketlere sürüklenmiştir. Balkan Savaşı sırasında yazdığı ve epigraf(alıntı) olarak "**Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?"** ayetini aldığı Olmaz ya... Tabii... şiirinde cehaletten bahseder:

Olmaz ya... Tabii... Biri insan, biri hayvan!

Öyleyse <> denilen yüz karasından

Kurtulmaya azmetmeli baştan başa millet.
Kafi değil mi, yoksa bu son ders-i felaket?
Son ders-i felaket neye mal oldu? Düşünsen:
Beynin eriyip yaş gibi damlardı gözünden!
'Son-ders-i felaket' ne demektir? Şu demektir:
Gelmezse eğer kendine millet, gidecektir!
Zira, yeni bir sadmeye(çarpma) artık dayanılmaz;
Zira, bu sefer uyku ölümdür, uyanılmaz!
Coşkun, koca bir sel gibi, daim beşeriyet,
Müstakbele koşmakta verip seyrine şiddet.
Dağlar, uçurumlar, ona yol vermemek ister...
Lakin o, ne yüksek, ne de alçak demez örter!
Akvam(kavimler, milletler) o büyük nehre katılmış birer ırmak...
Elbet katılır... Hangisi ister geri kalmak?
Bizler ki bu müthiş, bu muazzam cereyanla
Uğraşmaktayız... Bak, ne kadar çılgınız anla!
Uğraş bakalım, yoksa işin, hey şaşkın!
Kurşun gibi sur'atli, denizler gibi taşkın
Bir çağlayanın menba-i dehhasına(gayet dehşetli) doğru
Tırmanmaya benzer, yüzerek, başka değil bu!
Ey katre-i avare(zavallı damla) , bu cüsun, bu hüruşun
Ahengine uymazsan, emin ol, boğulursun!
Yıllarca, asırlarca süren uykudan artık,
Silkin de muhitindeki zulmetleri yak, yık!
Bir baksana: gökler uyanık, yer uyanıktır;
Dünya uyanırken uyumak maskaralıktır!
Eyvah! Bu zilletlere sensin yine illet...
Ey derd-i cehalet, sana düşmekte bu millet,
Bir hale getirdin ki, ne din kaldı, ne namus!
Ey sine-i İslam'a çöken kapkara kâbus,
Ey hasm-i hakiki, seni öldürmeli evvel:
Sensin bize düşmanları üstün çıkartan el!
Ey millet uyan! Cehline kurban gidiyorsun!
İslam'ı da <> diye tutmuş yediyorsun!
Allah'tan utan! bari bırak dini elinden...
Gir leş gibi topraklara kendin, gireceksen!
Lakin, ne demek bizleri Allah ile iskat(susturmak)?
Allah'tan utanmak da olur, ilim ile... Heyhat!

Akif'e göre başımıza gelen büyük felaketlerin en büyük müsebbibi cehalettir, derhal ondan kurtulmamız gerekir. Cehaletten dolayı dinin ve namusun ortadan kalktığını belirten şair, kişinin kendi gayreti ile cehaletten kurtulabileceğine inanır. Ona göre cahillik halkın dinin esaslarından uzaklaşmasıdır, dinin kaide ve kurallarına uygun bir biçimde yaşamamasıdır. Toplumun huzuru için cehaletin yok edilmesi elzemdir.

F. CEHALETİN PANZEHİRİ OKUMAKTIR

Cahil insan deyince genellikle, okuma yazma bilmeyen insan akla gelir. Halbuki bir insan, baktığını görmüyor, dinlediğini duymuyor, duyduğunu da anlamıyorsa, ona kara cahil demek gerekir. Böyleleri yüksek tahsilen en yüksek basamağında bile bulunsalar, yine de cehalet bataklığından başlarını kurtaramazlar.

Cehalet öyle bir hastalıktır ki, insana bilmediğini de bildirmez. Yani cahil insan, cehaletinden habersizdir. Cehaletten kurtulmak için okumak gerekir. Başka bir ifadeyle cehaletin panzehiri okumaktır.

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana varlığı, yaşamı, yaşadığı evrende olup biten olayları anlamaya, açıklamaya ve yorumlamaya çalışmaktadır. Bilimsel araştırmaların temel hareket noktası olan bu çaba, bir çeşit okuma ve anlama etkinliği olarak bütün hızıyla günden güne devam etmektedir. Okuma etkinliği, insanoğlunun bilgi kapasitesini artıran, düşünce ve inançlarına şekil veren, ona kişilik kazandıran etkin bir süreçtir. Bu süreç bireyin biyolojik, psikolojik, fizyolojik özelliklerinin etkin bir bütünlük içinde çalıştığı düşünsel bir etkinliktir. Okuma duyuş, etkileşim, algılama, deneyim, düşünme, öğrenme, çağrışım, etkileme ve yapılandırma süreçlerini kapsayan çok yönlü karmaşık bir süreçtir (Kent, 2002).

Okuma; başlangıcı, gelişim aşamaları ve sonucu olan bir süreç olarak tanımlanabilmektedir. Okuma esnasında anlamlandırılan sözcük ve cümleler sürekli belleğe yerleşmekte ve burada okuyucu ön bilgilerini de kullanarak ilgileri doğrultusunda bütünün anlamını elde etmeye çalışmaktadır. Elde edilen anlam, uzun süreli belleğe yönlendirilerek okuma ve anlama gerçekleşmektedir (Akyol, 2005). Bullock (1975)'e göre okuma, öğrenme için başvuru olan temel bir strateji olduğundan hemen hemen eğitimin her aşamasında ve türünde öğretmenlerin geliştirmeleri gereken bir beceridir (akt; Wellington and Osborne, 2001).

Bilgiye erişimin, iletişim ve toplumsal hayatta yer almanın başlıca yolu olan okuma, her yaş, her meslek ve eğitim düzeyi, sosyal statüsü ve ekonomik düzeyi ne olursa olsun bir zorunluluktur. Çünkü okuyan birey; düşünen, doğru ile yanlış ayırabilen, sorgulayan, yargılayan, eleştiren, bilgiye ve kitaba gereksinim duyan, çağdaş bir bireydir. Okuma, aynı zamanda, nitelikli bir yaşam için de gerekli olan önemli bir araçtır. Okumak deyince ise, sadece okullar akla gelmez. Kainat bir okul, yeryüzü bir dersane, gözümüzün gördüğü her varlık bir ibret levhası veya kudret kalemi ile yazılmış bir mektuptur. Bunları okumak için harflere ve seslere de ihtiyaç yoktur. Akıl gözü ile bakanlar, bu mektupları kalbin lisanı ile okuyabilirler. Hatta insan kendisi de Allah'ın bir mektubudur. Dolayısıyla insan, aynı zamanda kendini okuyan bir mektuptur.

Ancak burada sözü edilen okuma **fonksiyonel okumadır**. Fonksiyonel okumak; seri bir şekilde okumak, okuduğunu anlamak ve yaşamını daha iyi hale getirmek için kullanmak demektir.

Yapılan araştırmalar adalet, eşitlik, dürüstlük, saydamlık, hesap verebilirlik ve doğruluk gibi konularda dünya ülkeleri arasında Japonya'nın ilk sıralarda yer aldığını göstermektedir. Öte yandan Japonlar dünyada en çok kitap okuyan ülkeler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Bir Türk 10 yılda bir kitap okurken bir Japon bir yılda ortalama 25 kitap okumaktadır. Demek ki, cehaletten kurtulmak için okumak gerekiyor.

Herkes bilir ki İslâm'ın evrensel kitabı Kur'an "İkra" yani "Oku" diyerek başlar. (Alâk Suresi 1. Ayet : Yaradan Rabbi'nin adıyla oku/çağır) Cenab-ı Hakk'ın ilk emri "Oku"dur. Yüce Allah bunu bir emir olarak verir, yani okumak insanoğluna zorunlu kılınmıştır. Burada okumakla kastedilen Kur'an dahil bilgiye erişebileceği her kaynağı okumaktır. Kur'an'ı okumak da "tilavet" ya da "telaffuz" anlamında değil "tedebbür" etme anlamındadır. Yani düşünerek, anlayarak okumayı emreder Kur'an... **Yusuf Suresi 2. Ayet; "Şüphesiz ki, Biz onu kendi diliniz olan Arapça Kur'an olarak indirdik. Umulur ki, anlayarak okur, manasını anlarsınız" denilerek anlayarak okumanın önemi vurgulanmaktadır.**

Ancak Kur'an'ın Anlamıyla Buluşma Platformu Başkanı İlahiyatçı Abdurrahman Katlan Türkiye'de yapmış oldukları bilimsel bir anketle vatandaşların Kur'an ile olan ilişkilerini tespit ettiklerini belirterek, "Bilimsel çalışmamızda vatandaşlarımızın yüzde 94'ünün evinde Kur'an-ı Kerim olduğu tespit edildi. Yüzde 78'inin evinde meal ya da tefsirlerin de olduğu, yüzde 37'sinin Kur'an okumayı bildiği ortaya çıktı. Ancak Kur'an-ı Kerim'i anlamını bilerek okuyanların oranı ise sadece yüzde 5 olarak karşımıza çıkmıştır." Dedi (Milliyet Gazetesi 15.02.2017).

Bir insanın kendi dışındaki dünyayı tanıyıp anlamlandırabilmesi için ilk önce kendini tanıması ve bilmesi gerekir. Kendini bilen insan çevresinde olup bitenin farkında olur ve bu objektif değerlendirebileceği bir bakış açısına sahiptir olmasını sağlar. İnsan kendini bilmeye başladıkça içinde taşıdığı farklı kimlikleri ile barışmayı ve bunları yönetebilmeyi öğrenir. Yeteneklerini, güçlü ve zayıf noktalarını fark ettikçe kendine bir hayat amacı belirler. Kişi kendini tanıyıp bildikçe öngörülleri artar ve olaylar karşısında nasıl bir yol izleyeceğinin farkına varır.

Mevlana'ya göre insanın kendini bilmesi nasıl hareket edeceğini bilebilmesi anlamına gelmektedir. Her ne kadar bilim ve yeteneğe sahip olsa da kişi kendini bilmedikten sonra tüm bu yeteneklerinden ve bilimden mahrum kalacağını ve ne kadar bilgi sahibi olsa da aslında bilgisiz olacağına vurgu yapmaktadır.

Yunus Emre ise hakiki ilmin insanın kendisini bilmek olduğunu şöyle dile getirir:

İLİM KENDİN BİLMEKTİR

<i>İlim ilim bilmektir</i>	<i>Dört kitabın mânâsı</i>
<i>İlim kendin bilmektir</i>	<i>Bellidir bir elifte</i>
<i>Sen kendini bilmezsin</i>	<i>Sen elifi bilmezsin</i>
<i>Ya nice okumaktır</i>	<i>Bu nice okumaktır</i>
<i>Okumaktan murat ne</i>	<i>Yiğirmi dokuz hece</i>
<i>Kişi Hak'kı bilmektir</i>	<i>Okursun uçtan uca</i>
<i>Çün okudun bilmezsin</i>	<i>Sen elif dersin hoca</i>
<i>Ha bir kuru ekmektir</i>	<i>Mânâsı ne demektir</i>
<i>Okudum bildim deme</i>	<i>Yunus Emre der hoca</i>
<i>Çok taat kıldım deme</i>	<i>Gerekse bin var hacca</i>
<i>Eğer Hak bilmez isen</i>	<i>Hepisinden iyice</i>
<i>Abes yere gelmektir</i>	<i>Bir gönüle girmektir YUNUS EMRE</i>

Türk dünyasının önemli isimlerinden birisi olan ve yaklaşık 800 sene öncesinde yaşayan Yunus Emre "İlim ilim bilmektir" isimli şiiriyle sadece kendi dönemine değil geleceğe de seslenmiştir. Yunus Emre özetle bu şiirinde ilk önce insanın kendini keşfetmesi gerektiğini anlatır.

Daha önce de belirtildiği üzere ilk ilahi emir Yaratan Rabbinin ismi ile "Oku" olmuştur (Alak Sûresi: 1-5). Ve İslamın (Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk) ilk temel ibadeti de okumaktır. "İslamın beş şartı diye uydurdukları o beşin içinde okumak yok. Hangi pis parmak dokundu da okumayı oradan çıkardı. İslamın şartı beştir, bunların hepsi hezeyandır. İslamın şartı bütün kurandır. Ve kur'an'ın ilk temel ibadeti de okumaktır. Bakın temel ibadeti okumak yapan ülkeler bir de namazı temel ibadet yapan Ortadoğu ülkelerine bakın..." Cehaletten kurtulmak, ilmin ışığı ile kitleleri aydınlatıp zalimlerin besin kaynağını kurutmak için Kur'an'ı anlayarak okumak,anlayanların sayısını çoğaltmak...

"Allah'a dayan sa'ye sarıl hikmete râm ol

Yol varsa budur bilmiyorum başka çıkar yol (Mehmet Akif Ersoy)

4. BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'İN YAZILMASI, TOPLANMASI VE MUSHAF HALİNE GETİRİLMESİ

GİRİŞ

Günümüz Kur'an araştırmalarında akademik ilginin odağını, Kur'an ve tarih arasındaki ilişkinin oluşturduğunu ifade etmek neredeyse hiç abartılı olmaz. Hz. Peygamber ile hitap ettiği kitle arasındaki iletişimin otantik belgesi konumundaki ve tek tanrılı dinler havzasından çıkarak ileri safhada tedvin (*ezberlenen hadisleri bir araya getirme*) edildiği düşünülen Kur'an'ı temel alan tartışmalar; her bireysel araştırmacıyı, bütünsel veya parçacı hipotezlerden yola çıkarak kendi bakış açısını ifade etmeye yöneltmekte ve böylelikle Kur'an araştırmalarının bütün alanına nüfuz etmektedir. Kur'an tarihi üzerinden yürütülen bu tartışma, "revizyonizm" taraftarları ve "gelenekselcilik" taraftarları arasındaki ideolojik bölünmenin bir türü olarak akademik dünyada müdahale edilmesi gereken tehlikeli bir kutuplaşmaya doğru evrilmektedir.

Söz konusu tartışmanın önemli bir noktası, Kur'an'ın mushaflaşp kurucu metin haline gelmesi problemidir. Resmi Mushaf ve İslam'ın Kutsal Kitab'ı olarak Kur'an, kendisini tarihin ötesine/dışına konumlandırmaktadır.

Bu hususta Aziz el-'Azme¹ genel bir gözlemde bulunarak şunu ifade eder:

"Kutsal kabul edilen metin, tıpkı bir soy ağacının tarih boyunca bünyesinde barındırdığı şaşmaz doğruluk gibi kendi bünyesinde kronometrik zamanın nötrleşmiş halini barındırdığından; Kutsal Kitab'ın kendisini Tanrı merkezli bir kurtuluş tarihinin ebediliği ve sürekliliği içinde konumlandırması elbette mushaflaşmış metnin kendi tarihsel doğasında mündemiçtir(içinde saklı)." Aynı doğrultuda "bir Mushaf'ın gerçek tarihsel doğası, esasında suni olan ancak artık inkar edilemez bir ön kabul haline gelmiş 'Mushaf'ın belirli bir iç bütünlük ve homojenliğe sahip olduğu' düşüncesine dönüşmüştür." Bu bütünlük algısı, müfessirlerin nüfuzlarıyla da devam ettirdiği "Kur'an'ın kemale erip tamamlandığı" savını da beslediğinden sözünü ettiğimiz algılama biçimi aslında bizatihi tarihsel sürecin bir sonucudur. Bu geleneksel İslam perspektifinden bakıldığında Kur'an'ın, gelenek tarafından inşa edilen ve korunan tarih-üstü bir metin görünümünde olduğu söylenebilir.

Ancak yine de Kur'an, Mushaf'taki tikel(*tekil*) pasajların sosyal ve tarihsel bağlamına ilişkin veri sunan metin dışı kaynak, yani sıret malzemesi sayesinde İslam geleneği içinde tarihsel süreci aktarma fonksiyonuna sahiptir. Böylelikle Kur'an, uzun bir süredir Batı'daki Kur'an araştırmalarında da gelenek haline geldiği üzere Mushaf'ın ve Ayetlerin tarihlendirilmesine ilişkin yapılan yeni kronolojilerin muhatabı olmuştur. Yalnız çok yakın geçmişte Kur'an araştırmalarında edebi yöntemin de kullanılmasının yanı sıra daha skeptik(*zamanla değişen*) metod benimseyen John Wansbrough ve Muhammed Arkoun gibi araştırmacıların özellikle sosyo-tarihsel, hermenötik(*asılmaksadı*) ve antropolojik perspektifli Kur'an çalışmaları; Kur'an'a yeni bir hermenötik yaklaşımı başlatan bu değişimin kritik unsuru olarak Mushaf oluşumunun etkisini kabul etmektedirler.

¹ Aziz el-'Azme : Suriyeli bir akademisyen ve Avusturya, Viyana'daki Orta Avrupa Üniversitesi Tarih Bölümü'nde profesördür.

B. KUR'AN'DAKİ HALİYLE MUSHAFLAŞMA, GERÇEKTEN NE ANLAMA GELMEKTEDİR?

Kur'an'daki haliyle mushaflaşma gerçekten ne anlama gelmektedir? Bu husus da yine konunun tartışmalı noktalarındandır.

Muhakkak ki Kur'an metninin ilk kez yazıya geçirilişi, bunun akabinde yapılan ve Kur'an'ın fıkhi ve toplumsal hükümlerinin açıklamasını da ihtiva eden "tam teşekküllü" Kur'an istinsahı (kopyası) ile özünde aynı şey olmasa da mushaflaşma süreci için çok önemli bir adımı teşkil etmiştir. Bu sebeple bizler sonradan vuku bulan ve Kur'an metnini değişmez/nihai hale getiren istinsah(kopyalama) süreci ile Kur'an'ı tedvin(yazarak bir araya getirme) faaliyeti arasında ayırma gitmek durumundayız.

Ancak, İslam geleneği içerisinde üçüncü halife Hz. Osman ile ilişkilendirilen bu istinsah (kopyalama) girişiminin- yani bir kurucu metin oluşturma çabasının- kendi bünyesinde barındırdığı detaylar; Hz. Peygamber'in kıraatini ihtiva ettiği düşünülen eldeki yeni metin ile çeşitli raviler(hadis rivayet eden kimse) aracılığıyla daha önce sözlü yahut yazılı olarak nakledilmiş ve böylelikle surelerin farklı şekilde tedvinini, hatta belki de nicel farklılıkları da içeren Kur'an varyantları arasında kesin bir çizginin var olduğunu göstermektedir. Eğer Kur'an pasajlarının güvenli şekilde naklini gerçekleştiren güçlü bir sözlü geleneğin var olduğunu - ki bu geleneğin faillerine dair çok az şey bilinmektedir- göz önünde bulundurmazsak, mushaflaşma öncesi Kur'an metinleri oldukça farazi yapıda görünebilirler. Bu perspektiften bakıldığında Kur'an metni; yazıya geçirilmesinin öncesi ve sonrasında farklı görünümde olan bir malzeme olmaktan ziyade, toplumsal tabakanın da etkinliğiyle metnin istinsahı esnasında değişime uğramış hermenötik (asıl maksadı) bir yorum şeklinden ibarettir.

Bununla birlikte, günümüz Kur'an araştırmaların çoğunda Kur'an metninin istinsahı/redaksiyonu(eskisine bakarak yenisini yazma/yayın öncesi kontrolü) ile Hz. Peygamber'in vefatından yaklaşık 150 yıl sonra gerçekleştirilen girişimlerin bütünü olarak ifade edebileceğimiz kanonizasyon (listeye alınmaya layık görülme) faaliyeti aynı görülmektedir. Bu yüzden Kur'an'ın kanonlaşması, böylesi çalışmalarda şimdiye kadar Kur'an'ın tedvinine atfedilen öneminden daha büyük öneme sahiptir.

İstinsah bugünkü bilimde, Kur'an'ın menşei hakkında neyi bilebileceğimiz'in ve 'neyi bilemeyeceğimiz'in arasını ayıran çizgiyi ifade eder. Çünkü bu yaklaşıma göre mushaflaşma öncesi Kur'an metninin üstü tamamen örtülmüştür. Kur'an'ın yalnızca mushaflaşmış nihai formuna odaklanıp, onun sabit hale getirilmiş oluşunu Kur'an'ın menşeiine dair en kritik nokta olarak kabul eden bu yaklaşım, çok mühim epistemik bir yolculuk başlatmış oldu. Diğer bir deyişle, istinsah öncesi Kur'an'ın varlığı sanki tarih öncesi bir olguymuş ve bu olgunun yeniden inşası artık mümkün değilmiş gibi algılanmaya başlandı.

Kur'an'ın orijinal halinin Hz. Peygamber tarafınca çevresinde bulunanlara kıraat edilmiş oluşu, günümüze ulaşan bu konudaki kaynakların eksik oluşundan ötürü göz ardı edildiğinde, bu kıraatı belgeleyen Kur'an metni parçalar yığınınına dönüşmektedir. Daha iyimser bir ifadeyle aktaracak olursak eğer, "hakikaten Kitab-ı Mukaddes (Tevrat-Zebur-İncil) söz konusu edildiğinde olduğu gibi Kur'an meselesinde de konu bir müellif/ yazarın varlığında düğümlenmektedir.

Kur'an'ın bir yazarının var olduğu düşüncesi terk edildiğinde farklı türden olup bir araya gelmiş metin birimleri ortaya çıkacaktır."Literatür içinde sıkça başvurulmuş bu mukayese bana göre oldukça yersizdir. Çünkü farklı zaman dilimlerinde yaşamış farklı yazarlara dayanan Kitab-ı Mukaddes(Tevrat-Zebur-İncil) metinleriyle kıyaslandığında, Kur'an'ın kaynağı meselesi bu kadar da karmaşık değildir. Çünkü Kur'an, Kitab-ı Mukaddes'ten hem çok daha kısa bir zaman diliminde oluşmuştur, hem de edebi araştırmaların da işaret ettiği üzere Kitab-ı Mukaddes'e kıyasla çok daha az karmaşık bir nakil sürecine sahiptir.

Buradan hareketle Kur'an'ın kendi içerisindeki çapraz referansların kayda değer biçimde çok oluşuna değinmek istiyorum. Yani, Mushaf'ın mikro yapısı, geniş bir iletişim sürecinin varlığını yansıtmakta ve günümüz Kur'an araştırmalarında tartışmaya açılan Kur'an'ın yazıya geçirilmeden evvelki dönemini de kapsayan bir sürecin varlığına işaret etmektedir.

Bu sebeple, çalışmamızı Kur'an'ın kanonizasyonundan(listeye alınmaya layık görülme) sonraki sürece hasretmek, sözünü ettiğimiz bu hitap-iletişim faaliyetine dair izleri ve böylelikle Kur'an-ı tarihi göz ardı ederek Kur'an ve tarih arasındaki ilişkiyi ıskalamak anlamına gelirdi. Bu türden özünde eksik olan bir bakış açısına, mushaflaşma öncesi Kur'an tarihine karşıt modeller üreten girişimlere ev sahipliği yapan günümüz Kur'an araştırmalarında rastlamak mümkündür ve bu girişimler Kur'an'ın mikro yapısını tamamen göz ardı etmektedirler. Kur'an tarihine ilişkin bu kategoriye dâhil edilebilecek hipotezler, bu çalışmanın bir sonraki alt başlığında kısaca ele alınacaktır. Kur'an'ın yapısı ve iç bütünlüğünde kendini hissettiren istinsah öncesi Kur'an tarihi ile bunun aksini savunan hipotezler karşılaştırılacak; Kur'an'ın kendine has tarihi yapısını anlamayı kolaylaştırarak, Kur'an'ın mushaflaşma öncesinde de bir tarihinin var olduğunu vurgulayan çıkarımlarımızı içeren "Kur'an'da tarih"e dair tespitlere de sonuç kısmında yer verilecektir.

b. ÇAĞDAŞ KUR'AN ARAŞTIRMALARINDAKİ YAKLAŞIMLAR VE PROBLEMLER

1. GENEL DURUM DEĞERLENDİRMESİ

Kur'an çalışmalarının, metodolojik açıdan Kitab-ı Mukaddes çalışmalarının çok gerisinde kaldığından sık sık dert yakınılmaktadır. Özellikle geçmiş yüzyılda Yahudi ve Hristiyanlığın kutsal kitaplarına uygulanan kapsamlı metin analizlerinin Kur'an bilimine ciddi bir karşılığı yoktur. Henüz ne Kur'an'ın tenkitli neşri ortaya konulmuş ne de İslam geleneğinin bizlere naklettiği veya son zamanlarda keşfedilen - kıraat varyantları üzerinde sistematik bir akademik değerlendirme yapılmıştır. Bu gecikme, Müslüman toplumun içerisinde böyle bir teşebbüse girişmek konusunda var olan isteksizliğe bakılırsa sürpriz değildir.

Günümüz için örnek veya model teşkil ettiği düşünülen geçmişteki kronolojik zamanı; deneyim, bilgelik ve ahlaki öğreti mahzeni ve kaynağı olarak algılamak, Eric Hobsbawn'ın da işaret ettiği gibi toplumsal açıdan tedirgin edici bir süreç ve toplumsal dönüşümün bir belirtisidir. Avrupa'da Kitab-ı Mukaddes çalışmaları, sadece akademik bir görev olarak kalmamış, aynı zamanda Avrupa'nın kültürel ve entelektüel hayatı üzerindeki kilise baskısını azaltmada ve özgür laik düşünceye zemin hazırlamada da çok büyük rol oynamıştır. Diğer yandan, bu tür olaylar İslam'da çok gelişmedi, fakat kuşku yok ki küresel modern düşüncenin ayrılmaz parçası olarak "geleneği sorgulamak", uzun bir zaman önce İslam teorisyenleri arasında başladı ve bugün köktenci muhitlerden gelen rahatsız edici tepkilere rağmen geleneği sorgulamak entelektüeller tarafından aktif bir şekilde devam edilmektedir. Bu tür kutsal kitap tenkitlerinin Batılı araştırmalarda Kitab-ı Mukaddes'e yapıldığıyla aynı titizlikte Kur'an'a uygulanmamış oluşu, birtakım gerekçelere dayandırılmaktadır: Aziz al-Azmeh, bu durumu yabancılik algısıyla ilişkilendirerek 'müslümanlara ait dini malzeme, her nasılsa "öteki" ve "kıyaslanamaz" birer olgu olarak kabul edilmektedir' der.

Bana göre, Kur'an'ın hitap oluş keyfiyetinden yola çıkarak Kur'an'ın menşesine ulaşan İslam geleneği, birçok açıdan oldukça makuldur ve Kitab-ı Mukaddes geleneğinde ortaya çıkan doğrudan doğruya köklü sorular kadar temel soruları gündeme getirmemektedir. Böylelikle esas problem, Kur'an araştırmaları içinde geleneğin yeniden değerlendirmeye tabi tutulup tutulmayacağı değil, bu yeniden değerlendirmenin nasıl olacağı üzerine kuruludur. Kur'an'ı modern tarihsel araştırma metodlarıyla analiz etmek ne anlama gelir?

Bu girişimin, benim de yakinen aşına olduğum salt metinsel yahut edebi tenkit meselesi olmadığına farkındayım. Bilakis sözünü ettiğimiz şey arkeoloji, dinler tarihi, teoloji dahil farklı disiplinlerin de etkinliğini kapsayan bir görevdir.

Çünkü, Antik ve Helenistik Yakın Doğu kültürü ekseninde Kur'an olgusuna ışık tutmak böylesi disiplinlerin geliştirdiği yöntemlere başvurmaksızın imkansızdır. Bununla birlikte, odak noktamız gözden kaçırılmasın; bana öyle geliyor ki, esas odak noktamız Kur'an'ın oluştuğu şartlara dair değil Kur'an metninin kendi üzerinde olmalıdır. Bu, yeni bir orijinal metin arayışı anlamına gelmez. Aksine, Kur'an tarihine dair yapılan bir araştırma için en önemli kaynağı teşkil eden, bize kadar nakledilmiş Kur'an metnini daha derin şekilde kavramaya yönelik bir arayıştır. Öyle zannediyorum ki, çoğu çağdaş araştırmada esas alınan önceliklerin farklı oluşu sebebiyle Kur'an'ın kaynağı ve gelişimine dair edebi bir olgu olarak Kur'an metninin kendisine çok az ilgi gösterilmektedir.

Kur'an araştırmalarının ağırlık merkezinin yeniden güncellenmesi ilk olarak revizyonist yaklaşımların önermelerini sorgulamak anlamına gelir. İslam'ın kökenleri hakkında Kur'an araştırmacılarının genel kabulü, geçen yüzyılın son çeyreğinde bir zemin kaymasına maruz kaldı. Bu fikri değişim, **John Wansbrough**² tarafından 1977'te yayınlanan *Quranic Studies adlı eseriyle* ve meslektaşları **Patricia Crone**³ aynı yılda yayınlanan *Haqarism: The Making of The Islamic world adlı* eserle başlatılmış oldu.

Bu iki kitap, İslam'ın kökenlerinin geleneksel resmi üzerinde köklü bir kırılma yaşatmıştır ve Kur'an'ın kökeni artık geleneksel olarak kabul görmüş Peygamber'in yaşam sürdüğü Hicaz'da değil, Peygamberin ölümünden bir süre sonra ve Arap fetihleri akabinde Verimli Hilal bölgesine dayandırıldığından, bu kırılma Kur'an'ın hem ortaya çıkış zamanına hem de ortaya çıktığı mekana yönelik yapılmıştır. Böylelikle onların hipotezleri, şuana kadar sözünü ettiğimiz Kur'an'ın edebi bir metin birimi olarak tamamen göz ardı edildiği çağrışımını uyandırmaktadır. Çünkü Kur'an, bu revizyonist yaklaşım uyarınca çok daha geç dönemde derlenmiş bir metindir.

2. HERMENÖTİK⁴ PROBLEMLER

Hermenötik Problemler Teolojik geçmişe sahip Wansbrough, konuya hermenotik açıdan yaklaşmaktadır. Buna göre Wansbrough, Kur'an'ı karizmatik bir lider ve dinleyici kitlesi arasında gerçekleşen tek ve yegane iletişim sürecinden doğmuş kapsamlı bir metinler bütünü olarak görmez. Ona göre Kur'an metni bir yandan içinde çok farklı metin türlerini barındırırken diğer yandan da Yahudi ve Hristiyan gelenekten aşına olunan ve *'kendiliğinden vahyolunma'* sürecinin bir alameti sayılan *'vahiy motiflerini'* taşımaktadır. Wansbrough'a göre, Kur'an'ın nakledilmiş şekli, onun bir kişinin konuşmasından ziyade farklı kültürel grupların temsilcilerinin katılmalarıyla oluşturulmuş olduğuna işaret etmektedir. Bu cihetle Wansbrough Kur'an metnini, daha geç dönemde ortaya çıkan dini polemik türünden tartışmalarının kalıntılarıyla bezenmiş Peygamber deyişlerinden müteşekkil biçimde okuduğundan, Yeni Ahit'in tarihsel eleştiri yöntemini Kur'an'a uygulamış olmaktadır. Yine aynı doğrultuda, bu türden malzemenin bir Mushaf'ta derlenmesi gelecekteki mü'min toplumun ibadetlerinde kullanacağı metin ihtiyacını karşılamaya yöneliktir.

Wansbrough, bu yeni İslam inancının başlangıcını Hicaz'ın çok kuzeyinde Verimli Hilal bölgesinde var olan dinler havzasına konumlandırmakta; Mekke'de putperest Arap kabilelerini dine çağıran bir peygamber senar yosunun daha ileriki dönemde vuku bulan fetih hareketleriyle birlikte icat edildiğini düşünmektedir.

- ² **John E. Wansbrough:** İslam kökenleri ve *Kuran çalışmaları* konusunda uzmanlaşmış Amerikalı Tarihçi
- ³ **Patricia Crone;** İslam tarihi konusunda uzmanlaşmış bir Danimarkalı Tarihçi
- ⁴ **Hermeneutik:** Herhangi bir ifade, anlam, metin ya da sanat eserini yorumlama

İbnü'r-Ravendi'nin bu konudaki sözlerini kısaca aktaracak olursak: "İslam'ın Hicaz'ın Arap yurdu olan bölgelerinde ortaya çıktığı anlatısını sergileyen bu topluluk, hem coğrafi hem de teolojik olarak İslam'la apaçık benzerliklerine rağmen kendisini Yahudilik ve Hristiyanlık'tan ayırmayı başarmıştır." Bu gelişmelerin arkasındaki aktörlerin, yani Kur'an'ın (edisyonunu yapan) müstensih heyetinin daha geç dönemde oluşmuş bir toplumun üst zümresi olduğu varsayılmış; böylelikle, 8. ve 9. asırlarda ortaya çıkan ve sîret (dışa akseden davranış, karakter) malzemesi de sunan hadis ve tefsir literatüründen oluşan İslam geleneğinin farklı türdeki metinleri, bu zümrenin faaliyetlerine dayandırılmıştır. Andrew Rippin, Wansbrough'un teorisinden ilhamla konuyu şu şekilde açığa kavuşturur: "Müslümanların metnin kendisinin edisyonunu yapmaya başlamak suretiyle, Kur'an'ı ele almalarındaki akılcı stratejileri; metne arka plan olarak Hz. Muhammed'in sabit ve tutarlı bir resmini elde etme imkanı sunmuştur. Bu süreç vasıtasıyla belirsiz halde olan metin halihazırdaki Müslüman toplum için anlaşılır hale getirilmiştir. Muhtemelen bu durum, hem Kur'an'ın yaratıcı okumalarına dayanan bir siyer oluşturarak, hem de önceden var olan ve ortaya çıkan bir siyeri Kur'an'a dayandırmak suretiyle olmuştur. Ayrıca bu süreç, Kur'an'ın bütün bir metin haline gelmesini sağlamıştır.

Bu durumda bazı kimseler, Kur'an surelerini Rudolf Otto'nun tabiriyle deneyimlenen korkunç esrarenizlik niteliğinde bir iletişim sürecinin sonucu olarak tasavvur edebilirler. Erken döneme ait Kur'an sureleri, karizmatik bir liderin faal olduğu bir portre çizerek, bu lider ile topluluğu arasında vuku bulmuş etkileşime işaret etmektedir.

Kur'an pasajları Hz. Peygamber'e dair yahut onun tarafından söylenmiş ifadeler olmayıp, bilakis ona iletilen sözler suretinde Kur'an içinde konuşulduğundan; bu durum da yine hitap eden ve muhatapları arasındaki iletişimden bağımsız Peygamber deyişleri algısına Kur'an'ın uymadığını gösterir niteliktedir. Kur'an içinde nakledilen edebi parçalar, yani sureler, özünde birbiri ile bağlantılı olan insicamsız kısımlardan müteşekkildirler. Bu pasajlar, sözünü ettiğimiz iletişim sürecinin tikel parçalarının birer yansıması olarak kabul edildiğinde; kendi içindeki etkileyici çapraz referansları sayesinde ve Hz. Peygamber'in dinleyicilerine ayetleri okuyuşunu ve onlardan gelen tepkileri de ortaya koyarak, ayrı haldeki metin birimlerinin tarihsel ve toplumsal bağlamlarına dair çıkarımlara imkan sağlayan tümüyle yeni bir edebi metin türü ortaya çıkartmaktadırlar. Kur'an pasajları amorf "malzemeler" yığını olarak değil de, mushaflaşmadan evvel de bir iletişim süreci içinde sözlü halde varlığını sürdürmüş hitaplar şeklinde okunduğunda, Kur'an'ın kendi çevresinde oluşmuş ilk kitleden neş'et eden canlı manzaralar sunduğu fark edilebilir. Çünkü, Kur'an pasajları ancak sözlü dönem hesaba katılmaksızın okunduğunda, içerikleri birbiriyle alakasız ve hatta hayali birtakım olaylarla dolu olduğu intibai uyandırır.

3. LİNGUISTİK⁵ PROBLEMLER

Arap yarımadasının kültürel ve linguistik yörüngesiyle yakın ilişkisinden yola çıkılarak Kur'an'ın saf Arap dilini yansıttığı geleneksel olarak düşünülmüştür. Ancak Kur'an'ın devam ettirdiği tek tanrılı gelenek İbranice ve Grekçe yazıya geçirilmiş bir metne dayandığından ve yaygın biçimde dönemin ibadet dili olan Süryanca da ağırlıklı olarak bölgede sirkülasyon halinde olduğundan; Kur'an'ın gerek inanç sahasında gerekse linguistik açıdan bu gelenekten gelen izlerden yoksun olduğunu düşünmek pek inandırıcı gözükmemektedir.

Kur'an'ın kelime hazinesinde çoğunluğunu Süryanca kelimelerin oluşturduğu garib kelimelerin varlığı, erken dönem müslüman dilcilerin de belirttiği üzere, şaşırtıcı değildir.

■ ⁵ **Linguistik:** Linguistik; dilsel sistemin bilimi, çoğu kişi tarafından da göstergebilimin bir alt alanı ya da gösterqelerin bilimi olarak görülmektedir.

Kur'an'ın şuan sahip olduğu resm-i mushaf şekli, daha önce yalnızca ünsüz harflerin noktalanmamış iskeleti-nin yetersiz formda olduğu ve daha erken dönemdeki Nebatça yazı şekline kadar gidebilen, temelde Süryan-ca modelleri yansıtan formdaydı. Kur'an'ın dayandığı Mushaf imlasının gerçekleştirilmesi ve Kur'an pasaj-larının fonetik (sesbilim: seslerin incelenmesi) yapısının tartışmasız biçimde yansıtacak şekle kavuşması an-cak sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda gerçekleşebilmiştir.

Kur'an metni üzerinde dilci alimler gözetiminde yapılan imla faaliyeti o döneme dek halen tutarsız olan yazım biçiminin yekvücut hale gelmesine ve böylelikle arkaik (*erken dönem*) Arap şiirinin karakteristikleriyle oluşturulmuş klasik Arapça gramerinin standartlaşmış haline mutabık olmasına hizmet etti. Bu nedenle, standartlaşmış Arapça gramer imlalarından arı bir Kur'an'ın mahiyetine/neliğine dair sorular yükselmeye başladı.

- Kur'an, başlangıçta kabilelerin lehçelerinden arı halde şiirsel bir koine miydi; yani üst dil unsuru olan irab'ın eklenmesi sebebiyle günlük dilden farklılaşan, ancak özünde günümüzdeki aksan farklılığına benzer bir mahiyete mi sahipti, yoksa Kur'an evvelde ilk muhataplarının konuştuğu yerel Mekke lehçesi ile indirilip sonraları Arapça'nın dil kurallarına uygun olması için mi standartlaştırıldı?

- Eğer öyleyse, Kur'an'daki Süryanca dil varlığının mahiyeti neydi?
- Söz konusu kelimeler imla öncesi Kur'an'da, eldeki Kur'an'da göründüklerinden daha sarıh miydiler?

Bu sorular Kur'an'ın sözlü naklinin güvenilirliğiyle de dirsek teması halinde olduğundan büyük öneme sahip-tir. İslam geleneği Kur'an'ın metinsel bütünlüğünün hıfz yoluyla korunduğunu kabul etmektedir.

- Öyleyse, sözlü geleneğin yeri daha ileriki bir safhada Kur'an'ın yazılı nakliyle mi gölgelendi?
- Kur'an'daki bazı müşkil lafızların anlaşılmasını zorlaştıran şey ilk etapta yanlış yazılan metin parçala-rının yanlış ve eksik anlaşılmasından mı kaynaklanmaktadır?

Bu ve benzeri sorular geçtiğimiz yüzyılın ilk yarısında(*Ignaz Goldziher, Theodor Nöldeke ve Friedrich Schwally, Gotthelf Bergsträsser, Arthur Jeffery*) pek çok araştırmacı tarafından ele alındı ve ulaşılan veriler prensipte İslami geleneğe meydan okumaksızın geleneksel bir görünümle sunuldu.

Öte yandan, Kur'an'ın Arap dilciler tarafından klasik Arapça'ya dönüştürülmesine karşı çıkıp orijinalinde lehçe özelliklerini barındıran bir Kur'an'ı savunan Karl Vollers gibi araştırmacılar ise İslami geleneğe aykırı düştüler. Kur'an'daki Süryanca izini vurgulayan Alphonse Mingana ise Kur'an'ın çoğaltılması safhasında hari-ci müdahale diye nitelenebilecek bir etkenin varlığına vurgu yaptı. Kimi zaman “yazar” diye de nitelenebilen bu etken Mingana'ya göre Süryanca kelimeler gibi bazı garib lafızları Kur'an'da toplayarak, bir tür linguistik devrim gerçekleştirdi. Böylelikle Kur'an'ın orijinallliği ve şiirsel koine'den farklılığı sonradan yapılan stan-dartlaşmış imlayla perdelenmiş oluyordu ve bu durum literatürde modern dönem revizyonistlerinden çok önceleri de sorgulanmıştı.

Ancak erken dönem İslam tarihinin revizyonist bakış açısıyla linguistik olarak yeniden inşası Lüling'e ve daha yakın dönemde de Luxenberg'e kadar yapılmamıştı. Günter Lüling; Wansbrough, Crone ve Cook'un ilgili eserlerinden üç yıl önce *Der Ur-Qoran* adlı çalışmasını yayınladı. Luxenberg, Kur'an'ın yaklaşık üçte birini oluşturan hayli veciz ve edebi nitelikte olduklarından genellikle anlaşılması güç ve hatta gizemli addedilen kısa surelerin, esasında Hristiyan ilahilerinin yeniden şekillendirilmiş formları olduğunu düşünmekteydi. Gerald Hawting ise Luxenberg'in bu çalışmasının rastgeleliğini vurgulayarak “bana göre bu argüman temelde bir kısır döngüdür, totolojidir.

Yani, bu yolla yeniden inşa edilen ‘orijinal Kur’an urKur’an’ın test ve kontrol edilmesi mümkün olmadığından, bu durum beraberinde, halihazırdaki Kur’an’dan ne çıkartacağına ilişkin kişinin önceki varsayımlarına mutabık olarak Kur’an’ın yeniden inşa edebileceği tehlikesine yol açmaktadır.”

Lüling’in çalışmasının hiçbir yerinde açıkça değinilmemesine karşın, bu çalışma literatürün kayıtsız kaldığı kanonik olmayan İncil metnine yönelik yeni bir araştırmanın ortaya çıkmasını da sağlamış oldu. Bu ise 2000 yılında **Christoph Luxenberg**⁶ tarafından The Syro-Aramaic Reading of the Qur’an- A Contribution to the Deciphering of Qur’anic Language iddialı başlığını taşıyan çalışmanın ta kendisiydi. Luxenberg ise Kur’an dilinin edebi Arapça mı yoksa lehçe üzerine mi kurulu olduğunu yeniden tartışmaya açarak lehçe seçeneğini savunmaktadır.

Kur’an’ın imlası, kelime hazinesi ve sözdiziminden yola çıkarak Luxenberg, Kur’an’ın dilinin Arapça ve Süryanca’nın linguistik karşımı olduğunu savunmaktadır. Luxenberg’in bu çalışmasının amacı yalnızca Kur’an’daki Süryanca izlerinden apaçık olanları değil; ileriki dönemde Kur’an’ın harekelendirilmesiyle birlikte yahut müşkil lafızların anlaşılması için daha geç dönemde gelişen Arapça etimoloji kaynaklarına başvurulması neticesinde belirsizleşen gizli Süryanca varlığının da izini sürmektir. Luxenberg bu açıdan 75 tane kelime sunmakta, ancak bu kelimelerin Kur’an’ın çok daha geniş bir tabakasını kaplayan linguistik bir realitenin “semptomları” olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre ise Kur’an tümüyle Süryanca dil koduna dayanmakta ve Kur’an Süryanca okumaya tabi tutulmaktadır.

Luxenberg’in bu eserinin popülerliği sebebiyle, yazarın bu eserde kullandığı metodolojiye kısaca değinmek yerinde olacaktır: Kur’an’daki “muğlak/mücmel” sözcük birimleri ve lafızlardan mülhem şekilde Lüxenberg (i) Taberî ve Lisānu’l-Arab’a başvurarak ilgili ayetlerin Aramice okunup yorumlanmasına elverişli olması muhtemel açıklamaları aramıştır. Bulamadığı taktirde (ii) Süryanca kök anlam ve bu anlamın Arapça karşılığında kelimenin yer aldığı bağlama daha iyi oturan eş sesli kelime (homonym) arar. Eğer bu da sonuç vermezse Luxenberg (iii) söz konusu Arapça lafızdaki nokta ve harekeleri atarak kelimeyi Süryanca telaffuz etmeyi dener ve Arapça kelimenin yerine Süryanca olanı yansıtabilecek ifade yerleştirir. Lüxenberg’un metodolojisinde son adımı ise (iv) Arapça lafzı Süryanca’ya tercüme ederek kelimenin orijinal Süryanca anlamını ifade etmek üzerinedir.

Bu metot, “Arapça metnin altında yatan Süryanca anlam tabakasının işlevsel olduğu” sonucuna ulaşmayı öngörmektedir. Lüxenberg’in bu doğrultuda kullandığı malzemenin büyük çoğunluğu ise apaçık bir kısır döngü üzerine kuruludur. Çünkü linguistik açıdan Arapça’ya çok yakın olan Süryanca’nın kendi içindeki dini terminolojinin bolluğu sebebiyle; Kur’an’da yer alan sayısız lafız ve anlam birimleriyle etimolojik açıdan paralellik arz edeceği göz ardı edilmemelidir.

Bu paralellikler pek çok durumda basitçe bu iki Sami dilinin arasındaki yakın linguistik ilişkiden kaynaklı olabilmekte ve böylelikle kültürel açıdan bir bağlantıyı zorunlu kılmamaktadır. Oysa Luxenberg’in metoduyla birlikte Arapça kelimelere Süryanca “orijin” atfetmek bir “obsesyon” haline gelmektedir. Bu durum ise salih kimselerin cennetle mükafatlandırılması gibi Kur’an’ın tüm anlatılarının, ki bu konuda Luxenberg geniş gözlü hûriler (el-hûru’l-‘in) lafzının aslında cinsel içermeye sahip olmadığını ve beyaz üzüm anlamını Luxenberg’in yaklaşımı Kur’an’daki pek çok kelimenin Arapça telaffuzunun doğru olmadığını ve Süryanca’nın yerine kullanıldığını ima etmektedir.

▪ ⁶ **Christoph Luxenberg:** Kuran-ı kerim incelemesi yapan, Sami dilleri uzmanı. Kuran’ın yüzyıllar boyunca yanlış okunduğunu ve yanlış tercüme edildiğini savunuyor.

Bu sebeple Luxenberg'e göre Süryanca/Arapça'daki eş sesli kelimelerin varlığı yahut Kur'an Arapçası'ndaki kelimeler ile hasbelkader benzerlik taşıyan ancak Arapça karşılıklarından biraz farklı telaffuz edilen Süryanca kelimeler; Kur'an'da var olan yanlış biçimde Arapçalaştırılmış aslında Süryanca'ya ait olan kelimelerdir. Bu tür örneklemeler Kur'an'ın naklindeki sözlü geleneğin sıhhatini de tartışmaya açmaktadır. Böylelikle ele alınan Arapça kelimenin, orijinalinde Süryanca iken yazılı geleneğin yetersizliğiyle hatalı şekilde Arapçalaştırıldığı düşüncesi, aslında sözlü geleneğin hiç var olmadığı sonucuna ulaştırmaktadır: "böylesi bir sözlü gelenek gerçekten var olsaydı, çok daha erken dönemde bu geleneğin bozulmuş olması gerekirdi." Oysa bana göre sözlü geleneğe ilişkin pek çok örneği göz önünde bulundurduğumuzda, İslami literatürünün yapısının ağırlıklı olarak sözlü geleneğin güvenilirliğine dayandığına dair Luxenberg'in savı temelsizdir. Bu sonuç onu Kur'an'ın tümüyle yeniden yorumlanması gerektiği tezine götürmektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Luxenberg'e göre Süryanca ve Arapça arasındaki paralellikler yalnızca linguistik değil, aynı zamanda teolojiktir. Bu doğrultuda, Arapça "okuma" anlamına gelen Kur'an kelimesine denk gelen Süryanca "qeryana" Luxenberg'in tasavvurunda yalnızca linguistik bir ödünçleme değil, aynı zamanda kültürel olarak Süryanca orijinle ilintilidir. Yani Süryanca "qeryana" kelimesi Arapça Kur'an olmakla kalmamış, aynı zamanda Arap diline tercüme yoluyla Kur'an'da oluşmuş hakiki bir Süryanî leksiyonunun (lectionary) varlığı söz konusudur. Bu sebeple linguistik bakış açısı, teolojik hipotezi desteklemeye zorlanmaktadır. Luxenberg Kur'an metninin semantik alanını tümüyle yeniden yorumlayarak (a la syriq); İslam'ın kurucu metninin, ilahi mesajın iletilmesindeki iletişim rolü yerine bir tercüme çalışması yahut Süryani âlimler tarafından gerçekleştirilmiş yorum biçimi olduğunu varsaymaktadır. Aynı doğrultuda, Luxenberg'in bu eserin neredeyse tamamına hâkim olan en temel tez, Kur'an metninin kilise ayinleri esnasında ibadet amaçlı okunan Süryanca pasajların tercümelerinden müteşekkil olduğu²³ düşüncesidir. İddia edildiği üzere Kur'an'ın dilinin gözle görünür biçimde melez bir yapıda oluşuna Luxenberg'in ciddi anlamda ilgi göstermemesi ise gerçekten şaşırtıcıdır. Çünkü Luxenberg çalışmasının hiçbir yerinde Kur'an dilinin kullanımını ele almamakta; Kur'an'daki dili kendi kültleşmiş hedefleri doğrultusunda lehçe olgusuyla sınırlandırıldığından, bu melezlik onu Kur'an'ı adeta yeniden inşa etmeye, fenomenolojik perspektifle ifade edecek olursak eğer; mesajı insanüstü bir kaynaktan aldığını düşünen elçinin Kur'an mesajını silbaştan bina etmeye yönlendirmiştir.

Kur'an'ın Süryanca metnin tercümesi olarak gösterilmesi oldukça zayıf temellere dayanan fazla iddialı bir hipotezdir. Çünkü Luxenberg bu hipoteziyle kendisinden önce Kur'an çalışmalarının çeşitli alanlarında yapılmış çalışmaları göz ardı etmekte, ne bölgedeki pagan arka planını ne de Arap şiirinin etkisi veyahut Yahudilerle olan irtibatları dikkate almaktadır. Diğer bir deyişle ilgili hipotez Kur'an araştırmalarında ortaya konulmuş edebi ve tarihsel araştırmalara temas ediyor olsa da Luxenberg bu araştırmalara pek ilgi göstermemiştir. Bunun yerine o, modern dilbilim içerisinde geliştirilmiş teorileri yok sayarak gayet mekanik ve pozitivist bir linguistik yöntem benimsemiştir. Luxenberg'in çalışması, Mingana'dan bu yana gitgide marginal hale gelen Kur'an'ın metin tarihi araştırmalarına ilişkin Kur'an'daki Süryanca dil tabakasına dair eskimiş soruyu yeniden gündeme getirmeyi başardı. Ancak, Kur'an'daki Süryanca unsurların incelenmesine yönelik esaslı ve güvenilir bir çalışmaya literatür içinde halen ihtiyaç duyulmaktadır.

4. ÇÖZÜM ARAYIŞI

4.1 Kur'an'ın Derlenmesi ve Tarihsel Çıkarımlar

Şimdi çalışmanın odak noktası Kur'an olgusu etrafında dönen tartışmalardan, Kur'an'ın kendisine ve Kur'an'ın tedvin (ezberlenerek bir araya getirme) şekliyle ilintili tarihsel çıkarımlara yönelmek.

Şuan elimizde bulunan Kur'an metni, alışılmadık bir derleme biçimine haizdir. Kur'an içinde yer alan tikel (tekil) metin birimleri ne mantıksal ne de teolojik bir prensip uyarınca dizilmiş, bunun yerine her biri aşıkâr şekilde sahici edebi parçalar olan surelere ayrılmak suretiyle şuan ki haline getirilmiştir. Teolojik bir amaç gözetilmeksizin gerçekleştirilen bu tedvin ilk bakışta Kur'an metnine yapılan edisyonun (baskı-bakım) iyi planlanmadığını ve muhtemelen alelacele gerçekleştirildiğini ve her nasılsa sîret(dışa akseden davranış) gibi Hz. Peygamber'in yaşamına ilişkin kabul görmüş fikirlerden daha önce yapıldığını göstermektedir. Konuya teknik açıdan yaklaşırsak eğer Kur'an metnine ilişkin bu tedvin faaliyeti, Kur'an'ın ilk muhataplarının dışındaki hedef kitlesinin genişlediği erken dönemdeki fetih hareketlerinden daha önce vuku bulmuş olmalıdır. Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra Peygamber'in naklettiği ayetlerin Mushaf haline getirilmek üzere cem edilmesi ve Hz. Osman'ın yaptırdığı Kur'an redaksiyonuna(dil bilgisi kurallarına göre düzenleme) dair hipotez, her ne kadar kanıtlanabilir olmasa da makul görünmektedir.

Ancak bu istinsah(eskisine bakarak yenisini yazma) her ne kadar bir başlangıç olsa da, Kur'an metnindeki ünsüzlerin noktalanmasıyla Kur'an'ın edebi karakteri artık kendine ait yeri sağlamlaştırmış oldu. Rastgele birleştirilmiş ve birbirinden bağımsız içerikteki Kur'an pasajlarının topluca Mushaf haline getirilmesi, ki Medine'de indirilen uzun sureler buna örneklik teşkil etmektedirler, karmaşık ve çoklu temadaki birbirine benzer pasajlar ile teknik anlamda girift, kısa veya orta uzunluktaki surelerin oluşturduğu yapıcı homojen olmayan birliktelik elbette baz sonuçlara yol açtı. Birleştirilen pasajlar artık bir mushafın (codex) parçası olduklarından, ilk hitap kitlesi üzerindeki iletişimsel bağlamından arındırılmış oldular. Hakikaten, yukarıda sözünü ettiğimiz Kur'an pasajlarının nev-i şahsına münhasır belli başlı nitelikleri, pasajların başlangıç ve bitiş yerleri istinsah faaliyetinde göz ardı edilerek bir araya getirilmiş bu pasajlar "sûre" diye adlandırıldılar. Ama bu yolla tikel pasajlar, kendi özelliklerini yitirerek esasında edebi yapıcı kendilerine uygun olmayan pasajlarla birleştirilmişlerdir. Bu durum ise esasında Kur'an'ın tedvininin titizlikle yapıldığına dair yapısal iddiayı geçersiz kılmaktadır.

Sonuç olarak, sûreler artık iç bütünlüğe sahip ve kendine ait mesajı ileterek, iletişim sürecinin safhalarına dahil olmuş edebi birimler kategorisinden çıkmış oldular. Aksine bir araya getirilen tüm Kur'an pasajları aynı düzlemde eşitlendiğinden, bir sûre içinde yer alan herhangi bir pasaj sûrede yer ettiği bağlamdan çıkartılıp, başka yerde bulunan bambaşka bir pasaj için açıklayıcı olabilmektedir. Yani metin bölükleri böylelikle kendi bağlamlarında ifade ettikleri vurgudan mahrum oldukları için, ilgili bağlamdan neredeyse tamamen soyutlanmış oldular. Önceleri bir diskorsun parçası olan edebi Kur'an pasajları, bağlam içinde kazandıkları fonksiyonu yitirerek sanki birbirlerinin tekrarıymış gibi algılandılar. Tarihi arka planın kendi üzerinde yarattığı bağlamsal vurgudan yoksun edebi Kur'an metni, bir Mushaf'a dönüşerek, oryantalist bakış açısına göre bir malzemeler yığını ve yalnızca bir kutsal kitap halini almış oluyordu.

4.2. Şifahîlik (Sözlü Olarak)

Mushaflaşma öncesi Kur'an tarihine tekrar dönecek olursak eğer, bu hususta Kur'an retoriğindeki(söz-konuşma) temel karakteristikler oldukça önemlidir ve bizi şu yargıya ulaştırır: Kur'an çalışılmak üzere değil kıraat edilmeye yönelik tasarlanmış bir metindir. Kristina Nelson'un belirttiği üzere "Kur'an'ın nakli ve sosyal hayattaki varlığı temelde sözlü şekilde olmuştur. Kur'an'daki ritim ve kafiyeleler dahi tek başlarına Kur'an'ın 'dinlenilesi' bir yapıda olduğunu gösterir niteliktedir. Bu sebeple, Kur'an vahyinin önemi ilettiği mesajdaki anlam kadar kendi tınısında da yatmaktadır." Nelson'un bu ifadeleri bize birtakım önemli çıkarımlar sunmaktadır. Eğer Kur'an'ın temel amacı, kıraat edilmek idiyse, Kur'an metnindeki derlemenin Kur'an'ı kıraat işlevi uyarınca yapılmış olması beklenirdi.

Şimdi Kur'an'ın dilbilimsel üstünlüğüyle ilgili olan biçimsel özelliklerinden birini ele alarak Kur'an'ın kendine has şifâhi yönüne dikkat çekmek istiyorum.

Bilindiği gibi Kur'an'ın girift yapıya sahip ilk sûreleri eski Arap dilindeki, oldukça kısa-öz yapıda olan ve sık sık değişen sade kafiye motiflerini içeren seci'nin özelliklerini yansıtmaktadır. Bu form biçimi iki cümleyi aşan ayetlerde yerini daha serbest bir şiir akışkanlığına bıraktığında ise ayet sonundaki fasıla çoğunlukla cem'i müzekker salim formda fiilin sonuna –ûn yahut –în eklenerek oluşturulmuştur.

Bu durumda, bu önemsiz kafiyeli sûre sonları, dinleyici kitlesindeki ayet sonuna ilişkin beklentiye nasıl tatmin edebilir? Ancak ilgili ayetlere daha yakından baktığımızda ilgili ifadenin artık kafiye fonksiyonu taşımadığını, bunun yerine ayetin bittiğini gösteren başka bir işaretin yer aldığını görmekteyiz.

Ben bunu Gregoryen ilahilerdeki (eşliksiz kutsal şarkısı biçimi olan sade Batı ilahisi) spesifik ses motifleriyle dinleyicide ilgili mısranın bittiği izlenimini uyandıran ve sözdizimsel açıdan tipikleşmiş kafiyeli yapıdaki duraklara, (cadenza) benzetmekteyim. Bunun Kur'an'daki karşılığı ise birbirinin aynı olan ritmik nakaratlardan ziyade oldukça kalıplaşmış ifadeler halinde tezahür etmiştir. Zira Kur'an'da bu ifadeler ayetin bağlamının genel vurgusuna dayanmamakta, bunun yerine bağlama ahlaki bir anlam katmaktadır. Bu tespiti bir örnek üzerinden irdelemek istiyorum.

“(Yûsuf’un) huzuruna girdiklerinde, dediler ki: ‘Ey şan şeref ve güç sahibi! Bizi de ailemizi de geçim sıkıntısı sardı; pek değersiz bir sermaye ile geldik. Sen bize yine tam ölçek ver, bize tasadduk et. Tasadduk edenleri Allah gerçekten mükâfatlandırır.’ (Yûsuf 12/88) âyeti, kıssadaki ana karaktere yöneltilen bir taleple zirveye ulaşmaktadır. Kardeşleri Yusuf’a yaklaşıp “Ey şan şeref ve güç sahibi! Bizi de ailemizi de geçim sıkıntısı sardı; pek değersiz bir sermaye ile geldik. Sen bize yine tam ölçek ver, bize tasadduk et” derler. Âyetin sonunda ise ifade ilk muhatap olan Yusuf’tan, Kur’an’ın hitap çevresine ve sonraki kuşaklarda kendine muhatap edildiği kitleye yönelir: “İnnallâhe yeczi-l mute-saddikîn/Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır.” Böylelikle bu âyetle cadenza sûredeki hikâye edici üsluptan ayrılarak daha üst bir üsluba (meta narrative) kavuşur, yani ilahi mükâfatı belirten ahlaki bir argümana evrilir. Bunun “Yûsufu e’riz ‘an hâzâ vestaqfirî lizenbiki inneki künti mine’l-hâtîîn/Yûsuf! Sen bunu görmezden gel. Hatun! Sen de günahının bağışlanması için dua et. Çünkü sen günahkârlardan oldun.” (Yûsuf 12/29) âyetinde olduğu gibi ilahi kınamayı içerdiği bağlamlar da Kur’an’da mevcuttur: “İnneki künti mine’l-hâtîîn/Çünkü sen günahkârlardan oldun.” yahut Ku’an’ın gelişiminin geç dönemlerinde ideal insan tavrına dair parametreler haline gelen Allah’ın vasıflarının geçtiği “İnnehu huve-s semî’ul basîr/O’dur gerçekten işiten, gören” (el-İsrâ 17/1) gibi âyetler de buna örnek olarak verilebilir.

Kur’an’ın birden fazla unsurlu tüm ayetleri biçimsel olarak bu türden formülize edilmiş bir şekilde bitmese de, cadenza’lar geç dönem Mekkî ve Medenî sûrelerin bir karakteristiği olarak düşünülebilir. Bu sebeple, yankı uyandıran cadenzalar yeni bir inanç ve metnin ortaya çıkışındaki yeni ve kaçınılmaz gelişmeyi simgelemektedirler.

Sosyal açıdan bakıldığında ise Kur’an pasajlarının bitimindeki bu duraklar hatip ve onun hitap ettiği kitle arasında vukû bulan özgün ve hikaye edici formda oluşturulmuş misâki; yani yalnızca insan davranışlarının ahlakiliğinde değil aynı zamanda insanlar arası etkileşimde de Tanrı’nın sûretini temsilen onun yeryüzündeki güçlü vekîlleri olanların sahip olduğu bilinçlilik halini de açığa çıkarmaktadır. Ancak cadenza’ların esas işlevi yeni bir kimlik oluşturmak üzerine kuruludur.

Çünkü cadenza'lar, hikayelerden alışkın olduğumuz kronometrik zaman birimini, çok daha mühim bir tarih kesitine dönüştürerek; hikaye formatındaki anlatıyı, insanın kurtuluş tarihinin aşamaları haline getiren kutsalın işaretleridirler. Kendi doğasında hikaye üslubunda olan düzyazının; önceden formülüze edilmiş bir sonuç cümlesiyle sunî ve iletişimsel bir kutsal hitâp haline getirildiği uzun âyetler; taşıdıkları bu stil itibarıyla çift yönlü olduklarından Kur'an söylevinin iki boyutluluğunu da çağrıştırmaktadırlar. Çünkü bilindiği gibi Kur'an dinleyicisine dünya ve ahireti, zamanı ve ebediliği eş zamanlı olarak dinleyicisine çağrıştırmaktadır. Kur'an'ın bu belirgin karakteristiği, Mushaf haline gelmeden evvel de onun zaten var olduğunu ve muhatap alınan çevreyle kendi arasındaki iletişimin sonucunda doğmuş bir hitap biçimi olduğunu göstermektedir.

4.3. Kur'an'ın Mushaflaşmasına Dair Tespitler

Kur'an'ın mushaf şekline bürünmeden önceki haline ilişkin bu çıkarımlarımızdan hareketle mushaflaşma sorunsalına yeni bir açıdan yaklaşabiliriz. Kur'an metnin nihai-değiştirilemez halinin (textus ne varietur) ortaya çıkartılması, yukarıda da sözünü ettiğimiz üzere, Kur'an'ın kanonlaşmasıyla (*örnek teşkil etmeye*) aynı zamana denk geldiğini kabul etmeyi gerektirmemektedir. Hz. Osman dönemindeki redaksiyon faaliyetinin tarihselliğine karşı öne sürülen argümanların da delil gösterip belirttiği üzere Mushaf'ta yer alan hükümlerin tasdiki Kur'an'ın metinleştirilmesi söz konusu edildiğinde çok daha geç bir döneme rastlamaktadır. Yani, Kur'an'ın tam manasıyla Mushaf haline gelmesi biraz geciktirilmiştir.

İlgili teoriye göre "her ne zaman bir mesaj etkileşim halinde olduğu ilk muhataplardan sonraki dönemde de varlığını sürdürmek üzere korunmaya alınırsa, ilgili mesaj yapısal olarak zamanla büyük değişikliğe uğramaktadır. Çünkü sözlü haldeki bu mesajın metinleşmesi ve dahası kurumsal hale gelmesiyle birlikte metin, yeni bir görünüm kazanmaktadır." Kur'an söz konusu olduğunda ise daha altta yer alan metin sonradan gelen metne/canona öncülük etmektedir. Çünkü sonradan oluşturulan mushaf (corpus), Kur'an'ın parçalar halinde ve lehçe içeren yapısından doğan muarazalar karşısında bağlayıcı olması için bir otoritenin marifetiyle yapılmış nihai form olduğundan; altta yer alan metin artık sonraki metne dönüşmüştür. Bu durum, erken dönem Hristiyanlık'ta, siyasi gücüyle resmi hükümler ortaya koyan kilise otoritesinin faaliyetiyle benzer.

4. 4. Kur'an Metni ve Kıssa Anlatımı

Sonuç olarak Kur'an şimdiye kadar tarih sahasında ciddi anlamda pek fazla ilgi *görememiştir*. Oysa ki, Kitab-ı Mukaddes kıssalarının tarihi kıssalar olarak kabul gördüğü bilinmektedir. Kur'an'ın kıssaları sunuş biçimi ise şimdiye dek bir devamlılık gibi düşünülmüştür. Geçmişte gönderilmiş peygamberlere ilişkin bazen benzer, kimi zaman da tümüyle aynı olan mesajlar eşliğindeki mükerrer Kur'an anlatıları ise, araştırmacıları; çizgisel değil döngüsel olan vahiy algısının ürünü olarak ortaya çıkmış bir tür "Kur'an Üslubunun" var olduğunu düşünmeye sevk etmiştir. **Horovitz**⁷ Kur'an'ın üslubu üzerine yazdığı ufuk açıcı çalışmasında büyük ölçüde Nöldeke'nin yaptığı sûre ve ayet tarihlendirmesini esas almışsa da, Horovitz'den sonraki araştırmacılar Kur'an'ın resulleri ve nebileri sunuş biçiminde zamana bağlı olarak gözle görülür bir gelişimin yaşandığını fark etmede başarısız olmuşlar, hatta kimi zaman bu olguyu reddetmişlerdir.

Fred Donner⁸ ise yakın zamanda Kur'an kıssalarında baskın olan ahlaki boyutu vurgulayarak "Kur'an'daki kıssaların amacı, aynı kıssaların Eski Ahit'teki amaçlarından oldukça farklıdır.

- ⁷ **Horovitz** : Alman oryantalist, Hz. Peygamber, hadisler, raviler ve isnad hakkındaki görüşlerine yer vermiştir.
- ⁸ **Fred M. Donner**: Yakın Doğu Tarihi Profesörüdür ve İslam'ın kökenleri ve erken İslam tarihi anlayışına önemli katkılarda bulunan bir tarihçidir.

Eski Ahit, bu kıssaları İsrail tarihindeki belirli bölümleri açıklamak için kullanmaktayken, Kur'an ise tekrar ve tekrar mü'minlerin belirli durumlarda nasıl davranması gerektiğini göstermek üzere kıssalara yer verir. Bu amaç doğrultusunda, Kur'ani karakterler, tüm iyi ve kötülerini simgeleyecek şekilde ahlaki paradigmalara biçimde sunulmuştur...”

Ancak Donner'ın bu husustaki nihai çıkarımı olan “Kur'an tarih ile bir değişim ve dönüşüm çerçevesinde ilgilenmemekte, bunun yerine tarihi peygamberler yahut Hz. Muhammed'den önceki şahsiyetler veya Hz. Muhammed'in zatiyla birlikte ele almaktadır. Çünkü Kur'an nezdinde Hz. Peygamber'in kendilerine hitap etmek üzere gönderildiği topluluğun kimliği tarihi açıdan değil ahlaki yönden belirlenmiştir” ifadesi biraz değişikliğe uğramayı hak etmektedir.

Kur'an kıssalarına hakkaniyetli yaklaşabilmek için, temelde çok farklı tarihsel perspektifler ile farklı bağlamların ayırımına gidilmesi gerekmektedir. Erken dönem surelerin, linguistik ve biçimsel açıdan İslam öncesi kâhin deyişlerine çok yakın olmasını göz önünde bulundurarak, bu tür metinlerin yine de arkaik Arap seçi'lerinde var olan oldukça etkili, veciz ve esrarengiz üslupta oldukları kabul edilmelidir. Erken dönem sûrelerin söylemi; geçmişte kendilerine peygamber gönderilen ve yalnızca tek bir Tanrı'ya inanmaları istenen ancak buna uymayarak ilâhi cezaya mazhar olup helâke uğramış kavimler (el-umamu'l- hâliye) üzerine kuruludur. Böylelikle geçmişteki peygamberlerin başına gelen badirelere Hz. Peygamber de ortak olmaktadır. el-Umamu'l- hâliye söylemi bu sebeple tarihten ziyade elçi ve muhatapları arasında yaşanan tatsız olayların belirli bir bağlama oturtulmasıyla ilgilidir.

Ancak bu söylem şekli daha geç dönemde Kur'an'da baskın hale gelen ve ıssız hale gelmiş gerçek yurtlar söyleminden ayrılarak, diğer monoteist dinlerin (ehl-i kitab) de aşına olduğu peygamberler çemberine geçen büyük ölçekli kıssa anlatımlarından ayrı tutulmalıdır. Çünkü bu söylemsel geçiş (topographia sacra) açısından bakıldığında dinî faaliyetin yön değiştirmesini ifade eder. Yani, Kutsal Topraklar (holy land) ekseninde peygamberler birer nebîdirler ve ortak bir nebiler silsilesine dâhil olduklarından birbirleri ile ilişkilidirler. Bu sebeple onların ortaya koyduğu iletişim ve faaliyetler, kriz durumunda Hz. Peygamber ve takipçilerine örneklik teşkil ederek; oluşmakta olan yeni ümmetin/topluluğun bizatihi kendisini anlamasında belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda gerçekten de Hz. Peygamber'in rehberi konumunda duran figür Hz. Musa'dır.

Sonuç olarak, Kitab-ı Mukaddes'ten, özellikle de İnciller'den alışık olduğumuz birtakım hermenötik niteliklerin Kur'an kıssalarında da ön planda oluşu, yani bu türden tipolojilerle Kur'an'da da karşılaşmak şaşırtıcı değildir. Çünkü kutsal kitaptaki bu “tip”ler gelecekte gerçekleşmesi muhtemel büyük çaplı olay veya gelmesi beklenen önemli figürlere örneklik teşkil etmektedirler. Böylelikle geçmişteki ilahi yaptırımlar, Hz. Muhammed'den önce de benzer (tebliğ) faaliyetlerde bulunmuş peygamberlerin gönderilmiş olduğuna yönelik olup, kendinden önceki her şeyi galebe çalacak mahşer gününe ait tipler olarak düşünülmelidirler.

Bu durum da yine Kur'an'ın söylemsel yapısına dayanmaktadır. Kur'an'daki kıssa anlatımının, Kitab-ı Mukaddes'te fark edilen “ilgili olaya şahit olmuş kutsal metin yazarı” rolüne kapı aralamadığı doğrudur.

Robert Alter'in de bu konuda belirttiği üzere “Kitab-ı Mukaddes'te anlatıcının faaliyeti, meydana gelmiş olayların kısa ve doğrudan anlatılmasından ibarettir. Anlatıcı/kutsal metin yazarı yaşanmış olaya ilişkin, sadece istisnai durumlarda ve çok kısa olarak kendi çıkarım ve tetkiklerinden oluşan bir söylem geliştirmiştir.” Kitab-ı Mukaddes'te yer alan kişilerin titizlikle şekillendirilmiş oluşunun ve bu anlatıların temel karakteristiği olarak yer etmiş, bu kişilerin amaçlarına yönelik sofistike şekilde yapılmış kodlama ve çözümlemelerin aksine Kur'an'daki kıssa anlatımları karmaşık yapıya sahip yan anlatı (para-narrative) amaçları gözetmektedir.

Kitab-ı Mukaddes literatüründen de aşına olunan Kur'an kıssaları, sözlü geleneği de kapsayacak şekilde açıkça kutsal metnin içeriğinin ötesine geçerek ehl-i kitab'tan iktibas edilmiş parçalar yahut mesajlar şeklinde sunulmaktadır.

Al-kitab kaynaklı kıssaların günlük iletişimden apayrı oluşu, bu kıssaların "Kitap"tan iktibas şeklinde sunulan halleri üzerinde güçlü bir biçimsel özellik yaratmaktadır. Diğer bir deyişle, kitap ve günlük hitap arasındaki bu farklılık, ilgili kıssalara farklı linguistik biçim kazandırmıştır. Bu biçim bir yandan anlatıyı, profan olan anlatılardan ayırmaya yarayacak şekilde oldukça biçimli bir formda sunarken, diğer yandan da pek yakında vukû bulacak eskatolojik felakete dair kıssaya yeni bir anlam yerleştirmektedir. Bu yüzden Kitab-ı Mukaddes kıssalarında kenarda duran söylemsel yapılar tam da Kur'an kıssaları için büyük önem arz etmekte; muhatapların ahlaki ve teolojik açıdan yetiştirilmesi ve Kur'an'a muhatap olan bu topluluğun tecrübe ettiği olayları da yansıtabilecek şekilde nakledilmiş hakikatler ve sözler marifetiyle gerçekleşen ilâhî-beşer arasındaki iletişimin tarihine bu kitlenin dâhil edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amacın gerçekleşmesini sağlayacak önemli bir etken ise, dinleyicisine sürekli çağrıda bulunarak ilgili kıssayı iletişim faaliyetinin bir parçasına dönüştüren; halihazırdaki muhataplara ve onlardan sonra gelmesi muhtemel olanlara seslenerek onları pasif dinleyici konumundan; konuşmacının ortak bir misâk etrafındaki aktif ortakları konumuna getiren biçimsel araçlar, yani cadenza'lardır.

Kenneth Cragg'ın da belirttiği üzere "Tabir-i caizse varlık alanı, kıyamet ve mahşer gününü nihai hakikate dönüştüren bu kıyametin haberini insanlığa ileten peygamber arasında dengede tutulmaktadır. Kıyamete ilişkin sözlerin apaçık oluşu peygamberin ilgili zaman dilimi ve ilgili görevde var olduğunun geçici delilleridir." Bu sebeple Kur'anda karşılaşılan tarih en azından bir "tekrar sunuş" değildir. Bilakis bu tarih şeklinin, yaşanmakta olan şimdiye ışık tutması ve o anı kurtuluş tarihinin atmosferine dahil etmesi beklenmektedir.

Aynı zamanda, bir konuşmacı ve onun dinleyici kitlesi arasındaki iletişimin belgesi olan mushaf öncesi Kur'an kendi özüne de şahadet ettiğinden haiz olduğu biçimsel özellikler sayesinde insan ve insanüstü arasındaki iletişimin bir ürünü olarak kendisini sunmaktadır. Bu sebeple Kur'an yalnızca daha sonraki toplumsal kullanımından ötürü ibadetlerde kullanılagelmiş bir metin değil, aynı zamanda kendi kökeninde de liturjiktir. Ayrıca, Kur'an sûreleri Kitab-ı Mukaddes'teki üslup özelliğinden ve hatta profan söylev biçiminden de ayrılan karmaşık yapıları metin türlerini bünyesinde taşımaktadır. Bu yeni metin türlerinin kendine özgü belirli karakteristikleri ise hala edebi ve hermenötik(asıl makasadı) açıdan keşfedilmeyi beklemektedir.

Kur'an ve tarih arasındaki ilişki karmaşıktır. Kur'an'ın tarihi, mushaflaşmayla başlamaz. Tarih, yalnızca içerik bakımından değil; aynı zamanda Kur'an metninin ve kurucu topluluğun ortaya çıkışına delil niteliğindeki form ve biçim açısından da tarihsel izler ile mushaflaşma belirtilerinin izini sürmeye imkan tanıyan Kur'an metninde mündemiçtir(hakları içinde saklıdır).

NOT : Bu bölüm Alman İslam Çalışmaları Bilgini ve Berlin Özgür Üniversitesi'nde Kur'an çalışmaları profesörü olan **Angelika NEUWIRTH'un** "**Tartışmalı Bir İlişki Biçimi Olarak Kur'ân ve Tarih: Kur'ân Tarihi ve Kur'ân'da Tarih Üzerine Bazı Tespitler**" makalesinden alıntılanmıştır.

Makaleyi Türkkçe'ye çevirenler:

- 1) Merve Palancı Arş. Gör, Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Bilim Dalı mervepalanci@artuklu.edu.tr <https://orcid.org>
- 2) Zakir Demir Arş. Gör, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Bilim Dalı zakirdemir56@hotmail.com <https://orcid.org>

5. BÖLÜM

KUR'AN'DA KADER İNANCI

GİRİŞ

Tarih boyunca kader inancı genelde Tanrı inancıyla birlikte değerlendirilmiştir. Bu nedenle kader kavramı bağlamında insanın irade ve kudretinin eyleme dönüşmesindeki rolü ve sorumluluğu hep tartışma konusu olmuştur(Karaman, 2020). Literatürde kadercilik insanları olaylara boyun eğme (Yaman ve Çakır, 2020), olayları sorgulamama ve bazı istenmeyen davranışları meşrulaştırma yönüyle birçok bilim dalına konu olmuş olan olumsuz bir kavram olarak algılanmıştır (Kaya ve Bozkur, 2017).

Bu bakış açısına göre olaylar kontrol dışına çıktığında ve zorluklarla baş edememe noktasına gelindiğinde, kadercilik anlayışı bir duygusal baş etme yöntemi olarak rahatlatıcı bir etki oluşturmuştur (Albayrak ve Akdömbek Atan, 2019; Üstün vd., 2005).

Ahlak felsefesi ise, kader inancını daha olumlu bir bakış açısıyla değerlendirme eğiliminde bulunmuştur (Aydın,2016). Bu bakış açısı sorunlarla etkin ve problem odaklı baş edebilmeyi sağlamıştır. Ahlak felsefesine göre kader inancı; irade hürriyeti, sorumluluk, ceza ve mükafat, kötülük problemi gibi kavramlar ile ilgilidir. Bu özgür irade ve bireysel sorumluluk bilinci kişiye her bir durum için bir ahlaki sorumluluk verecek ve ahlaki bir değerlendirme yapmasına neden olacaktır (Özen, 2011).

Ahlak, insan ilişkilerinde “iyi” ya da “doğru” veyahut “kötü” ya da “yanlış” olarak adlandırdığımız değer yargılarını ifade eder (Aktan, 2009; Öztürk, 2019). Ahlaki değer yargılarını benimsemek, ahlaki değer yargılarına uygun en üst düzeyde tavır geliştirmek bir yetkinleşme sürecidir. Bu süreç sonucunda elde edilen olgunluğa ahlaki olgunluk denilmektedir.

Ahlaki olgunluk, ahlaki davranışın ortaya çıkış sürecinde rol oynayan bilişsel, duygusal ve davranışsal becerileri bir bütünlük içerisinde geliştirmek, benimsenen ahlak anlayışına uygun en üst düzeyde tavır geliştirmek olarak tanımlanabilecek bir yetkinleşme sürecidir (Tekin, 2017). Kişinin değer yargılarına göre iyiyi ya da kötüyü ayırt edebilmesi, yaptığı davranışlardan sorumlu olması, kendi iradesi ile karar verip bu ölçüde hareket ettiğini bilmesi ahlaki olgunlukta olduğunu gösterir (Şengün ve Kaya 2007; Çağrııcı, 2016).

Bu bağlamda kader kavramı ile ahlaki olgunluk iç içedir. Çünkü kişi kendi iradesi ile karar verir ve hareket eder böylece kendi kaderini şekillendirir. Kişinin belirli bir ahlaki olgunluk seviyesine ulaşmış olması, kaderle ilgili yanlış bakış açısını da değiştirerek; eylemlerinde sorumluluktan kaçmama veya eylemlerinin sorumluluğunu alma noktasında da belirleyici olacaktır (Aydın, 2016; Yavuz, 2016).

Ahlak felsefesine göre kader inancı günümüzde de insanların karşılaştığı en kompleks ve karmaşık bir problemdir. Bu yüzden olsa gerek, günümüzde de hakkında en çok soru sorulan bir konudur. Böyle bir konunun bir makale sınırları içinde bütün boyutlarıyla ele alınıp işlenmesi mümkün değildir. Biz burada kader konusunu Kur'an açısından anahatlarıyla ele almaya çalışacağız.

B. KADER KONUSUNA YAKLAŞIMLAR

İslam'ın ilk dönemlerinde sorgulanmaya başlayan kader inancı, Hz. Muhammed'in vefatından sonra siyasi, sosyal, ekonomik ve şahsi olaylar ile daha çok sorgulanan dini bir içerik kazanmıştır.

İnsanlar kader konusunda tarih içerisinde birkaç farklı görüşe sahip olmuşlardır. Bazı akımlar sıkı bir kaderci anlayışa meyletmişlerdir. Bunlar insanın hür irâde ve ihtiyâra sahip olmadığına, her şeyin Allah'ın irâdesiyle gerçekleştiğine inanmışlardır. **Cebriyye** ismi verilen bu akım, kendi irâde ve ihtiyârlarının(*seçip ayırmak*) olmadığını iddia ederek, insanın her türlü fiillerini Allah'a isnad etmiştir. Böylelikle insanın yaptığı her türlü işte mesuliyeti olmadığını söylemektedir.

Mu'tezile gibi bazı akımlar da insan için kaderin varlığını tümünden inkâr ederek, insanın hür irâde ve ihtiyârını(*seçip ayırmak*) öne çıkarmışlardır. Bunlar da insanın hür irâdeye sahip olduğu, her fiilini kendisinin yarattığı, Allah'ın, insanın fiillerine asla müdahale etmediği ve etmeyeceği fikrini benimsemişlerdir.

Kader konusunda orta yolu tutan **Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik** gibi kelâmî ekoller de var olmuştur. Bunlar kaderin varlığını iman esası olarak kabul eden Ehl-i Sünnet ekolleridir. Ehl-i Sünnet'e göre insanların fiillerini Allah yaratmakla beraber insanlar fiillerinde hür irâde ve ihtiyâr sahibidirler ve yaptıklarından sorumludurlar.

Günümüzde de yukarıda sözü edilen farklı anlayışların hepsi etkinliğini bir şekilde devam ettirmektedir. Bu sebeple konu güncelliğini korumaktadır. Kader inancı genelde Allah inancıyla birlikte değerlendirilir. Bu nedenle tarih boyunca insanın irade, kudret ve fiilinin eyleme dönüşmesindeki rolü ve sorumluluğu hep tartışılmıştır. Kader konusu üzerindeki tartışmalar genel olarak âyetlerle temellendirilerek yapılmıştır. Her görüş sahibi, kendi haklılığını kanıtlamak için Kur'an'dan delil arama yoluna gitmiştir. Bu durum, bu tartışmalarda âyetleri farklı anlama ve yorumlama şekillerinin oldukça büyük bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu farklı görüşler aşağıda kısaca özetlenmiştir.

f. HER ŞEY BİR KADERE GÖRE YAZILDIĞINI GÖSTEREN AYETLER

Her şey daha yaratılmadan önce belli çerçevede Allah tarafından tayin edilmiş ve yaratılanlar O'nun isteğiyle şekil almıştır. Her ne yaratılmışsa onun özüne uygun özellik verilip, yaşanılacak yer ve bu yaşantısını sürdürbilmesi için gerekli imkanlar verilmiştir.

Cebriyye ismi verilen akım insanın her türlü fiillerini Allah'a isnad ederek tüm önceden verilmiş olan belirlemeler yaratılanın kaderidir ve bu kader her yaratılan için geçerlidir. Verilen ayetlerde kainatın ya da tüm yaratılmışların plansız ve programsız olmadığı, her yaratılanın önceden takdir edilen bir düzenin var olduğu gözler önüne serilmektedir. Bu düzen Hakîm ve Habîr olan Allah tarafından yaratılıp, düzgünce programlanmıştır. Ayrıca, Allah kâinattaki her şeyi yaratmakla kalmamış, aynı zamanda her şeye biçim, şekil, potansiyel, güç, nitelik, süre, gelişme, sınır ve miktarı ve daha pek çok şeyler vermiştir. Sonra kendine ayrılan alanda sistemin yerine getirebilmesi için de rızık ve araçlar yaratmıştır.

Kur'an'da kader inancına delâlet eden ve önceden belirlenmiş âyetlerden bazıları aşağıda verilmiştir:

- "... her şeyi yoktan var edip ona bir düzen veren Allah'tır, yazgısını da tayin eden O'dur, O yüceler yücesidir." (el-Furkan 25/2).
- "Ey insan, 'üstün ikram sahibi' olan Allah'a karşı seni aldatıp ve yanıltan nedir? Ki O, seni yoktan var etti, 'sana bir düzen içinde şekil verdi' ve seni bir ölçü üzere kıldı. Dilediği bir biçimde seni düzene koydu." (el-İnfîtâr 82/6-8).

- “Kainatta oluşan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, Allah onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bunu yapmak, Allah’a göre pek kolaydır.” (el-Hadid 57/22).
 - “Ki O, yarattı, bir düzen içinde şekil verdi, takdir etti, böylece O insanlara yol gösterdi.” (el-A’lâ 87/2,3).
 - “Gerçekten Biz, herşeyi bi;. ölçüye göre yarattık.” (Kamer, 54/49)
 - “Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli b.ir kaderle (ölçüyle) indiririz.” (Hicr, 15/21)
 - “O, her şeyi yarattı, bir takdire (ölçüye) göre düzenledi.” (Furkan, 25/2).
 - “O, takdir edip yolgösteren.” CA’la, 87/3).
 - “Allah, gökyüzünden yeryüzüne kadar her işi düzenleyip, yönetir. Sonra (bütün bu işleri) sizin saydığınıza göre bin yıl süren bir günde O’nun nezdine çıkar.” (es-Secde 32/5).
 - “Kimse Allah’ın izni olmadan ölmez. Ölüm belirli bir süreye göre yazılmıştır” (Âl-i İmrân 3/145)
- daha benzer ayetler bulunmaktadır.

Verilen ayetlerde kainatın ya da tüm yaratılmışların plansız ve programsız olmadığı, her yaratılanın önceden takdir edilen bir düzenin var olduğu gözler önüne serilmektedir. Her ne yaratılmışsa onun özüne uygun özellik verilir, yaşanılacak yer ve bu yaşantısını sürdürebilmesi için gerekli imkanlar verilmiştir. İşte tüm bu önceden verilmiş olan belirlemeler yaratılanın kaderidir ve bu kader her yaratılan için geçerlidir. Ayrıca, Allah kâinattaki her şeyi yaratmakla kalmamış, aynı zamanda her şeye biçim, şekil, potansiyel, güç, nitelik, süre, gelişme, sınır ve miktarı ve daha pek çok şeyler vermiştir.

g. İNSAN İRADESİNİ ÖZGÜR KILINDIĞINI GÖSTEREN AYETLER

Mu’tezile ekolüne göre, kişi tam anlamıyla özgür bir iradeye sahiptir. Ve eylemlerinin tek muhatabı o’dur. İşlediği tüm eylemlerde iyilik de kötülük de kişiye aittir. Bu sebeple yaptığı güzel eylemlere karşı mükafatlandırılıp, çirkin eylemlere karşı da cezalandırılacaktır. Eğer insan eylemlerinde yaratıcının bir etkisi olmuş olsaydı, o vakit insan yapmış olduğu eylemlerden sorumlu olmazdı. Bu durumda Allah’ın kula zorla bir yaptırımı (cebr) söz konusu olurdu. İnsanı, zorlama ile yapmış olduğu eylemlerden sorumlu tutmak ise zulüm’dür. Bu Yaratıcı’nın adaletiyle uyum içerisinde değildir. Kul için en uygun olanı yaratmak Allah üzerine vaciptir.

Mu’tezile, insanın sorumluluğunu temellendirmek suretiyle insanların eylemlerini gerçekleştirebilmesi için insanın fiilinin öncesinde de bir kudrete sahip olduğunu, bu kudret ile de o fiili gerçekleştirme ya da gerçekleştirme iradesinin kendisinde bulunduğunu söylemiştir.

Mu’tezile eylemin oluşmasında etkili olan şeyin, kişinin iradesi, ihtiyarı ve kudreti olduğunu öne sürerken bir takım Kur’an nasslarına dayanmıştır. Bunlar:

- “Ne sizin kuruntularınız ne de kitap ehlinin kuruntuları (gerçektir); kim bir kötülük işlerse onun cezasını görür ve kendisi için Yüce Yaratıcı’dan başka yardımcı da, dost da bulamaz”. (el-Nisâ 4/123).
- “Kim yararlı iş işlerse kendi lehinedir. Kim de kötülük işlerse kendi aleyhinedir.” (Fussilet, 41/46).
- “Hiç bir günahkar başkasının günahını yüklenmez. İnsan ancak çalıştığına erişir.” (N ecm, 53- 38-39).
- “Kim doğru yolu bulmuşsa ancak kendisi için bulmuştur. Kim de sapmışsa kendi aleyhine sapmıştır” (İsrâ, 17/15; bk. Neml, 27/92; Rûm, 30/44; Sebe, 34/50; Fâtır, 35/39; Zümer, 39/41; Fussilet, 41/46).

- “Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör”. (el-İnsan 76/3).

.....*Bu konuda daha ayetler bulunmaktadır.*

Bu ayetlere göre insanın eylemlerinde özgür olduğu gün gibi açıktır. İnsan, özgürlüğünü kendisi için "takdir" edilmiş bulunan "irade" sayesinde elde etmektedir. İrade, kişiye çeşitli alternatifler arasında seçme imkanı veren bir yetidir. İnsan iradeli olduğunu, zorunlu eylemleri ile isteğe bağlı eylemleri arasındaki farkı anlayarak bilebilir.

İnsanın özgür oluşu Allah'ın onu yalnız bıraktığı anlamına gelmemektedir. Bu ilgilenme Allah'ın adaleti ve kanunları çerçevesinde meydana gelmektedir. Allah ile insan arasındaki ilişki göstermektedir ki Allah, insanın özgür bir şekilde istediği fiilleri ilim sıfatı ile bilmektedir. İlahi irade ve kudreti ile eylemleri belirlememektedir. İnsan tarafından seçilen eylemler var olan düzen ve ölçüye uygun şekilde Allah tarafından yaratılmaktadır. Bu manada Allah ile insan arasındaki ilişki sürekli aktif olmaktadır.

Görüldüğü üzere, her ekol (**Cebriyye ve Mu'tezile**) kendi haklılığını kanıtlamak için Kur'an'dan delil arama yoluna gitmiştir. Kur'an'da bir kısım ayetler insanın özgür olduğunu ve yaptığı eylemlerinden sorumlu olduğunu vurgularken; bazı ayetler de Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğundan, insanı hidayete erdirenin de onu saptıranın da Allah olduğundan, herşeyi Allah'ın irade ettiğinden, O'nun iradesinin dışında hiçbir şeyin meydana gelemeyeceğinden söz edilir.

h. KADER VE CİBRİL HADİSİ

Daha önce de belirtildiği üzere kader konusunda tarih içerisinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bazı akımlar sıkı bir kaderci anlayışa meyletmişlerdir. Bunlar insanın hür irâde ve ihtiyâra sahip olmadığına, her şeyin Allah'ın irâdesiyle gerçekleştiğine inanmışlardır. **Cebriyye** ismi verilen bu akım, kendi irâde ve ihtiyârlarının olmadığını iddia ederek, insanın her türlü fiillerini Allah'a isnad etmiştir. Böylelikle insanın yaptığı her türlü işte mesuliyeti olmadığını söylemektedir.

Zorunluluk taraftarları, bir de Kur'an'da geçen "kader" ve "takdir" kelimelerinin geçtiği ayetleri kanıt olarak getirirler. "Kur'an'ın "kader" ve "takdir" kelimelerini içeren bazı ayetleri şu şekildedir:

- "Gerçekten Biz, herşeyi bi,.. ölçüye göre yarattık." (Kamer, 54/49).
- "O kasabalar arasında gelip gitmeyi takdir ettik." (Sebe, 34/18).
- "Ancak onun karısını gerçekten (suçlularla beraber) kalanlar arasında olmasını takdir ettik." (Hicr, 15/60).
- "Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli b.ir kaderle (ölçüyle) indiririz." (Hicr, 15/21).
- "O, gökten bir hadere (ölçüye) göre su indiren." (Zuhruf, 43/11).
- "O, her şeyi yarattı, bir takdire (ölçüye) göre düzenledi." (Furkan, 25/2). "O, takdir edip yolgösteren." CA'la, 87/3).

Ayetlerde aşıkça görüldüğü üzere "kader" kelimesi, "ölçü" anlamında kullanılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da "kader"in yukarıda zikredilen ıstılahi anlamını bu ayetlerden çıkarmak mümkün değildir. *Yine bu ayetlerden anlıyoruz ki Kur'an'da "kader" iman esaslarından biri olarak sayılmamıştır.*

Ancak bazı hadislerde "kader"in imandan sayıldığı görülmektedir ki, bunlardan bir de **Cibril hadisi** diye bilinen hadistir.

Cibril hadisi:

Hız. Ömer'in bildirdiğine göre, bir gün Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in huzurunda bulundukları bir esnada, bembeyaz elbiseli, simsiyah saçlı, üzerinde yoldan geldiğini gösteren herhangi bir emare bulunmayan ve içlerinden hiç kimsenin tanımadığı bir adam çıkagelir. Hız. Peygamber'in yanına sokulur, önüne diz kurup oturur, dizlerinin Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in dizlerine dayar, ellerini dizlerinin üzerine koyar ve Hız. Peygamber'e "Ya Muhammed" diye hitap edip sırasıyla İslam, iman ve ihsan'ın ne olduğunu sorar.

Bu Cibril hadisi ortaya çıkmaya başladığı erken dönemlerden itibaren şöhretin zirvesine ulaşmış, kaynaklarda oldukça fazla yer bulmuş ve kendisiyle sürekli istidlâl edilmiş rivayetlerden biridir. Pek az hadisin mazhar olabildiği bu haklı şöhret onu ulema nazarında çok itibar edilen bir seviyeye çıkarmıştır.

İslam Ansiklopedisi'nden elde edilen bilgilere göre; Arapça'da **âmene** (آمن) fiilinin birinci tekil şahsı olan ve "**inandım**" mânasına gelen **âmentü**, Kur'an'da üç yerde, söz sahibinin imanını açıklarken kullandığı bir ifade olarak geçer (bk. Yûnus 10/90; Yâsîn 36/25; eş-Şûrâ 42/15).

Dinî toplulukların temel itikadî esaslarını ihtiva eden ve bir mânada dinin teorik mahiyetini ortaya koyan âmentüler Yahudilik, Hristiyanlık, Budizm, Hinduizm, Eski Mısır ve İran dinlerinde de vardır. Yahudiliğin ilk dönemlerinde bu din mensuplarının bugünkü mânada belirlenmiş bir âmentüleri yoktu.

Bu devirde insanın Tanrı ile olan ilişkilerini ifade etmek için Tevrat'taki bazı bölümlerle (Tesniye, 4/6-8, 10/12) yetinilmekteydi. Grek felsefesinin metafizik problemleriyle ilgilenmek zorunda kalan yahudilerde âmentü konusundaki ilk çalışmayı filozof Philon'un (ö. 40) yaptığı görülür. Philon, Hız. Mûsâ tarafından öğretildiğini kabul ettiği **beş maddelik âmentüyü** ortaya koyup bunları "Allah vardır, birdir, hâkim-i mutlakdır, âlem yaratılmıştır ve tektir" şeklinde sıraladı (Y. Şevki Yavuz, İslam Ansiklopedisi).

Amentü, İslâm dininin iman esaslarını ana hatlarıyla ifade eden terimdir. Âmentüde sıralanan ve Ehl-i sünnet inancına bağlı herkesin kabul etmesi gereken bu iman esasları Kur'an'da çeşitli ifadelerle yer almıştır. Bir yerde müminin vasıfları olarak Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba (Kur'an'a) ve peygamberlere iman şeklinde sıralanırken (bk. el-Bakara 2/177), başka bir yerde müminlere "Allah'a, peygamberine (Hız. Muhammed'e), peygamberine indirdiği kitaba (Kur'an'a) ve önceden indirdiği kitaba" iman etmeleri emredilir (bk. en-Nisâ 4/136).

Bu âyetlerde değişik şekillerde sıralanan iman esasları Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere ve âhirete iman olmak üzere **beş ilkede** toplanmış ve geleneksel âmentü metninde bulunan kader, yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğu inancı bunlar arasında **zikredilmemiştir** (Y.Şevki Yavuz, İslam Askıp.)

Ancak ayetlerde "kader" iman esaslarından biri olarak **sayılmamıştır**. Buna rağmen **Cibril hadisinde** "kader" in imandan sayıldığı görülmektedir. Buna referas olarak da **Amentü duası** gösterilmektedir.

"Âmentü billahi ve melâiketihî ve kütübihî ve rusûlihî ve'l-yevmi'l-âhiri ve bi'l kaderi hayrihî ve şerrihî mine'llâhi teâlâ; ve'l-ba'sü ba'de'l-mevti hakk eşhedü en lâ ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resûlüh"

"Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman ettim.

Ölümünden sonra diriliş gerçektir. Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim."

Bu âyetlerde değişik şekillerde sıralanan iman esasları Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere ve âhirete iman olmak üzere **beş** ilkede toplanmış ve **geleneksel âmentü** metninde bulunan **kader, yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğu inancı** bunlar arasında **zikredilmemiştir**.

i. **"KADERE İMAN" KONUSUNDA GÜNÜMÜZ İLAHİYATÇILARININ GÖRÜŞLERİ**

Hadis literatürünün ortaya çıkmaya başladığı erken dönemlerden itibaren şöhretin zirvesine ulaşmış, kaynaklarda oldukça fazla yer bulmuş ve kendisiyle sürekli istidlâl edilmiş rivayetlerden biri de Cibril hadisidir.

Pek az hadisin mazhar olabildiği bu haklı şöhret onu ulema nazarında çok itibar edilen bir seviyeye çıkarmıştır. Ne var ki özellikle son asrın ikinci yarısında Cibril hadisinin sıhhati üzerine bugüne kadar bilinenlerin aksi istikametinde bazı tereddütlü yorumlara da rastlamak mümkün hale gelmiştir.

Aşağıda **"Kadere iman"** konusu ile ilgili günümüz ilahiyatçılarından bazılarının görüş ve düşünceleri literatürden elde edilen bilgiler ışığında özet olarak verilmiştir.

❖ **Prof. Dr. Süleyman Ateş**

İlahiyat profesörü Süleyman Ateş bir gazetede yazmış olduğu köşe yazısında kendisine Hollanda'dan yazan bir okurunun sorusundan hareketle **Cibril hadisi** diye bilinen meşhur hadisin kendi tabiriyle: **"uydurmanın ince ayarlısı"** olduğunu ifade etmiş ve gerekçe olarak şu ifadeleri kullanmıştır:"

"Kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmak Peygamber döneminin konuları değildir. Kur'ân'da inanç esaslarını belirten ayette kader konusu yoktur." Yazar, "inanç esaslarını belirttiğini" düşündüğü ayet olarak da **Bakara suresi 285. ve Nisa suresi 136. ayetlerini zikretmiştir**. Daha sonra da: "Gerçi Kur'ân'da Allah'ın, olacak her şeyi önceden yazdığına dair ayetler vardır ama bu husus, iman esasları arasında sayılmamıştır." diyerek "Allah'ın olacak her şeyi önceden yazdığına dair ayetler" bulunmasına rağmen bunların **"iman esasları arasında sayılmadığını"** ifade etmiştir.

❖ **Prof.Dr.Hüseyin Atay**

"Kadere iman var demek, insanın özgür iradesi yoktur demektir. Allah'ın onun alnında yazdığından başka bir şey yapamaz demektir. İnsanın bütün işlerini Allah yapar demek, Allah'a iftiradan başka bir şey sayılmaz. Bütün müslümanları asırlarca perişan eden sorumsuzca davranmalarının sebebi bu yanlış inançtır. Bu yanlış inancın cezasını çekiyorlar. Memlekette ve İslam dünyasında bu kadar akıl almaz bozuklukların ve bozgunculukların baş nedeni kadere inanmanın getirdiği sorumsuzluk duygusundan başka bir şey değildir."

Prof. Hüseyin Atay'ın bir makalede verdiği şu bilgi çok anlamlıdır: "Doktora tezimi 1961'de bastım. Üsküdar Müftüsü dostumdu. Bana mektup yazdı, kadere bir açıklama getirmemi istedi. Ben de, bir sayfalık bir açıklama yaparak kadere iman olmadığını daha çok pekiştirdim.

Prof. Hüseyin Atay, "Bugün, 50 yıl sonra Diyanet; 'kadere iman yazılmayan kitabı basmıyor!' Millî Eğitimde de kadere iman olmayan kitap basılmıyor" diyor! Prof. Atay, 'Bütün Müslümanları asırlarca perişan eden, sorumsuzca davranmalarının sebebi bu yanlış inançtır. Bu yanlış inancın cezasını çekiyorlar!

Memlekette ve İslâm dünyasında bu kadar akıl almaz bozuklukların ve bozgunculukların baş nedeni, kadere inanmanın getirdiği sorumsuzluk duygusundan başka bir şey değildir" diyor ve şu sözleri ile de, çok önemli bir gerçeğin altını çiziyor: "İslâm felsefesi asistanı olmadan önce, İslâm felsefesiyle uğraşmayı düşünmüştüm.

Allah'ın büyük bir lütfu olarak bu düşüncemi gerçekleştirme fırsatına nail oldum. Asırlar boyunca, İslâm düşüncesinin donuklaşıp kalmasının, İslâm dini ile bağdaşır bir tarafı bulunmadığını sezmiş olmam, bende bu isteği yaratmıştır. Bana göre, İslâm dünyasının ilerlemesi İslâmiyet'in esaslarının iyi bilinmesi ile mümkün olabilecektir (İsmail Şefik Aydın, 2015).

❖ Dr. Hüseyin Selim Kocabıyık

Dr. Hüseyin Selim Kocabıyık bir yazısında **“Bize öğretilen ‘Amentü’ Kur'an'dan değildir ve Kur'an'ın verileri ile ters düşmektedir. Çünkü orada, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğu söylenmektedir.** Kur'an ise şerrin insana isabet etmesinin sorumlusunun Allah değil şahsın kendisi olduğunu dile getirmektedir. Yani başına gelen kötülük Allah'ın bilmesinden veya öyle istemesinden dolayı değil, insanın kendi hataları yüzündendir.

Ama Allah ilmiyle ezeli ve ebedi kuşattığı, başka bir deyişle, her türlü noksanlıktan arımış olduğu için tabi ki kullarının ne yapacağını, başına neler geleceğini bilir.” Demektedir.

Dr. Hüseyin Selim Kocabıyık “Vizyoner Liderlik Işığında Liselerimizde Okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Yeterlik Düzeyi adlı makalesinde Kadere iman konusunda şunları söylüyor:

“Liselerimizde öğrencilerimize Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi adı altında öğretilen müfredatın büyük kısmının Kur'an'dan onay almadığını görmekteyiz. Üstelik bu bilgiler Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi adı altında verilmektedir. Herkesin bildiği gibi liselerde okutulan bu müfredat Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığının, yapılan bu yanlışlıklar konusunda yeni bir tutum geliştirememesi oldukça şırtıcıdır.

Liselerimizde okutulan DKAB kitaplarında yer alan anlamı kaydırılmış terimlerden biri de kaderdir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11 adlı kitapta kader Yüce Allah'ın sonsuz ilmiyle ezelden ebede kadar olmuş ve olacak herşeyi bilip takdir etmesi olarak tanımlanmaktadır.

Yüce Allah'ın herşeyi bilmesi tartışılmaz bir gerçektir ama bunun adı kader değildir. Kader kelimesinin etimolojik anlamı “ölçü,miktar’dır.” Kuran, kader kelimesini,evrende yaratılmış hiçbir varlığın tesadüfen yaratılmadığını, herbirinin bir ölçüyle, miktarla yaratıldığı gerçeğini ifade etmek için kullanmıştır. Kur'an'da kader kelimesinin insanların fiilleriyle ilişkilendirildiği, başka bir deyişle alın yazısı anlamında kullanıldığı bir tek ayet bile yoktur.

Buna ek olarak Nisa 136. Ayette Yüce Allah iman şartlarını bizzat kendisi vermektedir: “Ey imanedenler! Allah'a, Onun resulüne,resulüne indirmiş olduğu kitaba, daha önce indirmiş olduğu kitaba inanın. Kim Allah'ı, O'nun meleklerini, kitaplarını, resullerini ve ahiret gününü inkar ederse geri dönüşü olmayan bir dalaletе düşmüş olur”(Nisa136).

❖ Prof. Dr. Mehmet Okuyan, Abdulaziz Bayındır ve Mustafa İslamoğlu

Bu üç ilahiyacı Hayat Kitabı Kur'an adlı makalede “hayır ve şer”gerçeğini şu şekilde ifade etmektedirler: “Halk arasında yaygın olarak bilinen, iman esaslarını özetleyen amentü ifadesinde, “hayır ve şerrin Allah'tan geldiği”belirtilir. Bundan dolayı da geleneğe göre kötülüğün Allah'tan geldiğine inanılır. Öncelikle bilinmelidir ki amentüdeki ifadelerin hepsi Kur'an'da yer almaz. Kur'an'da iman konusu Bakara suresi 177, 284, 285. ayetlerde ve Nisa suresi 136. ayetinde imanın şartları verilmiştir.

Örneğin Nisa suresi 136. ayette Yüce Allah iman şartlarını bizzat kendisi vermektedir, yani biz iman şartlarını ilmi hal kitaplarından değil bizzat Kur'an'ın kendisinden öğrenmekteyiz: "Ey iman edenler! Allah'a, onun resulüne, resulüne indirmiş olduğu kitaba, daha önce indirmiş olduğu kitaba inanın.

Kim Allah'ı, O'nun meleklerini, kitaplarını, resullerini ve ahiret gününü inkar ederse geri dönüşü olmayan bir dalaletе düşmüş olur".

Buraya kadar ayetler referans alınarak yapılan açıklamalardan "kader" kelimesinin Kur'an'da "ölçü" anlamında kullanıldığı ve "kader"ın iman esaslarından biri olarak sayılmadığı anlaşılmaktadır.

j. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KADER KONUSUNDAKİ TARTIŞMALAR

Daha önce de belirtildiği üzere kader bütün insanlığı ilgilendiren ve meşgul eden bir konudur. İnsanlık tarihi ile yaşıt bulunan kader konusu etrafında pek çok dinî anlayış ortaya çıkmıştır. Eski çağlardan beri birçok filozof, bilgin ya da din önderi tarafından çeşitli boyutlarıyla tartışılmıştır. Çünkü bu konu, insan zihnini ve idrakini meşgul eden en kompleks problemlerden biridir ve fizik ötesi alanla ilgili hususları içerdiğinden onunla ilgili çok farklı yaklaşımların olması kaçınılmaz hale gelmektedir (Sinanoğlu,2002).

Bu durum, diğer toplumlarda olduğu gibi, İslam toplumları için de geçerliliğini korumuştur. İslam'ın erken dönemlerinde kaderle ilgili olarak yapılan fikir yürütmeler değişik ekoller tarafından da ele alınmıştır. Ne var ki Müslümanlar, İslâm'ın doğuş ve yayılış dönemlerindeki akliselim ve kesin imana dayalı gelişmeci ruh ve zihniyetten uzaklaşmışlar, bunun yerine cebre yakın bir kaderciliğe ve kuru teslimiyetçiliğe meylettiler.

Böylece, baş edemedikleri veya kabul edildiği takdirde kendi çıkarlarına uymayan bir takım durumları/sonuçları Allah'a izafe eden bir anlayışa yöneldiler (Sinanoğlu, 2012).

İslam tarihinde ilk kader tartışmaları, Hz. Ali'nin (40/661) hilafetinden(halifelik) sonraki siyasi mücadeleler ve İslam'ın gelmesiyle durulan, fakat sonraki olaylar neticesinde yeniden alevlenen Ernevi-Haşimi çekişmesiyle meydana gelen ihtilaflarla yakından ilişkilidir (Osman Aydınli,2003).

Bu olayların tarihi seyri incelendiğinde (Osman Aydınli,2003) iktidar veya muhalefet olarak kategorize edilen grupların, kendi durumlarına ve stratejilerine göre tavır almış oldukları görülür. Erneviler, iktidarlarında sadece Haşimilere değil, aynı zamanda Arap olmayan müslümanlarla da mücadele içinde olmuşlar ve bir bakıma saltanatlarının kurtarıcısı olarak "yaptıklarının Allah'ın takdiri ile olduğu tezini işlemişlerdir.

Muaviye'nin şu sözlerinde bu arılayışın izleri görülebilir: "Rabbim beni bu göreve ehil görmeseydi, onu bana bırakmazdı. Bizde bulunmasını Allah çirkin görseydi değiştirirdi. Ben Allah'ın hazinesinin sahibiyim, Allah'ın verdiği verir, onun yasakladığını yasaklarım." Yezid de aynı bakış açısıyla, insanlara boşuna çaba sarf etmemelerini, Allah'ın kendilerini istediğini, Allah bir işi beğenmezse onu değiştireceğini söyler."(Osman Aydınli,2003).

Şu halde Cahiliye Araplarının, çöl yaşamının olumsuz sürprizleri karşısında bir sığınak olarak gördükleri kader inancı, zaman içerisinde hilafeti gasp eden Emevilerin günahlarının sorumluluğunu yükledikleri bir meşruiyet aracına dönüştürülmüştür. Siyasal alanda bu yaklaşım, otoritelerin pekiştirilmesi için birer araçtır. 'Din istismarı' denilebilecek bu durum, hemen her fırka tarafından meşruiyet zemini oluşturmak, düşünsel gerçeklik iddiasını haklı kılmak amacıyla başvurulmuş bir yöntemdir. Özellikle bu yaklaşım biçimi, hadislerin kaynak olarak alınmasında kendini daha çok göstermiştir.

Ülkemizde geçmişten günümüze deprem ve diğer doğal afetler sonrası **"Kaderdir, takdiri ilahidir."** anlayışı hakim olmuştur. Yıl 1878 Bartın Çınarlı'da Mustafa Bey ocağında bir patlama meydana gelir. 5 işçi yanarak can verir. Durum payitahta telgrafla bildirilir. Sultan 2. Abdülhamit Bartın kaymakamlığına cevap olarak şu tegrâfı çeker: **"....Her nerede olursa olsun, eceli kaza, mukadderatı ilahiden olduğundan, hiçbir ocağın tatiline mahal olmadığı...."**.

Payitaht maden ocağındaki gruzu patlamasının Allahın takdiri yani bir kaderdir olduğunu ve yapacak bir şeyin olmadığını ve çalışmaya devam edilmesini emreder.

Yıl 1939 tarihli Erzincan depreminde 32. 968 kişi hayatını kaybeder. Yine aynı ilde 1992 tarihinde meydana gelen depremde ölenlerin sayısı 693 kişidir. Hatırlanacağı üzere 17 Ağustos 1999 tarihinde Gölcük'te meydana gelen depremde 17 bin 480 kişi hayatını kaybetmiştir.

Ülkemizde 2019 Düzce depreminden 6 Şubat 2023 depremine kadar toplam 39 deprem meydana gelmiştir. 6 Şubat 2023 tarihinde, Güneydoğu Anadolu fay hattı üzerinde bulunan Türkiye'nin güneydoğusu, merkez üsleri Pazarcık ve Elbistan olan 7,7 ve 7,6 büyüklüğünde art arda iki büyük depremle sarsılmıştır. 20 Şubat'ta 6,4 büyüklüğünde bir deprem daha bölgeyi sarsmış ve bu depremden Hatay ilinin Yayladağı ilçesi etkilenmiştir. Resmi kaynakların bildirdiğine göre, yıkım çok büyük, depremler 53.000'den fazla can aldı ve 107.000'den fazla insan yaralandı. Her felaket sonrası olduğu gibi yetkililer; **“Kaderdir, takdiri ilahidir”** diyerek halkı teselli etmeye çalıştılar.

İlahiyatçı yazar Mustafa İslamoğlu; - İnşaatin demirinden, çimentosundan çalar bir bina yaparsanız deprem gelir vurur bina yerle bir olur. En üst yetkilisinden mütaahhitine kadar herkes söz birliği etmişçesine **‘kaderdir, takdiri ilahidir’** beyanatları ile sorumluluktan kurtarmaya çalışırlar. Bu nasıl kaderdir ki, Kobe’de (Japonya) 7,9 büyüklüğünde depremde 9 kişi hayatını kaybederken aynı büyüklükte 1999 Gölcük depreminde 17 bin 480 insanımız hayatını kaybediyor.

Bu çalışmanın yapıldığı günlerde (28 Nisan 2025) Samsun’da bir akaryakıt istasyonunda dört kişilik bir aileden üç kişi toprak kayması sonucu göçük altında kalarak can verdi. Buna da “Kaderdir, takdiri ilahidir” diyenler mutlaka olmuştur.

Böyle bir kader anlayışının, insanı çaresizliğe sevk edeceği çeşitli araştırmalarda dile getirilmektedir. Çünkü olayların kontrolünde hiçbir etkisinin olmadığını düşünen insan, davranışları ile davranışlarının sonuçları arasındaki bağlantıyı kaybetmektedir. Bu yüzden de, ne kadar çabalasa çabalasın davranışının sonuçtan bağımsız olduğuna inanan insanda çaresizlik duygusu ve davranışı gelişmektedir (Kara, 2009).

Elbette bunu bertaraf etmede bütün inananlara sorumluluk düşmektedir. Ancak asıl sorumluluğu, bu işin ilmini yapan kimseler üstlenmelidir. Çünkü günümüz Müslümanlarının isyan ettiği birçok sıkıntıyı yaşamalarında körü körüne teslimiyetçiliği, tembelliği ve sorumsuzluğu tetikleyen, Kur’an’a ve onun paralelindeki sünnete uymayan kader anlayışlarının rolü büyüktür.

Müslümanları yaşamın her alanında refaha çıkarmanın yollarından birisi de, bu anlayışı değiştirmektir. Pratik hayatta karşılaşıldığı üzere; insanların konu ile ilgili sorumluluk bilincini pekiştirmek amacıyla doğal afetlerle ilgili dini, ahlâkî, sosyal ve psikolojik konularda yapılan çalışmaların önemi tartışmasızdır.

Doğal afetlerle önlenmesi için, toplumun dini, ahlâkî konularda aydınlatılması ve sorumluluk bilincinin hatırlatılması; en az yer bilim, plan, proje, teknik ve mühendislik çalışmaları kadar önemlidir. İlahiyat profesörü Hüseyin Atay’ın da belirttiği gibi Müslümanları asırlarca perişan eden, bu kadar akıl almaz bozuklukların ve bozgunculukların baş nedeni, yanlış kader inancından başka bir şey değildir.

Unutulmamalıdır ki bu alanda yapılacak her çalışma, hem bir kamu hizmeti hem insan hayatına verilen değer ifadesidir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim de, bir insanın hayatını kurtarmayı, bütün insanlığı kurtarmakla eş değer kabul etmiştir.

6. BÖLÜM

YAZGICI VE ÖZGÜRLÜKÇÜ TEVEKKÜL ANLAYIŞI VE DOĞAL AFETLER

GİRİŞ

İslâm ahlâk sisteminin önemli kavramlarından birisi de tevekküldür. Kulluk bilincinin göstergelerinden olan tevekkül, kişinin psikolojik olarak ihtiyaç duyduğu bir duygudur. İnsanın yaratılış kodları diğer varlıklara kıyasla daha aciz ve fakirdir. İnsanın sahip olduğu bu yapı, onu daha güçlü ve cömert olan bir varlığa yöneltmiş, kendisi gibi sınırlılığı olmayan kudretli bir varlığa sığınma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Çünkü insan sınırlı bir varlıktır, bilgisi, iradesi ve gücü her şeye yetmez.

Bu durumdaki bir kimse kudretinin üstünde bir kudret, ilminin üstünde bir ilim, merhamet ve şefkatinin fevkinde bir şefkat ve merhamet bulunmadığına itikat eder. Diğer mahlukların da kendisi gibi aciz, fakir, kusurlu ve nakis olduğunu idrak ile Allah’a itimat ve tevekkül eder. Allah’a tevekkül eden bir insan düşünür ki; *“Bana gelecek bütün hayırları ancak O ihsan edebilir ve her türlü şer ve zararları ancak O def edebilir.”*

İslâm’da tevekkül ahlâki bir fazilet olmasına, pratik uygulaması bakımından bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, insanın sorumluluktan kaçma nedeni de olabilmektedir. Bu nedenle takdir edilecek bir davranış olarak tevekkül ile tenkit edilecek tevekkül arasında ince bir çizgi vardır. Çünkü tevekkül, Kur’an’da olumlanmış bir ahlâkî davranış olmakla birlikte, yanlış bir anlamlandırma ile çoğu zaman tedbirsizliğin kaynağı olabilmektedir.

C. TEVEKKÜL KAVRAMININ ANLAMI

Tevekkül, dayanmak, güvenmek, itimat etmek, bir şeyi başkasına havale etmek demektir. Dinî terminolojide ise, “meşru bir maksada erişebilmek için gerekli tüm çabayı sarf ettikten sonra Allah’a güvenip dayanmak ve neticeyi O’na havale etmektir.” Tevekkül eden kimseye “mütevekkil”, güvenip dayanan Zata ise “vekil” denir. Tevekkülün özü teslimiyettir. Dünyevi ve uhrevî hayatın temelinde önemli bir yer tutar.

İslam inanç sistemini yakından ilgilendiren tevekkül günümüzde anlam kaymasına uğrayan kavramlardan biridir. Müslüman zihniyetin, kader ve tevekkülü yanlış telakki etmesi yüzünden, sosyal hayatın her alanında bir uyuşukluğa düşülmüş ve bu durum gitgide ahlaki alanda bir bozulmuşluğu da beraberinde getirmiştir.

Kader ve tevekkül alanındaki geleneksel bağıntının hala müslüman toplumlarda yazgıcı/önceden belirlenmiş fikrine dayalı ilahi takdir tezinin, bir akide olarak genlerimize işlemesinden dolayı, tarım çağının kaderci din anlayışından bir türlü yakayı kurtaramamışızdır. Çalışmanın bu bölümünde **"Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışı ve Çalışma Hayatına Etkileri"** ele alınmıştır.

a. YAZGICI (KADERCİ) TEVEKKÜL ANLAYIŞI

Hacı Bektaş Veli'nin İslam dininin genel hükümlerini konu alan ve 1243 yılında yazdığı dinî tasavvufî ahlakî Tekke edebiyatı eseri olan **Makalat**, kitabından öğrenildiğine göre insanın iradesini inkar etmeye dayalı **Cebriye** diye adlandırılan görüşün kurucusu **Cehm b. Safoan** (ö.128/745) olmuştur.

Bu akıma göre her şey ezeli olarak belirlenmiştir. Cehm bu konuda şöyle diyor: "*İnsanın hiçbir şeye gücü yetmez. İnsanda iş yapma gücü yoktur; insan eylemlerinde mecburdur. Onun kudreti, iradesi ve ihtiyarı yoktur. Ancak yüce Allah, diğer cansızları yarattığı gibi insanda da fiilieri yaratır ve bu fiiller, cansızlara nispet edildiği gibi insana da meceazi olarak nispet edilir. Nitekim şöyle denilir: Ağaç meyve verdi, su aktı, taş yuvarlandı, güneş doğdu ve battı, gökyüzü bulutlandı, yağmur yağdı.*"

Cehm b. Safvan'ın akidesinde o, alınyazısına, takdirin önceden oluşuna inanır. Cebriyecilik fikri, Muaviye b. Ebi Süfyan (ö.60/680) döneminde devletin resmi bir politikası haline gelmiştir. Bazı araştırmacılara göre Muaviye, ortalık durulup yerleştikten sonra kendisinin Müslümanlara halife olmasının Allah' ın kaza ve kaderiyle olduğunun halkın zihinlerine yerleşmesini istedi.

Emevi yöneticileri insanın bireysel özgürlüğünü hiçe sayan cebir düşüncesini istismar etmişler, topluma yaptıkları zulümleri ilahi bir takdirin gereği olarak meşruiyet zeminine çekmişlerdir. Böylece onlar, zulmü Allah'a nispet ederek kendilerini aklama yoluna gidiyorlardı. Halbuki böyle bir zeminde yapılan tartışmalar, Allah'ın ahlakiliğini sorgulama gibi bir probleme de yol açmış oluyordu.

Şam fakihlerinden (*iyi bilenler*) olduğu söylenen bir alim, avama (*alim,filozof*) konuşurken cebire dayalı bir inançla konuşmasını süslerdi. İşte cebriyeci bir renge bürünen Emevi yönetimi, böylesi fakihlerin gölgesinde ve desteğinde her türlü fesat ve zulüm işlemede büyük cesaret bulmuştur. Bundan sonra Muaviye ve kimi Emevi halifeleri muhtelif vesilelerle cebriye fikrini yaymaya devam etmişlerdir. Çünkü onlara göre cebir fikri, yaptıkları her türlü zulmü hakla izah etmeye dayanıyordu. Bunun için halka her çeşit zulmün Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu açıklamaya çalışmışlardır.

Görüldüğü gibi Emevi halifeleri haksız yere ümmetin malını yağmalamada, dinin kutsallarını çiğnemedi ve kan dökmeye kadere sığınarak eylemlerinin faturasını Allah'a yüklüyorlar; kendilerini adeta yeryüzünde Allah'ın zabıta kuvvetleri gibi görüyorlardı. Böylece onlar, siyasi despotizmlerine karşı oluşacak muhalefet hareketlerini önceden psikolojik olarak bastırmış oluyorlardı.

Emevi saltanatının baskıcı politikaları sonucu oluşan ve homojen olmayan ahlaki dindarlık anlayışında melamet(*kınamak, ayıplamak*) düşüncesi ağır basmaktadır. Emevi idarecilerinin, Hz. Ali taraftarlarına karşı siyasi otoritelerini hâkim kılmak ve yanlış icraatlarından dolayı kendilerini mazur göstermek, bu uygulamalarını herkese kabul ettirmek gayesiyle ilahi irade ve takdirin değişmezliği fikrini destekledikleri görülür (Fettâh 1993). Yani siyasi menfaatleri bakımından, Emevi idaresi cebriyeyi savunmuş, halkı ve düşünürleri de buna zorlamışlardır.

Buna paralel olarak cebriyeci kader anlayışı, gitgide tevekkül anlayışını olumsuz yönde etkileyerek; çalışmak yerine miskinlik, hareket yerine atalet (*hareketsizlik*), dini bir yaşam tarzı ve telakki biçimi olup çıkmıştır. Burada bir hakikati de belirtmekte fayda var. Cebriyeci tevekkül anlayışının toplumun zihin dünyalarında ve sosyal hayatlarında benimsenmesinde siyasi iktidarların rolü kadar, tabiatı cebriyeci karakteri benimserneğe çok elverişli ve yatkın olan hatta örtüşen kimi sufi şahsiyetlerinde paylarını unutmamak gerekmektedir.

Tasavvuf kitapları böylesi yazgıcı tevekkül anlayışını benimseyen ve bunu bir dini öğreti biçimi olarak sunan sufilerin (*Sûfiler Hz. Peygamber zamanında ve ondan hemen sonraki dönemde yaşamışlar*) menkıbe (*tanınmış*) ve görüşleriyle doludur. Tevekküle cebriyeci anlam ilk kez sufilerde yüklemiş olmasına rağmen bugün de bu anlayış sadece tevekkülle sınırlı kalmamış adeta bütün bir İslam Dünyasının dilli telakkisine cebriyeci telakki hükmetmiştir.

İslam akidesinin (*bağlılık*) bir gereği ve zaruri bir ifadesi olarak tevekkül, Allah’a karşı tam bir güven, samimiyet ve teslimiyet içinde olmak, rızık verenin yalnızca Allah olduğu iman ve şuuruyla hareket etmek demektir. Çalışmak, gayret etmek ve tedbir almak ise esbâba tevessül, birer sebep ve vesiledir. Derler ki, “Esbâba tevessül, mâni-i tevekkül değildir”. Yani rızık temini için gösterilen teşebbüs, gayret ve çaba, tevekküle engel olmaz. Müslüman Allah’a tevekkül etmeli, O’nunla iletişimini canlı tutmalı, kendisi için takdir ve tayin edilen rızık mutlaka geleceğine inanmalı, telaş ve paniğe kapılmamalı, tedbir-i beşerîyi yerine getirip takdir-i ilâhîye rıza göstermeli, rızıkını helâl yoldan sağlama azim ve kararlılığı göstermelidir.

Zorluk ve sıkıntılarla karşılaşması halinde “Bu Allah’ın takdiri iledir” ve “*Görelim Mevla neyler, neylerse güzel eyler*” diyerek teselli olmalı, kolaylık ve rahatlık görmesi durumunda ise “*bu Allah’ın kolaylaştırması sayesinde*” demelidir.

Ömer b. el-Hattâb’dan rivâyet edildiğine göre Rasûlullah şöyle buyurdu:

“Eğer siz gereği gibi Allah’a tevekkül etseydiniz, sabahleyin aç gidip akşamleyin tok dönen kuşlar rızıklandırıldığı gibi size de rızık verilirdi”(Kaynak: Tirmizî, Zühd, 33; Ahmed b. Hanbel, I, 52; İbni Mâce, Zühd 14; Hâkim, Müstedrek, IV, 318).

Cebriyecilik’te tevekkül anlayışının değersizleştirilerek nasıl bir noktaya geldiğini Hasan-ı Basri’nin (*İslam’ın erken döneminde yaşamış sufi, zahid, âlim*) yazdığını “*Kader risalesi*”nden anlıyoruz.

Hasan-ı Basri ilahi takdir, kader ve insanın iradesi gibi konularda yazdığı “*Kader risalesi*”nde, yazgıcı tevekkül anlayışının Kur’an’ın ruhuyla bağdaşmadığı izah edilmekle kalmaz, cebriye mezhebinin insanın eylemlerinde hiçbir rolünün olmadığına delil olarak getirdiği ayetler, doğru bir biçimde tevil edilir. Hasan-ı Basri, bazı Emevi yöneticilerinin uyguladıkları zulüm ve baskıdan Allah’ı tenzih etmek gerektiğini, bu işlerin ilahi takdir sonucu meydana geldiğini söylemelerinin Allah’a iftira olduğunu açıklamaktadır. Zaten Kur’an’da da birçok ayette zulüm kavramının faili Allah değil, kullar gösterilir.

Ayrıca Hasan-ı Basri verdiği vaazlarda ve yaptığı tartışmalarda, insanın irade hürriyetini nefyeden/ ortadan kaldıran mekteplere mensup kimselerle tartışmaya ağırlık vermekle kalmamış, zamanının bilginleri baskılardan kaçmak adına uzlete (*alakayı kesme*) çekilmeyi İslami bir davranış türü olarak benimserken o, bir yandan dünyaya ve arzularına karşı direnirken, bir yandan da zalim siyasal iktidarlarda mücadele etmiştir. Böylece o, nefis ve yöneticilerin saltanatı muhalefet ederken, daima insanı, insana karşı savunmuştur. Özgürlükçü tevekkül anlayışının öncüsü olarak değerlendirilen Hasan-ı Basri’nin, bir çeşit; ilahi fiil ile insani fiil arasını ayırarak ilahi kaza ile cebrin irtibatı olmadığını kavgasını vermiş olduğu söylenebilir (*Ramazan Altıntaş, 2000.*)

b. ÖZGÜRLÜKÇÜ TEVEKKÜL ANLAYIŞI

Daha önce de belirtildiği üzere sözlükte dayanmak, güvenmek ve vekil tutmak anlamına gelen tevekkül, din dilinde her hususta Allah’a güvenmek, dayanmak, teslim olmak işlerini Allah’a havale etmek demektir.

Ancak bu güvenme, dayanma demek her şeyden el etek çekip her şeyi Allah’a havale etmek değildir. Dünyaya gönderiliş amacına uygun bir şekilde, kulluk bilincinde Allah’ın kendisine verdiği nimetlerin farkında olarak akıl ve irade gücüyle üzerine düşen sorumluluklar yerine getirmek demektir. İşte tevekkülde ince çizgi mü’min kulun bilinçli bir şekilde yapması gerekeni yaptıktan, tüm tedbirleri aldıktan, gayret ve gücü ortaya koyduktan sonra Allah’a dayanıp teslim olması, sonucu kabullenmesidir. Mü’minin her zaman hareket halinde olması, en iyinin peşinden koşması, zamanını dolu dolu geçirmesi gerekmektedir.

Tevekkül, “neden” veya “niçin” soruları içerisinde boğuşan kişiye bir çıkış yolu gösterme potansiyeline sahiptir. Çünkü tevekkül sayesinde insan, kendi yaşamı başta olmak üzere, diğer canlılara ve yeryüzünde meydana gelen olaylara sadece kendi bakış açısından bakmakla kalmaz, yaratıcı açısından da bakmasının gerekli olduğu bilinciyle hareket eder. Böylece, yaratılan her şeyin, işlerin ve oluşların anlam bulduğu bir bakış açısı, kişiyi rahatlatarak, onun yaşamdan tat almasına katkıda bulunur.

Esasen Kur’an’ın tevekkülle ilgili ayetlerine dikkatlice bakıldığında yaratıcının, insanları olayların görünür sebep ve sonuçlarının dışında farklı bir iç yüzünün olabileceğini kabullenmeye davet ederek yaşanan olumsuzluklar nedeniyle onlara nedensiz sorgulamalar yapmamayı telkin etmektedir.

İslam âlimleri tevekkülün tembellik olmadığı hususu üzerinde önemle durmuşlardır. Bu bağlamda tevekkülün kişinin bir işi yapmak ve bir amaca ulaşmak için gerekli bütün sebep ve araçları yerine getirmek üzere elinden gelen tüm gayretleri yaptıktan ve imkânları kullandıktan sonra işin sonucunu Allah’a havale etmek, bu hususta O’na güvenmek ve O’nun yardımını beklemek şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Nitekim bu konuya dikkat çeken Gazâlî (ö. 505/1111) “tevekkül bazı cahillerin sandığı gibi, bedenen çalışmayı terk etmesi ve tamamen sebep ve tedbirlerden kopması demek değildir” diyerek tevekkülün ilk şartının çalışmak olduğunu vurgulamıştır.

Tevekkül kelimesi Kur’an-ı Kerim’de türevleriyle birlikte toplam 71 âyette geçmektedir. Bunlardan 44 Söz konusu âyetlerde tevekkül insana özgüven kazandıran, onu korku atmosferinden uzaklaştıran psikolojik etmenlerden biri olarak Allah’a güvenip dayanma anlamında kişinin kendini güçlü hissetmenin bir yolu şeklinde sunulmuştur.

Ayrıca insanların neticede Allah’a sığınacağı bildirilmiş, hükmün yalnız O’na varacağı, inanarak Allah’a tevekkül edenler üzerinde şeytanın etkisinin bulunmayacağı, Allah’a sığınanlar için başka bir sığınağa ihtiyaç kalmayacağı, çünkü Allah’tan başka bir sığınağın olmadığı ifade edilmiştir. Bu nedenle tevekkül, Kur’an’da başta peygamberler olmak üzere müminlere ait en temel sıfatlardan biri olarak ele alınmış, mütevekkillerden övgüyle bahsedilmiş; Allah’a tevekkül etmenin, İslâm akidesinin bir gereği ve Allah’a samimi iman ve teslimiyetin zorunlu bir sonucu olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede müminlerin sadece Allah’a tevekkül etmeleri, O’na güvenip dayanmaları gerektiği; tevekkül etmeleri karşılığında başarıya ulaşabilecekleri ve Allah’ın sevgisine nail olabileceği vurgulanmıştır (Çağrı, Mustafa, “Tevekkül”, DİA, XLI, İstanbul 2012, 1.)

Tevekkül konusunda birçok kimsenin gaflete düşerek, tevekkülü, vazifeyi terk etme ve kulluk görevlerinin yerine getirilmesinin Allah’a havale edilmesi şeklinde anlaşıldığına dikkat çeken Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1942) da böyle bir anlayışın Allah’a tevekkül ve itimat değil, O’nun emrine güvensizlik ve küfür olduğunu dile getirmiştir. Ona göre tevekkül, görevin ifasını Allah’a havale etmek değil, emri ve kararı Allah’a bırakmak, O’nun emrini canla başla yerine getirmeye çalışmaktır.

Kısacası tevekkül tefviz-i vazife değil, tefviz-i emirdir, kişinin Allah’ın emrine güvenerek üzerine düşen vazifesini sevmek ve yerine getirmektir (Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, IV, 362). Kader, irade ve tevekkül hakkında İslam düşünürleri çok tartışmış ancak ortak bir görüşe var(a)mamışlardır. İslam Dünyasının iç sorunlarıyla uğraşmayı kendine zorunlu iş edinmiş olan **mütefekkir şairimiz Mehmet Akif (ö.1873-1936)** bu kavramlar üzerinde düşünmüş ve görüşlerini dile getirmiştir. **Mehmet Akif’in " Vaiz Kürsüde" başlıklı şiirinin** muhtevasında genelde İslam Dünyası ve özelde Türk toplumunda yazgıcı bir tevekkül anlayışının varlığına dikkat çekerek, içinde bulunduğumuz durgunluğun ve geri kalmışlığın sebebini değişik örneklerle anlatarak sorunu gerçek anlamından saptırılmış tevekkül anlayışına bağlar. Tevekkülün Allah’a tahakküm olmadığını dile getirdiği bir şiirinde, yazgıcı bu tevekkül inancını şu şekilde eleştirir:

*Sarılmadan en ufak bir işte esbaba,
Muvaffakiyete imkan bulur musun acaba?
Ekilmeden biçilen tarla nerede var? Göster!
"Kader" senin dediğin yolda şeriata büh tandır;
Tevekkülün, hele hüsrân içinde hüsrândır.*

Mehmet Akif'in gerek "Vaiz Kürsüde" başlıklı şiirinde ve gerekse "Safahat"ın diğer bölümlerindeki şiirlerinde yer yer sebebe tevessül ve tedbirli olmayı dışlayıcı tevekkül anlayışlarını eleştirmekle kalmaz, şiir şeklinde verdiği ayet mealleriyle ya da İslam tarihinden aktardığı orijinal anekdotlarla Kur'an'ın anlatmak istediği tevekkülün nasıl olması gerektiğini tasvir eder.

Mehmet Akif, tevekkül kavramının asıl anlamından saptırılmasını ve Müslümanların hayatında nasıl bir felakete sebep olduğunu çarpıcı ifadelerle dile getirir (*Prof. Dr. Hulusi Arslan*):

*"Allah'a dayandım!" diye sen çıkma yataktan
Mânâyı tevekkül bu mudur? Hey gidi nadan
Ecdadını zannetme asırlarca uyudu;
Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?
Üç kıt'ada, yer yer kanayan izleri şahid:
Dinlenmedi bir gün o nesli mücahid.
Âlemde "tevekkül" demek olsaydı "atalet
Mirâs-ı diyanetle yaşarmıydı bu millet? "*

Mehmet Akif'e göre, dini anlayış o derece hurafelerle örülmüş ve bazı kavramlar o derece aslından saptırılmıştır ki bu yönüyle din adeta alay edilecek bir noktaya getirilmiştir(*Prof. Dr. Hulusi Arslan*):

*Çalış! dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesâbına birçok hurâfe uydurdun,
Sonunda bir de tevekkül sokuşturup araya,
Zavallı dîni çevirdin onunla maskaraya!*

Tevekkül kavramında da sebeplilik prensibine dikkat çeken Akif, tevekkül etmeden önce mutlaka sebeplere sarılmak gerektiğini söyler. Mescidin bir köşesinde miskin miskin oturup tevekkül ettiklerini söyleyen bir gurup insanın, Hz. Ömer tarafından nasıl dağıtıldığını örnek gösteren Akif, tevekkülle sebepler arasındaki ilişkiyi şöyle izah eder(*Prof. Dr. Hulusi Arslan*):

*Ömer, tevekkülü elbet bilirdi bizden iyi
Ne yaptı "Biz mütevekkilleriz" diyen kümeyi?
Dağıttı, kamçıya kuvvet, "Gidin, ekin!" diyerek.
Demek: Tevekkül eden, önce mutlakâ ekecek*

Mehmet Akif, İslam'ın başlangıç dönemlerinde tevekkül inancının, Müslümanları büyük başarılarla sevk ettiğini belirtmekte ve zamanla onun miskinlik manasına çevrildiğini şöyle dile getirmektedir:

*Tevekkül öyle yaman bir şiâr-ı îmandı,
Ki kahramân-ı fezâil denilse şâyandı.
Yazık ki: Rûhuna zerk ettiler de meskeneti;
Cüzâma döndü, harâb etti gitti memleketi!*

*Tevekkül olmasa kalmaz fazîletin nâmı...
Getir hayâline bir kere Sadr-ı İslâm'ı:
O bî-nihâye füyûzun yarım asırlık bir
Zamân içinde tecellîsi hangi sâyededir?*

Mehmet Akif'e göre, kader ve tevekkül inancının yanlış anlaşılması Müslümanların zihninde adeta Allah ile insanın rollerini yer değiştiren bir dini tasavvur meydana getirmiştir.

Öyle ki bu tasavvurda insan efendi, Allah da hâşâ onun isteklerini yerine getiren bir hizmetçi, sınırı bekleyen asker, kumandan; hastaları acilen iyileştiren doktor, eczacı, hâsılı kendisine umumi vekâlet verilen bir vekil gibidir. Akif, böyle bir Allah tasavvurunu, Müslümanların yenilgi, yılgınlık ve başarısızlıklarının ardında yatan en önemli sebeplerden biri olarak gösterir ve bundan dolayı da bu tasavvuru en çarpıcı ifadelerle eleştirir:

*Bırak çalışmayı, emret oturduğun yerden,
Yorulma, öyle ya, Mevlâ özel hizmetçin iken!
Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini,
Birer birer oku tamamlayınca defterini;
Bütün o işleri Rabbim görür; vazîfesidir...
Yükün hafifledi... Sen şimdi doğru kahveye gir!
Çoluk çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak...
İşlerine bakan Allah değil mi? keyfine bak!
Onun nimetler hazinesi kendi veznendir!
Havâle et ne kadar masrafın olursa... Verir!
Silâhı kullanan Allah, sınırı bekleyen O;
Levâzımın bitivermiş, değil mi? Ekleyen O!
Çekip kumandası altında ordu ordu melek;
Senin hesâbına küffârı yerle bir edecek!
Başın sıkıldı mı, kâfi senin o nazlı sesin:
"Yetiş!" de, kendisi gelsin yahut Hızır'ı göndersin!
Evinde hastalanan varsa, borcudur: Bakacak;
Şifâhazînesi derhal oluk oluk akacak.
Demek ki: Her şeyin Allah... Yanaşman, ırgadın O;
Çoluk çocuk O'na âid; Lalan, bacın, dadın O;
Harcama vekilin O; kâhyan, müdür-i veznen O;
Alış seninse de, sorumlu olan veriştin, O;
Denizde cenk olacaktı... Gemin O, kaptanın O;
Ya ordu lâzım olsa... Askerin, kumandanın O;
Köyün yasaqçısı; şehrin de baş tahsildarı O;
Aile tabibi, eczacı... Hepsi hâsılı O.
Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu!
Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;
Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?!
Yehûd Uzeyr'e, Nasârâ Mesîh'e ibnul-İlah
Demekle unsûr-u tevhid giderse tebâh;*

*Senin bu kopkoyu şirkin sığar mı îmâna?
Tevekkül öyle tahakküm demek mi Yezdân'a?
Kimin hesâbına inmiş, düşünmüyor, Kur`ân...
Cenâb-ı Hak çıkacak, sorsalar, muhâtab olan!
Bütün evâmire i'lân-ı harb eden şu sefîh,
Mükellefiyeti Allah'a eyliyor tevcîh!*

Görüldüğü gibi Akif, tevekkül inancının asıl anlamından çıkarılıp sorumluluk bilincini çökerten bir inanca dönüşmesini en acımasız ifadelerle tenkit etmektedir.

Yahudilerin Üzeyr'e, Hristiyanların da İsâ'ya Allah'ın oğlu demeleri nasıl ki tevhid inancını bozmuş ise, Akif'e göre, adeta Allah'a tahakküm derecesine vardırılan tevekkül anlayışı da aynı düzeydedir. Böyle bir anlayışta Kur'an sanki insana değil de Allah'a nazil olmuştur. Akif, sorumlulukların muhatabı olarak Allah'ı gören bu anlayışın bütün ilahi emirlere savaş ilanı demek olduğunu belirtir.

Burada Akif, böyle bir tevekkül anlayışının şirk olduğunu söylüyor ve dinî deliller gösteriyor. Tevekkül anlayışını bu hâle sokanlara sesleniyor. Bütün evâmire i'lân-ı harbeden şu sefîh dizesiyle de padişahı kastediyor. Onun da Emevi yöneticileri gibi, bu kötülükler kendisinin yanlışlarından dolayı değil, Allah'ın takdiri olduğunu iddia ettiğini ifade ediyor Akif (Zülfî Güler,2020):

*Görür de hâlini insan, fakat bu derbederin,
Nasıl günahına girmez tevekkülün, kaderin;
Sarılmadan en ufak bir işinde esbâba,
Muvaffakiyyete imkân bulur musun acaba?
Hamâkatin aşıyor hadd-i i'tidâli, yeter!
Ekilmeden biçilen tarla nerde var? Göster!
"Kader" senin dediğin yolda şer'a bühtândır.
Tevekkülün, hele, hüsrân içinde hüsrândır.
Kader ferâiz-i îmâna dahil... Âmennâ ...
Fakat yok onda senin sapmış olduğun ma'nâ.
Kader: Şerâiti mevcûd olup da meydanda,
Zuhûra gelmesidir mümkünâtın a'yânda.
Niçin, nasıl geliyormuş... o büsbütün meçhûl;
Biz ihtiyârımızınsûretindeniz mes'ûl.
Kader nedir, sana düşmez o sırrı istiknâh;
Senin vazîfen itâat ne emrederse ilâh.
O, sokmak istediğin şekle girmesiyle kader;
Bütün evâmiri şer'in olur bir anda heder!
Neden ya, Hazret-i Hakk'ın Resûl-i Muhterem'i,
Bu bahsi men ediyor mü'minîne, boş yere mi?*

Bu kısımda şair, kaderin ve tevekkülün ne olduğunu söylüyor. Kaderin bir sır olduğunu ifade ediyor. Allah'ın ayan-ı sabitede, evrenin ve onda yaratacağı canlı-cansız, maddi-manevi her şeyin nasıl olacağını; olayların, durumların ne zaman meydana geleceğini belirlediği, bu sırrı insanların kavramasının mümkün olmadığını; bu yüzden Hz. Peygamberin "Kader hakkında düşünmeyiniz." dediğini belirtiyor.

Akif'e göre İyiyi-kötüyü, hayrı-şerri, güzeli-çirkini, zulmü-adaleti, bilgiyi-cehaleti, hastalığı-sağlığı, imanı küfrü... yaratan Allah'tır; bunların hepsi Allah'ın takdiridir. Ama insana da takdir hakkı vermiştir. Bunlardan iyisini seçmesi için insana aklı ve iradeyi veren de Allah'tır.

Türkiye'de birçok deprem kuşağının olması, yaşadığımız yerin, "altımızın çürük olması" kaderdir, ama binamızın çürük olması kader değildir. İnsanın "depremi durduramayışı" kaderdir, ama hasarına razı olmak kader değildir.

Yağmur yağdığında sel çıkacağını bile bile dereye ev yapmak, sel yatağına köprüyü çürük ya da küçük yapmak kader değildir. Bu devirde bu kadar bilgi edinme, öğrenme vasıtası varken cehalet kader midir? Allah, kimseye "Öğrenme." ya da "Hayrı bırak, şerri seç." diyor mu? (Zülfî Güler,2020):

*Tevekkülün, hele ma'nâsı hiç de öyle değil.
Yazık ki: Beyni örümcekli bir yığın câhil,
Nihâyet oynayarak dîne en rezîl oyunu.
Getirdiler, ne yapıp yaptılar, bu hâle onu!
Yazık ki: Çehre-i memsûha döndü çehre-i dîn:
Bugün kuşatmada İslâm'ı bir nazar: Nefrîn.
Tevekkül inmek için tâ bu şekl-i mübtezele,
Nasıl uyuttunuz efkârı, bilsem, ey hazele?
Nasıl durur aceb alnında şer'-i ma'sûmun.
Bu simsiyâh izi hâlâ o levs-i meş'ûmun?
Tevekkül öyle yaman bir şîâr-ı îmândı.
Ki kahramân-ı fezâil denilse şâyândı
yazık ki: Rûhuna zerk ettiler de meskeneti;
Cüzâma döndü, harâb etti gitti memleketi!*

Acıklaması: Tevekkülün, hele anlamı hiç de öyle değil. Yazık ki, beyni örümcekli bir yığın cahil, sonunda oynayarak dine en rezil oyunu; getirdiler, ne yapıp yaptılar, bu hâle onu! Yazık ki, dinin yüzü çirkinleştirilmiş bir yüze döndü. Bugün İslâm'ı lanetli, lanet ettirici bir bakış, bir görünüm kuşatmada.

Ey aşağılık yüz­süzler, şerefsizler! Tevekkülü bu kadar ucuz, değersiz, hor görülen şekle düşürmek için, düşünceyi, halkın fikrini nasıl uyuttunuz?

Bu uğursuz pislğin simsiyah izi, tertemiz, korunmuş dinin alnında hâlâ nasıl duruyor? Tevekkül öyle yaman bir iman belirtisi idi ki, ona erdemler kahramanlığı (ya da kahramanlık erdemleri) denilse yakışır­dı. Ne yazık ki, onun ruhuna miskinlik, tembellik, beceriksizlik, şırınga ettiler; tevekkül cüzama döndü, harap etti gitti memleketi.

Müslüman toplumunun yüzyıllardır içine girdiği bu girdaptan bir türlü kurtulamamasının temel nedenlerinden birisi olarak "kader" ve "tevekkül" kavramına yüklenen yanlış anlamların yol açtığını söyleyen Akif, Kur'an'ın şirk olarak nitelediği Yahudi düşüncesinde mevcut; "Üzeyir'in Allah'ın oğlu" olduğu şeklindeki inanca yöneltilen şiddetli tenkidi görmeden, Müslüman kültüründe yerleşen her şeyin Allah'a yüklenilmesi sonucunda adeta, Allah'ın kendileri için emirlerini yerine getirmekle yükümlü birisi gibi algılanmaya başlandığını, "Hüda'yı kendine kul yaptı kendi oldu Hüda" sonucuna vardırı­cak şekilde yanlış bir inanç ve anlayışın pençesinde debelenip durduğunu söylemekle çok temel bir soruna işaret etmiş olmaktadır.

Yaratıcının tabiatıta var kıldığı temel yasaları dikkate almaksızın âtıl bir hayatı yaşayan Müslüman toplumunun kurtuluşu Allah'tan beklemesini; Allah'ın adeta her işlerini yerine getirmekle mecbur kılınmış bir hizmetçi konumuna düşürüldüğünü ifade ederken, bunun bile farkına varamayacak kadar koyu bir cehaletin içinde olduklarını belirtmektedir.

İslam kelamı açısından çok temel bir sorunu, sosyal yaşam üzerinden değerlendiren Akif, “kader” kavramına yüklenilen yanlış anlam sebebiyle, Müslümanların hayatın bütün alanlarında geri kaldıklarını, âtıl bir yaşamı sürdürürken, ilahi yasaya aykırı bir şekilde başarılı olabileceklerini beklediklerini ve bütün ataletleriyle birlikte Allah'ı adeta kendileri için her işlerini yapmakla yükümlü birisi olarak kurguladıklarını ifadeyle çok yerinde bir tespit yapmaktadır. Akif'in bu değerlendirmesinin üzerinden yaklaşık bir asır geçmesine rağmen gerek düşüncede ve gerekse eylemde bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Müslüman coğrafyasının bir bütün olarak içinde bulunduğu durum, ifade edilen bu değerlendirmenin açık bir kanıtı olarak önümüzde durmaktadır(Prof. Dr. Ahmet ERKOL, 2022)

Görüldüğü gibi **Özgürlükçü bir tevekkül inancı**, manevi bir kuvvetin yoludur. İnsanda huzur, emniyet, güven ve cesareti artırır. İş hayatında çalışmayı ve başarılı olmayı önemli oranda müspet yönde etkiler. Tüketen bir insan modelinden daha çok üreten bir insan modeli ortaya çıkarır. Sebeplere ve tedbire dayalı bir tevekkül anlayışı, Müslümanlar için bir zaaf değil, bir güçtür. Dolayısıyla gerçek anlamda tevekkül bir atalet olmayıp, bir aksiyon ve harekettir.

D. TEVEKKÜL VE KADER BAĞLAMINDA DEPREM VE SORUMLULUK BİLİNCİ

İnsanlar tarih boyunca bulundukları coğrafyanın özelliğine göre deprem, sel, çığ, heyelan, biyolojik atıklar, salgın hastalıklar ve kazalar gibi felaketlerle iç içe yaşamışlardır. Nerede, ne zaman ve nasıl ortaya çıkacağı bilinmeyen bu olayların ortak paydası; insanın kontrol gücünü zorlaması, ruh sağlığını ve toplum psikolojisini etkilemesi, can ve mal kayıplarına yol açmasıdır. Bu bağlamda bilinmeyen aralıklarla ve farklı bölgelerde meydana gelen olaylardan biri de depremdir. Arapçada zelzele, Türkçede ise deprem olarak ifade edilen yer sarsıntıları, geçmişten günümüze kadar, insanlığın gündeminde hep var olmuştur.

Fikret Karaman, (2020)'in bidirdiğine göre Kur'ân'da Zilzâl sûresi ile Hac sûresinin ilk âyetlerinde tasvir edilen zelzele, fay hatlarının kırılmasıyla meydana gelen deprem şeklinde algılanmamalıdır. Söz konusu âyetlerde, zelzele ile kıyametin şiddetine dikkat çekilmiştir. O gün büyük bir sarsıntı ile yerin altının üstüne geleceği, dağların ve ağaçların yerlerinden sökülüp toz gibi dağılacağı açıklanmıştır(*Süleyman Ateş, Kur'ân Ansiklopedisi (İstanbul: Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı (Kuba)Yayınları, 1997) 23/ 214*).

İslâm bilginleri bu büyük depremi yer küreye izafe ederek; “kütlesinin büyüklüğü ile orantılı dalgalarla desteklenen bir sarsıntı olup, kıyametin kopma anına işaret ettiği” şeklinde yorumlamışlardır. Zira yer, aralıksız ve peş peşe sarsıldığı zaman, üzerinde bulunan dağ, ağaç ve binalar yıkılıp dağılacaklardır.”(*Sabunî Muhammed Ali, Safvetü't-Tefasir Tefsirlerin Özü çev. Sadreddin Gümüş, (İstanbul: Ensar Yayınları, 1990), 7: 388*)

Dünyadaki depremle ilgili geleneksel yorumlar, bilimsel araştırmaların ilerlemesiyle yerini, bilimin açıkladığı yasalar kapsamında fay hatlarının kırılması, gaz ve lav püskürmesi şeklindeki açıklamalara bırakmıştır. Ne var ki fay hatlarının kırılma gücünün keşfinden sonra da -önlem alınmadan- riskli alanlar üzerine yerleşimlere devam edilmiştir.

Bugün depremle birlikte teknolojinin insan hayatına girmesiyle başlayan ve artarak devam eden, kimyasal atıklar, bulaşıcı hastalıklar, hava, deniz ve karadaki kazalara varıncaya kadar birçok olay çevremizi kuşatmıştır.

Oysaki Kur’ân evrenin ve evrene konan yasaların, insanın hayat kalitesini iyileştirmek için konduğunu ifade etmektedir. Yeryüzünün de, insanların üzerinde gezmeleri ve faydalanmaları amacıyla yaratıldığına dikkat çekilmiştir. O halde insanlar, doğal afetlerden korunmaları için başka bir dünyaları olmadığına göre, üzerinde yaşadıkları coğrafyayı, felaketlere karşı önlem alarak korumak zorundadırlar.

a. İNSANIN MÜŞTEREK KADERİ OLAN TARİHSEL DEPREMLERDEN ÖRNEKLER

Nuh Arslantaş, İslâm tarihinde ve coğrafyasında ilk on asırda meydana gelen depremleri “*İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*” isimli eserinde kronolojik bir tasnifle kapsamlı olarak ele almıştır(Nuh Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, (İstanbul: Alemdar Ofset Matbaacılık, 2915).

Sözü edilen eserde işaret edildiği gibi, Arap yarımadasının Güney ve Kuzey kısmı, Akdeniz havzasına komşu toprak parçaları ile uzak doğu (Malezya ve Endonezya) coğrafyasında iz bırakan büyük depremler yaşanmıştır. Konu ile ilgili jeolojik süreçlerin döngüsel olduğunu savunan, “bugün dünün anahtarıdır” sözü ile hatırlanan 19. yüzyıl bilim adamı Sir Charles Lyell (ö.1875) de Asya kıtası için şöyle demiştir: “Gelenekleri bizlere kadar ulaşan en eski ulusların vatani olan Asya, her zaman muazzam depremlerle sarsılmıştır.”

Anlatılanlara ek olarak hicretin ilk asrından itibaren gerçekleşen fetihlerle İslâm hâkimiyetine giren ve aktif fay hatları üzerinde bulunan Irak, Mısır, Necid gibi yerlerde de büyük depremler olmuştur. Özellikle 24 Kasım 847 tarihinde meydana gelen depremde; Mağrib, Mısır, Şam, Musul, Humus ve Antakya çevresi etkilenmiş, Emeviye Camisi’nin bir bölümü yıkılmış, Musul’da 50.000, Antakya’da ise, 20.000 kişi ölmüştür. Kayıtlara geçen büyük depremlerden biri de 1302 yılında Mısır’da meydana gelmiş, dağlar yarılmış, surlarda büyük çatlaklar oluşmuş ve yerden sular kaynamıştır.

Uzmanların Türkiye deprem haritası üzerinde yaptıkları çalışmalara göre; Anadolu’nun Doğu, Güney, Kuzey, Marmara ve Ege bölgelerinde de; maddi hasar ve can kaybıyla sonuçlanan birçok deprem gerçekleşmiştir. Özellikle kuzey Anadolu’nun doğusundan batıya devam eden fay kuşağında 1419 yılında meydana gelen deprem; Amasya, Tokat, Bursa ve İstanbul’da etkili olmuş, Kuzey Anadolu fay hattındaki artçı sarsıntılarla birlikte halk üç ay çadırlarda kalmıştır.

Bu hattın en riskli bölgelerinden biri de Erzincan ovasıdır. Yapılan araştırmalara göre bazıları şiddetli olmak üzere bugüne kadar Erzincan ve çevresi 36 büyük depreme maruz kalmıştır. Bunların en büyüklerinden biri 27/28 Aralık 1939 günü Çarşambayı Perşembeye bağlayan gece saat 02:00’de meydana gelmiştir. Ne yazık ki bu depremle şehir merkezi yıkılarak harabeye dönmüştür. Kayıtlara geçen ölüm sayısı 32 bin 962 civarındadır. Aynı ilde 53 yıl sonra meydana gelen 13 Mart 1992 tarihindeki depremde ise, 693 kişi hayatını kaybetmiştir.

Ülkemizin deprem riskli alanlarından biri de Marmara ve Ege bölgesidir. Bu bölgede, 17 Ağustos 1999’da merkez üssü Gölcük olan 7,4 şiddetinde bir deprem olmuş ve resmi kayıtlara göre, 17.480 kişi hayatını kaybetmiştir. Aynı yıl, 12 Kasım 1999 günü Düzce’de meydana gelen depremde ise, 763 kişi vefat etmiştir. Böylece Marmara bölgesi tarih içerisinde büyüklü-küçüklü pek çok depreme maruz kalmıştır.

Son yıllarda Afyon Sultandağı (15.12.2000), Osmaniye (25.06.2001), Afyon Çay ve Sultandağı (03.02.2002), Tunceli Pülümür (27.01.2003), Bingöl merkez (01.05.2003), Erzurum Aşkale (25.03.2004), Ağrı Doğu Beyazıt (02.07.2004), Van Erciş (23.10.2011), Van- Edremit’te (9.11. 2011) maddi hasar ve ölümlerle sonuçlanan depremler olmuştur. 24 Ocak 2020 tarihinde Elâzığ- Malatya çevresinde meydana gelen depremle 41 kişi vefat etmiştir.

Ülkemizde 6 şubat 2023 tarihinde merkez üssü Gaziantep ve Kahramanmaraş olan iki büyük deprem meydana gelmiş deyim yerindeyse 10 ilimizdeki binalar yerle bir olmuştur. Bu iki depremde resmi verilere göre 53 bin 537 vatandaşımız hayatını kaybetmiştir. Daha bu depremlerin yararaları sarılmadan 23 Nisan 2025 tarihinde merkez üssü Marmara Denizi olan bir deprem meydana gelmiş neyse ki korkulan olmamıştır.

Bu örneklerden anlaşıldığı üzere fay hatları aktif olduğu sürece bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da ülkemizde, depremsel hareketlikler devam edecektir.

b. DOĞAL AFETLERLE İLGİLİ ALGILAR

Tarih boyunca deprem ve diğer afet ve kazalarla ilgili ortaya çıkan acı tablolar nedeniyle insanlar arasında çeşitli sorular, söylemler ve yorumlar gündeme gelmiştir. Acaba enkaz ve can kayıplarına neden olan deprem ve kazalar, insanlara verilen bir ceza mı, yoksa bir uyarı mı veya tabiat kanunlarına göre gerçekleşen bir doğal afet mi, yahut birey ve toplum için önceden takdir edilmiş ilahi bir kader ve kaza mı?

İnsanın burada, sorumluluğu ve ihmali var mı? Varsa bu sorumluluk hangi düzeydedir? Bireye mi, topluma mı aittir? gibi sorular, sürekli zihinleri meşgul etmiştir. Bu sorular, araştırmanın ilerleyen bölümlerinde imkânlar ölçüsünde açıklanmaya çalışılacaktır.

Kimileri de deprem ve diğer kazaların sonuçlarının ağır olduğundan söz ederek bunları; ibret almak, Allah'a sığınmak, O'na kulluk etmek gibi ilahi bir fırsat ve hatırlatma olarak algılamıştır. Diğer taraftan bu zorluklarla birlikte insanın acizliği ve çaresizliği bütün detaylarıyla ortaya çıkmaktadır.

Dolayısıyla insan var olduğu günden itibaren fitratı gereği bu tür olağanüstü hallerde daima bir yaratıcı güce sığınmış ve O'ndan yardım dilemiştir. Genellikle insanlar, olağanüstü olaylara karşı merak içinde olmuş ve bunları din ile ilişkilendirerek fert ve toplum hayatının şekillenmesinde etkili hale getirmişlerdir. Psikologlar ise, felaketleri algılama, açıklama ve kabullenmede, dini inancın önemi üzerinde durmuşlardır.

Geçmişten günümüze benzer algı ve eleştiriler hemen her inanç sisteminde kâhin, sihirbaz ve toplum öncüleri niteliğindeki bazı din mensupları da dile getirmişlerdir. Örneğin 1755 yılında Portekiz/Lizbon'da meydana gelen depremde, şehir yıkılmış ve 50 bin kişi hayatını kaybetmiştir.

Bu olayı değerlendiren Voltaire (öl. 1778) "Ne olurdu sanki bu deprem ıssız bir çölün ortasında olsaydı? Neden Lizbon yerle bir olurken, en az onun kadar günahkâr olan Paris sefa sürüyor" demiştir. Bu depremin enkazı henüz kaldırılmadan şehrin büyük katedrali de yanıp kül olmuştu. Bunun üzerine korku içindeki halk rahiplerin kehanetlerini duyabilmek için meydanlarda toplanmışlardı. Sağ kurtulanlara hitaben yapılan konuşmalarda, Tanrı'nın Lizbon halkını cezalandırdığını söylemişlerdi. Çünkü onlar kilisenin öğütlerine kulak asmak yerine, kendilerini günah dolu hayata vermişlerdi. Boğa güreşlerinden zina fiiline varıncaya kadar birçok günahı işlemişlerdi. Bundan dolayı Tanrı kendi kutsal evi olan kiliseleri bile yok etmek zorunda kalmıştı. Artık günahların bedeli için azap çekme zamanı gelmişti.

İslâm bilginleri ise başlangıçtan itibaren depremin, Allah'ın koyduğu yasalar çerçevesinde gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Müslümanlar arasında depremler, daha çok dinî ve ahlâkî boyutuyla ele alınmışlardır. **Örneğin** ülkemizde 1878 yılında Bartın Çınarlı'da Mustafa Bey maden ocağında bir grizu patlama meydana gelir. Durum payitahta telgrafla bildirilir. Sultan 2. Abdülhamit Bartın kaymakamlığına cevap olarak şu tegrifi çeker: **"....Her nerede olursa olsun, eceli kaza, mukadderatı ilahiden olduğundan, hiçbir ocağın tatiline mahal olmadığı...."**. Payitaht maden ocağındaki gruzu patlamasının Allahın takdiri yani bir kader olduğunu ve yapacak bir şeyin olmadığını ve çalışmaya devam edilmesini emreder.

Ülkemizde geçmişten günümüze genellikle deprem ve diğer doğal afetler sonrası ülkeyi yönetenler **“Kaderdir, takdiri ilahidir.”** diyerek üzerlerinden sorumluluğu atmaya ve halkı teselli etmeye çalışırlar. Bu inanış tarzına göre; insan çoğu zaman olağanüstü bir olayla yüz yüze geldiğinde tevekkül anlayışına sığınmayı tercih etmiştir. Olup bitenler, sorgulanmadan ve kusurunun olup olmadığına bakılmaksızın **“Ne yapalım Allah’ın emri böyle imiş, yapılacak bir şey yok.”** diyerek doğal afetlerin veya kazaların tevekkül ile ilişkilendirilmesi, kolaycı bir çözüm olarak görülmüştür.

Oysaki karada ve denizde meydana gelen olumsuzluklarda, insanın da sorumluluk payı vardır. Kur’ân-ı Kerim bu hususu şöyle açıklamıştır: “İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır.” (Rûm, 30/41.)

Görüldüğü üzere Kur’ân, karada ve denizde muhataplarının sebep oldukları bazı olumsuzluklardan dolayı uyarıda bulunmuştur. Çünkü her geçen gün teknolojik gelişmelerin yol açtığı çevresel ve biyolojik felaketler; iklimi, üretimi ve beslenmeyi riskli hale getirmektedir. **Âyette geçen; “İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden”** cümlesi, bir başka yoruma göre ise birey ve toplum her şeyi yerli yerince yapmadığı için; taşkınlıkları ve ilahi sınırı aşmaları sebebiyle insanın karada ve denizde çeşitli problemlerin ortağı haline gelmesi şeklinde değerlendirilmiştir.

Bu nedenle; kişi dünyada ihtiyaçları çerçevesinde yapacağı her işin kuralına uygun ve sağlam olmasına özen göstermelidir. Çünkü deprem ile kazalardaki can ve mal kaybı, bireyin eksik veya hatalı davranışlarından kaynaklandığı görülmüştür. Bu nedenle teknolojinin egemen olduğu günümüzde çalışma disiplini ve hayati önem arz etmektedir. Konu ile ilgili somut bir örnek olmak üzere Japonların çalışma ve davranışlarını hatırlatmakta yarar vardır.

Yaratılışları ve davranışlarıyla oldukça sakin, saygılı, alçak gönüllü ve sempatik olan Japon toplumunun en önemli özelliği; çalışma ahlâkı, işlerini dürüst ve sağlam yapmak, israfa düşmeden üretimi arttırmaktır. Ticaretlerinde hile, hıyanet, yalan, iftira ve aldatma gibi olumsuz davranışları, işlememeye özen göstermektedirler. Bu güzel hasletleriyle birlikte deprem riski yüksek olan bir coğrafyada yaşamaya uyum sağlamışlardır. Bölgelerindeki fay hatlarını dikkate alan bu eğitimli toplum, depreme oldukça dayanıklı yapılar ve projeler üretmişlerdir. Yaptıkları konut, fabrika, yol, köprü vs. eserleriyle en şiddetli sarsıntılarda bile en az mal ve can kaybıyla kurtulmayı başarmışlardır. Geliştirdikleri teknoloji sayesinde deprem anında yerin hareketiyle uyumlu olarak yaylanan, ama dimdik ayakta duran gökdelenleri inşa etmişlerdir. Kendilerini deprem anlarında bile çalışmalarına ara vermeyecek kadar güvenli hissetmektedirler.

Bu nedenle Mehmed Âkif (ö. 1936), yıllar öncesinden Japonların bu meziyetlerini eserlerinde şöyle dile getirmiştir:

Sorunuz, şimdi, Japonlar da nasıl millettir?
Onu tasvîre zafer yâb olamam, hayrettir!
Şu kadar söyleyeyim: Dîn-i mübînin orada,
Rûh-i feyyâzı yayılmış, yalınız şekli Buda
Siz gidin, safvet-i İslâm’ı Japonlarda görün!
O küçük boylu, büyük milletin efrâdı bugün,
Müslümanlık’taki erkânı siyânette ferîd;

Müslüman denmek için eksiği ancak tev’hîd.
Doğruluk ahde vefâ, va’de sadâkat, şefkat;
Âcizin hakkını i’lâya samîmî gayret;
En ufak şeyle kanâ’at, çoğa kudret varken,
Yine ifrât ile vermek, veren eller darken;
Kimsenin ırzına, nâmûsuna yan bakmıyarak
Yedi kat ellerin evlâdını kardeş tanımak;

“Öleceksin!” denilen noktada merdâne sebat;
Yeri gelsin, gülerek oynıyarak terk-i hayat;
İhtirâsât-ı husûsiyyeyi söyletmiyerek
Nef -i şahsîyi umûmun kine kurbân etmek
Daha bunlar gibi çok nâdire gördüm orada.
Âdemin en temiz ahfâdına mâlik bir ada.
Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle...

O da sahiplerinin lâhik olan izniyle.
Dikilip sâhile binlerce basiret im’ân;
Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan!
Garb’ın eşyâsı, eğer kıymeti hâizse yürür;
Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür!
Gece gündüz açık evler, kapılar mandalsız;
Herkesin sandığı meydanda bilinmez hırsız.

“Togo”nun umduğumuz tavrı mı vardır? Nerde?
“Gidelim!” der, götürür sonra gelip tâ yanıma,
Çay boşaltırdı ben içtikçe hemen fincanıma.
Müslümanlık sanırım parlıyacaktır orada;
Sâde Osmanlıların gayreti lâzım arada
Misyonerler, gece gündüz yeri devretmedeler,
Ulemâ vahy-i ilâhîyi mi bilmem, bekler? **Mehmet Akif Ersoy**

Milli Şairimiz M. Akif Ersoy Japon halkının bu erdeminden yaklaşık 90 yıl önce söz ettiğini düşünürsek bugün yaşasaydı kim bilir başka neler söylerdi?

Halkının %90 Budist ya da Şintoist veya ikisinin birleşimine mensup olan Japon halkı sorumluluk duygusu, çalışma ahlâkı, tedbir alma ve sağlam iş yapma anlayışı ile dünyanın en dürüst ve güvenilir ülkesi haline gelmiştir. Hatırlanacağı üzere birkaç yıl önce Japonya’da bir belediye başkanı, ruhsat verdiği binanın depremde yıkılıp ölüme sebep olması üzerine harakiri yaparak hayatına son vermişti. Yine 24.03.2015 tarihinde Kishi Ryoichi isminde 51 yaşındaki mühendis İzmit Körfez geçişi asma köprüsünde 'Catwalk' olarak bilinen halatın kopması üzerine “*sorumluluk bana ait, kimsenin suçu yok*” diyerek Yalava mezarlığında harakiri yaparak hayatına son vermişti.

Aynı hatayı yapan bir Müslüman yöneticiden intihar etmesi istenmez ama işini dürüst ve sağlam yapmasını beklemek herkesin hakkıdır. Diğer bir ifade ile kendisinden kaynaklı bir yanlışa imza attığı için görevinden istifa ederek toplumdaki özür dilemesi bile bir erdemliliğidir.

Nitekim yakın geçmişte ülkemizde de maddi hasar ve ölümlerle sonuçlanan birçok deprem, yangın su baskınları ve toprak kaymaları meydana gelmiştir. Depremlerin enkazı üzerinde yapılan incelemelerde; yer seçimi, proje hatası, denetim eksikliği, kalitesiz ve eksik malzeme kullanımı gibi birçok kusur ve ihmalin olduğu tespit edilmiştir. Farklı kişiler tarafından yapılan ve yan yana bulunan iki yapıdan biri sağlam ve ayakta iken diğeri yerle bir olmuştur. Yıkılan binalarda, insan kusuru söz konusudur. Bu insanların yaptırdıkları çürük binalar Erzincan, Marmara, Van ve Elâzığ depremlerinde içinde oturanlara mezar olmuştur.

Öte yandan kaçak yapılan konutlara siyasi rant uğruna çıkarılan imar afları, dere yataklarına yapılan konutlara verilen ruhsatlar, **otel yangınları(ör. Kartalkaya otel yangını, 21 Ocak 2025), toprak kaymaları(ör. Samsun’da bir akaryakı istasyonunda 3 kişinin ölümü sonuçlanan olay, 27 Nisan 2025)** bütün bu olaylarda ve daha fazlasında ne hazindir ki işin kalitesine yoğunlaşmak yerine menfaat ve nüfuzu kötüye kullanma hırsı yönetimleri, kanunları ve yönetmelikleri devre dışı bırakmıştır. Bütün bu olaylar sonrasında ihmal ve hataları belgelenen sorumlular sorgulanıp gereken yasal işlemler yapılmış olsa bile(o da yapılmıyor ya ?) yaşanan acılar ve gözyaşlarına çare olmayacaktır.

c. DOĞAL AFETLERDE SORUMLU ARAMA VEYA DERS ÇIKARMA

Doğal afet veya doğa kaynaklı afetler büyük oranda insanların kontrolü dışında gerçekleşen, insanlar için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar ortaya çıkaran, insanın normal yaşantısını ve eylemlerini durduracak veya kesintiye uğratacak, imkanların yetersiz kaldığı olaylara verilen genel bir isimdir.

Başlıca doğal afetler ve doğa kaynaklı olaylar; deprem seller, su taşkınları, don olayları, dolu, toprak kaymaları, kaya düşmeleri, çığ, fırtınalar, hortumlar, volkanlar, rüzgarlar, kuraklık ve yangınlar vb. sayılabilir. Genellikle insanların kontrolü dışında gerçekleşen afetler insanların mal ve can kaybına neden olmaktadır.

Doğa kaynaklı afetler tarihi süreç içinde insanın irade ve sorumluluğu bağlamında daima tartışılmış ancak ne yazık ki, bu mesele, bugüne değin insan aklının kabul edebileceği bir çözüme kavuşturulamamıştır.

Kader, alın yazısı, yazgı... hepimiz bu kelimeleri duyarak büyüdük. Çoğumuz başımıza bir olay geldiğinde istem dışı da olsa “*kaderimmiş*” deyip geçtik. O halde kader insanı ilgilendiren bir sorun olduğuna göre, makul bir izah için insandan hareket etmek zorunluluğu vardır.

Kader meselesinin daha iyi çözümlenebilmesi (*Prof.Dr. Şaban Ali Düzgün*) için, konuyla ilişkilendirilen Kur’an ayetlerinin okunması gereken farklı bağlamları dikkate almak gerekir. Böyle bir okuma ve anlama yöntemi, ayetlerle temellendirilen konuların daha (sis)tematik bir şekilde anlaşılmasına imkan verir.

Keder ile ilgili ayetler bağlamları dikkate alınarak okunduğunda bu ayetlerin bir kısmının insanları ahlaki davranışa yönlendiren bir içerik taşıdığı; bir kısmının insanın varoluşsal kaygılarını öne çıkardığı ve evrendeki yerini hatırlattığı; bir kısmının epistemolojik bir tartışmanın fitilini ateşlediği; bir kısmının estetik endişelere tercüman olduğu; bir kısmının ise, Allah karşısında insanın evrende tuttuğu yerin göreceliğine dikkat çektiği görülür. Bütün bu kategorileri göz ardı edip, ayetleri sadece, insan eylemlerinin Allah tarafından belirlenip belirlenmediği veya henüz varlığa çıkmamış olayları Allah’ın bilip bilemeyeceği gibi dar bir kader tartışmasına sıkıştırmak, meselenin çözüm zeminini daraltmaktadır(*Prof.Dr. Şaban Ali Düzgün*).

Aslında aşağıdaki ayet-i kerime kaderle ilgili tartışmaları bitirecek bir kesinliğe sahiptir.

Nahl Suresi 35. Ayet: *Vekâle-llezhîne eşrakû lev şâa(A)llâhu mâ ‘abednâ min dûnihi min şeyin nahnu velâ âbâunâ velâ harramnâ min dûnihi min şey-(in)(c) kezâlike fe’ale-llezhîne min kablihim(c) fehel ‘alâ-rrusuli illâ-lbelâğu-lmubîn(u).*

Bu ayetin (Nahl Suresi 35. Ayet) Prof. Dr. Ömer Çelik tarafından yorumu(tevsir):

“Müşrikler bu sözlerini alay olsun diye söylemişlerdir. Eğer onlar bunu inanarak söylemiş olsalardı, elbette mü’min olurlardı. Gerçekten de müşrikler bu sözleriyle kendilerinin doğru yolda olduklarını; yaptıklarının Allah’ın dilemesine uygun olduğunu; eğer Allah ortak koşmalarına, bir kısım şeyleri kafalarına göre haram kılmalarına razı olmasa bunları yapamayacaklarını ileri sürüyorlardı. Böylece kendilerini sorumluluktan kurtarmaya çalışıyorlardı.

Halbuki Allah, gönderdiği peygamberler vasıtasıyla insanlara gerçeği bildirmiş ve onları bu gerçeği kabul veya reddetmek arasında serbest bırakmıştır. Kul düşünür, bir işi tercih eder.

Allah kulunun tercih kabiliyetini herhangi bir yöne zorlamaz. Kulun yapmak istediğini Allah da diler, ona müsaade eder. Böylece iş, kulun tercihi ve Allah’ın yaratmasıyla meydana gelmiş olur. Fakat Allah, her şey sonuçta O’nun müsaade buyurması ve yaratmasıyla meydana gelse de, kulun yaptığı bir kısım işlerden razı olmakta, bir kısmından ise razı olmamaktadır. Mesela inkârı da yaratan Allah olmakla birlikte, “Allah, kullarının inkârına râzı olmaz ” (Zümer 39/7) buyurur.

Çünkü inkâr, Allah'ın “ yapınız ” diye bildirdiği emirlerine aykırıdır. Onda kulun hem kendisine hem de başkalarına zarar vardır. O halde hiç kimse, günahını Allah'a havale etmeye çalışarak sorumluluktan kurtulamaz; mutlaka cezasını görür. Bu sebeple kurtuluş için, Allah'ı kendimize göre değil, kendimizi Allah'a göre ayarlamak ve kayıtsız şartsız O'nun kulluğuna teslim olmak gerekir. O'na kul olmanın yollarını da peygamberler açıkça tebliğ etmişlerdir.”

Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün; Varlıklar, olan değil olmakta olan kimlikleriyle hayatın akışına katılırlar. Yaratılıştan getirdikleri fitri potansiyellikleriyle, varlıklarını oluşturma alanı olarak önlerine serilen bu imkanlar ve ihtimallere şekil vermekte ve hem yeniden var olmakta hem de var kılmaktadırlar.

Kün emrinin fe-kâne değil de fe-yekûn şeklinde tezahür etmesi, oluş emrinin muhatabı olan bütün varlıkların, kendilerine has yasalarla hep olma sürecinde bulunduklarını göstermektedir. İradeleri, Allah'ın yaratma planındaki iradesiyle örtüştüğünde mü'min adını alarak onurlanmakta; bu iradeyi yok sayan bir hâl (inkâr) içine girdiklerinde ise kaybedenlerden (hüsran/hâsirûn) sayılmaktadırlar.

Öte yandan İslam alınması gereken tedbirleri aldıktan sonra, insanlara ve araçlara değil, sadece Allah'a dayanma anlamındaki bir tevekkül emreder. Nitekim Hz. Peygamber, devesini Salıvererek Allah'a tevekkül ettiğini söyleyen bir bedeviye "Onu bağla da öyle tevekkül et." Buyurmuştur (Tirmizî, Sıfatü'l-Kiyame, 60). Bu hadisten tevekkül ve kaderin insana verdiği sorumluluk daha da iyi anlaşılmaktadır.

Bu durumda ahlaki değerler ışığında tecrübe, bilim ve teknolojinin ön gördüğü önlemlerin alınması tevekkül ve kader bilincine bağlıdır. Bütün olaylar birlikte değerlendirildiğinde insanın eğitim, bilgi ve davranış düzeyinin; hayat kalitesi ve süresi açısından etkili olduğu söylenebilir. Buna göre; gelişmemiş veya gelişmekte olan toplumların mazeret üretmeden tevekkül ve kaderi doğru anlamaları gerekir. Güçlü bir irade, azim, gayret ve sorumluluk bilinciyle akıl ve bilimin ışığında çalışmaları durumunda, deprem başta olmak üzere doğal afetler ve kazalar karşısında daha güçlü, güvenli ve başarılı olacakları tartışmasızdır.

Kaynak:

- Yıldız, Kemal. “Sorumluluk”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 37/380-382, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Okumuş, Ejder. “Tabii Afetler, Din ve Toplum, Marmara Depremi Örneği”. İslâmî Araştırmalar Dergisi 1/15, (Haziran, 2002), 339-371.
- Kula, Naci. “Deprem ve Kıyamet Benzetmesi”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/9 (Eylül, 2000), 351-360.
- Biricik Ali Selçuk v.dğr. “Doğal Felaketler - İnsan ve Din,” İslâm Düşüncesinde Yeni Arayışlar III. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000
- Aksöz Efe, İ., Doğan, T., Erdur Baker, Ö. (2017). Afet Etiği: Afetler, Krizler, Travmalar ve Psikolojik Yardım. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği, Ankara, s. 121-137.
- Albayrak, A., Akdömbek Atan, B. (2019). Hükümlülerde kader ve kadercilik. Kader, 17(1), 124-152. DOI: 10.18317/kaderdergi.544062
- Atay, Hüseyin. Kur'an'da İman Esasları. 4. Baskı. Ankara: Atay Yayınları, 2013.
- Ateş, Süleyman. Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988
- Arslantaş, Nuh. İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri. İstanbul: Alemdar Ofset Matbaacılık, 2015.
- Bardakoğlu, Ali. “Bir Kesimi Suçlayıp, Allah'la Tehdit Etmek Doğru Değil”, Karar Gazetesi. 30 Mart 2020, 8-9.
- Çağrı, Mustafa. “Tevekkül”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 41/ 1-2. Ankara: TDV Yayınları, 2012

7. BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE YORUM FARKLILIKLARI

GİRİŞ

İslam, Arapça kökenli bir kelime olup "barış", "teslimiyet" ve "esenlik" anlamlarına gelir. Kelimenin kökü "s-l-m" harflerinden türemiştir ve "teslim olmak", "barış içinde yaşamak" gibi anlamlar taşır. İslam, insanın içi ve dışı, kalbi, akli ve vicdanı, arzusu ve nefreti, duygusu ve hassasiyetiyle Allah'a teslim olup boyun eğmesidir. Kalbini ve aklını, elini ve eteğini, içini ve dışını Allah'ın hükmü dışındaki her türlü etkiden kurtarmaktır. İslam, genel nizam, hayatın her cephesiyle ilgili kanun ve vahiyle emredilip, peygamberle tebliğ edilen, insan davranışlarının programıdır. Bu programa uyana sevap; uymayana ceza vardır. İslam, Allah'ın indirdiği hükümler, akide, ibadet, ahlak, muamelat, Kur'an ve sünnetteki haberlerin bütünüdür.

Öyle ki, İslam'da hükmü açıklanmamış hiç bir mesele yoktur. Ancak Kur'an'ın muhatabı olan insan, yapısı gereği tartışmacı bir özelliğe sahiptir. Nitekim insanın sosyal bir varlık olması nedeniyle hayatının önemli bir kısmını tartışmayla veya tartışılanları anlamaya çalışmakla geçirmektedir. Hatta önemli kararlar verme aşamasında insan, kendi kendisiyle de tartışmaktadır. Tartışmalar genellikle bir mesele mubah mıdır, haram mıdır, mekruh veya sünnet midir, vacip veya farz mıdır? üzerinden yürütülmektedir.

İnsanda var olan bu tartışma duygusu insane olup iyi yönde kullanılırsa faydalı, kötü yönde kullanılırsa zararlı olur. Bu sebeple insanın tartışmacılık özelliği iyiye yönlendirilmelidir. Bunu gerçekleştirmek için de insan, doğasına en uygun yöntemleri kullanarak muhataplarıyla etkin bir iletişim kurulmalıdır. Bu ise ancak, tartışma konusunda bilinçli ve eğitimli olmakla mümkündür.

Bu durumda izlenmesi gereken yol tartışmanın adabını bilmektir. Zira tartışma konusundaki eğitim ile insanlar arasında mevcut olan sonuçsuz tartışmaların kısmen hafifletilmesi ve yumuşatılması sağlanabilir. Tartışmalar bir takım kural ve kaidelere bağlı kalınarak, iyi niyet, insaf ve adalet ilkelerine uyulduğunda, eğitim açısından değerlidir.

Söz konusu uzlaşmacı tavrın, bir tavizkarlık değil, aslında muhataplarında var olan ancak farkında olamadıkları doğruları öne çıkararak aradaki düşünce ve inanç farklılığını minimuma indirmek ve böylelikle gönülleri kazanma amacına yöneliktir. Bu, Kur'an'ın tartışma mantığında ortak noktada buluşmaya yönelik üsluplarından birisidir (Şanver, 2004).

Din eğitimi açısından tartışma yönteminin kullanılmasında ve sınırların tespitinde öncelikli rehber elbette ki Kur'an-ı Kerim'dir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim; tartışmanın amacı, konusu, üslubu, zamanı, zemini, tartışmada muhatapların durumu, kimlikleri vb. gibi birtakım kurallar getirerek tartışma yapacak kimselerin bu kurallara uymasını şart koşarak, tartışma yöntemi için gereken sınırları tespit etmiştir.

Ayrıca İslam eğitiminin temel prensiplerinden biri de öğretilecek konunun zıddı ile verilmesidir. Kur'an'da yer alan tartışmalarda iyi ile kötü, hak ile batıl, cennet ile cehennem, mümin ile kafir vb. gibi zıtlıklar birçok kereler neden-sonuç ilişkisi içerisinde karşılaştırmalı olarak açıklanmıştır.

Bu doğrultuda din eğitimcileri de ahlak konularının öğretilmesinde zıt görüşlerin ortaya döküldüğü, görüşlerin doğruluğunun ve yanlışlığının ispatlanmaya çalışıldığı tartışma yöntemi yoluyla İslam eğitiminin bu prensibinden faydalanmalıdır. Ancak dini eğitim amaçlı iletişimde, öncelikle muhatapla anlaşılan veya anlaşılabilir noktalarla diyalog kurulmalı ve bu konular üzerinde tartışma yapılmalıdır (Cebeci, 2011).

İslam düşüncesini; Kur'an-i Kerim ve Hadis/Sünnet metinlerinde geçen özel yapısıyla kendi içinde bütünlük oluşturan düşünce sistemi'nin adıdır. Bu nedenle tartışılacak olan islami konular metodolojisine uygun olarak alanında uzmanlar akademisyen ve ilahiyatçılar tarafından yapılmalıdır.

Tablo-5: İslami Konularda Düşünce Farklılıklarının Nedenleri

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE YORUM FARKLILIKLARI		
A- YORUMLARIN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ	B- ORTAYA ÇIKAN KURUMLAR	C- SONUÇLARI
a. İNSANIN YAPISI b. SOSYAL SEBEPLER c. KÜLTÜREL SEBEPLER d. COĞRAFİ SEBEPLER e. SİYASİ SEBEPLER f. DİNİ METİNLER	a. MEZHEPLER b. TARİKATLAR c. CEMAATLER	a. DİNİ CANLILIK b. DÜŞÜNCE ZENGİNLİĞİ c. FARKLI GÖRÜŞLERİ BENİMSEYEBİLMEK

C. YORUMLARIN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ

a. İNSANIN YAPISI

İnsanların fiziksel özelliklerinin yanısıra görüşleri, düşünceleri de birbirinden farklı olabilmektedir. Buna bağlı olarak insanların olaylara bakış açıları, bir konu hakkındaki yorum ve değerlendirmeleri de birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılık dini konularda da değişik yorumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çünkü dini anlayan da yaşamaya çalışan da insandır.

ÖRNEK: Yan taraftaki görselde karşılıklı duran 2 yüz mü görüyorsunuz yoksa bir şamdanı mı?

Uzmanlar, şamdan görenleri ileri seviyede analitik düşünme yeteneğine sahip olanlar, birbirine bakan iki insan yüzünü görenlerin ise dışa dönük ve problemlerle yüzleşmeyi tercih eden insan tipi olduğunu belirtiyorlar.

Dini bilginin mahiyeti üzerinde dururken değinilmesi gereken önemli bir konu da, insanlığın genel akışı içinde dinin rolüne dair **algımızdır**. Algı, duyu organlarımızca taşınan duyuusal verileri örgütleyip yorumlamaktır.

ALGI FARKI

İnsanların çevresinde yer alan uyarılara anlam verme, olarak ifade edilen algı, bir şeye dikkati yönelterek, o şeyin bilincine varmak ve idrak etmek ayrıca; dış dünyadan gelen uyarıların, zihinsel olarak yorumlanması olarak da tanımlanır. Algılar; ne gördüğümüzü, nasıl yorumladığımızı, neye inandığımızı, nasıl davrandığımızı bize göstermektedir. Algılarımız aynı zamanda zihnimizde değerler yaratmakta, problemler oluşturmakta ve bu problemleri de çözmektedir. Algı kavramını birebir karşılayacak bir sözcüğün Kur'an'da geçtiğini iddia etmek mümkün değildir.

Buna mukabil, Kur'an'da kilit noktada bulunan birçok olayın ve düşüncenin kesişim noktasında yer alan bir kavram olduğu iddia edilebilir. Kur'an'da; **bilgi (ilm)**, **iman**, **zan** ve **küfür** algı ile bağlantılı olduğunu düşünülen kavramlardır.

1. Dini Bilgi

Din deyince öncelikli olarak hayatımızın gerçek anlamını, varoluşun manevi arka planını anlatan, varlığın nihai anlamını açıklayan metafizik ışığı anlıyoruz. Metafizik anlam, manevi arka plan derken gözle görüp kulağa işitemeyeceğimiz, deneyle ulaşamayacağımız anlam ve değerleri kastediyorum (Ali Bardakoğlu)

Din, pozitif bilginin dışında ve üstünde ona ilavedir, onu tamamlamadır. Tıp, mühendislik, fizik, coğrafya alanında akıl ve duyu organlarıyla birçok bilgiye sahip olabiliriz. Bu alandaki bilgilerimiz tecrübe birikimimiz, becerilerimiz ve çabalarımızla orantılıdır. Din hayatın nihai anlamını öğretmek, varoluşun daha geniş açılı tahlilini yapmak için vardır. Din varlığın nereden geldiğini, varoluşun anlamını, burada bulunmamızın amacını, varlığın nereye doğru akacağını anlatır ki biz bunu deneyle, gözlem ve akılla bulamayız. Böyle olduğu için pozitif bilimle dini bilgi çelişmez. Dini bilgi din alanındadır ve Allah'ın kitapları, kutsal beyanı ve peygamberler aracılığıyla bize ulaşmıştır (Ali Bardakoğlu)

Dini bilginin (Ali Bardakoğlu) önemli bir özelliğine burada temas etmemiz gerekir. İslam bilginlerimiz Allah'ın dünyaya iki tür elçi gönderdiğini söylerler: **Birincisi akıldır, vicdandır, ruhtur, bizim iç dünyamızda ve yapımızda olan özdür; ikincisi de peygamberlerdir.** Bu ikisi birbiriyle çelişmez; hatta peygamberler ve kutsal kitaplar bizim varoluşumuzda, aklımızda ve ruhumuzda bulunan özü, yani yaratılışımızda taşıdığımız çizgiyi desteklemek ve güçlendirmek için gelir.

Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin daveti '*Allah'ın bir hatırlatması, ruhlarımızın yaratılışında Allah'a verdiği sözün hatırlatması*' olarak geçer. Allah bizim özümüze O'nu tanıma kabiliyet ve ihtiyacını yerleştirmiş, bizi dünyaya bu fıtratla göndermiş, peygamberler ve kutsal kitapların daveti de bu öz üzerine oturmuş, din onun üzerine inşa edilmiştir. Ve dindarlık bizim varoluşla birlikte yanımızda getirdiğimiz, doğuştan var olan bir ihtiyaçtır, bir arayıştır (Ali Bardakoğlu)

Din ve dindarlık daha sonradan kazanılmış ve peygamberlerin anlatmasıyla öğrendiğimiz bir eklenti bir yöneliş, yani arızı bir durum değildir. Zaten dindarlık insanın özünde, tabiatında, geninde ve yaratılışının hamurunda olmasaydı bir peygamberin, mesela Mekke'de Abdullah'ın oğlu Muhammed'in, 'Ey insanlar, Allah'ın dini budur, O'nun çağrısına kulak verin' deyince kademe kademe binlerin, on binlerin, milyonların bu çağrıya cevap vermesi, Hz. Peygamber'in etrafında toplanması ve onun arkasından gitmesi düşünülebilir miydi? Bir Musa'nın bir İbrahim'in bir İsa'nın arkasından tüm dünyanın akması beklenebilir miydi?

Peygamberlerin çağrısı insanlık olarak bizlerin vicdanında yankılandı ve karşılık buldu (Ali Bardakoğlu).

Çünkü o çağrı bu bize kendi özümüze dönüşü hatırlattı. Bize 'Elest bezmi' denilen -belki de bir metafor olarak tasvir edilen- ruhlar aleminde Rabbimize verdiğimiz söz ve o söz alınarak dünyaya salınışımızı hatırlattı. Biz de annemizi babamızı hatırlar gibi o çağrıyı tanıdık ve ona kulak verdik. Çünkü Peygamberlerin ve Kur'an'ın bu çağrısı, -Kur'an ayetlerinden hareketle bir tasvir yapmak gerekirse-bir insanın tıpkı kaybettiği anne ve babasını tekrar görmesi halinde ona koşması kadar sıcak bir çağrı idi (Ali Bardakoğlu).

Dini bilginin mahiyeti üzerinde dururken değinmemiz gereken bir diğer konu da, insanlığın genel akışı içinde dinin rolüne dair **algımızdır**. Bizler genelde dinlerin insanlığın dünyevi gidişatında radikal değişimler yaptığı, sosyal yapıda ve kurallarda inkılap yaptığı gibi bir söyleme sahibiz. Böyle bir söylemi dinler için daha açıklayıcı, hatta yüceltici buluruz.

H. Adem'den H. Muhammed'e kadar tüm peygamberler aynı binanın tuğlalarıdır, birbirini tamamlamıştır. Son tuğla, son tamamlama ile de bu vahiy silsilesi kemale ermiştir. Yani gelen bir peygamber toplumunda iyi gidenleri devam ettirir; yanlış olanlar düzeltir, çok kötü olanları da iptal eder. Bu her zaman böyle olmuştur.

Dinler inkılap için değil; itikatta bir aslı yani tek Allah inancını (tevhit) sürekli sabit tutarak insanlık tecrübe-mizin giderek gelişmesi ve iyi çizgide kendini değiştirmesi için gelmiştir. Biz buna 'süreklilik içinde değişim ve gelişim' diyebiliriz. Zaten 'dinin hayatla diyalektik ilişkisi' de bunun böyle olmasını gerektirir. İlk bakışta bu iki nitelendirme arasında ciddi bir fark bulunmadığı sanılsa da esasında radikal bir yaklaşım farklılığı olduğunu söylemem gerekir. Çünkü bu yaklaşımların, bizim din ve dini bilginin rolü konusundaki bakışımızı da belirlediğini gözden kaçırmamalıyız. Kavram ve kelimeler zaman zaman esası da etkileyen bir işleve sahip olabildiği için bu ayrıntılara temas etmek istedim(*Ali Bardakoğlu*).

Prof. Dr. Ahmet ABAY(2017) "Algı ve Yorum" adlı makalesinde belirttiğine göre algı-yorum ilişkisinde belirleyici etken; kavramlara, olaylara, nesnelere nereden ve nasıl bakıldığı, ilişkinin mahiyeti değişince bakış açısı, algılama biçimi, algılayan özne üzerindeki etki ve onun vereceği tepki; bütün bunlar nitelik açısından değişikliğe uğrar. Yani siz H. Peygamberle olan ilişkinizi "insan-insan" ilişkisinden "insan-aşkın" ilişkisine çevirirseniz artık onu algılama ve onu yorumlama anlayışınız da değişir.

"Örnek alacağınız peygamber" gider "hayran olacağınız ve kutsallığına sığınacağınız" peygamber imajı hayatınızın baş köşesine yerleşir. Bu, dinin bütün değerleri için de geçerlidir. Kur'an'ı hayat rehberi ve hayatın hidayet kaynağı olarak görmez sadece lafzı tilavet edilecek ve teberrüken okunacak bir kitap olarak algılırsanız, onun sizin hayatınızı dönüştürme gücünü de kaybedersiniz.

Bu çerçevede Kur'an ayetlerini yorumlayanlara düşen görev; mezheplerinden, mezheplerinden, kliklerinden, cemaatlerinden, partilerinden önce İslam'ı, Kur'an'ı ve Peygamberi öncelemeleridir. Yaptığımız yorum, bu değerlere ne kazandırıyor veya bunlara nasıl bir zarar veriyor diye düşünmek gerekir. Çünkü bunlarla ilgili yapacağımız yorumlar bunların algılanma biçimini de etkileyecektir. Algılamalar yorumları etkilediği gibi algılar da yorumları etkilemektedir.

Geçmişten günümüze dek uzanan Kur'an'ı anlama ve yorumlama çabası bir takım taassuplara, tutkulara, heveslere ve algılara feda edilmemelidir. H. Peygamber'i doğru anlamının/tanımının yolunun Kur'an'ı doğru anlamaktan geçtiği unutulmamalı, aşırı yorumdan vazgeçilmeli, istişare mekanizmaları harekete geçirilmeli ve toplumun ıslahı amacıyla yapılacak çalışmaların programı çıkarılmalı, sahih İslam algısını şiar edinmiş dini çevreler ve Sivil Toplum Örgütleriyle daha fazla işbirliği yapılmalıdır. Sonuç olarak Kur'an yorumları çeşitli algı yönetimlerinden etkilenmektedir. Yapılan yorumun sıhhati ve isabeti, algı yönetimlerinin etkisinden kurtuldukça ve uzaklaşıldıkça artmaktadır(*Prof.Dr.Ahmet ABAY,2017*)

b. SOSYAL SEBEPLER

İsanın sosyal bir varlık oluşu din anlayışındaki farklılıkların ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir. İnsanlar yaşam boyu toplumun kuralları, gelenekleri ve değer yargıları ile bir sosyal çevrede yaşar.

işinin inançlarının oluşumunda, kişiliğinin gelişiminde yaşadığı toplumun gelenekleri, örf ve adetleri çok önemlidir. Çünkü kişi, içinde yaşadığı toplumun bir üyesidir. İnsanlık tarihi bir süreç içerisinde sürekli bir değişim yaşamaktadır.

Binyılların birikimi olan “*örf, adet ve gelenek*”, bütün medeniyetlerin teşekkülünde müspet veya menfi şekilde etkisi olan bir olgudur. Toplumların yaşam biçimini etkileyen, içtimai hayatın değer yargılarının oluşmasında etkisi bulunan gelenekler, bir anda oluşmayıp süreç içerisinde beşer tarafından tecrübe edilerek tekamüle erer ve muteberlik raddesine (son nokta) ulaşır.

Örfi kaide ve kuralların oluşumunda *doğa, iklim, coğrafya, üretim ilişkileri, toplumsal ve ailevi bağlar, cinsiyet, sınıfsal farklılıklar, yönetim biçimi, çıkar ilişkisi veya çatışması gibi unsurların etkisi olduğu gibi bu süreçte inanç olgusunun da etkili olduğu inkar edilemez bir gerçekliktir.*

Bahusus(*hele*) inanç-örf ilişkisinin düzeyi diğer unsurların ilişkisinden daha kuvvetli ve bu iki unsurun ilişkisi diğerlerine nazaran daha iç içedir. Semavi olsun beşeri olsun bütün inanç sistemlerinde örfün iz düşümüne rastlamak mümkündür.

Öte taraftan konuya bir başka perspektiften yaklaşıldığında örfte de inancın etkisini görmek keza olağan bir vakıdır. Bu realiteye binaen denebilir ki, inanç sistemleri ile örfi birikimler arasında karşılıklı etkileşim söz konusudur. Bu manada inanç olgusu, örf ve adetlerin teşekkülünde etki ettiği gibi örfi müktesebat ve adetler de inancı şu ya da bu şekilde etkilemiştir. Semavi dinler ve mukaddes kitaplar; hitap ettiği toplumların dilini, kültürünü, yönetim şeklini ve sair ilişkilerini dikkat-i nazara aldığı gibi yılların birikimi olan adet, gelenek ve göreneklerini de itibara almıştır.

Semavi kitaplar zincirinin son halkası Kur’an, ilk muhatap kitlesi olan Arap toplumunun şahsında kitlelerin örf ve adetlerini görmezden gelmeyip dikkate almıştır. Bu manada Kur’an; ilk temas ettiği toplum şahsında yerleşik adet ve gelenekler hakkında kimi vakit takrir eden, kimi vakit düzelten kimi vakit hüküm beyan etmeyen ve kimi vakit de şiddetle karşı çıkan bir tutuma sahip olmuştur(*Abdulkerim Bingöl,2022*).

Bu vaziyet, Kur’an’ın ortaya koyduğu ilkelerde apaçık bir şekilde görülmektedir. Şirk içeren alışkanlıkların bütünüyle ret edilmesi, içki, kumar ve zina gibi kötü adetlerin kökten yasaklanması vb. uygulamalar buna örnek olarak verilebilir. Bu manada Kur’an, tevhit inancına, insan onuruna ve hukuka aykırı gördüğü gelenekleri külliyyen kaldırmıştır.

Öbür taraftan Kur’an, toplumun hüsnükabulüne mazhar olan ve özünde Kur’an’ın temel ilkeleriyle tezat teşkil etmeyen adetleri (uygulamaları) takrir ederek İslami kültüre girmesini sağlamıştır. Kur’an’ın aynen koruduğu veya kısmen değiştirdiği gelenekler arasında ibadet, aile hukuku, ceza hukuku ile ilgisi bulunan geniş yelpazede birçok örnek vardır. Örf ve gelenek, diğer dinlerde teşri sürecinde belli bir ağırlık oluşturduğu gibi İslam dininde de önemli bir teşri unsuru olarak ilgili alanın referans kaynaklarındandır. Bunun tesirini farklı hukuki kaidelerde görmek mümkündür.

Nitekim örfün; hukuki kuralların teşekkülünde, Müslüman toplumların hangi adetlerin devam ettirilmesi hangilerinin terk edilmesi gerektiğinin ortaya konmasında ve bilumum örfün inananların bireysel ve toplumsal kimliğinin oluşumundaki etkisi vardır(*Kaynak; Abdulkerim Bingöl,2022*).

c. KÜLTÜREL SEBEPLER

Din ile kültür arasında karşılıklı ilişki söz konusudur. Yani din bir taraftan içinde doğduğu kültürü kendi esasları doğrultusunda dizayn etmekte, diğer taraftan kültürün değer ve imkanlarına göre kendisine yaşam ve uygulama alanı bulmaktadır.

Bu sebeple dinin kültür, kültürün de din üzerinde önemli etkileri vardır. Ancak dinin kendine özgü tabiatüstü boyutu, onu hukuk, sanat, ahlak ve eğitim gibi kültürel birimlerden farklı kılmaktadır. Bu nedenle din, kültürün cüzlerinden biri olmadığı gibi ondan izole de edilemez. Çünkü din, kendi dünya görüşüyle kültürün tüm sahalarına nüfuz eder (Korlaelçi, 1993).

Dinler sadece Tanrı'nın varlığı, sıfatları, alemin var edilişi gibi ontolojik meselelere açıklama getirmemişler toplumsal hayatı düzenleyen ahlak ve hukuk kurallarıyla ilgili esaslar ortaya koyma suretiyle kültürlerin inşasında önemli rol oynamışlardır. Toplumsal yapının vazgeçilmez unsurlarından olan dini, siyasi, ahlaki, iktisadi, felsefi ve estetik değerlerin birbirinden bağımsız olduğu, aralarında bir ilişkinin olmadığı söylenilemez. Tüm bunlar toplumsal hayatta, insanın hayatına anlam verme ve hayatı düzene koyma faaliyetinin birer ürünü olarak, kendilerini göstermektedirler. Bu nedenle dinî, siyasi, ahlaki, iktisadi, felsefi, estetik vb. kültürel değerlerin uyum içerisinde olması, bir çatışma olmaması beklenir.

Ancak tarihsel süreç içerisinde, din ile diğer kültürel birimler arasında çatışmalar yaşandığı da görülmektedir. Bunun en açık örneği din ile bilim çatışmasıdır. Gerek Batı, gerekse İslam dünyasında bunun örnekleri mevcuttur. Ancak din ile bilim arasındaki uyumun da, çatışmanın temelinde, din mensuplarının dinlerinin temel kaynaklarını anlama ve yorumlama farklılığı bulunmaktadır. İslam dünyasında MS 7. yüzyılın ortalarından itibaren ve sonrasında fetih hareketleri, siyasi ve tarihi gelişmelerin sonucunda söz konusu ilim zihniyetinin veya entelektüel geleneğinin gelişmesinin daha da hız kazandığı açıktır.

20. yüzyılın (Vahit Celal, 2019) önemli bilim tarihçilerinden Alexandre Koyre (ö.1964), “Yeniçağ Biliminin Doğuşu Bilimsel Düşünenin Tarihi Üzerine İncelemeler” adlı eserinde Romalıların felsefi düşünce geleneği oluşturmamalarının onların Yunanca bilmemelerinden değil, Aristoteles'in Fizik'ini, Metafizik'ini veya Ptolemaious'un Almagest'ini anlayabilecek kimselerin olmayışından kaynaklandığını dile getirmektedir. Bu durum şunu gösteriyor ki, kadim mirasın bir dilden başka bir dile aktarılmasının önemli olmasıyla birlikte, aktarılan mirası anlayabilecek ve eleştirel bir yaklaşım sergileyebilecek bir zihniyete de sahip olunması gerekmektedir. Dolayısıyla İslam dünyasında felsefi düşüncenin tekrar ihya olması böyle bir entelektüel zeminin varlığıyla açıklanabilir. Bununla birlikte tercüme faaliyetlerinin İslam dünyasındaki akli düşüncenin gelişiminde büyük rol üstlendiğini ifade etmek daha doğru bir yaklaşımdır. Bu şekilde değerlendirildiğinde, felsefi düşüncenin sürekliliği açısından, İslam dünyasındaki felsefi ve ilmi faaliyetler, kendinden önceki kadim mirasın birikimlerinden kendisini zenginleştirmek için istifade etmiş, tevarüs edilenleri geliştirmiş ve yeni bakış açıları ortaya koymuştur. Dolayısıyla üstlenmiş olduğu bu önemli rol her türlü önyargılardan uzak bir şekilde değerlendirilmelidir (Vahit Celal, 2019).

d. COĞRAFİ SEBEPLER

İslam tarihinde ortaya çıkan farklı düşünce ekollerinin en önemli nedenlerinden biri de bölgesel ve coğrafi farklılıklardır. Coğrafi sebepler de İslamın farklı yorumlanmasında siyasi, sosyal ve kültürel sebepler kadar etkin olmuştur.

Kayalık, sert, dağlık bölgelerde zor şartlar altında yaşayan insanlarla; bol yağışlı, ılıman bölgelerde yaşa-

yan kişilerin görüş ve anlayışları birbirinden farklılık göstermektedir. Yaşama şartlarının güç olduğu yerlerde ikamet eden insanlar olaylara daha katı ve tavizsiz yaklaşabilmektedir. Buna karşın sıcak iklimde, ılıman bölgelerde ve dışa açık yerlerde hayatını sürdürenler hayata daha iyimser, kolaylaştırıcı bir anlayışla yaklaşabilmektedir. Bu farklılıklar, dini anlama biçimlerini de etkilemektedir.

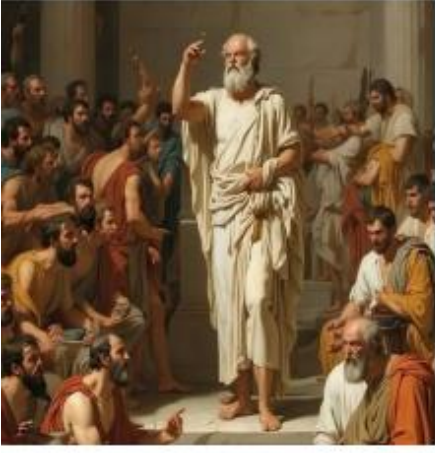
Bu noktada İslamiyet, Anadolu coğrafyasında tarihsel sürecin de etkisi ile Sünni/Hanefi yüzü ile ortaya çıkarken; İran ve Irak coğrafyasında ise Şi/Caferi yüzü ile ortaya çıkmıştır. Bu farklılaşmada geçmişte her iki coğrafya üzerinde yaşanan tarihsel ve siyasal hadiselerin ciddi etkileri olduğu gibi, Anadolu ve İran'ın yerel coğrafi şartları ve bu bölgelerde yaşayan insan topluluklarının sahip olduğu sosyo-psikolojik yapı ile bu bölgelerde hakim olan sosyal ve kültürel geleneklerin, bu farklı dinî ve toplumsal yapının ortaya çıkmasında ciddi biçimde etkileri olduğu görülür. Bu çerçevede örnek olarak İran çevresinde İslamiyet öncesi var olan Sasani kültür ve gelenekleri ile batını bazı anlayışların, özellikle Şiilik açısından imamet, ismet, masum imam ve takıyye gibi inanışların bu bölgede yayılmasında ciddi biçimde etkisinin olduğu söylenebilir.

Her iki bölgenin sahip olduğu iklim ve arazi yapısının da bunda etkili olduğu ifade edilebilir. Yine bu noktada Anadolu coğrafyasında Selçuklular ve Osmanlılar gibi uzun süre hakimiyet kuran siyasal iktidarların Sünniliği/Hanefiliği desteklemelerine karşılık; İran ve Irak coğrafyasında Safeviler ve Büveyhiler gibi devletlerin Şiiliği/Caferiliği desteklemeleri, unutulmamalı; siyasi desteğin mezhepleşmedeki rolü, hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Ayrıca, coğrafyanın ve yerel kültürlerin etkisinden dolayı Anadolu coğrafyasında dini düşünce ve anlayış tarzı, önemli ölçüde tasavvufi bir nitelik ve daha açık, daha hoşgörülü bir kimlikle ortaya çıkmasına karşılık, Arap yarımadası ve bazı Ortadoğu ülkelerinde daha içine kapalı bir karakterle beraber tasavvuf karşıtlığını da yüksek bir sesle ifade eden selefi/radikal bir kimlik ve daha sert bir söylemle ortaya çıkmaktadır.

Yerleşik ve göçebe kültür ayrımları gibi farklılıklar, farklı din anlayış ve söylemlerini üreten bir niteliğe sahip olmalarından dolayı, coğrafya öğretimine, özellikle Kültür Coğrafyası öğretimine ciddi katkılar sağlayacaktır.

Kültür coğrafyasının parametreleri ile sahip olduğu temel niteliklerini bilmek, şehir/köy, kent/taşıra gibi birbirinden farklı coğrafi bölge ve mekansal kalıpların daha iyi ve daha derinlikli tanınmasını kolaylaştırarak, dünyayı algılayış biçimleri bütüncül olan bireylerin daha gerçekçi bir mekan algısı geliştirmelerini sağlayacaktır. Örnek olarak yerleşik kültürün hakim olduğu şehir merkezlerinde dinlerin daha çok kitabi diyebileceğimiz yüksek kültür boyutu yaygın halde iken, göçebe ya da konar -göçer kültürün hakim olduğu kırsal çevrelerde ya da çöl ortamında ise, sözlü/şifahi bazı anlayışlar yaygın haldedir. Bu yüzden şehirli toplumlar, farklı dinî ve etnik grupları içinde barındırıp bir arada yaşamalarını sağlar(Prof. Dr. Harun Yıldız; Sosyal Bilimler Dergisi, 2018).

e. SİYASİ SEBEPLER

Din anlayışında farklılıkların ortaya çıkmasında etkili olan sebeplerden biri de siyasi olaylardır. Siyaset her dönemde dinin anlaşılmasında doğrudan veya dolaylı olarak etkili olmuştur. Çünkü siyasi olayları, sosyal olaylardan, kültürel etkenlerden ayırmak mümkün değildir.

Din, insan hayatına yön veren ve toplumsal ilişkilerde etkili olan en önemli kurumlardan biridir. Tarih boyunca farklı şekillerde tezahür etmiş olan din-siyaset ilişkileri, her toplumun kendine özgü sosyo-kültürel yapısı içinde biçimlenmiştir (Bayyigit, 2003). Bu biçimlenmenin arka planında, dinin birey ve toplumları etkileme gücü ile bu gücün sınırlarının zaman zaman diğer toplumsal kurumların yapısal ve işlevsel alanlarını da içine alması gerçeği vardır (Eren, 2012).

Din; siyasal topluluğun tanımlanmasında, siyasal meşruluğun tesis edilmesinde, siyasal ideolojilerin oluşmasında ve siyasete ilişkin değer ve üslupların şekillenmesinde oldukça önemli roller üstlenmektedir. Söz konusu Türkiye olduğunda dinin vazgeçilemez bir değişken olduğu açıktır. Türkiye’de siyasal tarihi ve siyasal kültürü şekillendiren en önemli faktör dindir.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türkiye kamuoyunu meşgul eden dinle ilgili çok fazla mesele bulunmaktadır. Hatta bir görüşe göre “Türkiye’de uzaktan yakından dinle irtibatlı olmayan hemen hiçbir mesele yok gibidir” (Kara, 2019).

Günümüz Türkiye’sinde dinin toplumun siyasal açıdan yönlendirilmesinde ve yönetilmesinde bir araç olarak sıkça kullanıldığı görülmektedir. Türkiye’de Cumhuriyet idaresiyle beraber uygulanan laikleşme politikaları geleneksel dini toplum yapısını büyük ölçüde dönüştürmeyi başarsa da dinin/İslam’ın toplum üzerindeki etkisini bütünüyle yok etmede başarısız olmuştur.

Son yıllarda İmam Hatip okulları ve Kur’an kursları kanalıyla din eğitimi yaygınlaştırma çabaları kısa vadede oy tercihi bağlamında fark yaratan bir geri dönüş/fayda sağlamamış görünmektedir. Ancak günümüz iktidarının dini alandaki özgürlüklere ilişkin politikalarından yararlanan cemaat/tarikatlar hızla büyüyerek, iktidarları ve ülke siyasetini etki altına almaya başlamıştır. Bir yandan vakıf ve dernek çalışmalarına hız verilirken, bir yandan da ekonomik büyümenin yolları aranmıştır. Günümüzde hızla holdingleşen, ticarileşen ve devasa iktisadi güce kavuşan tarikat ve cemaatler vardır. Böylesi bir yapılanmanın, elbette bir gayesi olmalı. Bu gayenin siyasi olduğu, son yüzyılın acılı örneklerinde(ör. 15 Temmuz hain FETÖ darbesi) görülmüştür.

İslam, Allah’ın son dini ve insanlık tarihinin kemale ermiş son vahyi olarak insanları hem dünyada, hem de ahirette saadet, selamet, sulh, huzur ve emniyet içerisinde yaşatmak için gerekli olan tüm hükümleri beyan ve tebliğ etmek üzere nazil olmuştur. Bu zor ve girift ilişkileri olan insan hayatının en kutsal amaçlarındandır. Ancak bunu gerçekleştirmenin yolu, yordamı ve metodu siyasete, cemaat ve tarikatlara bırakılamayacak kadar önem arz etmektedir.

f. DİNİ METİNLER

İslam düşüncesinde ortaya çıkan yorum farklılıklarının en önemlilerinden biri de dini metinlerden kaynaklanan sebeplerdir. Dini metinlerden kastedilen, Kur'an ayetleri ile Peygamberimizin hadisleridir. Müslümanlar ayet ve hadisleri kendi bilgi birikimleri, kültürel özellikleri, anlayış ve kavrayış seviyeleri çerçevesinde anlayıp yorumlama çabası içine girmişlerdir. Kur'an'ın ifadesine göre bazı ayetlerin manaları kesin olduğu halde, bazıları değişik manalara gelebilmektedir. Vahyin üslubu ve Kur'an'da bulunan "müteşabihler" adı verilen ve ancak Kur'an'ın bütünlüğü içinde anlaşılabilen bazı ayetler de din anlayışında farklı yorumlara sebebiyet vermiştir.

Örneğin Kur'an'da "Allah'ın eli", "Allah'ın yüzü" gibi bazı ifadeler bulunmaktadır. Bir kısım Müslümanlar, bunlardan hareketle Allah'ın insan gibi elinin, yüzünün ve diğer organlarının bulunduğunu ileri sürmüşler ve buna bağlı olarak da çeşitli anlayışlar geliştirmişlerdir. Bununla birlikte Kur'an ayetlerinin ve Peygamberimizin hadislerinin kişilerin bilgi, düşünce ve kültürel düzeylerine göre yorumlanması da farklı din anlayışlarının oluşmasına etkisi olmuştur. Bütün bunlar bize gösteriyor ki İslam düşüncesindeki yorum farklılıklarının sebepleri dinin özünden değil, kişilerin sosyal, kültürel, siyasi ve kültürel gibi çeşitli sebeplerle farklı yorumlamalarından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak din anlayışındaki farklılıklar, dinin özünü değiştirmeye yönelik olmadığı, çatışma ve kutuplaşmaya yol açmadığı sürece birer kültürel zenginlik olarak görülmelidir. Çünkü doğru kararlar ve görüşler ancak farklı anlayışların karşılıklı olarak ortaya konması ve doğruyu bulma isteğiyle oluşur. Yorum farklılıklarının amacı, din içinde değişiklikler yapmak değil; dini bilgi ve anlayışımız oranında açıklamak ve kolaylaştırmaktır. Bu farklı anlayışları İslam kültürünün birer zenginliği olarak görmek gerekir. **(Kaynak: [islam düşüncesinde yorumlar https://ispartamesem.meb.k12.tr](https://ispartamesem.meb.k12.tr))**

D. ORTAYA ÇIKAN KURUMLAR: MEZHEPLER, TARİKATLAR VE CEMAATLER

Günümüzde Müslümanların en temel sorunlarından birisi, din temelli guruplaşmalar, hizipleşmelerdir. Kur'an, "hepiniz birden Allah'ın ipine sınıksı sarılın" derken, Hz. Muhammed, mü'minlerin kardeş olduklarını belirtirken, Müslümanlar, maalesef din anlayışları yüzünden gittikçe daha da küçük guruplara ayrılmaktadırlar.

Kur'an, asırlar öncesinden Müslümanları şöyle uyarmaktadır: "Dinlerini paramparça eden, her gurubun kendi sahip olduğu ile övündüğü kimseler gibi olmayın." (30/32). Bu ve benzeri uyarılara rağmen, on dört asırlık süreçte, yüzlerce, binlerce mezhep, tarikat cemaat ortaya çıkmıştır. Bunların önemli bir kısmı, tarihin karanlıklarında kaybolup giderken; çok azı, değişerek, dönüşerek günümüze ulaşmayı başarmıştır.

Sorun, birtakım farklı gurupların ortaya çıkması değildir. Guruplaşmalar, insanın sosyal bir varlık oluşunun doğal sonuçlarıdır. Hatta, durumun bir zenginlik belirtisi olduğunu bile söyleyebiliriz. Şöyle ki, guruplar, iyi niyetle, iyilik, güzellik ve doğruluk yolunda birbirleri ile yarışarlarsa, farklılıklar elbette zenginlik olur.

Ancak, günümüzde farklı mezhep, tarikat ve cemaatlerin din anlayışları, temel İslam ortak paydası görmezlikten gelinerek oluşturulmaktadır. Bu durumda, gurupların din anlayışları, görme özürülülerin fil tanımlarına benzemektedir. Herkes, sadece kendi görüşünün tek doğru olduğunu ileri sürebilmektedir. Her dini topluluk, kendisinin “kurtuluşa eren fırka” olduğunu iddia edebilmektedir.

Kısacası, her topluluk, kendi din anlayışını İslam ile özdeşleştirme yoluna gitmektedir. Sonuçta, Müslümanlar birbirlerini anlamaya, medeniyet yolunda yarışmaya çalışacakları yerde, birbirleri ile uğraşarak enerjilerini tüketmektedirler. İslam dünyasında yaşanan trajedinin, azgelişmişliğin arka planında, çarpık din anlayışının yattığını söylersek, pek de abartmış sayılmayız.

Bizler, İslam’ı hazır bulduk. Belki de o yüzden, neyin gelenek, neyin din olduğunu pek sorgulamak ihtiyacı hissetmiyoruz. Çoğu zaman, din, geleneğin gölgesinde kalıyor. Gelenek din haline geldiği zaman da, din işlevini yitirmeye başlıyor. Dinin işlevini yitirmesi, sürecin tersine işlemesi gibi bir tablo çıkartıyor karşımıza. Bu defa din, birleştirmek yerine ayrıştırmaya; özgürleştirmek yerine, özgürlük karşıtı duruşları meşrulaştırmaya başlıyor. Din, en temelde insanca yaşayabilmenin temel ortak paydasını insanlara kazandırmak yerine, insan onuru ile bağdaşmayan bir Müslümanın küfürle itham edilmesi gibi, hatta hayatına kastedilmesi gibi olumsuz sonuçlar doğurabiliyor(Prof. Dr. Hasan Onat).

Bu konudaki en ciddi açmaz (Prof. Dr. Hasan Onat) İslam’ın Kur’an ve Hz. Peygamber’in örnek uygulamaları yerine, mezhep, tarikat ve cemaat üzerinden öğrenilmesi, anlaşılması ve yaşanmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır. Dinin geleneğin gölgesinde kalması, ya da geleneğin din haline gelmesi bu gidişin doğal bir sonucu olmaktadır. O zaman da, ne namaz insanı kötülüklerden uzak tutuyor, ne oruç sorumluluk bilincini geliştiriyor, ne de zekat, Müslümana zekat verecek hale gelmesi gerektiği yolunda bir mesaj veriyor. Daha da kötüsü, din birleştirmek, bütünleştirmek yerine, ayrıştırmaya başlıyor. Daha doğru bir ifadeyle çarpık din anlayışı, ayrılıkçı duruşların din üzerinden kendisini meşrulaştırmasına yardımcı oluyor.

Hiçbir mezhebin İslam’la özdeşleştirilmesi mümkün değildir. Bir kimsenin Müslüman olması için herhangi bir mezhebe, tarikata, cemaate bağlı olması gerekmez. İslam’ın, özellikle “kör teslimiyeti” asla onaylamadığını hatırlamakta fayda vardır(Prof. Dr. Hasan Onat).

a. İSLAM’DA MEZHEPLER

Günümüzde Müslümanların ana sorunlarından biri, din temelli gruplaşmalar, hizipleşmelerdir. **Kur'an, 'Hepiniz birden Allah'ın ipine sımsıkı sarılın' der.**

H. Muhammed, müminlerin kardeş olduklarını belirtir.

Mezheplerin hepsi Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkmış beşeri oluşumlardır (H. Onat, 2017).

H. Resul’ün vefatından kısa bir süre sonra müslümanlar karşılaştıkları problemleri çözmek için farklı yollara başvurup farklı anlayışlar üretmişlerdir.

Bunu yaparken çoğu kere dini metinleri kendi tuttukları yola göre, kendi anlayışları doğrultusunda anlamaya ve anlamlandırmaya gayret etmişlerdir. Bu farklılaşma olgusu, Müslümanların yaşadıkları toplumda varlık mücadelesi içinde kendi görüşlerine sahip çıkma, diğer görüşleri ret ve ilzam(*susturma*) etme veya anlama çabasını da beraberinde getirmiştir.

Bu bağlamda farkında olunması gereken en mühim hususlardan birisi çekirdek halindeki *“din”* ile onun gele-
nekle, kültürle, farklı değerlerle örülerek değişen, dönüşen, farklılaşan ve farklılaştıran kurumsallaşmış hali-
nin bütünüyle birbirinin aynı olmadığı gerçeğidir. ***Açık söylemek gerekirse tek bir İslam vardır; fakat tarih-
sel akış içinde çok fazla sayıda Müslümanlıklar, İslam’ın farklı anlaşılma biçimleri ortaya çıkmıştır.*** Ancak
sorun mezhep ve benzeri oluşumların varlığı değil; onların İslam ile özdeşleştirilmesidir. Bu tür oluşumların
dinle özdeşleştirilmesi, büyük ölçüde İslam ortak paydası bilincinin işlevsiz hale gelmesiyle ilgili olmasıdır.

İslam dünyasında özellikle son iki asırdır yaşananlar, Müslümanları ciddi bir varoluşsal krize sürüklemiştir. Bu
kriz, etnik ve dinsel aidiyetler üzerinden çatışmaya dönüşmektedir. Arap dünyasında yaşananların temelinde
kimlik arayışının yattığını söylemek pek yanlış olmasa gerektir. Son iki asra damgasını vuran sömürge
ortamı, İslam’ın bir tür kurtuluş ideolojisine indirgenmesine ve dinin anlam ve özgürlük üzerinden değil,
siyasi egemenlik üzerinden okunmasına yol açmıştır.

Müslümanların önemli bir kısmı, her şeyin siyasi egemenlik olduğunu, din ve siyasetin birbirinden ayrılma-
yacağını düşünmektedirler. Siyaset doğası gereği ayrıştırır. Din dili, siyasetin ayrıştırıcı dili ile bütünleşince,
Müslümanlar İslam ortak paydasından iyice uzaklaşmaya başlamışlardır. Böylece özünde birleştirici olması
gereken din birtakım ayrılıkçı duruşlara meşruiyet kazandırır hale gelmiştir.

Bu süreçte, belki de Müslümanların tarihinde ilk defa, yaşanan olumsuzluklar *Şiilik ya da Sünnilik* üzerinden
okunmaya ve akan kan, Sünnilik ya da Şiilik adına kutsanmaya, meşrulaştırılmaya başlanmıştır. Muhtelif
coğrafyalarda açık ya da gizli mezhep çatışması, dini aidiyetler üzerinden yürütülen çatışmalar devam et-
mektedir.

İşin en kötü yanı, sorunun en temelde özgürlük sorunu olduğu, cehaletin ve hamakatin özeleştiriyi engel-
lediği; çözümün öncelikle din konusunda özgürce düşünebilecek kadar doğru bilgi ve birey bilincinde yattığı
maalesef pek görülmek istenmemektedir.

Müslümanların İslam’a bakışları, büyük ölçüde meşhur görme engellilerin fil tanımına benzemektedir. Mez-
hep, cemaat, tarikat vb. dini oluşumların Hz. Peygamber’in vefatından sonra ortaya çıktığı unutulmakta,
bunlar dinin yerine ikame edilmektedir. Diğer taraftan Müslümanların yaşadığı coğrafyadaki sorunların
önemli bir kısmının bir şekilde “din”le irtibatı bulunmasına rağmen, işin odağında “insan”ın ihmal edilmesi,
tüketiciliğin bir yaşam biçimine dönüşmesi, ezilmişliğin içselleştirilmesi her türlü sorunun, çarpıklığın “din”
üzerinden meşrulaştırılmasını kolaylaştırmaktadır.

Bu bağlamda iki konuda ciddi farkındalık yaratılması bir zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır:

- Birincisi neyin din olup olmadığı;
- İkincisi ise en nihai aşamada Müslüman olup olmamanın bireyin kendi aklı ve hür iradesi ile vereceği
bir karar olduğu hususudur.

Hiç kimsenin bir başkanının ne Müslüman olup olmadığını belirleme hakkı ve yetkisi yoktur. *Allah Hz. Mu-
hammed dahil hiç kimseye, bir başkasını Müslümanlaştırma gibi bir görev vermiş değildir.* Müslümanların
hayatın bütün alanlarında etkili olacak bir *“eleştirel düşünce”*ye şiddetle ihtiyaçları vardır. Aksi takdirde
her şeyi dinleştirelim derken, elimizde İslam diye bir şey kalmayacaktır.

Din çatışmanın, ayrışmanın odağında yer aldığı zaman, sorunları çözmek için gerekli olan akıl da, irade de etki gücünü yitirir. İşin en kötü yanı, yapılan yanlışların yanlış olduğunun fark edilme imkanının ortadan kalkmasıdır. İslam dünyasında din, maalesef sadece meşrulaştırıcı yönüyle etkin olmakta; sonuçta kolayca üstesinden gelinebilecek sorunlar, kangren halini almakta ve birtakım güç odakları da sorunlardan beslenerek varlığını idame ettirmektedir.

İktidar kavgalarının, çıkar çatışmalarının mezhepler üzerinden okunması, hem sorunlardan beslenenlerin işini kolaylaştırmakta, hem de akla ve vahye aykırı tutum, düşünce ve eylemlerin meşrulaştırılmasını sağlamaktadır.

Hem mezhep çatışmasının, hem de din istismarının önüne geçmek mümkündür. Bunun için de öncelikle iman ve sorumluluğun bireysel olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Böylece hiç kimseyi mezhebi aidiyetleri üzerinden mahkûm etmenin de, tebci (saygı gösterme) etmenin İslam'a uygun olmadığı anlaşılmış olur. İslam özgürlük üzerinden anlaşılmadan ve sağlıklı birey bilinci gelişmeden, İslam dünyasının tamamını etkisi altına alacak bir çatışmadan uzak durabilmek kanaatimizce biraz zordur.

İslam Ortak Paydası ile ilgili farkındalık, dinsel aidiyetlere bağlı ötekileştirmelerin en azından meşru görülmeyeceği ile ilgili bir duyarlılık kazandırabilir. Herhangi bir yanlışın meşru görülmesi, yanlışın kendisinden daha tehlikelidir. İslam Ortak Paydası bilincinin işlevsel olabilmesi, İslam dünyasının içine sürüklendiği mezhep çatışmasını doğru anlayabilmek ve sağlıklı çözüm önerileri geliştirebilmek için, stratejik açıdan önemli gördüğümüz bazı hususları şöyle sıralamak mümkündür:

1) Mezhepler hangi kategoride yer alırsa alsın, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan, Müslümanların din anlayışlarının şekillenmesinde etkili olan beşeri oluşumlardır. Farklı İslam anlayışlarının kurumsallaşması mezhepleri meydana getirmiştir. Mezheplere karşı çıkmak, onların etki gücünü azaltmaya çağrı gibi, sorunu daha da karmaşıklığa sokmaktadır. Bilimsel açıdan karşı ya da taraf olmadan önce, onları sosyolojik bir gerçeklik, bir vakıa olarak görmek gerekmektedir. Hz. Muhammed'in sağlığında ne mezhep, ne cemaat, ne de tarikat vardır. Bu tür beşerî oluşumlar hiç bir şekilde dinle özdeşleştirilemez. **Mezhep beşeridir, din ise ilahidir.**

2) Aynı dine mensup insanlar, mezhep söz konusu olduğunda, dinin kuşatıcılığını mezhebe transfer ederek, dine mensubiyeti mezhep üzerinden okur ve değerlendirir. Daha açık bir ifade ile genelde gelenek, özelde de mezhep ve benzeri oluşumlar dinleşmeye başlar.

3) Egemen güçler, etkinliklerini sürdürebilmek için yapıp ettiklerini meşrulaştırmak isterler. Bu süreçte dinin meşrulaştırıcı boyutu, mezhepler üzerinden daha etkin kullanılabilir. Aynı şekilde, egemen olmak için fırsat kollayan muhalif güçler de, seslerini duyurabilmek, otoriteyi yıpratmak ve iktidara giden yolu açabilmek için mezheplerin desteğini yanlarında bulmak isterler. Bireysel çıkar çatışmalarında meşruiyetle ilgili sağduyuya aykırı duruşlar bir mezheple ilgili düşünce kalıpları içinde kolayca görünmez hale getirilebilir.

4) Her cemaat, temelde beşeri oluşumdan başka bir şey değilken, sadece kendisini "kurtuluşa eren, zümre" olarak görmektedir. Mezheplerin sadece kendi görüşlerinin doğru olduğunu, kendisinin sahip İslam olduğunu iddia etmesi, kendileri gibi düşünmeyenlerin ötekileştirilmesi kolaylaştırmakla kalmamakta, mezhep farklılıkları yüzünden insanların birbirlerini öldürmekten çekinmemesine de yol açmaktadır.

5) Hanefilik, Malikilik, Şafiiilik ve Hanbelilik' olarak tanımlanan "Dört hak mezhep" anlayışının İslam'ın ortak paydası'nın içeriğinin boşalmasına, anlam kaybetmesine yol açtığı düşünülmektedir. İslam hiçbir mezhebin tekelinde olmayacağı gibi, hiçbir mezhebin kendisini İslam ile özdeşleştirmesine de izin vermez.

6) İslam ortak paydası bilinci kurumsallaşma imkanı bulamamış bazı dinsel oluşumların, bazı zihniyetlerin İslam açısında nerede durdukları anlama konusunda da bize ışık tutabilir. Geçmiş doğru okuduğumuz, sağlıklı anladığımız zaman, “yenilik” iddiasındaki pek çok oluşumun geçmişten beslendiğini daha kolay tespit edebiliriz. İslam’ın bütünlüğünden kopan, fitrata aykırı görüşleri kurumsallaştıran oluşumların hiçbirisi uzun soluklu yaşama imkanı bulamamıştır. Günümüzde başımızı ağrıtan sorunların önemli bir kısmının kökleri mazide yatmaktadır. Ancak bu gruplar İslam’ın evrenselliğinin anlaşılmasını engellemektedirler.

Sonuç: İslam hayatı ve barışı esas alan bir din olduğu halde Müslümanların on dört asrı aşan tarihlerinde yüzlerce mezhep çatışması yaşanmıştır. Bu çatışmalar, sadece Şiiilerle Sünniler arasında değil, Hanefilerle Şafiiler arasında da geçmiştir. Bugün İslam dünyası, domino tesiri ile kolayca yayılabilecek bir mezhep çatışması riski ile karşı karşıyadır. Suriye’de, Irak’ta, Bah-reyn’de, Pakistan’da, Hindistan’da ve Afganistan’da mezhep çatışması fiilen devam etmektedir. Yüzlerce insan, sırf farklı mezheplerden oldukları için, hunharca öldürülmektedir. Bir grup adına, bir şekilde kan aktığı zaman, gerçekten de artık araya kan davası girmiş demektir. Akan kan, hasımlar arasındaki duvarı iyice kalınlaştırır; kin ve öfkeyi besler. Daha ileri bir aşamada, acıların seçilmiş travmaya dönüşmesine sebep olur.

Halbuki, İslam hiç kimsenin, hiçbir grubun tekelinde değildir; Allah hiç kimseye insanları Müslümanlaştırma gibi bir görev vermemiştir. Hiç kimse bir başkasının nasıl Müslüman olacağını belirleme hakkına ve yetkisine sahip değildir. Öte yandan İslam hayatı ve barışı esas alan, Müslüman insana bilimi, dünyayı imar etmeyi bir sorumluluk olarak yükleyen bir dindir.

Bu bağlamda Müslüman olmak bu ağır sorumluluğun farkında olmayı gerektirmektedir. Eğer yeni bir medeniyet iddiasında olacak isek, bilimin gücüne sahip olmaktan ve evrensel ölçekte değer üretmekten başka çıkar yol olmadığını görmek zorundayız.

b. TARİKAT VE CEMAATLERİN SİYASETLE İLİŞKİSİ

Arapça kökenli bir kelime olan ‘tarik’ yol anlamına gelmektedir. Tarikat ise bu kelimenin çoğuludur ve ‘yollar’ anlamına gelir. Literatürde Tarikat Allah’a ulaşmadaki yolu ifade etmektedir. Ancak Kur’an’ın indirilmesiyle birlikte insan uydurması olan aracılık yani Allah ile kul arasındaki tüm vasıtalar ortadan kaldırılmıştır.

Tarikat yapısında ‘Mürşid’ yani önder kabul edilen bir şeyhin etrafında yola giren manasında ‘mürid’ler bulunur. Tarikat şeyhinin bilgi ediniminin ‘keşf’ ve ‘ilham’a dayalı olduğuna inanıldığından tarikatlar tasavvuf düşüncesinin yaşanıp uygulanması için bir yol olmuşlardır. Kuran ayetlerinden hareketle tarih boyunca ortaya çıkan klasik tarikat yapısına uygun bir yapının ortaya konulması mümkün değildir. Klasik yapı incelendiğinde, ilahi desteğe sahip olduğuna inanılan bir kişinin şeyh sıfatıyla tarikata önderlik yaptığı görülür. Bu kişinin sözü tartışılmazdır. Hatta kimi yerlerde bu öyle boyutlara ulaşmaktadır ki şeyhin sözü, haşa Kuran’ın yani Allah’ın sözünün dahi önüne geçebilmektedir.

Bu yapıların temel felsefesine göre şeyhin söz ve filleri derin hikmetler içerir. Sıradan kişilerin bu hikmetleri anlayıp kavramaları mümkün değildir. Bu yüzden sıradan kişilere düşen mukallit olmak yani şeyhini taklit ederek ona koşulsuz olarak itaat etmektir. Söz konusu yapıyı dini bir kisveye büründürmek adına bu konuda “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır”, “Kişi kendini şeyhine ölünün kendini ölü yıkayıcısına teslim ettiği gibi teslim etmelidir” ya da “Bu yolda akılla gidilmez” gibi çeşitli sözler uydurulduğunu görmek de mümkündür. Bu gibi söz ve inançlardan alınan maddi manevi gücün etkisinin yanında çeşitli Kuran ayetlerinin de bu inancı yerleştirmek adına çarpıtıldığını görmek de mümkündür.

Çeşitli tarikat yapılarında şeyhlere biçilen insanüstü özellikler sayesinde şeyhlerin çeşitli kerametler yani olağanüstü güçler sergilediklerine inanılır. Dolayısıyla aslı esası olmayan yığınla iddianın havalarda uçuştığı, aklını en az kullanarak sorgusuz teslim olan müridin en fazla takvaya sahip olduğu, adeta insanların mal ve duygularının sömürüldüğü oldukça çarpıcı örneklerin görülmesi mümkündür. Şüphesiz gerçek manada kendilerini Allah'a adamaya ve gerek siyasetten gerekse dünyalık hesaplardan sıyrılarak Allah yolunda hayırlı işler yapmaya soyunan kişi ve gruplar varsa şayet, bu insanları bu gibi örneklerin dışında tutmak gerekir.

Eğer dini konularda illa bir şeyhe bağlanmak isteniyorsa bu noktada koşulsuz bir şekilde bağlanılacak tek "şeyh" Kur'an'dır. Çünkü insanlar Kur'an'a uydukları oranda dinen doğru olabilir ve peygamberlerin gerçek yolundan gidebilirler. *Muhammed İkbâl'in de bir şiirinde dikkat çektiği gibi: "Bize, din yolu pek daraldı. Ne kadar lanetlenmiş varsa dindar kesildi... Eğer çağımızda İslam yaşıyorsa, Kuran hâlâ yaşadığı içindir. Biz hepimiz toprağız Kuran ise gönüldür. Kuran'a bağlan ki, o, Allah'ın ipidir. Eğer inciler bu ipe dizilirse incidir. Yoksa dağılmış bir toz parçasıdır"*(Kaynak: Doç. Dr. Emre Dorman)

1) Şeyh-Mürîd İlişkisi ve Koşulsuz Teslimiyet Sistemi

Tarikat ve Cemaat yapılanmaları, etraflarına insan toplayabilmek ve insanları kayıtsız ve şartsız bir şekilde Allah'a teslim olur gibi şeyhlerine teslimiyet göstermek uğruna birçok asılsız iddialarda bulunmaktan çekinmemişlerdir. Meşhur Şeyh Abdülkâdir Geylânî (ö.1166), müridlerin ve tarikatın adabına dair şunları söylemektedir: *"Mürîd şunları yapmalıdır: Sürekli zillet halinde ve nasipsizlikten razı olmalı. Daima aç kalmaya, şöhretsiz yaşamaya, insanların kınamasına razı olmalıdır. Kendi arkadaşlarını, yakınlarını, iyilik ve ikramda kendisinden önde görmelidir. Büyük zatların âlimlerin meclislerine yakın olmalıdır. Kendisinin aç kalmasına, kendisinin onlardan düşük seviyede olmasına razı olmalıdır.*

Kendi arkadaşlarını, yakınlarını, iyilik ve ikramda kendisinden önde görmelidir. Büyük zatların âlimlerin meclislerine yakın olmalıdır. Bir kimse, bunlara baştan razı olmazsa, ona mana kapıları açılmaz ve ona mana âleminde hiçbir şey gelmez. Kurtuluş ve felaha ermek, anlattığımız bu şeylere riayet etmekle olur... Bir müride ilk önce gerekli olan, açıktan şeyhinin sohbetine karşı gelmeme, içten de ona itiraz etmemektir. Dıştan şeyhine karşı gelen kişi edebini terk etmiştir. İçten itiraz eden de kendini ölüme atmış olur. Bunların aksine müridin yapması gereken, ebedi olarak gizli ve aşikâr, şeyhinin emirlerine karşı gelmekten nefsinin korumalıdır."(Abdülkâdir Geylânî, Tarikatın Esasları, çev: Kazım Açıkkaya, Medine Yayıncılık 2012, s. 36-37.)

Bu konularda yazılmış (Doç. Dr. Emre Dorman) ya da şeyhlerin sohbetlerinden derlenmiş kitaplarda, İslam'ın en temel değerleri ile doğrudan çatışacak ve bir Müslüman'a yakışmayacak türden diyaloglar görmek mümkündür.

Örneğin Sıbgatullah Arvâsî'nin (ö.1876) sohbetlerinden derlenen bir kitapta "İhlas nedir?" şeklindeki soruya şu şekilde bir cevap verilmiştir: "Bir gün şeyhim Seyyid Tâhâ'ya "İhlas Nedir?" diye sormuştum. O da bana Şeyh Ahmed-i Cezerî'nin (ö.1640) şu meşhur dörtlüğünü okuyarak cevap vermişti: *"Kuran ve ayetlere yemin ederim ki, şayet meyhanenin (tarikatın) pîri (pîr-i harabât), Lât'a (puta) secde edin dese, müridler hemen itaat ederlerdi."* Bunun üzerine ben de şeyhim Gavs-ı Hizânî'ye "İhlâsın hepsi bu mudur?" diye sordum. "Bu kadar yetmez mi?" diye cevap verdi ve devamla, "Peki, ihlâs hakkında sen ne diyorsun?" diye sordu. Şöyle dedim: *"Bana göre ihlâs, müridin kesin bir inançla, mürşidinden sâdır olan her fiilin, sözün, halin, hareketin ve sükûnun Allah Teâlâ'nın emir ve rızasıyla olduğuna inanmasıdır"*.

Oysa Kuran-ı Kerim ayetlerinden hareketle ihlas, herhangi bir insana ya da şeyhe teslim olmak değil; kayıtsız ve şartsız biçimde içtenlikle ve yalnızca, hiçbir şeyin kendisine benzer olamadığı, eşsiz ve benzersiz kudret olan Allah'a teslim olmak şeklinde anlaşılmaktadır.

Allah'ın nebilerinden çıkan her söz ve fiil bile doğrudan Allah'ın emir ve rızası ile gerçekleşmiyorken başka herhangi bir kişi ya da şeyhin bütün fiilleri, söz ve halleri nasıl olur da Allah'ın emir ve rızası ile gerçekleşebilir? Sonra şeyhe olan kayıtsız teslimiyeti örneklendirmek için Lât putuna tapma emrine uymak gibi bir örneğin verilmiş olması kabul edilebilecek ve masum görülebilecek türden bir açıklama değildir

Açıklamalardan da görüldüğü gibi şeyhe olan teslimiyet, bir anlamda Allah'a gösterilecek kayıtsız şartsız teslimiyet ile bir tutulmakta ve bu şekilde bir teslimiyetin gerçek anlamda ihlaslı ve güzel bir davranış olduğu iddia edilmektedir. Bu türden iddia sahiplerine ve bu iddiaları savunan kişilere tüm peygamberleri de içine alacak şekilde herhangi bir insana yönelik olarak böylesi bir teslimiyet anlayışının Kuran'da ya da Peygamberimiz Hz. Muhammed'in örnek hayatında neden olmadığını sormak gerekir.

Doç. Dr. Emre Dorman'ın belirttiğine göre Ahmed Eflaki Ariflerin Menkıbeleri isimli kitapta müridin şeyhini nasıl görmesi gerektiğine dair soruya; “Tanrı mı büyük, yoksa senin şeyhin mi?” diye sordular. O da: “Bu iki büyük arasında hiç fark yoktur” dedi. Ariflerden biri de: “Bu iki büyükten daha büyük biri lazımdır ki, o bu farkı ortaya koysun” demiştir.

Burada da açık bir şekilde şeyhin, bütün sahabeden ve Peygamberimizden üstün görülmesi gerektiği iddia edildikten sonra *“Tanrı mı büyük, senin şeyhin mi?”* şeklindeki çirkin soruya *“Tanrım büyüktür”* dahi denilememiş ve şeyh ile Allah birbirine denk hale getirilmiştir. İşte Allah'ın ayetlerinin, aklın ve vicdanın terk edilerek fitrata aykırı inanç ve kabuller bataklığına saplanmanın kaçınılmaz olarak insanları getirdiği yer tam olarak burası. Çünkü bu kişiler kendilerini insanüstü varlıklar olarak konumlandırmış ve müridlerini kendilerine kul ve köle yapmışlardır.

Tarikatların, genel itibarıyla bakıldığında dine yarardan çok zararı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Geleneksel yaklaşım dikkate alındığında tarikata bağlı olmanın dini inanç ile özdeş kılındığı görülür. Bu durum, pek çok insanın farkında olmadan dinden uzaklaşmasına sebep olmuştur.

Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere Şeyhler insanları kendilerine kul, köle etmek için gerektiğinde Allah'ın ayetlerini çekiştirmekten, onlara olmadık anlamlar yüklemekten ve işlerine geldiği gibi kullanmaktan ve kendilerini herkesten üstün bir dereceye yükseltmekten kaçınmamışlardır. Bazen sadece Allah'a ait olan özellikleri bazen de Peygamberimiz ile ilgili özel durumları şeyhlere nisbet etmekten çekinmemişler ve İslam'ı tanınmaz bir hale getirmişlerdir.

Öyle ki, Müridin şeyhe karşı en güzel edebi, sessizlik, donukluk ve hareketsizliktir. Şeyhin izni olmadan mürid çok konuşmamalı, çok gülmemelidir, sesini yükseltmemelidir. Şeyhin durumundan kendisine kapalı bir şey olursa, Musa ile Hızır kıssasını hatırlamalı ve itiraz etmemelidir. Üstadına *“Hayır”* diyen asla felah bulmaz. Şeyh varken mürid sadece farz namazı kılmalıdır. Çünkü onun görevi hizmettir. Şeyhine bütün durumlarını açmalı ve gizlememelidir.”

Şayet bütün bunlar şirk değilse, başka hiçbir şey şirk değildir. Bu türden iddia ve anlayışları herkesin kavrayamayacağını, bu yolda akılla yürünmeyeceğini, bu türden iddialara itiraz eden insanların yeteri kadar iman ve ihlas sahibi olmadıklarını söyleyerek saf ve iyi niyetli insanları hipnotize edencesine istismar etmenin hesabı verilemez. Gerçek anlamda iman etmek isteyen bir Müslüman, aklını devre dışı bırakmaz, irade ve imanını başkalarının eline teslim etmez, Allah'ın apaçık ayetlerine rağmen o ayetlere aykırı hareket etmez, Allah'tan başkasına teslim olmaz, O'ndan başkasına kulluk ve secde etmez, Kuran ayetlerinden ve Hz. Peygamberin örnekliğinden başka mürşid edinmez (Kaynak: Emre Dorman; İslam Ne Değildir, s, 512)

2) Tarikat ve Cemaatlerin Siyasetle İlişkisi

Hız. Peygamberinin vefatından sonra ortaya çıkan tarikatlara İslam coğrafyasının her tarafında rastlamak mümkündür. Tasavvuf düşüncesi ve yaşam tarzıyla birlikte gelişen tarikat mensuplarının yaşadığı yerler olan tekke ve zaviyeler bulundukları coğrafyada yerli halkla iç içe yaşamışlardır.

Nice sultanlar, padişahlar ve başbakanlar gelip geçerken, onlar hep var olmuşlardır. Devletin en üst kademesinden kimi kişileri, aralarına aldıklarında ise etkileri adeta patlama yapmıştır.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan 19. yüzyıla kadar tarikatları belli oranda bir özgürlük çerçevesinde kontrol etmiş, onların gelişme ve büyümesine üstlendikleri fonksiyonlar dolayısıyla müsaade etmiştir. Özellikle sahip oldukları ve yerine getirdikleri fonksiyonları itibarıyla tekkeler devletin kurucu unsurları arasında yer alabilmiştir. Bu açıdan oldukça geniş ve farklı birçok işlevi uhdesinde tutan ve halkın belirli kesimleri için adeta bir yaşam alanı hükmündeki bu tekkeler devlet tarafından desteklenmeye çalışılmıştır.

Yirminci yüzyılda Balkan Savaşları ile başlayan dönemlerde dini cemaatlere ve cemaat liderlerine bazı imtiyazlar tanındığı ve özellikle bu yapıların güçlerinden faydalanılmaya çalışıldığı da olmuştur (Kara, 2006).

Aynı zamanda bu radikal uygulamalar, asırlardır geleneksel yapının en önemli belirleyenlerinden birisi olan dinin kamusal alandan uzaklaşmasına; dini tarikatların ve cemaatlerin yer altına çekilerek pek çok yerde gizli-saklı örgütlenmelerine ve varlıklarını sürdürmeye çalışmalarına sebep olmuştur. Tarikat ve cemaat şehirleri tekke ve zaviyelerde yaptıkları vaaz ve sohbetler halkın eğitim seviyesine uygun düşmüştür. Halka yakın oldukları için zaman zaman Osmanlı Devleti'nde isyanlara sebep olmuşlardır. Özellikle II. Mahmut döneminde Sünni inanç ve geleneksel tarikat anlayışına muhalif görülen tarikat çevreleri sıkı bir denetime tabi tutulmuştur. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Osmanlı Devleti fiilen sona ermiştir. Arkasından başlayan Milli Mücadele başarıyla sonuçlanmış, yeni Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuştur.

Kaynaklar

- Hanoğlu, Ş. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet Siyaset ve Tarih*. İstanbul: Bağlam Yayınları
- Öcal, M. (1998) *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Din Eğitim- Öğret*. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Der.
- Kahraman, H. B. (2010). *Türk siyasetinin yapısal analizi II*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kara, İ. (2006). *Cumhuriyet döneminde tarikatlar*. Demokrasi Platformu, 6, 1-20
- Kara, Mustafa. (2011). "Tekke", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Atatürk, M. Kemal. (2006). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara: ATAM Yayınları.
- Dr. Emre Dorman, *İslam ne Değildir?*
- *İslam düşüncesinde yorumlar* <https://ispartamesem.meb.k12.tr> »)
- Ahmet Abay, *Kur'an'Da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*
- Hüseyin Aykol, *mezhepler-tarikatlar-ve-cemaatler-reha*
- Prof. Dr.Hasan Onat; *İslamın ortak paydası ve mezhepler gerçeği* Gaziantep Üniversite dergisi
- İshak Torun; *Tarikat ve Cemaatlerin Siyasetle İlişkisi* Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 2020

8. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DİYANET TARİKAT VE CEMAAT İLİŞKİLERİ

A. TÜRKİYE'DE 1920 – 1950 ARASI DİN VE SİYASET İLİŞKİLERİ

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde din işlerinin başında Şeyhülislam bulunuyordu. Şeyhülislam dini konularda fetva verme ve devletin yönetimiyle ilgili temel ilke ve kanunlar konusunda yetki sahibiydi. Bunun yanında ilmiye sınıfı tarafından yürütülen yargı ve eğitim öğretim görevleri de bu makama bağlı idi ve günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Adalet ve Milli Eğitim Bakanlıkları ile Yüksek Öğretim Kurumu arasında paylaştırılmış olan hizmetlerin hemen tamamı meşihat bünyesinde toplanmıştı.

Ancak özellikle Tanzimat döneminden itibaren şeyhülislamlığın görev ve yetki alanı giderek daraltıldı, daha Cumhuriyet dönemine gelinmeden, şeyhülislamlığa bağlı olarak ilmiye sınıfının tekelinde bulunan yargı, eğitim öğretim ve vakıflarla ilgili hizmetlerin büyük bir bölümü Adliye, Maarif ve Evkaf nezaretlerine verildi. Böylece şeyhülislamlığın görev ve yetki alanı fetva işleri, medreselerdeki öğretim ve şer'iyeye mahkemeleriyle sınırlandırılmış oldu. İttihat ve Terakki döneminde çıkarılan bir kanunla da (12 Mart 1917) bütün şer'i mahkemeler ve bağlı kuruluşları da Adliye Nezareti'ne bağlandı.

Bilinen süreçlerden sonra olağanüstü yetkilere sahip olarak 23 Nisan 1920'de açılan TBMM, bir yandan işgal güçlerine karşı askeri mücadeleyi yürütmüş, diğer yandan hükümet kurarak yürütmeyi ele almıştır.

Daha sonra (3 Mayıs 1920) tarihli Bilumum Mehakim-i Şer'iyenin Meşihata İade-i İrtibatı Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile şer'i mahkemeler tekrar meşihata bağlanmışsa da bu kanun o tarihte Büyük Millet Meclisi hükümeti idaresi altında bulunan bölgelerde geçerli olmamıştır.

23 Nisan 1920'de kurulan TBMM hükümeti 1 Kasım 1922'de çıkardığı bir yasa ile Saltanatı kaldırılmış ancak Halifelğe dokunulmamıştır. Saltanatın kaldırılmasının ve Lozan Barış Antlaşması'nın ardından 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyet ilan edildi. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile, halkın egemenliğine dayalı yeni bir yönetim biçimine geçmiş, toplumun her kesiminde özgürlük, eşitlik ve adalet temelli bir düzen oluşturma yolunda önemli adımlar atmıştır.

Daha önce 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat kaldırılırken dokunulmayan Halifelik(Hilafet) yaşanan gelişmeler nedeniyle kapatılması tekrar gündeme gelmiştir. Çünkü Milli mücadelenin önde gelen isimleri olan Rauf Orbay, Refet Bele, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy hilafet noktasında eleştiriler yapmışlardır. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Atatürk'ün başarılı siyaseti neticesinde 3 Mart 1924'te üç önemli yasa mecliste kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu kanunlar:

1. Hilafetin ilgası,
2. Şeriye ve Evkaf Vekâleti,
3. Harbiye Vekaleti'nin kaldırılması ve Tevhidi Tedrisat Kanunu'dur.

Bu yasa ile İslam dininin inaçları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek **görevi Diyanet İşleri Başkanlığına** verilmiştir

Aynı gün (03.03.1924) kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması da halifelüğün ilgasının destekçisi olan kanunlar olarak tarihe geçmiştir. Bu gelişmelerle, devletin din konusunda etkin bir rol üstlenmeye başladığı açıkça görülmüştür.

Laiklik konusunda hassas bir çizgi takip eden Cumhuriyet yönetimini tedirgin eden olay ise Doğu vilayetlerinde çıkan Şeyh Sait İsyanı olmuştur. İsyan, ayrılıkçı bir Kürt isyanı olmanın yanı sıra devleti yönetenler tarafından dini boyutu da bulunan bir hareketlenme olarak görülmüştür (Yapıcı, 2012).

Dönemin başbakanı Ali Fethi Bey isyanla ilgili mecliste yapmış olduğu konuşmasında; isyanın padişahlık, hilafet, şeriat ve Abdülhamit'in oğullarından birisini padişah ilan etmek gibi irtica görüntüsü altında yürütülen Kürtçülük hareketinin bir parçası olduğunu vurgulamıştır.

Daha önce de belirtildiği üzere 13 Şubat 1925 tarihinde Ergani'ye bağlı Piran köyünde isyan başlamıştır. Şeyh Sait ve adamlarıyla jandarma müfrezesi arasında çatışmalar olmuştur. İsyan hızla yayılmış ve Diyarbakır'ın ele geçirilmesi isyancılar için en önemli hedef olarak belirlenmiştir. Olayların çığırından çıkması ve gelen eleştiriler karşısında Fethi Bey Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır (Yapıcı, 2012).

İsmet Paşa yeniden iktidara gelmiş ve ardından Hükümet isyanı bastırmak amacıyla yönelik olarak 4 Mart 1925 tarihli ve 578 sayılı Takrir-i Sükun Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur. Kanun gereği olarak İstiklal Mahkemesi kurulmuştur.

Ancak kanunun kabul edildiği gün Kazım Karabekir ve Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey, kanunun özgürlükleri kısıtladığı gerekçesiyle kanuna itiraz etmişlerdir. Fakat diğer birçok vekil kanunun sadece isyancılarla ilgili olduğunu ifade etmiştir. Sonrasında kanun iki yıl geçerli olacak şekilde meclisten geçmiştir. Ardından bahsi geçen İstiklal Mahkemeleri mevzusu gündeme gelmiştir ve Ankara ile isyan bölgesinde iki mahkeme kurulması kararlaştırılmıştır.

Şeyh Sait, 15 Nisan 1925 tarihinde yakalanmıştır (Kurşun, 2019). Sait ve destekçilerinin yargılamaları Şark İstiklal Mahkemesi'nde yapılmıştır. İsyanı dahil olanlar arasında Şeyh Sait, Şeyh Şerif, Şeyh Abdullah, Şeyh Şemseddin ve Seyit Abdülkadir gibi isimlerin olması ve isyan sırasında dinsel propaganda yapmaları isyanın dini boyutunu ortaya koymuştur (Toker, 2015).

Şeyh Sait İsyanı, büyük fedakarlıklarla kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni yöneten kadronun tedirginliklerini artırmıştır. Eski düzeni isteyen kişi ve yapılar karşısında daha caydırıcı adımlar atılması gerekliliği konuşulmaya başlanmıştır. Artık bu yapıların, yeni kurulan devlet için zarar verici unsur olarak kabul edildiği görülmüş ve kaldırılmaları adına ciddi bir girişimde bulunulması beklenmeye başlanmıştır (Kılıç, 2011).

Devlet bu manada ilk olarak tekke şeyhlerinin illerdeki meclis üyeliklerinde ve memuriyette olup olmadıklarını araştırmaya başlamıştır (Yanardağ, 2017). Bir süre bekledikten sonra doğu illerindeki tekkelerden başlanarak tüm yurttaki tekkeler 30 Kasım 1925 tarihinde kapatılmıştır.

Cumhuriyet Hükümeti devrimlere devam etmiş Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde 1 Kasım 1928 tarihinde TBMM'de kabul edilen kanun harf devrimi gerçekleştirilmiştir.

1930'lu yıllara gelindiğinde tekkeler konusu yine gündemin ilk sıralarına oturmuştur. Muhalefet partisi olarak 1930 yılı Ağustos ayında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) Batı Anadolu'da örgütlenmesini yoğun bir şekilde yürütmüştür ve önemli ölçüde de başarı kazanmıştır. Fakat parti üyelerinin tarikatlar konusundaki yaklaşımları hem halkın hem de iktidar sahiplerinin gözünden kaçmamıştır. Parti başkanı Ali Fethi Bey başta olmak üzere birçok partilinin şeyhler ve gizli tarikatlarla ilişki içerisinde oldukları kimi zaman basında kendisine yer bulurken kimi zaman da bir dedikodu olarak halkın arasında dolaşmıştır.

Öyle ki basında yer alan bir habere göre Adana'da Serbest Cumhuriyet Fırkası Ocağı'nın üzerine ayet yazılı bir bayrak asılmıştır. Ocak yetkilileri bayrak asılırken ocakta kimsenin olmadığını söylemişler ve fırkanın bir tekke merkezi değil cumhuriyetçi, laik ve siyasi bir toplanma yeri olduğunu açıklamışlardır. Yapılanın partiye karşı bir suikast olduğunu belirtmişlerdir. Bu ve benzeri gelişmeler iktidar sahiplerini rahatsız ettiği gibi parti lideri Fethi Bey'i de rahatsız etmiş ve parti kendisini 17 Kasım 1930 tarihinde feshederek siyaset sahnesinden çekilmiştir.

Parti her ne kadar kapanmış olsa da korkulan gerçekleşmiş ve Menemen İsyanı çıkmıştır. 23 Aralık 1930 tarihinde İzmir'in Menemen ilçesinde ayaklanma başlamıştır. Derviş Mehmet ve müritleri çıkan olayların merkezinde yer almıştır. Asteğmen Kubilay'ın ve iki bekçinin şehit edilmesi büyük yankı uyandırmıştır.

Daha büyük bir askeri birliğin gelmesi sonrasında yaşanan çatışmada Derviş Mehmet öldürülmüş, kalkışma bastırılmıştır(Aysal, 2009). İsyanın merkezinde **Nakşibendi tarikatının olduğu görülmüştür**. Kanunlarca yasak olan bu oluşumlarla ilgili daha sıkı tedbirler alınması gerekliliği bir kez daha anlaşılmıştır.

Tek Parti Dönemi olarak bilinen 1923-1945 yılları arasında din-devlet ilişkisi dünyadaki örneklerden hiç birisine benzememektedir. Çünkü Osmanlıdan Cumhuriyete aktarılan siyasi/ kültürel mirasın bir sonucu olarak devlet dini/İslam'ı kendi bünyesinde kurumsallaştırarak denetimi altında tutmaya gayret etmiştir.

B. TÜRKİYE'DE 1949-1960 ARASINDA ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ

7 Ocak 1946 tarihinde resmi olarak kurulan Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 seçimleri ile iktidara gelmiştir. Bu tarihler arasında muhalefette bulunan parti açısından din, hassas bir zemin oluşturmuştur. Çok partili siyasi hayata geçişle birlikte halkın dikkatini çekmek, geride kalan dönemlere nazaran çok daha önemli bir hale gelmiştir. Çünkü din halkın dikkatini çekme noktasında önemli bir argümandır. Bu noktada belirtmek gerekir ki 1945 sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi, dini konularda politikalar üretme konusunda öteki partilerden daha önce adım atmıştır. 1947 yılında yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Kurultayı'nda laiklik konusu tartışılmış ve partinin bu konuya yaklaşımında yumuşamaya yönelik kararlar alınmıştır. Aynı yıl hükümete, Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimi altında bulunan okullarda din dersi verilmesi ve din adamı yetiştiren okullar açılması yönünde yetki verilmiştir.

Ayrıca daha önce Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılmasına dair kanun ile kapatılmış bulunan bazı türbeler de açılmıştır. 1933'te kapatılan İstanbul'daki Darülfünun İlahiyat Fakültesi 16 yıl sonra yeniden açılmış ve ardından Ankara Üniversitesi bünyesinde açılan İlahiyat Fakültesi 21 Kasım 1949 tarihinde eğitim-öğretime başlamıştır.

Bu doğrultuda 1949 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun emredici hükmüne göre imam-hatip yetiştirmek amacıyla 10 aylık kurslar açılmıştır. Yine aynı kanuna dayanarak ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına seçmeli, program dışı, haftada bir saat, sınıf geçmeye etkisi olmayacak, öğrencilerin ebeveynlerinden aldıkları yazılı izin belgesiyle başvurabilecekleri bir din dersi konmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi'ni din konusunda değişime zorlayan yalnızca Demokrat Parti'nin din ve laiklik konularındaki ılımlı tavrı değildir.

Cumhuriyet Halk Partisi bu konuda kendi içinden de eleştiri almaktadır. DP (Demokrat Parti)'nin 1950 yılında iktidara gelişi demokratikleşme açısından önemli bir gelişme olmanın yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti dönemi din-siyaset ilişkisi açısından da oldukça önemli bir dönemi teşkil etmektedir. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte devletin temel siyasetini oluşturan laiklik uygulamalarının seyri/şiddeti, bu dönemle birlikte yeni bir istikamete oturmuştur.

DP iktidarı ilk yıllarında dini konularda, Ezanın Türkçe değil Arapça okunması, din derslerini müfredata yeni-den konulması, imam-hatiplerin eğitim-öğretime tekrar başlaması, türbelerin ziyarete açılması, hac kolaylığı sağlanması, cami ve Kuran kurslarının yaygınlaştırılması, dini yayınlardaki artış aşırı dinci tarikatların faaliyetlerine izin verilmesi gibi uygulamalar, Demokrat Parti iktidarının ilk dönemindeki din politikası ve aşırı gruplara karşı yaklaşımı hakkında fikir vermektedir.

Ancak belirtmek gerekir ki bu dönemde genel olarak **Nurcular, Süleymancılar** gibi daha pasif dini gruplar önceki dönemlere kıyasla daha rahat hareket edebilmişler, **Tarikat mensupları, camilerde iftar yemekleri dahi düzenleyebilmişlerdir**. Hatta bazı vaizler, kadınların ipek çorap giymelerini ve başı açık gezmelerini “kafirlik” ilan etmişlerdir.

Demokrat Parti’nin 1954 seçimlerinden gücünü artırarak çıkar ancak 1955 yılından sonra artan enflasyon, ekonomik durgunluk ve parti içi muhalefetin artması gibi meseleler; Başbakan Adnan Menderes’i siyasette daha popülist yaklaşıma yöneltir. Bu düşünceyle din, siyasi söylemde daha çok kullanılmaya başlar.

Örneğin, Menderes 29 Kasım 1955’te Demokrat Parti Meclis Grubu’na şu şekilde seslenir: **“Siz isterseniz hilafeti bile getirebilirsiniz.” Burada hilafetin geri getirilmesinin arzulandığı kastedilmemiş bile olsa meclis grubunun gücüne vurku yapmak için “hilafet” gibi dini bir kuruma atıfta bulunulması ilgi çekicidir.**

1957 seçim sonuçları Demokrat Parti için uyarı niteliği taşır. Seçimlerden yine birinci parti olarak çıkmasına rağmen muhalefet partilerinin toplam oyu, Demokrat Parti’den daha fazladır. Bu durum Demokrat Parti cephesinde endişelerin artmasına sebep olur. Üstelik muhalefet partileri arasındaki Demokrat Parti’ye karşı işbirliği yapmak düşüncesi bu dönemde eyleme dönüşmüştür.

Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşip Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’ni kurmuşlardı. Hürriyet Partisi ise 1957 seçimlerinde beklediği başarıyı yakalayamayınca Cumhuriyet Halk Partisi ile birleşir.

Demokrat Parti bu durum karşısında çareyi, Vatan Cephesi’ni kurmakta bulur. “Vatan cephesi” ilk defa 1958 yılındaki Demokrat Parti Manisa İl Kongresi’nde Başbakan Adnan Menderes tarafından gündeme getirilir. Buradaki konuşmasında Adnan Menderes vatandaşlardan, muhalefetin oluşturduğu **“kin ve husumet cephesine karşı bir vatan cephesi kurmalarını”** ister. Ayrıca Demokrat Parti, bu cephe karşısında yer alanları “haçlı ordularına” benzetir ve böylece muhalefet “dinsiz bir düşman” olarak ilan edilir. Vatan Cephesi’ne katılmaya dini bir anlam da yüklenmiş olur.

17 Şubat 1959 tarihinde Kıbrıs görüşmeleri için kalabalık bir heyetle İngiltere’ye giden Adnan Menderes’in uçağı sis sebebiyle Londra yakınlarında düşer. Kazada on altı kişi hayatını kaybeder. Menderes kazadan sağ kurtulur. Menderes’in bu kazadan kurtulması bir mucize gibi algılanır. **Halk arasında Menderes’in “evliya olduğu”, “ilahi dokunulmazlık” kazandığı gibi iddialar dile gelmeye başlar. Hatta Konya milletvekili Himmet Ölçmen “Bu ulusun başında Peygamberin, Allah’ın tayin ettiği bir lider var, o da Menderes’tir” demektedir.** DP, ekonomik ve siyasi olumsuzlukları gündemden uzaklaştırmak için bu kazayı bir süre kullanmıştır.

Ayrıca başta başbakan Adnan Menderes olmak üzere bazı Demokrat Partili politikacılar söylemlerinde dini öğeleri ön plana çıkarmışlardır. DP muhafazakar kesime gösterdiği ilginin karşılığını bu kesim tarafından **“dini kurtaran parti”** olarak görülmesi ve seçimlerde destek görmesi ile almıştır. **Buna karşılık aynı kesim Cumhuriyet Halk Partisi için de “dinsiz parti” ifadelerini kullanmıştır.**

C. TÜRKİYE’DE 1960 - 1980 ARASI DÖNEMDE DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ

27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde iktidara gelen Demokrat Parti (DP) Hükümetini devirerek yönetime el koymuştur.

Darbe sonrasında Cemal Gürsel devlet başkanı/başbakan görevlerini üstlenmiş ancak asıl idare, Milli Birlik Komitesi’de kalmıştır.

Derbeden yaklaşık 14 ay sonra (9 Temmuz 1961) anayasa referandum yapılmış ve kabul edilen anayasa 12 Eylül darbesi’ne kadar yürürlükte kalmıştır. 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçim sonrası CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Adalet Partisi (AP) ile 20 Kasım 1961 yılında ortak bir hükümet kurmuştur. Nitekim zoraki nikah şeklindeki kurulan CHP-AP hükümeti 7 ay sonra yıkılmıştır. Bu defa hükümet YTP, CKMP ve bağımsızlarla kurulmuş bu hükümet de bir zorlamanın sonucunda kurulduğundan uzun ömürlü olmamıştır.

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra, DP’nin mirasını devam ettirmek iddiasında olan Adalet Partisi 1965 yılında yapılan genel seçimlerde büyük bir çoğunluk elde ederek iktidara gelmiştir (Turan, 2023). Türkiye’de özellikle 1965’lerden sonrası, toplumsal ve siyasal hareketlerin ivme kazandığı bir dönem olmuştur.

Özellikle, 1965’te çıkarılan 633 Sayılı Kanun ile Diyanet İşleri Başkanlığı(DİB) “İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek” “din konusunda toplumu aydınlatmak” ve “ibadet yerlerini yönetmek” gibi görev alanı tanımlamıştır. Burada dikkate değer noktalardan biri, ilk kez Kurum’a ahlak esaslarıyla ilgili bir görev verilmiş olmasıdır. İhtar Gözaydın’a göre Diyanet’e “ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütmek” gibi içeriği hukuken belirlenemeyecek böyle bir işlevin yüklenmesi devletin, dini artık bir ideoloji olarak benimsemişliğinin de bir göstergesi oluyordu.

Birçok meslek grubundan insan ve üniversite gençliği, bu dönemde daha çok politikleşmiş, hak ve talep mücadelesine girişmişlerdir. Adalet Partisi 1969 seçimlerinden de tek başına iktidar olarak çıkmış ve otoriter popülizmi ile güç kazanmıştır. Yükselen toplumsal ve siyasal hareketler karşısında 1961 Anayasası ile siyasal alanda yaratılan boşluğu kapatabilmek, “devletin otoritesini yeniden güçlendirmek” temel amaç olmuştur.

12 Mart Muhtırası’ndan 1980’deki askeri darbeye kadar Türkiye’de toplamda 10 koalisyon hükümeti kurulmuştur. Hükümetlerin bu kadar sık değişmesi ise istikrarın sağlanamadığına ve dolayısıyla yeni gelen hükümetin de itibar kazanamadığına işaret eder.

Bu durum ise halka güvensizlik vermiştir. Adalet Partisi gerek tek başına hükümet olduğunda gerekse koalisyonlarda dini cemaatler arasındaki ilişki hep devam etmiş özellikle de Nurcu gruplarla yakın temas halinde olmuştur.

12 Eylül 1980 öncesinde; devalüasyonla doğan ekonomik kriz, sağ-sol cephelerinin ayrışması, birçok şehirde katliamlar (Maraş Katliamı, Sivas ve Malatya, Çorum Olayları) ve suikastlar, Cumhurbaşkanının bir türlü seçilememesi (115 turda seçilememiş), 24 Ocak 1980 ekonomik kararı askeri darbeye zemin hazırlamıştır (Fevzi Öztürk, 2013). Ancak bu etkenleri darbenin iç dinamikleri olarak sıralarken darbenin dış etkenlere de maruz kalmadan meydana gelmeyeceğini vurgulamak gerekir. Dünyada meydana gelen diğer darbelere benzer nitelikte, Türkiye’de gerçekleşen darbeler de sadece iç dinamiklerle açıklanamamaktadır.

D. TÜRKİYE’DE 1980 – 2001 ARASI DÖNEMDE DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ

12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden bir süre sonra, siyasal partiler kapatılmış ve halkoylamasıyla kabul edilen 1982 Anayasası’yla “yeni bir siyasal düzen” getirilmesi amaçlanmıştır. 20 Mayıs 1983 tarihinde Turgut Özal Anavatan Partisi’ni (ANAP) kurmuş; ANAP 1983 Türkiye genel seçimlerini kazanarak tek başına iktidara gelmiştir. Anavatan Partisi’nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye’de İslamcı düşünceye sahip kesim de ekonomik anlamda bir dönüşüm yaşamıştır. Daha önceleri küçük ve orta ölçekli işletmeler üzerinden örgütlenen dini hareketler artık orta ve büyük boy ticaret yapan bir tabana sahip olmuştur.

Dini yapıların sosyo-ekonomik tabanındaki bu değişim ve dönüşüm İslamcılarını da liberal ekonomiye ve küresel dünyaya yaklaştıran ve muhalif konumdan biraz daha merkeze taşıyan bir yapıya büründürmüştür. Özal Hükümetleri İslamcı akımlara, denetimi sağlayan bir araç olarak bakmış ve bu araçtan olabildiğince faydalanma yoluna gitmiştir (Şaylan, 1995).

ANAP yönetiminde İmam Hatip Okulları (İHO) ağı genişletilmiş, ders programları Türk İslam Sentezini aşılacak biçimde değiştirilmiş, cami inşası programları sürdürülmüştür (Hale ve Özbudun, 2010). ANAP hükümetleri döneminde din alanındaki en tartışmalı konu ise, kız öğrencilerin üniversitelere türban ile girmesi olmuştur.

Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı görev süresinin dolması üzerine Başbakan Turgut Özal 31 Ekim 1989 tarihinde TBMM'de yapılan oylama ile Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 20 Ekim 1991 tarihinde gerçekleştirilen milletvekili seçim sonuçları ile ANAP iktidarını kaybetmiştir. Bu tarihten 2002 yılına kadar ülke koalisyon hükümetleriyle yönetilmiştir.

Özellikle Necmettin Erbakan ve Tansu Çiller hükümeti dönemi mafya-siyaset-devlet-din ilişkilerinin ortaya çıktığı dönem olmuştur. 1996 yılında yaşanan Susurluk kazası aşırı milliyetçi paramiliter Bozkurtlar örgütü ve Türk mafyası arasındaki yakın ilişkiyi ortaya çıkaran bir siyasi skandal olarak kayıtlara geçmiştir. Ancak dönemin başbakanı **Necmettin Erbakan "fasa fiso"** diyerek olayı hafife almıştır.

28 Şubat'a giden süreçte Başbakan Erbakan'ın Libya'da, Kaddafi ile bir çadırda yaptığı görüşmedeki sözleri, Başbakanlık konutunda tarikat liderleri ve şeyhlere iftar yemeği vermesi, Sincan Belediyesi'nin düzenlediği Kudüs Gecesi, İstanbul'da ve çeşitli şehirlerde yeşil bayraklarla **"seriat isteriz"** sloganları atılan gösterilerin düzenlenmesi, Aczmendilerin eylemleri gibi olaylar sonrasında 1997'deki 28 Şubat MGK kararları gelmiş ardından da AYM tarafından Refah Partisi kapatılmıştır.

30 Haziran 1997'den 1999 seçimlerine kadar ANAP-DSP koalisyon hükümeti görev yapmıştır. 28 Mayıs 1999'da göreve başlayan 57. Hükümetin, Başbakanı Bülent Ecevit (DSP), Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli (MHP) ve Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz'dır (ANAP).

Bu hükümet de 2001 krizinin ardından erken seçime gitmiş ve 2002 seçimlerinin ardından AKP hükümetleri dönemi başlamıştır.

1980 –2001 arası dönemin siyasi partileri önceki dönemlerde olduğu gibi iktidarı elde edebilmek için halk desteğine duyulan ihtiyaç, ister istemez laiklik konusundaki katı tavrın değişmesini ve siyasetçiler açısından toplumun geleneksel dindar kesimlerinin daha çok hesaba katılmasını beraberinde getirmiştir. Böylece demokrasi tarihi boyunca izlenebilecek olan siyasetçilerle dini cemaatler arasında karşılıklı fayda elde etmeye dayanan bir ilişki biçimi oluşmaya başlamıştır. Bir taraftan siyasetçiler, dini cemaatlerin siyasi desteklerini almaya çalışmışlar, diğer taraftan dini cemaatler de kendilerine alan açmaya çalışmışlardır.

E. TÜRKİYE'DE 2002 SONRASI DÖNEMDE AK PARTİ CEMAAT VE DİYANET İLİŞKİLERİ

Kurucu Başkanlığını Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) 14 Ağustos 2001 tarihinde kurulmuştur. Kurucuları arasında Milli Selamet Partisi (MSP), Milli Nizam Partisi (MNP), Refah Partisi (RP) ve Fazilet Partisi (FP) gibi milli görüş geleneğinden gelen isimlerin yer aldığı AK Parti, milli görüşün **"yenilikçiler"** oluşumu olarak meydana çıkmış ve **ideolojisini muhafazakar demokrasi** olarak tanımlamıştır.

Ak Partinin (AKP) kurucu kadrosu ısrarla Milli Görüş gömleğini çıkardıklarını iddia edip her fırsatta İslamcı arka planlarının anlamını yitirdiğini ilan etmişlerdir (Çınar, 2011). Ancak AK Parti ile **dini gruplar(cemaatler)** arasında uyumlu bir ilişki ve ittifak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

AK Parti de bu ittifaktan uzunca süre yararlanmış, cemaat mensuplarının desteklerinin de etkisiyle girdiği her seçimi kazanmıştır. Bu desteklerin en önemlisi, **Fethullah Gülen liderliğindeki Gülen cemaati** tarafından verilen destektir. Fethullah Gülen, 12 Eylül 2010'da yapılacak referandumun **"demokrasi"** adına çok önemli bir adım olduğunu söylemiştir. Darbe dönemlerinde binlerce masum insanın işkence gördüğünü hatırlatan **Fetullah Gülen, "İmkân olsa mezardakileri bile kaldırarak referandumda 'Evet' oyu kullandırmak lazım. Ben zannediyorum kalkarlar da"** demiştir.

Ancak 2010 Anayasa Referandumu'nun ardından, dönemin MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın 7 Şubat 2012'de PKK ile yapılan gizli görüşmeler gerekçe gösterilerek İstanbul'da savcılığa çağırılması ve Fidan'ın ifadeye gitmemesi olayı Fethullahçılar ile AKP'nin ilişkilerinin bozulmaya başladığını gösteren ilk işaretler olmuştur.

Daha sonra dershanelerin kapatılmasına ilişkin kanun tasarısının gündeme gelmesi, Fethullahçılar ile AKP'nin arasındaki gerilimi tırmandırmış, ardından 2013'te başlayan Gezi olayları ve 17-25 Aralık soruşturmaları, AKP ile Fethullahçıların arasındaki olumlu ilişkiyi dönüştürmüştür. İki güç birbirinin en büyük düşmanı haline gelmiştir. Sonrasında 15 Temmuz 2016'da Fetullahçı Terör Örgütü hain bir darbe girişiminde bulunmuştur.

15 Temmuz 2016 darbe gecesi sokaklarda kimi dövmeli, kimi küpeli, kimi cüppeli, kimi başı açık, kimi türbanlı, kimi sağcı, kimi solcu, kimi dinci kimi devrimci ama amaçları aynı olan **Milli İrade'nin** topyekün mücadelesi sonucunda hain darbe püskürtüldü ve kalkışma başarısızlıkla sonuçlandı.

Bu hain saldırı hem asker ve polis elbisesi giymiş hem de yıllarca Türk silahlı kuvvetleri ve emniyet teşkilatından ekmek yemiş, asker ve polis kıyafetli hain teröristler tarafından gerçekleştirilmiştir. Yine bu hain saldırıları devletin uçağı, helikopteri, tankı, topu, zırhlı araçları ve düşman için kullanılmak amacıyla alınan askeri mühimmat ve mermiler ile yapmışlardır. **Milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un; "Cenabı Allah bu millete bir daha İstiklal Marşı yazdırmasın" dileğine ben de "Cenabı Allah bu millete bir daha böyle bir darbe yaşatmasın" temennisisiyle katılıyorum.**

b. Günümüz Türkiye'sinde Din-Siyaset İlişkisi

Tarih boyunca farklı şekillerde tezahür etmiş olan din-siyaset ilişkileri, her toplumun kendine özgü sosyo-kültürel yapısı içinde biçimlenmiştir(Bayyığıt, 2003). Bu biçimlenmenin arka planında, dinin birey ve toplumları etkileme gücü ile bu gücün sınırlarının zaman zaman diğer toplumsal kurumların yapısal ve işlevsel alanlarını da içine alması gerçeği vardır (Eren, 2012).

Türkiye'de din-devlet veya din-siyaset ilişkisi arasındaki tartışma oldukça eskiye dayanmaktadır. Kökeni, Tanzimat Dönemi'ne kadar giden bu tartışma, 1950'den sonra iyice gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bunun arkasında, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren rejimin İslam'a karşı dönemsel ve konjektürel olarak geliştirmiş olduğu farklı tavırlar vardır. Bu tavırlar Türkiye'de din-siyaset ilişkisinin seyri üzerinde etkili olmuştur.

2000'li yıllara gelindiğinde ise 3 Kasım 2002 seçimlerini kazanarak tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) özellikle 2011 yılına kadar ekonomik, sosyal ve uluslararası ilişkilerde Milli Görüş çizgisinden çok farklı bir politika takip etmiş, planlamış ve uygulamıştır.

AKP ekonomik, demokratik reformlarda ısrarı seküler burjuvazi ve orta sınıfın desteğini de cezbetmiştir. Diğer taraftan başörtüsü, Kur'an Kursları gibi tartışmalı konularda attığı kararlı adımlarla özellikle de muhafazakar grupların da tam desteğini sağlamıştır. Tüm bu dinamiklerin bir araya gelmesiyle zaten çok partili dönemde sosyal ve kamusal alana girmeye başlamış olan din politikaları Ak Parti hükümetleri döneminde devletin dindarlarla, dindarların da devletle barıştığı bir dönemin olmuştur.

Bu dönemle beraber merkez-çevre, modernleşmeci ve İslamcı yaklaşımların etkisindeki seçmen-siyasetçi profili, Türkiye'nin din-siyaset sosyolojisini belirlemiştir. Ak Parti'nin üçüncü iktidar döneminde gerek sivil toplumu güçlendirme gerekse dini grupların etkinlik alanlarını hızlı bir şekilde genişlettiği bilinmektedir. Hayata geçirilen reformlar Türkiye'de devletin din konusundaki resmi politikalarının kökten değişmesine sebep olmuştur. AKP iktidarı döneminde çok sayıda cemaat ve tarikat eğitimden sağlığa, hukuk alanından Meclis'e kadar toplumsal yaşamın her alanında söz sahibi olmuştur.

AKP hükümetinin 01.07.2010 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) görev alanını yeniden düzenleyen 6002 sayılı yasa uzun süre yürürlükte kalmıştır. 2010 tarihinde gerçekleştirilen hukuki değişiklik ile birlikte DİB'in faaliyet ve hizmet alanlarının cami dışına çıkmasının imkanı tanınmış ve kurum personellerinin kariyer planlaması dahilinde çalışması ve eğitim almasının önü açılmış yine personellerin özlük hakları iyileştirilmiştir. Din İşleri Yüksek Kurulu'na üyelik şartları esnetilmiş ve bu heyete teşkilatın her biriminden katılım gerçekleştirilmesinin önü açılmıştır. Yasal bir çerçeve ile kurumun uluslararası faaliyetler gerçekleştirebilmesinin imkanı sağlanmıştır. Bunlarla beraber Başkanlık yine aynı dönemde televizyon ve radyon yayınına başlamış böylece topluma daha yakın hale gelmiştir (Mutluer, 2014). Kurumun toplum ile olan temasının artmasına örnek olarak yürürlüğe konulan telefon ile fetva sorma hizmeti örnek gösterilebilir. İlgili hizmet öncelikle sabit telefon üzerinden verilmeye başlanmış daha sonra yoğun talep üzerine "190 Alo Fetva Hattı" adıyla sabitleştirilmiş ve bu konuda vatandaşa yardımcı olması için din hizmetleri uzmanlığı kadroları oluşturulmuştur (Topuz, 2015).

01.07.2010 tarihli ve 6002 Sayılı Kanun ile hizmet alanını genişlemiş olan DİB, 2002 yılında 3 bin 699 olan Kuran kursları sayısı her yıl düzenli şekilde artarak 2011 yılında 9 bin 486'ya, 2012 yılında 14 bin 676'ya çıkmıştır. Resmi verilere göre, 2013 yılında 13 bin olan Kuran kursu sayısı 2017'de 15 bin 796, 2019 yılında 18 bin 675 olmuştur. Bu kursların 11 bin 217'si il ve ilçe merkezlerinde, bin 480'i beldelerde, 5 bin 978'i ise köylerde faaliyet göstermektedir.

Bilindiği üzere 2017 yılında Halkoylaması yapılmış kabul edilen Anayasa değişikliğiyle Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir. Ancak DİB mevzuatındaki gelişmeler incelendiğinde Kurum'un başlangıç aşamasından günümüze görev ve yetki alanında artan bir seyir olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum Kurum'a yüklenen misyonun başlangıç aşamasından çok farklı bir noktaya evrildiğinin de bir göstergesidir. DİB üzerinde hukuki tartışmalar ve özellikle de resmi söylem incelendiğinde Kurum'un dînî değil idarî bir hüviyete sahip olduğuna yapılan vurgu dikkate değerdir. Gerek Anayasa hazırlık komisyonu tartışmalarında gerekse Anayasa Mahkemesi (AYM) kararlarında buna sıkça vurgu yapılmaktadır.

❖ Diyanet Bütçesinde Devasa Artış

Sıla Altun'un 06 Mayıs 2025 tarihli haberine göre Diyanet'in bütçesi, 2002'de yaklaşık 550 milyon lirayken hızlı bir artışla birkaç yıl içinde milyarlara ulaştı.

- 2022 yılında DİB'e verilen başlangıç ödeneği 16 milyar 98 milyon 580 bin lirayken
- 2023'de bu rakam 35 milyar 910 milyon 653 bin liraya,
- 2024'te ise 91 milyar 824 milyon 805 bin liraya,
- 2025 Merkezi Yönetim Bütçesinden ise DİB'e 130.1 milyar liraya çıktı.

Bununla birlikte DİB'e çeşitli devlet kurumlarından ve bakanlıklardan da kaynak ve para akışı sağlandı.

- 2023 yılı ocak ayında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı DİB ile 4-6 yaş Kur'an kursu desteği programı protokolü imzalandığını duyurmuş ve 2023 yılı için DİB'e 50 milyon 789 bin 850 lira aktarılmıştı.

- 2024'ün ilk dört ayında ise yine protokol kapsamında 24 milyon 829 bin 950 lira aktarılmıştı.
- Milli Eğitim Bakanlığının 2023 faaliyet raporuna göre ise 2.9 milyar TL bütçe ayrılan Maarif Vakfı ise Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yunus Emre Enstitüsü (YEE) gibi kuruluşlarla ortak çalışmalar yapıyor.

Aynı rapora göre bakanlık 2021 yılında din eğitimi alanında temel eğitimde (1-8. sınıflar arası) 10 milyar 780 milyon TL; lisede ise 21.5 milyar TL harcama yaptı.

MEB, Diyanet ve Gençlik ve Spor Bakanlığı ortak protokolü kapsamında yürütülen Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum Projesi (ÇEDES) kapsamında okullarda imam vaiz ve müezzinler değer eğitmeni olarak derslere giriyor. ÇEDES kapsamında 42 bin okul; 1.5 milyon öğrenci, 3 milyon veli hedefleniyor.

Türkiye genelinde 493 tane Aile ve Dini Rehberlik Merkezleri açıldı, bu merkezlerde 5 bin kişi “aile danışmanlık ve dini rehberlik vaizleri” olarak çalıştırılmaya başlandı. Sayısı oldukça sınırlı olan sığınmaevlerinde, kadınların ihtiyacı iş ve psikolojik destek iken “manevi destek hizmetleri” gerçekleştirildi

DİB başkanı Ali Erbaş'ın açıklamasına göre 711 manevi danışman yurtlarda çalışıyor. Diyanet 250 manevi danışmanı ise Sağlık Bakanlığı ile imzaladığı protokol kapsamında hastanelerde görevlendiriyor. Diyanetin bir Protokol ile TRT Diyanet Çocuk kanalı yayın faaliyetini sürdürüyor.

Öte yandan Prof. Dr. Necmi Kurt (2020)'un verdiği bilgiye göre günümüz Türkiye'sinde Cemaatler ve Tarikatlar altın yıllarını yaşamaktadır. Müslümanlık ve din kisvesi altında ticaret ve siyaset yapmaktadırlar. Ve maa- lesef bugün daha öncesinden görülmeyecek kadar güçlü bir şekilde hem devlet yönetiminde hem de finansal kaynakların kontrolünde çok etkili konuma gelmişlerdir.

2018 yılında yapılan bir çalışmada, Türkiye de aktif olarak 30 civarında tarikat ve cemaat bulunduğu görülmüştür. Bunlara bağlı 400 kol, 800'ün üzerinde medrese ve İstanbul da 445 tekke bulunmaktadır. Bu cemaat ve tarikatlarla 2,6 milyon yurttaşın organik bağı bulunmaktadır.

Anadolu Ajansı (AA) muhabiri Muhammed Nuri Erdoğan'ın 8 Ağustos 2024 tarihinde verdiği bilgilere göre Türkiye'de faaliyet gösteren dernek sayısı 100 bin 943'tür. Bu derneklerin yüzde 38,4'ü mesleki ve sosyal dayanışma alanlarında yoğunlaşırken kalanı da yöre ve hemşehri dernekleri ve hayvan sevenler dernekleri gibi derneklerden oluşuyor. Yeni Anadolu Ajansı (AA) muhabirinin haberinde Türkiye'de vakıf sayısının 6 bin 147 olduğu belirtiliyor. Habere göre vakıflar, daha çok eğitim ve sosyal yardım alanında faaliyet gösteriyor.

Prof. Dr. Necmi Kurt, Prof. Dr. Esergül Balcı'nın, araştırmasına atıf yaparak verdiği bilgide Cemaatler ve tarikatlar, kendilerine özgü bir insan türü yaratmışlar, düşünmüyor, anlamıyor, dinlemiyor ve kendi milletine ihanete hazır bir güruhun bir parçası oluyorlar. Dünya'nın başka bir ülkesin de böyle bir insan türü bulunmaz.

BUPAR Araştırmanın 25 Ocak 2025'teki Anketinde Diyanete olan güven Ali Bardakoğlu döneminde yüzde 80 iken Ali Erbaş döneminde olan yüzde 11'e düştüğü görülüyor.

Kaynak

- İsmail Akyüz; Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Din Politikaları, 2016
- Hızır Murat Köse ;İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okuma, 2009
- İshak Torun ;Tarikat ve Cemaatlerin Siyasetle İlişkisi, 2019
- Tuba Kurt; İdrak, 2023
- Cafer Solgun; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021
- Harun Şahin; Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Ankara, 2015
- Murat Aygen; Din Devlet ve Siyaset İlişkisi Üzerine, 2019
- Abdulvahap AKINCI ve Oğuzcan ACAR; Modern Türkiye'de İslami Cemaatlerin Kimlik Bunalımı, 2020

9. BÖLÜM

İSLAM DÜNYASI'NIN BİLİMDE GERİ KALMA NEDENLERİ

GİRİŞ

Dünyada ülkelerin birbirine daha fazla entegre olmaya başladığı 21. yüzyılda yolumuzu aramaya devam ederken, geniş bir coğrafyaya yayılmış olan İslam dünyasının ekonomik ve sosyal gelişme sorunları ile yüzleşmeye devam ettiğini görmekteyiz. Bu sorunlar genel olarak bilime, dine, düşünceye, ekonomiye ve sosyal hayata yönelik bir tavır olarak ortaya çıkmıştır. İslam medeniyetinin geçmişteki gelişimi, bilimde, felsefede ve ekonomide akılcılık, yorum ve içtihat, özgürlük, çok kültürlülük anlayışı ile olmuştur. Bu faktörler ile İslam dünyası, belli bir dönemde olgunlaşmış ve bir medeniyet haline gelmiştir.

Ancak zaman içinde sosyo-ekonomik gelişme yerini durağanlaşmaya ve gerilemeye bırakmıştır. Lafızcılık, kadercilik, gelenekçilik ve günün koşullarına ayak uyduramayan bir fıkıh anlayışı artık egemen bir zihniyet yapısı oluşturmuştur. Bu olumsuzluklara savaşlar, işgaller ve sömürgecilik de eklendiğinde medeniyet çözülmeğe başlamıştır.

Bu durum Müslüman ülkelerin çoğu için önemini ve güncelliğini korumaktadır. Dahası, sorunların nedenleri tespit edilmeden çözüm yolları da ortaya çıkmayacaktır. Kitabın bu bölümünde Müslüman toplumların geri kalmışlık sorunlarının sebepleri tartışılmaktadır. Çalışmada temel sorun alanları iki ana kategori ile ortaya konmaktadır. Bunlar azgelişmişliğin içsel ve dışsal nedenleridir. Öncelikle İslam medeniyetinin kendine özgü sorunları ortaya konmuştur. Çalışmanın, bu anlamda, Müslüman toplumlardaki düşünce yapısının ve gelişiminin incelenip anlaşılması yönünde önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

A. TARİHİ GERÇEKLER

İslam dünyasının bilim ve teknolojiadaki altın çağı, milattan sonra 900 -1200 yılları arasında, gerçekleşmiş ve bu dönemde önemli Müslüman şehirleri arasında bulunan *Kahire, Kordoba, Şam ve Bağdat* gibi önemli merkezler, diğer şehirlerden farklı olarak İslam biliminin doruk noktasına çıktığı önemli bölgeler olarak bilinmektedir. İslam bilimindeki üretim, bu dönemde özellikle tıp, tarım bilimi, botanik, matematik, kimya ve astronomi dallarında kendini önemli ölçüde göstermektedir.

Yine aynı dönemde İslam dünyasındaki bilginler, dönemin diğer önemli bilginlerine sahip olan *Cin* ile dünyada bilimsel liderliği ele geçirmek için yarış içindeydiler. Hristiyan Avrupa ise bu dönem aralığında bu iki medeniyetin sahip olduğu bilim ve teknolojiye çok gerideydi. 900–1200 yılları arasında bilim ve teknolojiye altın çağı yaşayan İslam ülkelerinin çoğunda yaşayan halkların önemli bir bölümü Müslüman olup İslam dine sıkı sıkıya bağlıydılar.

İslam ülkelerinin yönetim kademesi Müslümanların elinde olup, ülkeyi İslami kurallar çerçevesinde yönetmekle birlikte İslam ülkesinde bulunan entelektüeller ise İslam dininin hakim olduğu bir çevrede ve İslami eğitim modelinin uygulandığı bir sistemde yetişmekteydi.

İki önemli bilim tarihçisi olan Ahmad Al Hassan ve Donal R. Hill, İslam dinin İslam dünyasındaki bilimin gelişmesindeki rolünü şöyle ifade etmektedirler. “İslam dini, Müslüman devletlerin en gelişmiş dönemlerini yaşadığı süreçte İslam biliminin devrim yaşayıp ilerlemesi ve üretkenliğinin artmasında rol oynayan en önemli unsurdur.”

Bu dönemde bilimin ve teknolojinin İslam ülkelerinde önemli derecede ileri gitmesinde rol oynayan diğer bir etken ise ülke içinde yaşayan gayri Müslim tebaanın sahip olduğu entelektüellerin çabalarıdır. Bilimde altın çağını yaşayan İslam ülkelerinde uygulanan dini serbestlik ve oluşturulan özgür fikir ortamı, ülke içinde yaşayan farklı etnik kökenlere ve farklı dinlere mensup olan aydınların, dini yönetim anlayışına bağlı olan devlet mekanizmasından bağımsız hareket edip, bilim yapmalarına olanak tanımıştır.

Fakat 13. yüzyılın ilk yıllarına gelindiğinde bir şeyler ters gitmeye başlamış, Müslüman dünyası bilim ve teknolojide bir durgunluğun içine girmiş buna karşın Avrupa, bu dönemde ilerleme kaydetmeye başlamıştır.

Önemli bir tarihçi olan Bernard Lewis bu konuda şunları söylemiştir. “Avrupa’da meydana gelen Rönesans, Reform ve hatta bilimdeki devrim ve aydınlanma, Müslüman dünyası tarafından hiç takip edilmemiş ve Avrupa’yı Avrupa yapan bu süreçler Müslüman dünyasının farkındalığının dışında gerçekleşmiştir”.

Hiç şüphesiz Matbaanın icadının (1450) Avrupa'daki Reform, kültürel ve sanat alanındaki Rönesans hareketlerinin gelişip ilerlemesine büyük katkısı olmuştur. Bir İslam ülkesi olan Osmanlı Devleti’ne matbaa teknolojisi 277 yıl gecikmeli olarak 1727 yılında ancak ülkeye getirelebilmıştır. Bu gecikmenin sebebi İslâm dini değil, kendini din adamı zanneden bir zümrenin taassubu olmuştur.

Matbaanın Osmanlı’da kurulması, memlekete yeni bilgi ve fikirlerin girmesine sebep olmuş, bu noktadan itibaren bilginin yayılması sürat kazanmış ve dolayısıyla müteakip devirlerin kültür değişimleri üzerinde müspet tesirler yapmıştır. Öte yandan Fransız İhtilal’i sonrasında Fransa ve Avrupa’da meydana gelen değişiklikler Ortadoğu’daki İslam ülkelerinde yaşayan Müslümanların kendilerine bilimsel alanda atılım sağlayabilecek bir olanak sağlamıştır. Batı teknolojisinin diğer ürünleri olan tren, telgraf, buharlı gemiler ve buharla çalışan fabrika makinelerinin yanında otomobil ve telefon özellikle Ortadoğu İslam ülkelerinde kısa bir zamanda yaygınlaşmıştır.

Ne varki Batı teknolojisinin ve bilimsel üretiminin Batı’dan hazır bir şekilde alınması, İslam ülkelerindeki devlet yöneticilerinin ülkelerinde bilimsel faaliyetlerin yürütülmesine ve bu alandaki gelişime destek sunmasını engellemiştir. Çünkü teknolojik alt yapı, üst yapı ve üretim sonrasındaki devamlılığın sürdürülebilmesi için gerekli servis ağı kurulamamıştır.

Bilindiği üzere Avrupa’da üretilen teknolojinin arka planında önemli bir bilimsel faaliyet ve fikirsiz üretim bulunmaktadır. Elbetteki bu bilimsel faaliyetlerin teknolojik ürünlere dönüşebilmesi için özgür bir ortamda gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri büyük bir önem arz etmektedir.

Batı eğitim modelini ülkesine adapte edemeyen birçok İslam ülkesi, Batı’dan sadece teknolojik ürünler alarak modernleştiğini ve çağdaşlaştığını belirterek kendi kendini kandırmıştır. Çünkü önemli olan alınan bu teknolojinin arkasında yatan bilimsellik ve metottur. Batı, hiç bir zaman teknolojik ürün sattığı ülkelere, bu teknolojik ürünlerin nasıl yapıldığı, hangi aşamalardan sonra bu teknolojik ürünlere ulaşıldığı ve ürünlerin düzgün bir şekilde çalışarak uzun süreli faaliyette bulunabilmesi için neler yapılması hakkında hiç bilgi vermiyor ve ayrıca bu süreçte Müslümanların da rol almasını sağlayacak gerekli eğitimi sunmakta oldukça isteksiz davranıyordu. Fakat İslam ülkelerindeki gayri-Müslim azınlık, halkın çoğunluğunu teşkil eden Müslümanlardan daha şanslıydı.

Birçok meslek dallarına olan hakimiyetleri, eğitimin önemi hakkındaki farkındalıkları ve çocukları için sağlanan kilise merkezli eğitim bu gurupların Batı eğitim modeline kolay bir şekilde adapte olmalarını sağladı. Ortadoğu ve Osmanlı topraklarında birçok Batılı misyoner okulu yine bu topraklarda yaşayan Hristiyan azınlıkların yardımıyla açıldı.

Özellikle Ortadoğu'da yaşayan Müslüman halk yabancı misyonerlerin, bölgelerinde açmış oldukları okulların yanında oluşturmuş oldukları hastane, dispanser ve ufak çaplı kliniklerde vermiş oldukları sağlık hizmetleri ile kendilerini benimsetmekle birlikte, okullarda verilen sağlık eğitimi ile de bölgede sağlık alanında entelektüel bir sınıfın oluşmasının da zeminini hazırladılar.

Avrupa'da ve Amerika'da meydana gelen sağlık alanındaki buluşlar ve elde edilen yeni bilgiler misyonerler vasıtasıyla bu okullarda verilerek ve ayrıca Microbiyal ve Bakteriyal alanlarındaki ilerlemenin sonucunda bulunan ilaçlar ki örneğin Pastör'ün, Koch'un buluşları yine bu misyonerler tarafından Ortadoğu'ya taşınmıştır. Avrupa'da yayınlanan birçok kitap, bu okulların eğitim kadrosu sayesinde Arapçaya çevrilerek bölgede oluşan entelektüel gurupların kendi alanlarındaki literatürü takip etmesi sağlanmış ve bilginin canlı tutulabilmesi için de yine bölgede aydınların üyesi olduğu birçok Batı tarzlı kulüp kurulmuştur.

1914-1945 yılları arasında Müslüman dünyasında bilimsel ilerleme, yavaşça durgunlaşmaya yüz tuttu. Bir takım önlemlere başvurularak Batı'dan ithal edilen birçok alandaki çeşitli teknolojik ürüne ve ülkede gerçekleştirilmeye çalışılan bilimsel faaliyetlere engel olunmaya başlandı.

Bu dönemde çeşitli üniversiteler kurularak özellikle tıp ve mühendislik alanında Mısır, Sudan, Türkiye ve Suriye çağı yakalamak için atılım içine girdiler. Fakat savaş yılları sırasında bu ülkelerde dâhil birçok Müslüman ülke üniversite mezunlarının istihdam edilmesini kısıtladı. Özellikle bu ülkelerin yönetim kademesinde bulunan zümre, izlemiş olduğu iç politika nedeniyle ülkede güvensiz bir havanın oluşmasını sağlayıp ve bu güvensizliği artırarak dominant bir rol oynamaya başladı. Bu rolün üstlenişi özellikle bu ülkelerde yaşamakta olan Hristiyan azınlığın küstürülmesine, hatta bir takım aydınlarının sürgün edilmesine kadar vardı.

Sonuç olarak bu ülkeler, zorla ve kendi gayretleriyle bilim ve teknolojiye uzaklaştı. Birinci Dünya Savaşından başarı ile çıkan bazı ülkelerin milliyetçi politikacıları savaş sonrasında ülkelerinde özgür bir ortamın oluşması üzerinde durarak bilimde ve teknolojiye bağımlılığa son vermenin yollarını aramaya başladılar.

Bu ülkelerden biri de istisnasız Türkiye'dir. 1922'den sonra ülke, Mustafa Kemal'in liderliği altında hırslı bir şekilde endüstrileşme yolunu seçerek ülke çapında bu yönde yaygın eğitim kurumlarının açılmasına sahne olmuştur. Diğer taraftan yine bu zaman periyodunda Türkiye'nin komşuları olan Suriye, İran, Irak ve Mısır gibi ülkelerde yönetici sınıf, endüstrileşmenin önüne engel koyarak bu alanda yapılan küçük çaplı gelişmelerin sadece küçük halk pazarlarında yaygınlaşmasını sağlamışlardır.

Bu gibi ülkelerde Batı teknolojisi kendisini özellikle daha çok mühendislik alanında göstermiştir. Bir takım Batılı firmalara hazırlatılan inşaat projeleri bu ülkelerde inşaat teknolojisinin önemli bir kısmını kalıcı hale getirmiş olmasına rağmen halen bu teknolojinin bakımı ve geliştirilip modernleştirilmesi yönünde kullanılacak diğer teknolojilerin yerli olarak üretiminde başarı gösterilmemekle birlikte Batılı firmalara olan bağımlılık her geçen gün artmaktadır.

B. GÜNÜMÜZDE İSLAM ÜLKELERİNİ DE KAPSAYAN BAZI EKONOMİK GÖSTERGELER

Bilim alanında gurur kaynağımız olan *Nobel bilim ödüllü Aziz Sancar, "İslam dünyasında 500 yıldır bilime doğru dürüst katkımız olmadığını"* söylüyor.

Sonra da önyargılarımızı bir tarafa bırakarak herkesin üzerinde dikkatle düşünmesi gereken bir karşılaştırmayı yapıyor: “Dünyadaki Yahudilerin toplam nüfusu, İslam dünyasının nüfusunun yüzde birinden daha az; ancak Nobel bilim ödüllerinin yüzde 20’sinden fazlasını alıyorlar. 118 yılda toplam 79 Yahudi bilim adamını Nobel ödülü alırken, Yahudilerden yüz kat fazla nüfusa sahip olan İslam dünyasından bilim insanlarının aldığı toplam ödül sadece 3’tür.”

Belki bazıları, Nobel’i verenlerin bize karşı önyargılı oldukları için bu sonucun ortaya çıktığını söyleyebilirler. Ancak bilim ve teknoloji alanındaki diğer göstergeler de Nobel sonuçlarından farklı değil. Alınan patent, know-how, akademik yayınlar ve bunların etki faktörlerine baktığımızda benzer sonuçları görebiliriz.

Uluslararası saygın indeksler tarafından taranan akademik dergilerde yayınlanan makalelerin niteliksel ve niceliksel özelliklerine baktığımızda Müslüman dünyasının, orantısız bir şekilde, sayıca çok az bilimsel üretim gerçekleştirdiğini ve diğerlerine nazaran yapılan bu üretimin de kalite olarak çok düşük kaldığını görüyoruz.

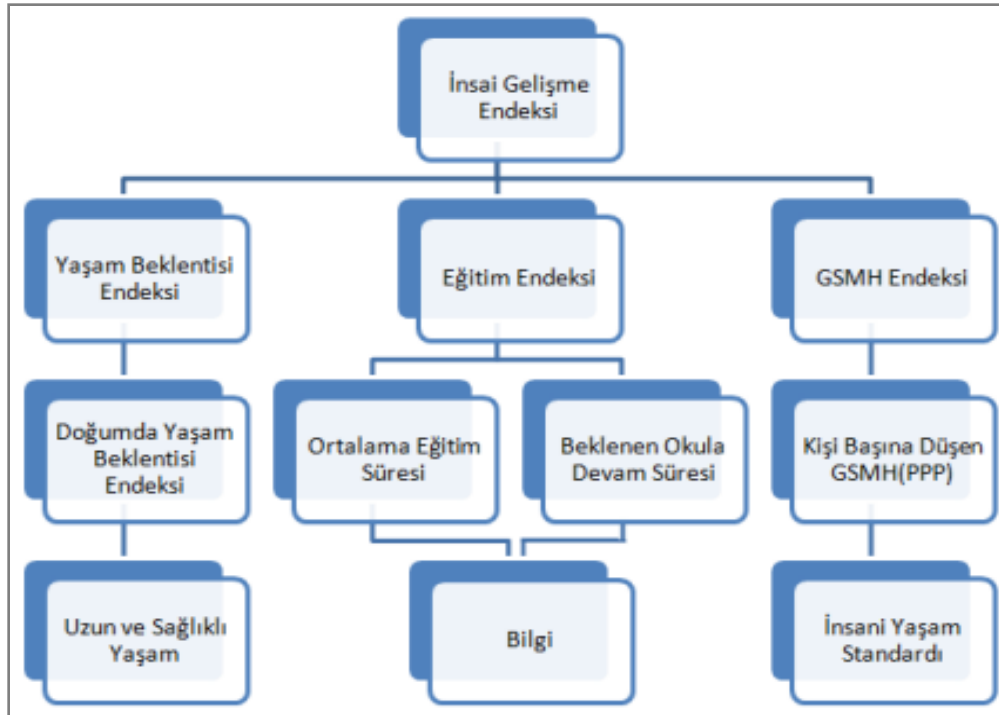
Bu bölümde yaklaşık 50 yıldır Türkiye’nin de içinde olduğu 57 üyeli İİT (İslam İşbirliği Teşkilatı) ülkelerinin, 2016 yılı İGE(İnsani Gelişme Endeksi) ve bazı alt grup göstergeleri değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler için UNDP(Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü) 2016 İnsani Gelişme Raporu’ndan yararlanılmıştır.

a. İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ve Ölçülmesi

İGE nedir? İnsani Gelişme Endeksi (İGE) bir ülkenin ortalama kazanımlarını insani gelişmenin üç temel alanında ölçen özet bir karma endekstir: 1) Sağlık, 2) Bilgi(Eğitim), 3) Gelir.

İlk kez Pakistanlı ekonomist Amartya Kumar Sen tarafından 1990 yılında geliştirmişlerdir. Sağlık, eğitim ve Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) olmak üzere üç göstergeye göre hesaplanmakta olan İGE 2010 yılında hem kullanılan göstergelerde hem de hesaplama formülünde değişikliğe gidilmiştir. Söz konusu üç boyut (gelir, eğitim ve sağlık) aynı kalmakla birlikte, gelir ve eğitimi ölçmek için kullanılan ölçütler farklılaşmıştır. Gelir, GSYİH yerine satınalma gücü paritesine dönüştürülmüş kişi başı GSMG olarak alınmaktadır. Eğitim veri seti için kullanılan göstergeler ise ortalama okullaşma yılı ve beklenen okullaşma yılı olarak belirlenmektedir.

Tablo-1: İnsani Gelişim Endeksinin Oluşumu.

İGE; *Sağlık, Eğitim ve Gelir* olmak üzere sosyo-ekonomik hayatın üç önemli alanını kapsamaktadır.

Tablo-2: 2016 İnsani Gelişim Endeksi Minimum ve Maksimum Değerleri

Veri Seti	Göstergeler	Minimum-Maksimum Değerler
Eğitim	Beklenen Okullaşma Yılı	0-18 Yıl
	Ortalama Okullaşma Yılı	0-15 Yıl
Sağlık	Ortalama Ömür (Doğuşta Yaşam Süresi)	20-85 Yıl
Gelir	Satınalma Gücü Paritesi Kişi Başı GSMG	100-75.000 \$
Kaynak: UNDP, 2016b: 2		

b. İİT (İslam İşbirliği Teşkilatı) Ülkelerinin İGE Açısından Değerlendirilmesi

Tablo-3 : İİT Üyesi Ülkelerin *İGE Bakımından* Dünya Ülkeleri ve Kendi İçerisindeki Sıralaması.

İslam İşbirliği Teşkilatı İçerisindeki Sıra	Dünya Ülkeleri İçerisindeki Sıra	İslam İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler	İnsani Kalkınmışlık Endeksi Puanı	İslam İşbirliği Teşkilatı İçerisindeki Sıra	Dünya Ülkeleri İçerisindeki Sıra	İslam İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler	İnsani Kalkınmışlık Endeksi Puanı
1	30	Brunei Darussalam	0.865	32	139	Gana	0.579
2	33	Katar	0.856	34	147	Pakistan	0.550
3	38	Suudi Arabistan	0.847	35	149	Suriye	0.536
4	42	Birleşik Arap Emirlikleri	0.840	36	152	Nijerya	0.527
5	47	Bahreyn	0.824	37	153	Kamerun	0.518
6	51	Kuveyt	0.800	38	157	Moritanya	0.513
7	52	Umman	0.796	39	160	Komorlar	0.497
8	56	Kazakistan	0.794	40	162	Senegal	0.494
9	59	Malezya	0.789	41	163	Uganda	0.493
10	69	İran	0.774	42	165	Sudan	0.490
11	71	Türkiye	0.767	43	166	Togo	0.487
12	75	Arnavutluk	0.764	44	167	Benin	0.485
13	76	Lübnan	0.763	45	168	Yemen	0.482
14	78	Azerbaycan	0.759	46	169	Afganistan	0.479
15	83	Cezayir	0.745	47	171	Fildişi Kıyısı	0.474
16	86	Ürdün	0.741	48	172	Cibuti	0.473
17	97	Surinam	0.725	49	173	Gambia	0.452
17	97	Tunus	0.725	50	175	Mali	0.442
19	102	Libya	0.716	51	178	Gine Bissau	0.424
20	105	Maldivler	0.701	52	179	Sierre Leone	0.420
20	105	Özbekistan	0.701	53	181	Mozambik	0.418
22	109	Gabon	0.697	54	183	Gine	0.414
23	111	Mısır	0.691	55	185	Burkina Faso	0.402
23	111	Türkmenistan	0.691	56	186	Çad	0.396
25	113	Endonezya	0.689	57	187	Nijer	0.353
26	114	Filistin	0.684	İİT Ortalaması			0.620
27	120	Kırgızistan	0.664	Gözlemci Ülkeler			
28	121	Irak	0.649		49	Rusya Federasyonu	0.804
29	123	Fas	0.647		81	Bosna Hersek	0.750
30	127	Guyana	0.638		87	Tayland	0.740
31	129	Tacikistan	0.627		188	Orta Afrika Cumhuriyeti	0.352
32	139	Bangladeş	0.579				

Kaynak: UNDP, 2016a.

Tablo 3.'te İİT (*İslam Teşkilatı İşbirliği*)'ye üye 57 ülke ve 4 gözlemci ülkeye ait Birleşmiş Milletler'in yayınlamış olduğu 2016 yılı İnsani Gelişmişlik Endeksi değerleri ve bu değerlere göre İnsani gelişmişlik sıralaması görülmektedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti İİT'de gözlemci ülke olmasına rağmen uluslar arası alanda bağımsız bir devlet olarak tanınmadığından UNDP raporlarında İGE değerleri hesaplanmamaktadır.

UNDP(*Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı*) 2016 İnsani Gelişme Raporu incelendiğinde, endekste İİT üyesi hiçbir ülkenin ilk sıralarda yer almadığı, sadece Brunei Darussalam'ın 0,865 puanla 30. sırada olduğu görülmektedir. İlk 30 sırada ekonomik ve sosyal yönden gelişmiş Avrupa ve OECD ülkeleri yer almaktadır. İGE endeksine göre çok düşük insani gelişmişlik seviyesine sahip İİT üyesi ülkeler ise 188 ülkenin değerlendirilmeye alındığı dünya sıralamasında hep sonlarda yer almaktadır.

Türkiye ise, 0,767 İGE değeri ile 188 dünya ülkesi içerisinde 71. sırada yer alırken, 57 İİT üyesi ülke içerisinde 11. sıradadır. Türkiye bu İGE değeri ile İİT ülkeleri ortalamasının üzerinde ve İİT ülkeleri içerisinde üst sıralarda yer almaktadır. Ancak, İİT üyesi ülkeler içerisinde diğerlerine göre nispeten daha sanayileşmiş olmasına rağmen petrol ve/veya doğalgaz zengini yüksek gelirli ülkelerin gerisinde kalmaktadır.

Tablo- 4: İİT Üyesi Ülkelerin *Doğuştan Yaşam Beklentisi* Bakımından Sıralaması

Doğuştan Yaşam Beklentisine Göre Sıra	İslam İşbirliği Teşkilatı İçerisindeki İGE Sırası	İslam İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler	Doğuştan Yaşam Beklentisi (Yıl)	Doğuştan Yaşam Beklentisine Göre Sıra	İslam İşbirliği Teşkilatı İçerisindeki İGE Sırası	İslam İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler	Doğuştan Yaşam Beklentisi (Yıl)
1	13	Lübnan	79,5	30	25	Endonezya	69,1
2	1	Brunei Darussalam	79,0	31	40	Senegal	66,9
3	2	Katar	78,3	32	30	Guyana	66,5
4	12	Arnavutluk	78,0	33	34	Pakistan	66,4
5	4	Birleşik Arap Emirlikleri	77,1	34	24	Türkmenistan	65,7
6	7	Umman	77,0	35	22	Gabon	64,9
6	20	Maldivler	77,0	36	45	Yemen	64,1
8	5	Bahreyn	76,7	37	42	Sudan	63,7
9	10	İran	75,6	38	39	Komorlar	63,6
10	11	Türkiye	75,5	39	38	Moritanya	63,2
11	15	Cezayir	75,0	40	48	Cibuti	62,3
11	18	Tunus	75,0	41	57	Nijer	61,9
13	9	Malezya	74,9	42	33	Gana	61,5
14	6	Kuveyt	74,5	43	46	Afganistan	60,7
15	3	Sudi Arabistan	74,4	44	49	Gambia	60,5
16	29	Fas	74,3	45	43	Togo	60,2
17	16	Ürdün	74,2	46	44	Benin	59,8
18	26	Filistin	73,1	47	41	Uganda	59,2
19	32	Bangladeş	72,0	47	54	Gine	59,2
20	19	Libya	71,8	49	55	Burkina Faso	59,0
21	17	Surinam	71,3	50	50	Mali	58,5
21	23	Mısır	71,3	51	37	Kamerun	56,0
23	14	Azerbaycan	70,9	52	51	Gine Bissau	55,5
24	27	Kırgızistan	70,8	52	53	Mozambik	55,5
25	35	Suriye	69,7	54	36	Nijerya	53,1
26	8	Kazakistan	69,6	55	47	Fildişi Kıyısı	51,9
26	28	Irak	69,6	55	56	Çad	51,9
26	31	Tacikistan	69,6	57	52	Sierre Leone	51,3
29	21	Özbekistan	69,4			İİT Ortalaması	67,3

Kaynak: UNDP, 2016a.

Tablo 4. İİT üyesi ülkeleri doğuştan yaşam beklentisi (DYB) (ortalama ömür) açısından ele almaktadır. DYB, bir toplumda yeni doğan bir kişinin ortalama kaç yıl yaşayacağını belirten bir ölçüt olup yıl olarak ifade edilmektedir. İnsanların ortalama ömür süresi, büyük ölçüde ülkedeki sağlık hizmetlerinin kalitesi ve bunlardan vatandaşların yararlanabilme imkanlarıyla ilişkilidir (WHO, 2015; Köksal vd., 2016; Akın ve Ersoy, 2012). Ortalama ömrün yüksek olduğu ülkelerde sağlık hizmetlerinin ve kalitesinin iyi olduğu kabul edilmektedir. Bu gösterge toplumların sağlık düzeyini yansıtmaları açısından önemlidir.

Türkiye ise 75,5 yıllık DYB ile 57 İİT üyesi içerisinde 10. sırada yer almaktadır. Türkiye, DYB bakımından İİT ülkeleri ortalamasının (67,3 yıl) üzerindeyken İGE sıralamasını korumaktadır.

Tablo 5: İİT Üyesi Ülkelerin Ortalama Okullaşma Oranı Bakımından (OOO) Sıralaması

Ortalama Okullaşma Oranına Göre Sıra	İslam İşbirliği Teşkilatı İçerisindeki İGE Sırası	İslam İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler	Ortalama Okullaşma Oranı (Yıl)	Ortalama Okullaşma Oranına Göre Sıra	İslam İşbirliği Teşkilatı İçerisindeki İGE Sırası	İslam İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler	Ortalama Okullaşma Oranı (Yıl)
1	21	Özbekistan	12,0	30	28	Irak	6,6
2	8	Kazakistan	11,7	31	20	Maldivler	6,2
3	14	Azerbaycan	11,2	32	37	Kamerun	6,1
4	27	Kırgızistan	10,8	33	36	Nijerya	6,0
5	31	Tacikistan	10,4	34	41	Uganda	5,7
6	16	Ürdün	10,1	35	32	Bangladeş	5,2
6	9	Malezya	10,1	36	35	Suriye	5,1
8	24	Türkmenistan	9,9	36	34	Pakistan	5,1
9	2	Katar	9,8	38	47	Fildişi Kıyısı	5,0
10	12	Arnavutluk	9,6	38	29	Fas	5,0
10	3	Sudi Arabistan	9,6	40	39	Komorlar	4,8
12	4	Birleşik Arap Emirlikleri	9,5	41	43	Togo	4,7
13	5	Bahreyn	9,4	42	38	Moritanya	4,3
14	1	Brunei Darussalam	9,0	43	48	Cibuti	4,1
15	26	Filistin	8,9	44	46	Afganistan	3,6
16	10	İran	8,8	45	53	Mozambik	3,5
17	13	Lübnan	8,6	45	44	Benin	3,5
18	30	Guyana	8,4	45	42	Sudan	3,5
19	17	Surinam	8,3	48	52	Sierre Leone	3,3
20	22	Gabon	8,1	48	49	Gambia	3,3
20	7	Umman	8,1	50	45	Yemen	3,0
22	25	Endonezya	7,9	51	51	Gine Bissau	2,9
22	11	Türkiye	7,9	52	40	Senegal	2,8
24	15	Cezayir	7,8	53	54	Gine	2,6
25	19	Libya	7,3	54	56	Çad	2,3
25	6	Kuveyt	7,3	54	50	Mali	2,3
27	23	Mısır	7,1	56	57	Nijer	1,7
27	18	Tunus	7,1	57	55	Burkina Faso	1,4
29	33	Gana	6,9			İİT Ortalaması	6,6

Kaynak: UNDP. 2016a'dan yararlanılmıştır.

Tablo 5.'te İİT üyesi ülkelere ait, İGE içerisinde eğitim göstergesini oluşturan ortalama okullaşma yılı, ülkede yaşayan 25 yaş ve üzeri kişilerin hayatı boyunca aldıkları eğitim yıllarının ortalamasını göstermektedir.

İİT ülkeleri içerisinde ortalama okullaşma oranı, 1,4-12 yıl arasında değişirken, ülkelerin ortalaması 6,6 yıldır. Tablo 5.'e göre, 30 ülke bu ortalamanın üzerinde iken, 27 ülke ortalamasının altında kalmaktadır. İİT ülkeleri içerisinde en yüksek ortalama okullaşma oranına Özbekistan (12 yıl) sahipken, onu sırasıyla; Kazakistan (11,7 yıl), Azerbaycan (11,2 yıl), Kırgızistan (10,8 yıl) ve Tacikistan (10,4 yıl) izlemektedir.

En düşük ortalama okullaşma oranı ise çoğunlukla GSMG düşük Afrika ülkelerinde görülmektedir. Burkino Faso (1,4 yıl), Nijer (1,7 yıl), Mali (2,3 yıl), Çad (2,3 yıl) ve Gine (2,6 yıl) en düşük okullaşma oranına sahip beş ülke olarak sıralanmaktadır.

Türkiye, OOO bakımından İİT ülkeleri içerisinde 22. sırayı almaktadır. Oysa İGE bakımından 11. sıradadır. Türkiye'de ortalama okullaşma oranı 7,9 yıldır ve 6,6 olan İİT ortalamasının üzerindedir. Oysa diğer İİT üyesi ülkelere göre daha gelişmiş bir ülke konumunda olan Türkiye için bu oranın daha yüksek olması beklenmektedir. Eğitim yatırımları her ne kadar uzun vadede sonuç alınabilecek yatırımlar olsa da, Türkiye ve diğer İİT üyesi ülkelerin İGE bakımından dünyada ve ülke grupları içerisinde şimdikinden daha yüksek bir insani gelişime sahip olabilmesi için eğitim ve sağlık konularına ağırlık vermesi gerekmektedir.

Tablo -6: İİT Üyesi Ülkelerin Gelir Durumuna Göre Sınıflandırması

KATEGORİLER			
DÜŞÜK GELİRLİ ÜLKELER (1.045 \$ ve Altı)	ALT ORTA GELİRLİ ÜLKELER (1.046 – 4 125 \$)	ÜST ORTA GELİRLİ ÜLKELER (4 126 – 12 735 \$)	YÜKSEK GELİRLİ ÜLKELER (12 736- ve Üstü \$)
- Afganistan, - Benin, - Burkina Faso, - Çad, - Komor, - Gambiya, - Gine, - Gine Bissau, - Mali, - Mozambik, - Nijer, - Sierra Leone, - Somali, - Togo, - Uganda	- Bangladeş, - Kamerun, - Fildişi Sahili, - Cibuti, - Mısır, - Guyana, - Fas, - Nijerya, - Senegal, - Sudan, - Suriye Arap Cum. - Filistin, - Endonezya, - Pakistan, - Kırgızistan, - Tacikistan, - Özbekistan, - Moritanya, - Yemen	- Arnavutluk, - Cezayir, - Azerbaycan, - Gabon, - İran, - Irak, - Ürdün, - Kazakistan, - Lübnan, - Libya, - Malezya, - Maldivler, - Surinam, - Tunus, - Türkiye, - Türkmenistan	- Bahreyn, - Brunei, - Kuveyt, - Umman, - Katar, - Suudi Arabistan, - Arap Emirlikleri
15 ÜLKE	19 ÜLKE	16 ÜLKE	7 ÜLKE

Tablo 6'da İİT'yi oluşturan 57 ülke dünya nüfusunun yaklaşık olarak %24'ünü oluşturmasına karşılık bu ülkelerin dünya hasılasından aldıkları pay sadece %9 düzeyindedir. İİT'ye üye ülkeler toplam ihracatlarının % 17.7'sini kendi aralarında gerçekleştirmektedirler (Ekovitrin, 2016).

İslam ülkelerinin ekonomik işbirliğinden kaynaklanan potansiyel ekonomik kazanımlarını gösterebilecek alt yapılarının olmaması, birbirlerinin pazarı durumunda olmamaları ve İİT ülkeleri içindeki büyük gelir farklılıkları İslam ülkeleri arasında işbirliğinin başarılı olmamasının nedenleri arasında sayılabilir (Hassan vd., 2010; Ertürk, 2006; Arslan, 2010).

Tablo-7: Uluslararası Para Fonu(IMF) Nisan 2018 Verilerine Göre En Fakir 50 Ülke

SIRA	ÜLKELER	SIRA	ÜLKELER
1	Orta Afrika Cumhuriyeti	26	Etiyopya
2	Burundi	27	Benin
3	Dominik Kong Cumhuriyeti	28	Çad
4	Malavi	29	Uganda
5	Nijer	30	Nepal
6	Yemen	31	Vanuatu
7	Mozambik	32	Senagal
8	Liberya	33	Sao Toma ve Pirincipe
9	Güney Sudan Cumhuriyeti	34	Tacikistan
10	Sierra Leone	35	Tanzanya
11	Madagaskar	36	Mikronezya Federal Devleti
12	Komorlar	37	Marshall Adaları
13	Eritrea	38	Kenya
14	Togo	39	Lesotho
15	Gambia	40	Cibuti
15	Haiti	41	Papua Yeni Gine
17	Gine Bisseu	42	Kamerun
18	Burkina Faso	43	Kırgızistan Cumhuriyeti
19	Afganistan	44	Tuvalu
20	Kiribati	45	Zambiya
21	Gine	46	Fildişi Sahili
22	Solomon Adaları	47	Kamboçya
23	Ruanda	48	Bangladeş
24	Mali	49	Moritanya
25	Zimbabve	50	Sudan

Not: Koyu renk ile gösterilenler İslam ülkesidir
Kişi Başına düşen GSMH(Satın Alma Gücü Paritesi) Göre hazırlanmıştır

Tablo-8: Dünya Ülkeleri Kişi Başına Düşen Milli Gelire Göre Sıralaması

Sıra	Ülke	Kişi Başı GSYİH (\$)	Sıra	Ülke	Kişi Başı GSYİH (\$)
1	Monako	240.862,00	46	Bahamalar	35.257,00
2	Lihtenştayn	187.267,00	47	Brunei	35.111,00
3	Lüksemburg	131.384,00	48	Tayvan	34.432,00
4	Bermuda	123.091,00	49	Güney Kore	34.165,00
5	İrlanda	106.059,00	50	İspanya	34.045,00
6	İsviçre	105.669,00	51	Slovenya	34.026,00
7	Cayman Adaları	96.074,00	52	Japonya	33.138,00
8	Norveç	94.660,00	53	Suudi Arabistan	33.040,00
9	Man Adası	94.124,00	54	Estonya	31.855,00
10	Singapur	88.447,00	55	Kuveyt	31.724,00
11	Amerika Birleşik Devletleri	85.373,00	56	Turks ve Caicos Adaları	30.438,00
12	İzlanda	84.594,00	57	Çek Cumhuriyeti	29.801,00
13	Katar	81.400,00	58	Portekiz	28.969,00
14	Makao	78.962,00	59	Bahreyn	28.876,00
15	Danimarka	68.898,00	60	Litvanya	28.407,00
16	Faroe Adaları	66.979,00	61	Guyana	26.592,00
17	Avustralya	66.589,00	62	Slovakya	25.935,00
18	Kanal Adaları	64.501,00	63	Letonya	24.194,00
19	Hollanda	63.750,00	64	Yunanistan	23.966,00
20	San Marino	59.405,00	65	Saint Kitts ve Nevis	23.705,00
21	Avusturya	59.225,00	66	Barbados	23.596,00
22	İsveç	58.529,00	67	Macaristan	23.319,00
23	Grönland	57.116,00	68	Uruguay	23.088,00
24	Belçika	55.536,00	69	Polonya	23.014,00
25	Finlandiya	55.127,00	70	Hırvatistan	22.966,00
26	Kanada	54.866,00	71	Seyşeller	21.875,00
27	Almanya	54.291,00	72	Umman	20.913,00
28	Birleşik Arap Emirlikleri	53.916,00	73	Antigua ve Barbuda	20.533,00
29	Hong Kong	53.606,00	74	Curaçao	20.493,00
30	İsrail	53.372,00	75	Saint Martin (Fransız kısmı)	20.321,00
31	Birleşik Krallık	51.075,00	76	Trinidad ve Tobago	19.861,00
32	Britanya Virjin Adaları	49.444,00	77	Amerikan Samoası	19.673,00
33	Yeni Zelanda	48.531,00	78	Romanya	19.530,00
34	Fransa	47.359,00	79	Panama	19.369,00
35	Andorra	44.900,00	80	Cook Adaları	19.264,00
36	Avrupa Birliği	42.440,00	81	Anguilla	19.216,00
37	ABD Virjin Adaları	41.976,00	82	Fransız Polinezyası	18.985,00
38	Malta	41.738,00	83	Kosta Rika	18.031,00
39	Guam	40.227,00	84	Maldivler	17.818,00
40	İtalya	39.580,00	85	Palau	17.441,00
41	Sint Maarten (Hollanda kısmı)	39.433,00	86	Kuzey Mariana Adaları	17.303,00
42	Aruba	38.018,00	87	Bulgaristan	16.943,00
43	Porto Riko	37.172,00	88	Şili	16.616,00
44	Kıbrıs	37.149,00	89	Montserrat	16.199,00
45	Yeni Kaledonya	35.746,00	90	Meksika	15.249,00

Devamı(tablo 8)

Sıra	Ülke	Kişi Başı GSYİH (\$)	Sıra	Ülke	Kişi Başı GSYİH (\$)
91	Kazakistan	14.778,00	136	Güney Afrika	5.975,00
92	Rusya	14.391,00	137	Tonga	5.840,00
93	Aziz Lucia	14.101,00	138	Cezayir	5.722,00
94	Dünya Ortalaması	13.840,00	139	Guatemala	5.678,00
95	Malezya	13.315,00	140	Ukrayna	5.663,00
96	Çin	13.136,00	141	El Salvador	5.537,00
97	Mauritius	12.973,00	142	İran	5.310,00
98	Arjantin	12.812,00	143	Endonezya	5.271,00
99	Türkiye	12.765,00	144	Mikronezya	5.120,00
100	Karadağ	12.646,00	145	Samoa	4.840,00
101	Türkmenistan	12.412,00	146	Namibya	4.745,00
102	Sırbistan	12.384,00	147	Ürdün	4.705,00
103	Nauru'lu	12.362,00	148	Yeşil Burun Adaları	4.656,00
104	Grenada	12.255,00	149	Vietnam	4.623,00
105	Dominik Cumhuriyeti	11.774,00	150	Tunus	4.435,00
196	Brezilya	11.352,00	151	Esvatini	4.324,00
107	Küba	11.255,00	152	Cibuti	4.184,00
108	Saint Vincent ve Grenadinler	10.150,00	153	Filipinler	4.130,00
109	Dominika	9.455,00	154	Fas	4.078,00
110	Gabon	9.308,00	155	Bolivya	4.014,00
111	Arnavutluk	8.924,00	156	Butan	4.014,00
112	Kuzey Makedonya	8.847,00	157	Venezuela	3.867,00
113	Gürcistan	8.825,00	158	Sri Lanka	3.342,00
114	Ermenistan	8.575,00	159	Vanuatu	3.734,00
115	Bosna Hersek	8.416,00	160	Honduras	3.505,00
116	Peru	8.291,00	161	Filistin	3.396,00
117	Botsvana	7.875,00	162	Lübnan	3.283,00
118	Tayland	7.812,00	163	Mısır	3.225,00
119	Azerbaycan	7.641,00	164	São Tomé ve Príncipe	3.167,00
120	Beyaz Rusya	7.558,00	165	Nikaragua	2.791,00
121	Moldova	7.488,00	166	Hindistan	2.731,00
122	Kolombiya	7.327,00	167	Fildişi Sahili	2.717,00
123	Jamaika	7.309,00	168	Özbekistan	2.666,00
124	Belize	7.170,00	169	Bangladeş	2.646,00
125	Libya	6.975,00	170	Kamboçya	2.628,00
126	Ekvator Ginesi	6.733,00	171	Papua Yeni Gine	2.530,00
127	Marshall Adaları	6.711,00	172	Kongo	2.457,00
128	Surinam	6.702,00	173	Kiribati	2.446,00
129	Ekvador	6.567,00	174	Angola	2.432,00
130	Kosova	6.389,00	175	Moritanya	2.347,00
131	Fiji	6.287,00	176	Solomon Adaları	2.253,00
132	Moğolistan	6.182,00	177	Gana	2.230,00
133	Tuvalu	6.001,00	178	Zimbabve	2.088,00
134	Paraguay	5.984,00	179	Kenya	1.983,00
135	Irak	5.979,00	180	Laos	1.976,00

devam ediyor(tablo 8)

Sıra	Ülke	Kişi Başı GSYİH (\$)	Sıra	Ülke	Kişi Başı GSYİH (\$)
181	Haiti	1.941,00	202	Çad	1.014,00
182	Kırgızistan	1.922,00	203	Ruanda	989,00
183	Etiyopya	1.910,00	204	Gambiya	989,00
184	Senegal	1.900,00	205	Burkina Faso	910,00
185	Kamerun	1.815,00	206	Mali	899,00
186	Gine	1.651,00	207	Liberya	855,00
187	Benin	1.512,00	208	Somali	776,00
188	Pakistan	1.461,00	209	Kongo Demokratik Cumhu-	715,00
189	Doğu Timor	1.454,00	210	Nijer	670,00
190	Zambiya	1.413,00	211	Mozambik	659,00
191	Nepal	1.397,00	212	Kuzey Kore	654,00
192	Komorlar	1.384,00	213	Eritre	644,00
193	Tacikistan	1.271,00	214	Sudan	547,00
194	Myanmar	1.248,00	215	Madagaskar	538,00
195	Tanzanya	122,00	216	Orta Afrika Cumhuriyeti	538,00
196	Uganda	1.202,00	217	Sierra Leone	527,00
197	Zanzibar	1.192,00	218	Yemen	486,00
198	Nijerya	1.110,00	219	Malawi	481,00
199	Lesoto	1.107,00	220	Güney Sudan	422,00
200	Gine-Bissau	1.087,00	221	Afganistan	422,00
201	Togo	1.058,00	222	Suriye	421,00
		1.014,00	223	Burundi	230,00
Not: Koyu rankle gösterilen ülkeler İslam ülkeleridir.					
Kaynak: Bu sıralamanın hazırlanmasında IMF, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler tarafından sağlanan çoğu 2024 tarihli olmakla birlikte özellikle az gelişmiş ülkeler için 2011 ila 2024 tarihli en son karma veriler kullanılmıştır. Gelir, Amerikan doları (\$USD) cinsinden, yıllık ve nominaldir(Enucuzu.com blog sitesinden yararlanılarak hazırlanmıştır)					

Kişi başına düşen nominal GSYİH (*Gayri Safi Yurt İçi Hasıla*) bir ülkenin belirli bir dönemdeki GSYİH değerinin aynı dönemde o ülkede yaşamakta olan nüfusa bölünmesi ile hesaplanır. Bir ülkenin ekonomik refahını analiz etmek için kullanılır.

Tablo 8'de 2024 yılı itibarıyla en yüksek kişi başına düşen milli gelire sahip ülkeler sırası ile **Monako** (\$240.862), **Lihtenştayn** (\$187.267), **Lüksemburg** (\$131.384), **Bermuda** (\$123.091), **İrlanda** (\$106.059), **İsviçre** (\$105.669), **Cayman Adaları** (\$105.669), **Norveç** (\$94.660), **Man Adası** (\$94.124) ve **Singapur** (\$88.447) olmuştur. 2024 yılında kişi başına düşen nominal GSYİH dünya ortalaması **\$13.840** olmuştur.

2024 yılı itibarıyla en düşük kişi başına düşen milli gelire sahip ülkeler sırası ile **Burundi** (\$230), **Suriye** (\$421), **Afganistan** (\$422), **Güney Sudan** (\$422), **Malawi** (\$481), **Yemen** (\$486), **Sierra Leone** (\$527), **Orta Afrika Cumhuriyeti** (\$538), **Madagaskar** (\$538) ve **Sudan** (\$547) olmuştur.

c. Satın Alma Gücü Paritesi Bakımından Kişi Başına Düşen Milli Gelire Göre Ülkeler

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Satın Alma Gücü Paritesinin(SAGP) tanımını şu şekilde yapmaktadır: ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklılıklarını ortadan kaldırarak, farklı para birimlerinin satın alma güçlerini eşitlenmesine dayanan bir değişim oranı olarak ifade eder. Satın alma gücü paritesi hipotezine göre, bir malın (veya bir sepet malın) fiyatı, ortak bir paraya çevrildiğinde, bütün dünyada eşittir.

Yine satın alma gücü paritesinin zayıf versiyonu da sürekli olarak fiyat eşitliğini şart koşturmamakta ve ülkelerin enflasyon farkları kadar döviz kurlarında oynama olacağını belirtmektedir. Buna göre aynı para ile ifade edildiğinde, taşıma giderleri, tarifeler vb. gibi engellerin bulunmaması durumunda, ticarete konu olan bir malın fiyatı dünyanın her yerinde aynı olmalıdır.

➤ **Satınalma Gücü Paritesi (SAGP) Nasıl Hesaplanır, bir örnek üzerinden açıklamaya çalışalım:**

1 kilogram muzun Almanya’da 2 Euro, Türkiye’de 8 TL olduğunu düşünelim. Almanya’da yaşayan ve yıllık geliri 20.000 Euro olan bir birey bu geliriyle (20 000/2=) 10.000 kg muz alabilir. Aynı miktardaki muzu Türkiye’de yaşayan bir bireyin alabilmesi için yıllık gelirinin (8x10 000=) 80.000 TL olması gerekir. Satın alma gücü paritesi, bu iki bireyin gelirlerini kendi ülkelerinde harcadığı varsayımına göre hesaplanır. Yani Almanya’da yaşayan bireyin 20.000 Euro ile, Türkiye’de yaşayan bir bireyin ise 80.000 TL ile aynı miktardaki muz alabildiğini hesaba katar.

Bu durumda SAGP formülü şu şekilde olur: $SAGP (\text{Türkiye} / \text{Almanya}) = 8 / 2 = 4 \text{ TL} / \text{Euro}$

Bu örneğe göre 1 kg muz için Almanya’da 1 Euro ödenirken Türkiye’de 4 TL ödenmektedir. Yani bu oran 1 Euro’nun alım gücünün Türkiye’de 4 TL’ye denk geldiğini gösterir. SAGP en basit olarak bu şekilde hesaplanmaktadır. Ancak gerçek bir hesaplama çok sayıda mal ve hizmetin bulunduğu bir sepet için yapıldığında genel bir SAGP oranı elde edilir. Bu oran gelire uygulandığında ise satın alma gücü paritesine göre gelir hesabı yapılmış olur (Tablo 9’da örnek olarak bazı ülkelerin SAGP bakımından gelirleri verilmiştir)

Tablo-9: Satın Alma Gücü Paritesi Bakımından Milli Gelire Göre Kişi Başına Düşen Gelir (Bazı Ülkeler)

Sıra	Ülke	Kişi Başı GSYİH (SAGP)	Sıra	Ülke	Kişi Başı GSYİH (SAGP)
1	Lüksemburg	143.743,00	26	İsveç	69.177,00
2	Lihtenştayn	139.100,00	27	Andorra	69.146,00
3	İrlanda	133.822,00	28	Belçika	68.079,00
4	Singapur	133.737,00	29	Malta	67.682,00
5	Makao	125.510,00	30	Almanya	67.245,00
6	Monako	115.700,00	31	Avustralya	66.627,00
7	Katar	112.283,00	32	Bahreyn	62.671,00
8	Birleşik Arap Emirlikleri	96.846,00	33	Cebelitarık	–
9	Bermuda	94.000,00	34	Finlandiya	60.851,00
10	İsviçre	91.932,00	35	Kanada	60.495,00
11	San Marino	86.989,00	36	Fransa	60.339,00
12	Amerika Birleşik Devletleri	85.373,00	37	Güney Kore	59.330,00
13	Man Adası	84.600,00	38	Birleşik Krallık	58.880,00
14	Cayman Adaları	–	39	Avrupa Birliği	58.838,00
15	Norveç	82.832,00	40	Kıbrıs	58.733,00
16	Guyana	80.137,00	41	İtalya	56.905,00
17	Danimarka	77.641,00	42	Jersey	–
18	Brunei	77.534,00	43	İsrail	55.533,00
19	Tayvan	76.858,00	44	Aruba	54.716,00
20	Hong Kong	75.128,00	45	Japonya	54.184,00
21	Hollanda	74.158,00	46	Yeni Zelanda	53.797,00
22	İzlanda	73.784,00	47	Slovenya	53.287,00
23	Falkland Adaları	–	48	Guernsey	–
24	Suudi Arabistan	70.333,00	49	Kuveyt	52.274,00
25	Avusturya	69.460,00	50	İspanya	52.012,00

2024 yılı itibarıyla satın alma gücü paritesi bakımından **en yüksek kişi başına düşen milli gelire** sahip ülkeler sırasıyla **Lüksemburg** (\$143.743), **Lihtenştayn** (\$139.100), **İrlanda** (\$133.822), **Singapur** (\$133.737), **Makao** (\$125.510), **Monako** (\$115.700), **Katar** (\$112.283), **Birleşik Arap Emirlikleri** (\$96.846), **Bermuda** (\$94.000) ve **İsviçre** (\$91.932) olmuştur. 2024 yılında satın alma gücü paritesi bakımından kişi başına düşen nominal **GSYİH dünya ortalaması \$23.244** olmuştur.

2024 yılı itibarıyla satın alma gücü paritesi bakımından **en düşük kişi başına düşen milli gelire** sahip ülkeler sırası ile **Burundi** (\$230), **Suriye** (\$421), **Afganistan** (\$422), **Güney Sudan** (\$422), **Malawi** (\$481), **Yemen** (\$486), **Sierra Leone** (\$527), **Orta Afrika Cumhuriyeti** (\$538), **Madagaskar** (\$538) ve **Sudan** (\$547) olmuştur.

Türkiye, IMF verilerine göre 2024 yılında \$12.765 kişi başına düşen nominal GSYİH ile 99. sırada ve \$43.291 satın alma gücü paritesi bakımından kişi başına düşen nominal GSYİH ile 63. sırada konumlanmaktadır.

C. İSLAMİLİK ENDEKSLERİ İLE KÜRESEL SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK ENDEKSLERİ İLİŞKİSİ

2010 yılında George Washington Üniversitesi'nden iki akademisyen, Hossein Askari ile Scheherazade Rehman bir makale yayımladı. "İslam ülkeleri ne kadar İslami?" adındaki bu makale İslam İşbirliği Teşkilatına üye olan ülkelerin İslam'ın öğretilerini günlük hayata yansıtıp yansıtmadığı sorusunun yanıtını arıyordu.

Araştırma bir bakıma İslam'ın ekonomik, siyasal ve sosyal davranışları nasıl etkilediğini ortaya koyma niyeti taşıyordu. Referanslar; Kur'an-ı Kerim'de kutsal kabul edilen ayetlerin yanı sıra, Hz. Muhammed'in hayatı, uygulamaları ve bunların İslami öğretiler ile olan ilişkisiydi.

İslamilik Endeksi'nin temelleri de bu makaleyle birlikte atıldı. İlerleyen yıllarda ekonomi, hukuk, yönetim, insan hakları, siyasi haklar ve uluslararası ilişkiler alanlarını kapsayan İslamilik Endeksi oluştu. Araştırma toplumsal cinsiyet eşitliğine de, emek piyasasına da, ekonomik hürriyete de, eğitim ve kurumsal şeffaflığa da yanıt verme amacı taşıyordu. Farkı artık sadece Müslüman ülkeleri kapsamıyor olmasıydı.

İslamilik Endekslerinin, bir ülkenin İslami algısını geliştirmek için bir yol haritası sağlamak amacıyla tasarlandığı belirtilmektedir.

a. İslamilik Endeksi;

1. İnsani ve Siyasi Haklar Boyutu (%35)
2. Ekonomik Boyut (%30)
3. Hukuk ve Yönetim Boyutu (%25)
4. Uluslararası İlişkiler Boyutu (%10) olmak üzere dört daldan oluşur. Endeks, birçok ülkenin, İslamın insani, sosyal, yönetsel ve ekonomik öğretilerini yansıtıp yansıtmadığını ölçmeyi amaçlamaktadır.

1. İnsani ve Siyasi Haklar Boyutu (%35)

İnsani ve Siyasi Haklar kısmında **dokuz alt ölçüt** vardır. Bunlar ve yüzdeleri:

▪ Kişisel Özgürlük (%32)	▪ Medeni ve Siyasi Haklar (%10)
▪ İnsani Eşitsizlik (%11)	▪ Sosyal Sermaye (%5)
▪ Eğitime Erişim(%11),	▪ Demokrasi (%5),
▪ Sağlık Hizmetlerine Erişim (%11)	▪ Yaşam Koşulları
▪ İnsani Gelişmişlik (%10),	▪ (%5) şeklindedir.

2. Ekonomik Boyut (%30)

Ekonomi kısmında 8 alt ölçüt vardır. Bu ölçütler ve yüzdeleri:

- Ekonomik Fırsat ve Ekonomik Özgürlük (%40)
- Ekonomik Refah (%15)
- Ekonomik Adalet (%15)
- Yoksulluğun Ortadan Kaldırılmasına Yönelik Hükümler ve Yardımla Refahın Sağlanması (%10)
- Destekleyici Finansal Sistem (%10)
- İslami Finansa Uyum (%10)
- İş Yaratma ve İstihdama Eşit Erişim (%5)
- Mülkiyet Hakkı ve Sözleşmenin Kutsallığı (%5) şeklindedir.

3. Hukuk ve Yönetim Boyutu (%25)

Hukuk ve Yönetim kısmında beş alt ölçüt vardır. Bu ölçütler ve yüzdeleri:

- Devlet Yönetimi-Devlet Etkinliği (%40)
- Hukuki Bütünlük (%27)
- Yönetim Endeksi (%13)
- Yolsuzluğun Önlenmesi (%13)
- Emniyet ve Güvenlik Endeksi (%7) şeklindedir.

4. Uluslararası İlişkiler Boyutu (%10)

Uluslararası ilişkiler kısmında 2 alt ölçüt vardır. Bunlar,

- Askeri Durum ve Savaş Hali (%50)
- Huzur Durumu (%50) şeklindedir.

On puan İslam'ı yaşamaya en yakın ülkeyi gösterirken sıfır puana yaklaştıkça İslami öğretilere en uzak olan ülkeler belirlenir. Aşağıdaki tabloda 2018 yılı Endeksinde sıralamadaki bazı ülkeler ve onların ortalama skorları gösterilmektedir.

Tablo-9: İslamilik Endeksi Ülke Sıralamaları(2018)

SIRA	2018 İSLAMİLİK ENDEKSİ - İLK ON ÜLKE	SIRA	2018 İSLAMİLİK ENDEKSİ-İSLAM ÜLKELERİ
1	Yeni Zelanda	45	Birleşik Arap Emirlikleri
2	İsveç	46	Arnavutluk
3	Hollanda	47	Malezya
4	İzlanda	48	Katar
5	İsviçre	64	Endonezya
6	İrlanda	85	Suudi Arabistan
7	Danimarka	95	Türkiye
8	Kanada	125	İran
9	Avustralya	137	Mısır
10	Norveç	152	Sudan
		153	Yemen
Toplam Katılan Ülke Sayısı: 153			

İslamilik Endeksi 4 farklı endeksin bileşiminden oluşuyor, bunlar ekonomi, hukuk ve yönetim, insan hakları ve siyasi haklar ve uluslararası ilişkiler. Türkiye ekonomi endeksinde 70. sıradayken, en zayıf olduğu uluslararası ilişkilerde 148 sırada. İnsan hakları ve siyasi haklar sıralamasında da Türkiye 100. sırada bulunuyor.

Tablo-10: İslamilik Endeksi Ülke Sıralamaları(2022)

ÜLKE VE ÜLKE SIRASI	PUAN	ÜLKE VE ÜLKE SIRASI	PUAN
1-Danimarka	8.87	38-Uruguay	6.67
2-İrlanda	8.83	39-Macaristan	6.56
3-Hollanda	8.78	40-Yunanistan	6.45
4-İsveç	8.74	43-Malezya	6.29
5-İzlanda	8.72	48-Birleşik Arap Emirlikleri	5.90
6-İsviçre	8.69	54-Gana	5.49
7-Norveç	8.67	60-Botswana	5.28
8-Finlandiya	8.66	76-Guyana	4.63
9-Yeni Zelanda	8.64	86-Hindistan	4.34
10-Almanya	8.64	98-Kenya	3.79
11-Lüksemburg	8.61	99-Rwanda	3.78
12-Kanada	8.50	100-Türkiye	3.73
13-Avusturya	8.43	149-Suriye	0.89
14-Avustralya	8.36	➤ Müslüman ülkelerin ortalama skoru 10 üzerinden 4.63'tür. ➤ Türkiye'nin puanı 10 üzerinden; ▪ Ekonomi kısmında 4.93 puan ile 71.sırada, ▪ Hukuk ve yönetim kısmında 2.94 puan ile 112. Sırada, ▪ İnsani ve Siyasi Haklar kısmında 3.59 puan ile 97. sırada, ▪ Uluslararası İlişkiler kısmında 2.93 puan ile 124.sırada yer almıştır.	
15-Japonya	8.36		
16-Birleşik Krallık	8.24		
17-Belçika	8.21		
18-Malta	7.99		
19-Çekya	7.88		
20-Estonya	7.87		
21-Slovenya	7.85		
22-Portekiz	7.85		
23-İspanya	7.68		
24-Fransa	7.62		
25-Güney Kore	7.47		
26-Singapur	7.45		
27-Letonya	7.38		
28-İtalya	7.36		
29-Amerika	7.33		
30-Litvanya	7.33		
31-Slovakya	7.28		
32-Polonya	7.12		
33-Morityus	7.09		
34-Hırvatistan	6.98		
35-Şili	6.91		
36 Kosta Rika	6.87		
37-Güney Kıbrıs	6.77		
38-Uruguay	6.67		

b. DEĞERLENDİRME (İSLAMİLİK ENDEKSLERİ)

Yukarıda tablo 9 ve 10'da İslamilik Endeksleri ile ilgili Küresel Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik sonuçlarını yansıtan tablolara bakıldığında, sonuçlarla ilgili olarak dikkat çekici kısım Müslüman ülkelerin (Malezya'yı Müslüman olmayanların oranı Müslüman olanlara yakın olduğu için saymassak) ancak kendine 48. sırada yer bulabildiğidir (tablo 10). Birleşik Arap Emirlikleri 48. Sırada yer almaktadır. BAE'nin skorundaki en yüksek puan tahmin edileceği gibi 7.19 puanla ekonomidir. Diğer kısımlarda yine ortalama Müslüman ülke skorlarını almıştır. Yine benzer şekilde ekonomik gücün etkisiyle Katar kendisine 56. Sırada yer bulmuştur.

Sonuç olarak İslam ülkelerinin İslam'a uygun bir şekilde yaşamaması, evrensel ahlak ve dürüstlük kurallarında başka dine inanan ya da ateist olarak kendini belirten ülkelere geride kalması birçok bağımsız çalışmada kanıtlanmış bir durumdur. Bu durumun sebebini anlamak zor değildir. Kendi ülkemizden örnek verirsek Kur'an'ı okuyup anlayan kişilerin oranı "Kur'an'ın Anlamıyla Buluşma Platformu"nun yaptığı bir ankette %5 olarak belirlenmiştir. Bu %5 'lik oranın içinde de yüzde kaçının dürüstçe cevap verip gerçekten düşünce düşünce okumuş olduğu da meçhul bir durumdur. Benim şahsi kanaatim %5, değil % 0.5 bile olmadığıdır.

Eğer Müslümanlar Kuran'ın her kelimesini ezberlemek dışında bunun kendi hayatları ve toplum için anlamını Kuran'ın ayetlerini muhakeme etmeye açık olsalardı, eğer din insanlarının tümü dürüst öğreticiler olsalardı eğer kimileri yolsuzluğa bulaşmamış olsaydı... İşte o zaman yaşadığımız dünya böyle bir dünya olmazdı.

Müslümanlar din insanlarından, kural koyuculardan ve fırsatçı politikacılardan dinlerini geri almalı ve bunun hakkında çalışmaya ihtiyaç duymalı.

Önceki Diyanet İşleri Başkanlarından Prof. Dr. Ali Bardakoğlu İslam dini hakkına özet olarak şunu söylüyor: "İslamiyet'te ibadet sadece kıldığımız namaz değildir. İnsanlığa, dünyanın imarına, sulha, barışa hizmet eden her davranış ibadettir...Çalışma, üretme, hak, hukuk, adalet bir toplumun kalkınması, özgürlüğün korunması için bir şeyler yaparsanız gelişirsiniz...Biz Müslümanlığı sadece inanma ve namaz, oruç, hac gibi belli ritüelleri yerine getirme olarak algıladığımız sürece bu mahcup edici durum devam edecektir. Allah, 'Dünya'ya inanan ve yararlı iş işleyenler egemen olacaktır' diyor...Müslümanlar şeklen dindarlaştıkça, dünyevileşmeleri de artıyor. İslam, seccadeni ser, ibadetle ömrünü geçir demiyor".

Avrupa ve listedeki üst sırada olan diğer ülkeler ise İslam'a inanmasa bile ahlak ve erdem kurallarını biz Müslümanlara göre çok daha fazla sahiplenmişlerdir. İsveç Sosyal Demokrat Parti Başkanı Mona Sahlin hakkında Ekim 1995'te Expressen gazetesi, Sahlin'in devletin kendisine tahsis ettiği kredi kartıyla özel harcamalar yaptığını yazdı. İsveç'te kredi kartı kullanımının yaygın olması nedeniyle normalde devletin tahsis ettiği kredi kartı üzerinden yapılan özel harcamaların kısa bir süre içerisinde geriye ödenmesi halinde bu durum büyük bir sorun teşkil etmiyordu. Yalnızca birkaç gün içerisinde Sahlin'in hakkındaki iddialara yenileri eklenecekti.

Sadece 1 hafta sonra Maliye Müfettişleri Sahlin'in kapısına dayandılar. Soruşturma başlatıldı. Savcı iddianameyi sayfalarca hazırladı. Dava aylar sürdü. Başkan Sahlin ise "Devletin verdiği kredi kartını kullandığını ama hiçbir zaman amacının devlet hazinesine zarar vermek olmadığını" her duruşmada anlatmıştı. Tüm mal varlığı Maliye Bakanlığı tarafından incelemeye alındı, harcamalarının hepsinin dökümü çıkarıldı. Sonunda ise aldıklarını fazlasıyla geri ödedi ve dava kapandı. Dünya Siyasi Tarihine damga vuran "Toblerone Davası" sonuçlanmış oldu(Hüseyin Anıl Aslan, 2024).

Mehmet Akif Ersoy'a Avrupa gezisi dönüşünde sorarlar, Avrupa'yı nasıl buldun? Cevap olarak "İşleri var dinimiz gibi, dinleri var işimiz gibi!" demiş.

D. İSLAM DÜNYASININ GERİ KALMAMASININ İÇSEL VE DIŞSAL NEDENLERİ

Bu bölümde İslam medeniyetinin geri kalma nedenlerine dair genel bir analiz yapılmaktadır. Bu analiz iki temel hipoteze dayanmaktadır. İlk olarak İslam dünyasının geri kalma sürecini başlatan faktör, düşünce ve zihniyet yapısında bir dönüşüm ile gerçekleşen içsel nedenler olmuştur ve zamanla medeniyetin gelişim yönü ve seyri değişmiştir. İkinci hipotez ise, geri kalma sürecinin içsel nedenler üzerine eklenen dışsal etkilere dayanmasıdır. Dışsal etkiler, medeniyetin gerilemesine sebep olan savaşlar, saldırılar ve onların yarattığı yeni toplumsal, ekonomik ve askeri yapılanmalardır. Adeta karadeliğe dönüşen bir yıldızın kendi içine çökmesi gibi, İslam medeniyeti de kendi içinde, başlangıç dönemlerinde meydana gelen sosyo-ekonomik gelişmeleri reddeden bazı uygulamalara sahne olmaya başlamıştır. Bu bölümde iki temel hipotez çerçevesinde, İslam medeniyetinin gerilemesinin ana sebepleri izah edilmeye çalışılacaktır.

a. İSLAM MEDENİYETİNİN GERİLEME NEDENLERİ

İslam toplumu, yüzyıllar boyunca sosyal, ekonomik ve bilimsel gelişmelerle büyük bir uygarlık kurmuştur. Bu uygarlıklar her ne kadar fetihçi bir görünüm arz etse de -ki bugünden bakıp bu olguyu eleştirmek anakronik bir tutum olacaktır- sistemin olgunluk dönemlerinde çok kültürlü, barışçıl ve ekonomik özgürlükleri içinde barındıran bir zihniyet içerdiği söylenebilir.

İslam medeniyeti hakim güç olduğu klasik döneminde çok kültürlü bir yapı sergiliyordu. Bu çok kültürlü yapı, farklı diller, kimlikler ve onların yarattığı birikim içerisinde liyakat ve toplum yararını önceleyen kurumsal yapılarıyla bilimsel ve ekonomik bir güç haline gelmişti. Hodgson(*Amerikalı tarihçi, ö.1968*) buna İslamileşmiş Uygarlık demektedir. Ona göre, İslam uygarlığı başka uygarlıkların birikimlerini de değerlendirip özümlediği için İslamileşmiş bir uygarlıktı.

“İslamiyet’in Altın Çağı” ya da “İslam Rönesansı” olarak da nitelendirilen ve Avrupa tarihinin geleneksel sınıflandırmasında Orta Çağ’a tekabül eden 8.-14. yüzyıllar arası dönem, İslam fetihleri sonucu elde edilen topraklarda alanında öncü birçok bilim adamının yetişmesine imkan sağlamış, insanlık tarihinde çığır açan sayısız keşif ve icadın ortaya çıkmasına sahne olmuştur. İslam’ın ilme ve alime verdiği değerden güç alan bilim insanları, astronomi, matematik, fizik, kimya, coğrafya, edebiyat gibi birçok alana çok değerli katkılarda bulunmuşlardır. Yine aynı dönemde İslam dünyasındaki bilginler, dönemin diğer önemli bilginlerine sahip olan Çin ile dünyada bilimsel liderliği ele geçirmek için yarış içindeydiler. Müslümanlar bu dönemde öz güvenleri ile bir tutuculuk değil, bilgiye karşı bir “açlık” hali içinde idiler. İlimin Çin’de bile olması onlar için sorun teşkil etmemekte idi.

İslam’ın Altın Çağı veya İslam Rönesansı; 8. yüzyılın ortalarında Abbasiler döneminde başlar, bazı kaynaklara göre Moğol istilası(1258), bazı kaynaklara göre 15. yüzyıl ve hatta 16. yüzyılda bir çöküş dönemine girmiştir.

Tarihçiler arasında tartışıla gelen bu zamanlamanın, hangi döneme denk gelmesi çok önem arz etmiyor. Asıl önemli olan Müslüman dünyasında yaşanan bu çöküşün meydana getirmiş olduğu diğer önemli bir anlam Müslümanların, Avrupa’da meydana gelen gelişmeleri takip etmedeki başarısızlığıdır.

Önemli bir tarihçi olan Bernard Lewis bu konuda şunları söylemiştir. “Avrupa’da meydana gelen Rönesans, Reform ve hatta bilimdeki devrim ve aydınlanma, Müslüman dünyası tarafından hiç takip edilmemiş ve Avrupa’yı Avrupa yapan bu süreçler Müslüman dünyasının farkındalığının dışında gerçekleşmiştir”.

İslam'ı çalışma akademisyeni ve dünya tarihçisi(ö,1968) Marshal Hodgson, Müslüman dünyasının 18. Yüzyıla gelindiğinde özellikle bilimsel ilerleme alanında çok perişan bir vaziyetin içinde olduğunu belirtmektedir. 1914-1945 yılları arasında Müslüman dünyasında bilimsel ilerleme, yavaşça durgunlaşmaya yüz tuttu. Günümüzde İslam dini ile İslam medeniyetinin canlılığı ve dinamizmi birbiriyle örtüşmemektedir. Müslüman toplumlara bütünsel olarak bakıldığında ekonomik ve sosyal alanlar açısından bir geri kalmışlık sorunu yaşadıkları aşıkardır. İslam İşbirliği Teşkilatı'na (İİT) üye 57 ülkenin ekonomik ve sosyal göstergelerine bakıldığında, resmin geneli gelişme sorunları yaşayan bir ülke grubu görüntüsü vermektedir. İİT üyeleri için, Birleşmiş Milletler'in hazırladığı insani gelişme endeksi veya diğer uluslararası ekonomik ve sosyal göstergeler bağlamında genel bir gelişme sorununun hakim özellik olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Özellikle İslami değerler baz alınarak hazırlanmış olunan Ekonomik İslamilik Endeksi (Rehman ve Askari, 2010) ve İslami Gelişme Endeksi (Kanbir ve Dikkaya, 2021) İİT ülkelerinin dünya genelindeki ekonomik ve sosyal sıralamalarını yaparak resmin bütününe ortaya koymaktadır.

İİT ülkeleri, toplam nüfusu 1,8 milyar ile dünya nüfusunun yaklaşık %24'ünü oluşturmaktadır. Buna mukabil İİT üyelerinin toplam dünya üretimindeki payı 2018 yılı verileri ile 7 trilyon dolar, yani toplam dünya üretiminin %8,15'i olarak görülmektedir (The World Bank, 2019). Nüfusu ile hiç de doğru orantılı olmayan bu durum, ekonomik zayıflığı büyük oranda ortaya koymaktadır.

Dünya Bankası'nın 2023 verileri Almanya nüfusunu 84,48 milyon olarak göstermektedir. IMF verilerine göre ise Almanya'nın 2023'teki GSYH'sı ise 4 trilyon 527 milyar dolar. Bu miktar toplam dünya GSYH'sı içinde %4,29'luk bir orana tekabül etmektedir. Sadece Alman GSYH'ı, 57 İİT ülkesi GSYH'nın yarısından fazladır. Bağımsızlığına henüz 1965 yılında kavuşan 719 km² yüz ölçümü ve 5,5 milyon nüfusu ile küçük bir şehir devleti olan Singapur 2015 yılında (Naim Babüroğlu; 2015) 57 İslam ülkesinin 2 katı yüksek teknoloji ürünü ihraç etmiştir.

İslam toplumları günümüzde ekonomik ve sosyal yapıları ile köklü bir gelişime ihtiyacı olduğu açıktır. Bu çerçevede yapılabilecek ilk tespit belki de şu olabilir; günümüzde İslami öğretiler ile İslam toplumlarının uygulamaları arasında önemli bir kopukluk vardır. Bu kopuklukla ilgili olarak şu çarpıcı tespiti yapmaktadır:

"Bir ülke seçimle işbaşına gelmemiş, baskıcı, adaletsiz ve yozlaşmış yöneticiler tarafından yönetiliyorsa, kanun karşısında adaletsizlik, insan gelişimine yönelik fırsat eşitsizliği, (din özgürlüğü dahil) seçme özgürlüğünün olmaması, savurganlık ve yoksulluğun bir arada bulunması ve her şeyden önemlisi de her alanda adaletsizliğin hüküm sürmesi gibi özellikler mevcutsa, bu söz konusu ülkenin bir İslam ülkesi olmadığına açık bir kanıttır."

İslam dininin inançlar arasındaki uzlaştırıcı ve barışçı yönünün vurgulandığı günümüzde dahi, İslam dünyasında bilimin ve teknolojinin, çağımız kriterlerine uygun bir vaziyette ve hızlı bir şekilde gelişebilmesinin önünde diktatörel rejimler ve miktarı sabit olmayıp devamlı daha aza doğru giden maddi fonlar gibi engeller halen önemini korumaktadır. Bu nedenle İslam dünyasının bilim ve teknolojiye çağı yakalaması ve bu paralellikte bilimsel üretimin nitelik ve nicelik olarak özellikle Batı ile yarışabilir konuma gelmesi için söz konusu Müslüman ülkelerin çoğunda, bazı değerlerin ve kurumların değişmesi gerekmektedir.

Bilimin, Müslüman dünyasında yeniden canlanması ve bilimsel üretimin bu ülkelerde artan bir trend yakalaması için rasyonel ve pozitif bilimin bu ülkelerdeki tüm çevreler tarafından kabul edilmesi ve ülkelerdeki yönetsel otoritenin bu alanlarda baskısını azaltması, dini inancın, bilim ile çatışmaması için daha tutarlı bir yol izlenerek dinin bilim ile ortak bir çizgide olduğu fikrinin tanınip yaygınlaşması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Yavuz, Y. (1989). *Akliyyat. TDV İslam Ansiklopedisi*, 2, 280
- Tabakoğlu, A. (1987). *İslam iktisadı açısından kalkınma. A. Tabakoğlu, ve İ. Kurt, İktisadi Kalkınma ve İslam içinde, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.*
- Ülgener, S. (2006b). *Zihniyet ve din: İslam, tasavvuf ve çözülme devri iktisat ahlakı. Derin Yayınla*
- Yavuz, Y. (1989). *Akliyyat. TDV İslam Ansiklopedisi*, 2, 280
- Kurt, A. O., ve Göler, M. E. (2017). *Anadolu'da ilk tapınak: Göbeklitepe. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(2), 1107-1138. <https://doi.org/https://doi.org/10.18505/cuid.334942>
- Erdoğan, İktisadi, Sosyal ve Siyasal Boyutları İle İslam Ülkeleri Arasındaki İlişkiler içinde (s. 83-100). *Umuttepe Yayınları.*
- Atay, H. (2017). *İslam'ı yeniden anlama. Atay Yayınları.*
- Bardakoğlu, A. (2019). *İslam'ı doğru anlıyor muyuz? Kuramer Yayınları.*
- Akdemir, S. (2017). *Kur'an'a dilbilimsel yaklaşımlar. Kuramer Yayınları. A*
- Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16(26), 114-122. Acemoğlu, D., ve Robinson, J. A. (2017). *Ulusların düşüşü. (F. R. Velioğlu, Çev.) İstanbul: Doğan Kitap*
- MARDİN, gerif. (1994). "2000'e Doğru Kültür ve Din", *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3, İletişim Yayınları, İstanbul.1994, s.29*
- ATAY, Hüseyin. *Memleketimizde İlim ve Din Anlayışı Üzerine*, A.Ü. İ. F. Dergisi, XVII,1971,91
- Berkes, N. (2019). *Türkiye'de Çağdaşlaşma, (Yay. Haz: Ahmet Kuyaş), 29.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları*
- Akıncı, A., Acar, O. (2020). *Modern Türkiye'de İslami Cemaatlerin Kimlik Bunalımı. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,*
- Çelik, M. (2020). *Dini Cemaatlerin Dijital Medya ile İmtihani. Ekim 1, 2024 tarihinde https://www.islamvemedya.com/dini-cemaatlerin-dijital-medya-ile-imtihani/922/ adresinden alındı (Erişim Tarihi, 14 Ağustos 2024).*
- Kirman, M. A. (2006). *Türkiye'de Toplumsal Değişme, Din ve Kimlik: Dini Cemaatlerin Dönüşümü ve Tanımlanma Sorunu. Demokrasi Platformu, 2(5), 2006, 141-163.*
- Ateş, S. (2018). *Türkiye'de Din Politikaları Ve Din-Siyaset İlişkisi, Ötüken Neşriyat: İstanbul.*
- Dorman E. *İslan Ne Değildri, Cihangir Mah. Güvercin Cad. No:3/1 Baha İş Merkezi A Blok. Harami-dere / İstanbul, 2018*